ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/330752692

لەبارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر

Book · January 2012

CITATIONS
0

READS
620

1 author:

Osman Hamad Dashti
Koya University

34 PUBLICATIONS **0** CITATIONS

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Osman Hamad Dashti on 31 January 2019.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

لە بارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر

لە بارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر

(تێکست و لێکۆڵینەوە)

د. عوسمان دەشتی

زوبدەی مەتاعی حیکمەتە، ئەم شیعری کوردییە
هەرزانە بێ موبالەغە، حەرفی بەگەوهەرێ

" شێخ ڕەزای تاڵەبانی"

* ناوی کتێب: لەبارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعری.
* نووسەر: د. عوسمان دەشتی.
* بەرگ و سەرپەرشتیاری هونەری: عوسمان پیرداود .
* نەخشەسازی: عیسام موحسن.
* بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، ژمارە(١٥٧).
* چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر.
* تیراژ: ٥٠٠ دانە.
* لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی(٤٢٨)ی ساڵی ٢٠١٢ی پێدراوە.

ناوەرۆك

ناونیشانی بابەت **لاپەڕە**

١- سەرەتا ٧

٢- قەسیدەی (عیتاب)ی شێخ محەمەدی خالیسی تاڵەبانی........... ٩

٣- بنیاتی ئاواز و شێواز لە ساقینامەی (ناڵەی جودایی).............. ٤٩

٤- هونەرەکانی ڕوخسارو ناوەڕۆك لەشیعری جەلال جۆبار ١١٩

٥- بنەماکانی شیعرییەت لە تێکستی (یادگار و هیوا)ی ئیبراهیم ئەحمەد دا.. ١٦٣

٦- لەپەراوێزی دوو قەسیدەی (سالم) دا................................٢٢٣

٧- گۆشەیەکی تازە لە ئەزموونی شاعیری هێمن........................٢٨١

سەرەتا

خوێنەری بەئەزموون کاتێك مامەڵە لەتەك هەر تێکستێکی ئەدەبیدا دەکات بە تایبەتیش تێکستی شیعر و، لەخەمی ئەوەدایە کەوا پەی بەمانا شاراوەکانی ببات و ڕەمز و ڕازەکانی هەڵبهێنێت، ئەوا پێویستە ڕاستەوخۆ پەنا بۆ زمان و شێوازەکەی ببات و دەستەوداوێنی ئەو نیشانانە و هێماگەلە بێت کەوا تەون و جەستەی دەقەکەیان پێکهێناوە، واتا مرۆڤ لە ڕێگەی ئەو سیستەمە نیشانەیی و دەلالییەوە (کە سیستەمی زمانە) بەچێژ و بەها و واتاکانی دەق دەگات و هەر لەو ڕێگەیەشەوە هونەری داهێنان و چێژ و ئێستاتیکای تێکستەکەی بۆ ئاشکرا دەبێت و پەی بە نهێنی و لایەنە مرۆڤایەتییەکانیش دەبات.

ئەم بۆچوونە ئەو ڕاستییەمان بۆ پشت ڕاست دەکاتەوە کەوا مۆرکی داهێنان و ئەدەبییەت لە ناوەوەی تێکستدا دیاری دەکرێت و تەنها ڕێگاش بۆ گەیشتن بەو نیاز و ئامانجە پەی بردنە بە کایە هونەرییەکانی زمان و شێوازی تێکستەکە.

کاتێك تێکستێکی شیعری دەبێت بە مایە و کرۆك و گەوهەری کردەوەیەکی ڕەخنەیی، بە مەبەستی یەکلا کردنەوە و هەرسکردن و تێگەیشتنی، پەنا بۆ میتۆد و ڕێباز و قوتابخانە ڕەخنەییەکان دەبرێت، تاوەکو لەنێوان خوێنەر و تێکستەکەدا پردێك بنیات بنرێت و ئەو کەلین و بۆشاییەی لە نێوان ئەم دوو جەمسەرەدا هەیە پڕ بکرێتەوە و هەردوو لایەن بەیەکەوە گرێ بدرێنەوە.

لێرەوە تێگەیشتن و تاوتوێ کردنی تێکستی شیعری دەبێتە بنەمایەك بۆ پێك گەیاندن و ئاڵوگۆڕی نێوان مرۆڤەکان، هەربۆیەش تێکست لەوە تێدەپەڕێ کە هەر بە تەنها وەکو ڕۆلان بارت دەڵێ: "جەستەیەکی زمانەوانی بێت"، بەلکو حوکمە لایەنە مێژوویی و کۆمەڵایەتی و دەروونییەکانیشی، لەپاڵ لایەنە زمانەوانییەکانی کەوا کلیلی ئاشنابوون بەو دیوی دەروازەکانن، لەبەرچاو بگیرێن. ئەمە وا دەکات لایەنی مەعریفی تێکست بە هەموو ڕەهەندەکانییەوە ڕەچاو بکرێت، بۆیە لە شیکردنەوەی تێکستەکاندا هەمیشە ئەو ڕێبازەمان لا پەسەند بووە کە لایەنی

مرۆڤایـەتی لەسـەر حیـسابی لایـەنی وشـە و ڕسـتە و داتـا و ئامارەکـانی بەتـەنها زمانناسـییەوە نـەبێت، لەگـەڵ دان پێـدانانی بـێ چـەند و چـوونمان وەکـو لەپێـشەوە گوترا، بۆ ڕۆڵی یەکلاکەرەوەی ئەم لایەنە.

هـەر یـەکێك لـەم تێکـستانە بـەهۆی بەرجەسـتەکردنی ئـەو بـەها هونـەری و ستاتیکی و مرۆڤانەیەی کە لە ڕێگای کایـە زمـانی و شـێوازییەکانەوە دەریـان بڕیـوە، جۆرێك لە تاکایەتی و بەهاو نرخی تایبەتی لـە مێـژووی ئـەدەبی کوردیـدا بـۆ خـۆی مسۆگەر کردووە. واتە بوون بـە بەرهـەم و تێکـستی شـیعری نـەمر و خـەللاق، بۆیـە دوای ئـەوەی لـەو چوارچـێوە مێژووییـەی خۆشـیاندا تـرازاون، ئـەوا نـرخ و چـێژ و بەهای خۆیان لەدەست نەداوە.

ئەنجا ناشێ تێکستەکان لەوێنەی چـەند دوورگەیـەکی دوور و لێکدابڕاو سـەیر بکرێن، چونکێ هەر کامێکیان لە هەر چوارچێوە و قوتابخانەیەکدا پۆلێن بکرێن، جا چ کلاسیك بێت، یاخود ڕۆمانتیك و نوێ و هاوچەرخ، ئەوا لە حالەتی ژیـان و مـان و بەردەوامییـەکی موتلەقـدا شـکلگیر بـوون و تۆڕێـك لـە پەیوەنـدی و پەیوەسـتەگی تێکچرژاو بە شوێنەوارە ئەدەبییەکانی بەرودوای خۆیان گرێ دەداتەوە.

عوسمان دەشتی

٢٠١٢/٤/١١

قەسیدەی (عیتاب)ی
شێخ محەمەدی خالیسی تاڵەبانی
(ڕوانگەیەکی شیکاری و شێوازگەری)

پێشەکی/

لە مێژووی ئەدەبی کوردیمان، تێکستو شاکاری شیعری وا هەیە لە باری هونەری روخسارو ناوەڕۆکەوە، جگە لە هەلو مەرجو بۆنەو موناسەبەتی گوتنەکەی، بە ڕادەیەکی ئەوتۆ شاعیرانەو داهێنەرانە هۆنراوەتەوە کە ماکی زیندوێتیو نەمری لەگەڵ خۆیا هەلگرتوەو زەبری زەمانە ناتوانێت لەناوی بەرێت یا لێی کەم بکاتەوەو بیخاتە ژێر پەردەی فەرامۆشییەوە.

لە دنیای ئەدەبیاتی عەرەبدا شاعیرانێك هەن کە تەنها بەهۆی تاکە شاکارێکی شیعریو ئەدەبییەوە ناویان دەرکردووەو بە زیندوویی ماونەتەوە، ئەوانە لە مێژووی ئەدەبدا بە (أصحاب الواحدة) یاخود بە ((شعراء الواحدة) ناسراون. لەناو گەلی کوردیشا خالیسی ئەو شاعیرە هونەرمەندە بلیمەتەیە کە بۆتە جێگەی شانازی لاپەڕەکانی مێژووی ئەدەب تەنها لە ڕێگەی تاکە قەسیدەیەکەوە، ئەویش قەسیدە ناودارەکەی (عیتاب)ە، کەوا لێرەدا لە هەوڵی ناساندنو شیکردنەوەو شرۆڤەیەکی تێکستی ئەو قەسیدەیە داین، لە روانگەی بنیاتو مەبەستو کێشو مۆسیقاو سۆزو شێوازەوە لێی دەکۆڵینەوە. باسەکە لەپێشەکی و سێ بەش پێك هاتووە، کە هەربەشێك چەند برگەو بابەت دەگرێتە خۆی، ئەنجا ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان، وەکو ئەم شێوەیەی لای خوارەوە:

بەشی یەکەم

- کورتەیەکی مێژوویی.
- شاعیر.
- بۆنەو مناسەبەتی گوتنی قەسیدەکە.
- تێکستەکانی قەسیدەی عیتاب.

بەشی دووەم

- راڤەو مەبەستی تێکستەکە.
- فۆرمی گشتی ویەکێتی بابەت.
- هونەری ئەندێشەو وێنەی شیعری.
- رامانێك لە هەست و سۆزی قەسیدەکە.

بەشی سێیەم

- زمان و شێوازی شیعری.
- کێش و ئاواز.

ئەنجام

سەرچاوەکان

بەشی یەکەم

کورتەیەکی مێژوویی/

دەورانی حوکمڕانی شێخ محمودی حەفید زادە لەنێوان ساڵانی ١٩١٩ – ١٩٢٥ لاپەڕەیەکی مێژوویی پرشنگدارەو، بەسەرەتای ئەزموونی سیاسی – حوکمڕانی مۆدێرنی کورد دەژمێردرێت لە رووی ئیدارەو تەشکیلاتو دامەزراوەییەوە. هەرچەندە ئەو رۆژگارەی دوای کۆتا هاتنی جەنگی یەکەم، رۆژگارێکی سەختو ئاڵۆزو پڕ کارەسات بووە، کوردیش لە فەندو فێڵی سیاسەتی نێودەوڵەتیو مانۆڕی زلهێزەکانی ئەو سەردەمەی وەکو (ئینگلیزو فرانسەو عوسمانییەکان)، یاریزانێکی کارامەو لێهاتوو نەبووە[1] بۆیە تەمەنی هەردوو دەورەی ئیدارە نیمچە سەربەخۆکەی کورد لەو ساڵانەدا بە ناکامی کۆتایی هاتووە. لەگەڵ ئەوەشدا خودی شێخ مەحموودی حوکمدارو (مەلیك)، هەروەها دەزگاو دامەزراوەکانی ئیدارەکەشی لە هەڵەو کەمو کورتی بێبەش نەبوون، لەم رووەوە نووسەرانی مێژووی سیاسی ئەو سەردەمە دیاردییان بۆ زۆر لایەنی ئەو هەڵەو کەمو کورتیانە کردووە.[2]

شاعیران وەك بەشێك لە توێژی رووناکبیرو دەستەی منەوەرانی کوردی ئەو سەردەمە، هەمیشە لە ئاست لاریو کەچیو ناڕێکییەکاندا، بەقسە هاتوونو رەخنەو گلەیی خۆیان کردوەو تیرو توانجی خۆیان هاویشتووە. هەتا ئەگەر رەخنەو پەلارو توانجەکانیان کەسی یەکەمو شێخ مەحموودی حوکمدارو مەلیکی کوردستانیشی گرتبێتەوە.

ئەوان لەو مەیدانەدا پێشەنگو رچەشکێن بوون، لە رێگەی شیعرو هۆنراوەکانیان راستو رەوان پەردەیان لە رووی حەقیقەت لاداوە. لەو شاعیرو هونەروەرانەی لەکاتی خۆیدا بێ پێچو پەنا رەخنەی توندیان لە شێخ مەحموودو دەستەو دایەرەو ئیدارەکەی گرتووە، دەشێ ناوی مەزن شاعیرانی وەکو" پیرەمێرد، حەمدی، شوکری فەزڵیو خالیسی بەرین.

شاعیر/

شێخ محەمەدی خالیسی تاڵەبانی کوڕی شاعیری نێوداری کورد شێخ ڕەزای تاڵەبانییە (١٨٣٥ – ١٩٠٩). ساڵی (١٨٧٣ز) لە دایك بووەو لە (١٩٢٥ز) لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە.[٣] پیاوێکی خواناسو ئایین پەروەری زیرەکو لێهاتوو بووە، نازناوی (خالیسی) لەمەولانا عەبدولرەحمانی خالیسی تاڵەبانی (١٢٧٥ی کۆچی مردووە) باپیریەوە بۆ ماوەتەوە. مەولانا شێخ عەبدولرەحمان بە (عالیمو عاریفی ڕەبیانی)[٤] ناسراوەو، یەکێك بووە لە شێخە ناودارەکانی تەریقەتی قادریو لە شاری کەرکوك ژیاوەو خاوەنی مەقامی ئیرشادو تەکیەو بارەگای تایبەتی بووە.

لە دوای ساڵی (١٩١٨)وەو لە پاش هاتنی ئینگلیزەکان بەرەبەرە دەسەڵاتیان بەسەر هەموو ناوچەکان کوردستانی خوارووودا کێشاو. بەمەبەستی ڕەچاوکردنی بەرژەوەندییەکانیان پەیوەندی دۆستایەتیو هامشۆیان لەگەڵ سەرەك هۆزو خێڵو شێخو گەورەو بنەماڵە ناودارەکانی کوردستان لە هەموو لایەك دامەزراندووە، کە یەکێك لەوانە بنەماڵەی شێخانی تاڵەبانی بوون لە ناوچەکانی کەرکوكو کفری.

ئینگلیز لە سەرەتای هاتنیان بۆ کوردستان، دانیان بە شێخ مەحموود نابوو وەکو حوکمداری کوردستانو سنووری دەسەڵاتو حوکمدارییەکەشیان بە ناوچەکانی نێوان زێی سیروانو زێی گەورە ناساندبوو.[٥] بەڵام لە ڕاستیدا لە سلێمانیو هەندێ ناوچەی دەوروبەری بترازێ، هەر خۆیان حوکمڕانی ڕاستەقینەو فیعلی بوون. تەنانەت لە ناوچە دوورە دەستەکانی وەکو کفریو هەڵەبجەو ڕانیەو کۆیەو شوێنەکانی تر، هەمیشە لە هەوڵی لاوازکردنی نفووزی شێخو پتەوکردنی پێگەو پەیوەندییەکانی خۆیان بوون، لەو پێناوەدا زۆر کەسیان لەسەرەك خێڵو هۆزو بنەماڵە بە دەسەڵاتەکانی کورد لە خۆیان نزیك دەکردەوەو پلەو پایەیان پێ دەبەخشین، یاخود مووچەو مواجیبو خەڵاتو بەراتیان بۆ دەبڕینەوە.

لە سەرو بەندی یەکەم تەشکیلاتی حوکمڕانی شێخ (١/١١/١٩١٨ – ١٩/٦/١٩١٩) کە لەژێر چاودێری ئینگلیزەکان خۆیان بووەو بە مەبەستی بەدیهێنانی ئەو نیازەی لە پێشەوە باسی لێوەکرا، یەکێك لە بنەماڵەی شێخانی تاڵەبانی دەستنیشان دەکەنو پۆستی قایمقامی ڕانیەی پێدەسپێرن، کە ئەویش شێخ محەمەدی خالیسی تاڵەبانی، شاعیری شوێن مەبەستی ئێمە دەبێت.[٦]

بۆنەو مناسەبەتی گوتنی قەسیدەکە/

خالیسی بە پێڕەوی لە ڕێو شوێنی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، زۆر پابەندی بەندو باوی شێخایەتیو تەریقەت نەبووە.[٧] زیکرو تەهلیلەو پرچو ریشی درێژو حای حووی شێخو دەروێش و موریدەکانی بە کەڵەکو فریوو دەستبڕین زانیوە، بۆیە هەمیشە دانووی لەگەڵیاندا نەکولاوە.[٨] وەکو لە کوردستانو لەناو کۆمەڵی کوردەواریش دا باوە، شەڕە دندووکو کێبڕکێ لەنێوان دەستەو تاقمە ئاینییەکانی وەکو شێخو مەلاو سەیدەکاندا هەر هەبووە. بەڵام هەرچی سەبارەت بە خالیسیو بە شێخ ڕەزای تاڵەبانیش دەگوترێ ئەوەیە، کە ئەوان ڕێزو حورمەتێکی تایبەتییان بۆ بنەماڵەی شێخانی حەفیدزادەی سلێمانی هەبووە.[٩]

لە ناوچەکانی پشدەرو بتوێن هەندێ خێزانو بنەماڵەی سەیدی لێ بوون کە لە کۆنەوە لەو شوێنانە نیشتەجێ بوون و بە خزمایەتیش دەگەیشتنەوە بنەماڵەی شێخ مەحموود.[١٠] لەو کاتەی خالیسی قایمقامی ڕانیە دەبێت، ناکۆکی دەکەوێتە نێوان ئەو و سەیدەکانەوە بەتایبەت شێخ ئەمینی سندۆڵان کە گەورەی بنەماڵەی سەیدەکان دەبێت لەو سەردەمەدا. سەیدەکان لای شێخ مەحموود لەسەر خالیسی دەخوێننو ئەوەندەی پێیان دەکرێ بۆی تێ دەچننو دڵی شێخی لێ کرمێ دەکەن. لە دواییدا شێخ مەحموود سەیدەکانی خزمی ڕادەسپێرێو هێزێکیشیان لەگەڵ دەنێرێ، تاوەکو خالیسی لەسەر کار لابەرن (عەزلی بکەن)و یەکێکیش لە سەیدەکانی خزمی لە شوێنی ئەو بە قایمقام دادەنێت. دیارە سەیدەکانو ئەو هێزەی لەگەڵیشیاندا دەبێت هەر بەوە ناوەستن کە فەرمانەکەی شێخ جێبەجێ بکەن، بەڵکو پەلاماری ماڵەکەی دەدەنو تاڵانیشی دەکەنو هەر خۆی بە تەنیا لە ماڵەکەی بە دەری دەنێنو دووچاری ئەشکەنجەو ئازاریشی دەکەن.[١١]

دوابەدوای ئەو ڕووداوو بەسەرهاتە کاتێك شێخ ئاگادار دەبێتەوەو بە مەسەلەکە دەزانێت، پەشیمان دەبێتەوەو دەیەوێ خالیسی ئاشت بکاتەوەو دڵنەوایی بداتەوە. بۆیە بەدوایدا دەنێرێت کە بچێت بۆ سلێمانی بۆ لای، بەڵام خالیسی ناچێتو لە وەرامی شێخدا ئەم قەسیدەیە دەنووسێتو بۆی ڕەوانە دەکات.

تێکستەکانی قەسیدەی عیتاب

ئەم قەسیدەیە لەماوەی چل ساڵی رابردوودا (١٩٦٨ – ٢٠٠٨)، لـە شـوێنو لـە بۆنـەی جیاجیـادا زیـاتر لـە (١٠) کـەرەت چـاپو بڵاوکراوەتـەوە، کـە ئەمـەش بەڵگەیـەکی بـەهێزە بـۆ بـەرزیو نـەمری قەسـیدەکە، لێـرەدا بـە پێـی مێـژووی بڵاوبوونەوەی سەرچاوەکان دەستنیشان دەکەین:

١. رۆژنامەی (برایی)، بەغدا، ١٩٦٨.
٢. رۆژنامەی (ژین)، ژمارە (١٢)، سلێمانی، ١٩٧١.
٣. گۆڤاری (نووسەری کورد)، ژمارە (٢)، بەغدا، ١٩٧١.[١٢]
٤. گۆڤاری (دەنگی مامۆستا)،ژمارە (٩)، سلێمانی،١٩٧٣.
٥. لە خەوما، جەمیل سائب، لێکۆڵینەوەی جەمال بابان، بەغدا، ١٩٧٥.
٦. کوێرەوەریو بیرەوەری، محەمەد رەسوول هاوار، لەندەن، ١٩٨٤.
٧. شێخ مەحموود لە شیعری کوردی دا، لەتیف بەرزنجی، هەولێر، ١٩٩٠.
٨. شێخ مـەحموودی قارەمـانو دەوڵەتەکـەی خـوارووی کوردسـتان، م.ر. هـاوار، بەرگی دووەم، لەندەن، ١٩٩١.
٩. گۆڤاری (خاك)، ژمارە (٢٠)، سلێمانی، ١٩٩٩.
١٠. شێخ رەزای تاڵەبانی، د. مکرم تاڵەبانی، هەولێر، ٢٠٠١.
١١. شێخانی ئێرشادی تاڵەبانی، دکتۆر نووری تاڵەبانی، هەولێر، ٢٠٠٣.
١٢. مێژووی ئەدەبی کوردی، دکتۆر مارف خەزنەدار، ب٥، هەولێر، ٢٠٠٥.

ئـەوەی مایـەی سـەرنجە دەربـارەی دەقـی قەسـیدەکە لـەم سەرچـاوانەدا ئەوەیە، کەوا جیاوازی کەمو زۆر لە نێوانیاندا بەدی دەکرێت، هەم سەبارەت بە ژمـارەی دێرەکـانو هـەم جێگـەو شـوێنی دێرەکـانو (فەسـڵ و وەسـڵەکان و مەتلەعەکان) لە مەتنی قەسـیدەکەدا، هـەروەها جیـاوازی هەیـە سـەبارەت بـە ژمارەو شوێنی ئەو چەند دێرەی بە زمانی فارسـی هۆنراونەتـەوەو تێهەڵکێـشی مـەتنی تێکـستەکە کـراون. وەکـو چـۆن لـە وشـەو داڕشـتنو دەربڕینـی نێـو دێرەکاندا لە نوسخەکاندا جیاوازی هەیە. بۆیە ئێمە لە دوای لێ وردبوونەوە لـە نوسـخە جیاوازەکـان، وامـان بـە چـاکزانی کـەوا دەقـە بڵاوکراوەکـەی گۆڤـاری

(خاك) بكەین بە بنچینە، كە بە ڕای ئێمە لە هەموو نوسخە بڵاوكراوەكان تـەواو ترو ڕێكوپێك ترە، لەگەل ئەوەشدا دەسكارییەكی كەمیشمان تێداكردووە، بـەو شێوەیەی لەبەر ڕۆشنایی نوسخە جیاوازەكاندا بە ڕاستمان زانیوە.

لێرەدا دەقی تیكستی قەسیدەكە دەخەینە پێش چاو:

عیتـــــاب

(١) لەپاش داوێن‌و پا ماچ كــردن‌و عەرزی دوعا خــوانـی
وەڕین دەست پێ دەكا، بەچكەی گەماڵی پیری گەیلانی

(٢) دەڵێ بۆچی دەرت كردم؟، ئەگەر پاست نەكەم بەخوا
هەمــوو چەڵتــوكەكەت دەخوا بەرازی قوتبـی ڕەببانی

(٣) لەپاش تاڵان‌و عــەزل‌و لانــەوازی‌و خانــە وێرانـــی
حەواڵەی خۆت دەكەم قـوربان چلۆن بێم بۆ ســلێمانـی

(٤) یەكانەو پەڵــخ‌و مالۆســی قەوی‌و قوڵی گـەلــێ زۆرە
بەری ملیان لە كوێ دەگـرێ پشــیلەی كانی ئاســكانی

(٥) لە ڕۆژی وا پیاوێ چاتــرە بۆ تۆ لـە پێنج ســەد كەس
هــەزاری لیــرەیەك ناكا دەپارەو پــوول‌و تــارانـی

(٦) هەموویان دوشمنی تۆو دۆستی تۆن ئەو گیپە خۆرانـە
كە ئیمــڕۆ تۆ (وەلییو نیعمەت)و ئاغــای هەمـــوویانـی

(٧) هەموو شێرو پڵینگن وەختی نان خواردن لە ئەترافــت
سمێڵ بابڕ، كفن دڕ، كەللە خڕ، پەرچــەم مەریـوانـــی

(٨) دوعات با بۆ بكەن، ئەمما بە تەدبیریان نەكەی زینهار
مەلاو دەروێش‌و ســۆفی‌و شێخەكانی لوقمە باتمــانی

(٩) ئەمانە گشت قسەن با بێمە سەر مەتڵەب وەكو عورفێ
لەســەر ئەم مەتڵەعە لادەم بچـم بۆ مەتڵەعی ســانی

(١٠) ألا أی خســتەیی پیكانی مژگانت دل إخــوان
ألا أی كشــتەیی هجـرانی رویت پیری كنعانــی

(١١) تو با یاران همان کردیدکه باید کردی با دشمن

تو با دشمن چنان کردید کی اورا رنجه نتوانی

(١٢) ز هر سو بودی دلخواهی تو از چشمت برون کردی

ز هر کو دشمنی یابی اورا برچشمه بنشانی

(١٣) اگەر با جستوجوی توست إنها وای بر دلها

أگر بی آرزوی توست نەبودا إن حکمرانی

(١٤) لەبەرچاوت وەکو یەك وایە بێ فەرقن لە خزمەتتا

شەهێنو حاجی لەقلەق، شێرو رێوی، مورشیدو جانی

(١٥) لە کوێت دۆزینەوە ئەو کوێرو قۆڕانەی لەخوا عاسسی

چلۆنت کەوتە خاتر مشکە کوێرەو ورچی کوێستانی

(١٦) کەرو گا خەرجی بارو جوتە، ئێستر ماڵی کاروانە

ئەوانە نابنە کوێخاو رەئیسو میری دیوانی

(١٧) بەیار کێڵانو گای لەڕ!، پیرو کچ خواستن!، ژنو تەدبیر!

سەگو جۆ، ئەسپو ئێسقان!، بۆقو سەردار!، جورجو ناوکانی

(١٨) عەباو کەر!، فێسو رێوی!، ورچو شەپقە!، مێزەرو مەیمون

حەیاو کوێر!، شەرمو دۆم!، قەحپەو وەفا!، ناموسو سۆزانی

(١٩) لە رێ دووبارە بالادەم بچم بۆ مەتلەعی سالیس

بڵێم ئەی پاسەوانی میللەتو رێگەی موسوڵمانی

(٢٠) وجودت فەخرە بۆ من، چونکە لای من فەخری کوردانی

نەوەی کاك ئەحمەدی،نوتفەی حوسەینی شێری یەزدانی

(٢١) جەنابی تۆ لە من دەرحەق بەمن موشفیقتری ئەمما

لە بەختی نەحسی من فکرت خراپە، زۆر بە نسیانی

(٢٢) هەتیو چیت وت!، زوبانت وەرگەڕێ خەڵتێکی گەورەت کرد

لەلای خۆت شاعیری هێشتا قسەی پیاوانە نازانی

(٢٣) فەلەك مل شۆڕ ئەکا ئیمڕۆ لەژێر پای ئەسپی شێخ مەحموود

مەلەك مەجبوور ئەکا ئیمڕۆ ئیتاعەی ئەمرو فەرمانی

(٢٤) خراپــەی چاکەیە، زامی شــیفایە، حیددەتی حیلمـــــە
جنێوی فــــەخرە، تاڵانی عـــەتایە ، عـــەفوە عینوانـی

(٢٥) کـەرەم کارو وەفـادارو وەلـی خولـــق‌و عەلی کـــردار
تـەبیعەت چاک‌و دڵ بێ بـــاک‌و تینەت پاک‌و نوورانی

(٢٦) ئەگەر چی موفلیسـی کردم لەناو خەڵقا حەیای بـــردم
خودا ئەو خۆش بکا بـــا مـاڵ‌و ڕووحم بێ بە قوربانی

(٢٧) ئەمەندەی باری تەعنە، کەوت بە ملدا خالیسی ئیمڕۆ
دەهاتە خزمەتت قوربان وەلی زامدارە ســـەر شـــانی

لێکدانەوەی وشەوزاراوەکان:

١. پیری گەیلانی: مەبەست شێخ عەبدولقادری گەیلانییە.

٢. بەرازی قوتبی رەببانی : هێمایە بۆ کەسێك

٣. عـەزل: لەسـەر کـار لابـردن / لانـەواز : ئـاوارەو دەربـەدەر / خانـەوێران : مـاڵ وێران.

٤. یەکانە: بەرازی نێرە / پەڵخ : بێچووە بەراز (کوودەڵە) / مالۆس : بەرازی مێ / پشیلەی کانی ئاسکانی : هێمایە بۆ شێخ مەحمود.

٥. دەپارە: پوول: تارانی : هەریەکـەیان جۆرێکـە لـە پـارەو پـوولی مەعدەنی کـە لەکاتی خۆیا بەکار هاتوون.

٦. وەلی نیعمەت: بەوکەسە دەگوترێ کە خەڵك لەسـایەیدا دەبنـە خـاوەنی مـاڵ و سامان و لەنازو نیعمەتدا دەژین.

٧. سمێل بابڕ: سمێڵ گەورەی خەڵك ترسـێن / کفـن دڕ : بەیـەکێك دەگـوترێ کـە نەخۆشی زەفەری پێ نـەبات وبەئاسـانی نـەمرێ / کەللـە خـڕ : سـەر سـەخت، کەللە رەق.

٨. زینهار: بۆ وریا کردنەوەیە، واتا خۆت بەدوور بگرەوخۆت لێی بپارێزە.

٩. مەتلـەب: مەبەسـت وئامـانج / مەتلـەع : بـەدێری یەکـەمی شـیعر دەگـوترێ، سەرەتاودەستپێکی بابەت / عورف: نەریت وداب ودەستوور.

١٠. لە رۆژنامەی (ژین) واتای دێرە فارسیەکان بەم شێوەیە لێکدراوەتەوە.

– ئەی ئەو کەسەی کە دڵی برادەران پێکراوی تیری برژانگتە، ئەی ئەو کەسەی کەوا پیری کەنعان (یەعقوب) نەخۆشی دووری رووی تۆیە.

١١. تۆ لەگەڵ دۆستانا کردەوەی وەها ئەکەی کە ئەبوایە دەربارەی ناحەزانت بکرێ، وە لەگەل دوژمنانیشا کردارت بە جۆرێکی وەها باشە کە ئیتر ناتوانی بیان رەنجێنی.

١٢. دۆستی تۆ لە هەر شوێنێك بێ لەبەرچاوتی ئەخەی، لەهەر کوێیەکیش دوژمنێکت دەسکەوێ ئەی خەیتە سەربانی چاوت.

١٣. ئەگەر ئەمانە کە وترا (باسم کرد) لەسەر خواستو خواهیشتی خۆت بێ داخی گرانم (ئەی ماڵی وێرانم)، خۆ ئەگەر بە پێچەوانەی ویستو ئارەزووی تۆ بێت، ئەوە کەی حوکمڕانی پێی ئەلێی؟.

– ژین، ژمارە (١٢)، ١٩٧١.

١٤. شەهێن : باڵندەیەکە لە تیرەی باز / مورشید : رێبەری تەریقەت / جانی : تاوانکار.

١٥. کوێر و قۆڕ : هەریەکەی هێمایە بۆ کەسێکی تایبەت / عاسسی :یاخی.

١٦. خەرجی : تەرخان وتایبەتە.

٢٠. نوتفە : رەچەڵەك، توخم / شێری یەزدان: ئیمامی عەلی کوڕی ئەبوتالیبە.

٢١. موشفیق : بەرەحم و بەزەیی / نەحس : رەش وشووم / نسیان : شت لەبیر چوونەوە.

٢٢. خەڵت : تێکەڵ وپێکەڵکردنی چاك وخراپ.

٢٣. ئیتاعە : گوێ رایەلی و ژێرفەرمانی.

٢٤. حیددەت : توڕەیی، غەزەب / حیلم : سەبرو پشوو درێژی / عەتا : خەڵات و بەرات، پاداشت / عەفو : بەخشین و لێبوردن.

٢٥. کەرەم کار : بەخشندەو چاکەکار / وەلی : پیاو چاك / خولق : خوو رەوشت / عەلی کردار : رەفتارو کرداری لەوێنەی ئیمامی عەلییە / تەبیعەت : سروشت / تینەت : بنەچەو رەگ و رەسەن.

٢٦. موفلیس : نەدارو هەژار.

٢٧. تەعنە : لۆمە وگلەیی.

بەشی دووەم

راڤەو مەبەستی تێکستەکە/

شاعیر بە ریزو حورمەتێکی زۆرەوە، رەخنە لە شێخو دەستو پێوەندەکانیو لە دەزگاو دایەرەکەی دەگرێت. ئەوانەی شوورەیەکیان لە دەوری شێخدا چنیوەو لەسەر راوێژو بریارو مەشوورەتی ئەوانیش شێخ بە هەڵەدا دەبرێت. خالیسی راستگۆیانە نیشانی دەدات کە شێخ لە پرەنسیپو سەرەتاکانی راستی دەوڵەتداری لایداوە. لەکاتێکدا خوو خەسڵەتە خراپەکانی شێخ فەرامۆش ناکات، بەڵام ئەوپەڕی دڵسۆزیو رێزو حورمەتو پەرۆشی خۆی هەم بۆ شێخو هەم بۆ کوردایەتی نیشان دەدات.

مەبەستە سەرەکیەکە لەناونیشانەکەدا ئاشکرا دەبێتو وەکو تەوەرێکی بنچینەیی بریتییە لە جۆرێك لەموتوربەکردنی دوو بابەتی سەرەکی (ستایشو داشۆرین). هەموو بیرۆکە لاوەکییەکان، مەسەلەو پەندو وەسفو وێنەو لێکچواندنەکان، لە خزمەتی پەرەپێدانو قووڵکردنەوەی بیرە سەرەکیەکەدان.

قەسیدەکە خۆیشی لە بابەتی (نامەی شیعری) دایەو بە دوعاو سەلام دەستی پێکردووە.

لە (داوێنو پا ماچ کردن) پیرۆزی بنەماڵەی شێخانو لە سەروبانەوە شێخ مەحموود بەدیار دەخات. (وەرینی بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی) ئاماژەیە بۆ هەڵوێستی خالیسی و شێخ رەزای باوکی لە ئاست شێخانی تەریقەتی قادریو لە ئاست بنەماڵەی کاك ئەحمەدی شێخ بەتایبەتی،[13] کە لێرەدا نیشانەی ئەوپەڕی تەوازعو خاکەساری شاعیرە.

شاعیر لە ریزکردنی (تاڵانو عەزلو لانەوازیو خانەوێرانی) زۆر سەرکەوتوو بووەو توانیویەتی بەو چەند وشەیە کرۆکی مەسەلەکە بخاتە روو، هەروەها وەڵامی پرسیارە سەرەکیەکەش بداتەوە کەوا (چلۆن بێم بۆ سلێمانی؟!). شاعیر لەدوایە بە تێپەڕین بەسەر روونکردنەوەو بەڵگەو دەلیلو شیکردنەوەو وەسفو نموونەوە باسو بابەتەکە یەکالا دەکاتەوە. کە دەشێ ئەم مەسەلانە لەژێر چەند ناونیشانێك

کۆبکرێنەوە وەکو (روونکردنەوە)و (سەلماندن)و (باسکردن)و لە دوو شوێنیشدا پەنای بۆ (گواستنەوە) بردووە، (لەسەر ئەم مەتڵەعە لادەم بچم بۆ مەتلەعی....).[١٤]

زمانی ئاخاوتنی شاعیر پاراوو رەوانە، لەسەرەتادا نەرمو بە سۆزەو دواتر وشەو قسەی زبرو موستەحەقیشی تێ دەکەوێ، لە بری شرۆڤەکردن، بەهێنانەوەی پەندو ئیدۆمو پرسیار مەسەلەکان یەکلا دەکاتەوەو بابەتەکەیشی پێ رازاندۆتەوە. لە کۆتاییدا هەست بە ئاوابوونێکی هێمنو لەسەرەخۆ دەکرێت.

فۆرمی گشتیو یەکێتی بابەت/

تێکستی قەسیدەکە لە فۆرمی گشتیدا هەموو مەرجە باوەکانی قەسیدەی رۆژهەڵاتی لە (ناونیشان – پێشەکی – ناواخن – کۆتایی) تیادا بەرجەستە بووە. بەڵام شاعیر وەکو لادانێکی ئاشکرا دوو گواستنەوەو وەرچەرخانی دروست کردووە (بچم بۆ مەتلەعی سانی.....بچم بۆ مەتلەعی سالیس)، بەمە فۆرمی گشتی تێکستەکەی پارچە پارچە کردووە، بێ ئەوەی لادانو دابڕان لە رایەڵی واتاو مەبەستو ناوەڕۆکی بابەتە بنەڕەتییەکە بەرپابێت. واتە ئەم گواستنەوەیە لە چوارچێوەی پاراستنی بنیاتی یەکێتی بابەتەکەدا ماوەتەوە.

جگە لەوە لەناو قەدی مەتنەکەدا شاعیر پەنای بۆ هونەرێکی شیعری بردووە، کە ئەویش (رازاندنەوە – تلمیع)ە و هاتووە چوار دێری لەسەر هەمان کێشو ئاواز، بە هەمان مەبەستو ناواخن، بە زمانی فارسی هۆنیوەتەوەو تێهەڵکێشی تێکستەکەی کردووە. هەر لەوێش قسەی هەرە دوایی خۆی کردووە؛ (نەبودا إن حکمرانی: ئەمە پێی ناوترێت حوکمڕانی!)، کە خۆی لەخۆیدا جۆرێك لە داوەریو هەڵسەنگاندنی حەقیقیە بۆ ئیدارەکەی شێخ مەحموود.

قەسیدە هاوچەشنەكانی (عیتاب) لە ئەدەبی كوردی/

كەسایەتی شێخ مەحموود لە دیوانی شیعری كوردیدا جێگەیەكی تایبەتی هەیەو دەشێ وەكو بابەتێكی سەربەخۆ لێكۆڵینەوەی لەبارەوە بكرێت، ئەوەی ئامانجی ئێمەیە تەنها ئەو چەند قەسیدەو هۆنراوە رەخنە ئامێزانەیە كەوا رووبەرووی شێخو لە سۆنگەی چۆنیەتی ئیدارەو حوكمڕانی كردنییەوە لەنێوان ساڵانی (١٩٢٠ — ١٩٢٥) گوتراون. یەكێكیان هۆنراوە ناودارەكەی شوكری فەزلییە (١٨٨٢—١٩٢٦)، كە لە ساڵی (١٩٢٣)و لەدوای گەڕانەوەی شێخ لە دەسبەسەری گوتراوەو پێشكەشی كراوە،[١٥] سەرەتاكەی بەم جۆرەیە:

ئیش كە رووی ئێستە لە هەورازە سەرەو لێژی نەكەی

بیری دووریشی ئەوێ هەر بە دوعاو نوێژی نەكەی

دووەم قەسیدەیەكی ئەحمەد حەمدی بەگی ساحێبقڕانە (١٨٧٨ — ١٩٣٦) كە بەناونیشانی (بۆ ئیدارەكەی كوردستانی خواروو)ە، لەوێدا شاعیر بە ئاشكراو بەشێوەی رەخنەی گاڵتەجاری پەنچەی بۆ كەمو كوڕییەكانی ئیدارەكەی شێخ راكێشاوە.[١٦]

باسی تەشكیلاتی سانی هەر ئەكەم بۆ پێكەنین

كەمترین بوو گەورەتر، هەم گەورەتر بوو كەمترین

سێیەم قەسیدەیەكی حاجی تۆفیق بەگی پیرەمێردە (١٨٦٧ — ١٩٥٠) كە لە بەرامبەر تیرۆركردنی (جەمال عیرفان)و (عارف سائیب)ی خوشكەزایەوە، هێرشێكی توندو تیژی كردۆتە سەر شێخ مەحموود.[١٧] ئەویش سەرەتاكەی ئەم دێرەیە:

لە گوێم دێ دەنگی لای لایەی وەتەن دایك جگەرسووتاو

دەیرژێنێ بەسەر وێرانەكەی خوێناویا خوێناو

وا دیارە یەكێتی مەبەستو گوتار كە بابەتی سەرەكییە، ئەم چوار قەسیدەیە پێكەوە كۆدەكاتەوە. بەڵام بەگوێرەی بۆچوونو پشكنینی ئێمە، گرەوی دەستپێشخەریو رچەشكاندن بۆ خالیسیو قەسیدەكەیەتی. شاعیرانی كۆن زیاتر خەریكی ستایشو پەسنی میرو مەزنەكانی كوردبوونو كەمتر وا هەبووە دوو

قسەی حەقیان لە روویاندا کردبێت. هەر ئەم بوێریو چاو قایمییەی خالیسی بووە، وای کردووە شاعیری دیکەش لە دوای ئەو زاتی ئەوە بکەنو رەخنە لە شێخو لە حکومەتو ئیدارەکەشی بگرن.(١٨)

هونەری ئەندێشەو وێنەی شیعری/

لەکاتێکدا شیعرو هۆنراوە بەوە دەناسرێت کە هونەرێکی زمانییە، ئەوا ئەندێشە دەبێتە نەخشو نیگاری ئەو هونەرە. شاعیران دەستەو داوێنی ئەندێشەو خەیاڵ دەبن بۆ خستنە رووی بیرو هەستو سۆزەکانیان، بەواتا (خەیاڵکردنی شاعیران وێنەکێشانە بە وشەو بێژەو زاراوەکانی زمان).(١٩) لە قۆناغی پێش رۆمانسیزم، شیعری کوردی وێنە (هونەری — ئەدەبی)یەکانی زیاتر بەلای وێنەی رەوانبێژی دادەشکێنەوە، بەو هۆیەی (هونەرەکانی رەوانبێژی) یەکێك لە بنەما سەرەکییەکانی شیعری کوردی ئەو قۆناغە پێك دەهێنێت. لەپاڵ ئەوەشدا (وێنەی وەسفی) راستەوخۆشمان هەیە کە شاعیر وێنەو دیمەنو مەبەستەکانی بەهۆی باسو وەسفکردنەوە بە زمانو بە تەعبیر دەخاتەروو.

خالیسی بەمەبەستی خستنەرووی مەبەستو بیرو نیازو خوازەکانی پەنای بۆ خەیاڵکردنو وێنەکێشان بردووە. وێنەکانی هەر لەو مەڵبەندو دەورە هەڵێنجاون، تاوەکو روونو پەسنو لەبەر دڵان بن، واش بووە شاعیر بۆ خۆ بواردن لە راستەوخۆیی پەنای بۆ زمانی هێماو ئیماژو رازاندنەوە بردووە. هەر لە دەستپێکەوە شاعیر زەمینەسازی دەکا بۆ ئەو مەسەلەیە" (وەڕین دەست پێ دەکا بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی)، ئەمەو وێنەیەکی خوازەییو درامییە، شاعیر لە واقیعی کۆمەڵایەتی خۆی هەڵیهێنجاوە. پێویستە پەرژینێك لە گوڵ دروست بکەین ئەنجا بڵێین، خالیسی (بەچکە — گوجیلە)ی ئەو پیرە سەگەیە (شێخ رەزا — گەماڵ)، بۆیە ئەو گوتارەش کە ئاراستەی شێخی دەکات لە سروشتی (وەڕین) دایە، لەگەل ئەوەی کە جۆرە گونجانێکی بەرزو نایاب لەو فرێزەدا (وەڕینی گوجیلەی گەماڵ) کۆکراوەتەوە، بەڵام ئەمە لادانێکە لە یاسای ئاسایی زمان (مرۆڤ دەئاخڤێو سەگ دەوەڕێ)، بەڵام ئەم وێنەیە لە دوا

شیکردنەوەدا لـە خزمـەتی تـەواوکردنی سـتراتیژیەتی هۆنراوەکـە دایـە.[20] لێـرەدا پاشخانی رۆشنبیری فریای وەرگر دەکەوێو گرێ کوێرەکـەی بـۆ دەکاتـەوە. هـەر لەم وێنەیەدا هونەری پۆشین هەیە، خوێنـەری بلیمـەت دەبـێ تێبگـات کـە شـاعیر مەبەستی مانـا دوورەکەیـەتی، کـە لـە پـەراوێزێکی پێشوودا روونمـان کردۆتـەوە، وێنــەکانی دواتــریش تەواوکــەری ئــەم وێنــەی یەکــەمن (ئەگــەر پاســت نەکــەم بەخوا....) شاعیر لە رێگای هێنانە بەرزەینی ژیانی جوتیارانو لادێ مەبەستەکەی روون دەکاتەوە، (بەرازی قوتبی رەبیـانی)یش درکەیـەو مەبەسـت لێـی کەسـێکە، دووریش نییـە هێمـا بێـت بـۆ ئـەو کەسـەی لـە شـوێنی ئـەودا کـراوە بـە قایمقـام، شــیکردنەوەیەکی جــوان لــە رێگــەی هونــەری (جــوانی بــایس) لــەم دێــرەدا هێنراوەتەوە. لە هێنانەی (تالان)و (عەزل)و (لانەوازەی)و (خانەوێرانی) کە وێنەی وەسفی راستەوخۆن تەواوی تراژیدیاو کارەساتی شاعیر بەرجەستـە دەبێـت. لێـرە کە تاقە یەك (بەراز) هەیەو سیپاڵی (قـوتبی رەبیـانی) پۆشـیوە، بـەلام لـە (کـانی ئاسکان)ی بارەگای شێخ ئەوە بـەراز بـەرەوە هەیـەو دەوریـان تـەنیوە، (یەکانـەو پەڵخو مالۆس)ەکان وێنەی درکەیینو مەبەست لێیان ئەو موریدو مەحسوبانەیە کە دەوری شـێخیان تـەنیوە. لـە (پـشیلەی کـانی ئاسـکان)یـش مەبەسـت شـێخی نەمرە،چونکێ شاعیر ئاماژە بەبارەگای شێخ دەکـات لـە (کـانی ئاسـکان)و واشـی داوەتە قەڵەم کەوەکو گیانلەبەرێکی دەستە مـۆ بەدەسـت ئـەو گیانلەبـەرە کێویـە قۆڵ و قەویانەوە گیری خواردووە.

ئەمجارە شـاعیر دوو وێنـەی بەرێگایـەکی مـەنتیقی هاوسـەنگ دەکـات، یـەك (لیرە) لە بازاڕدا بەهای زیاترە لە هەزار (دەپارە)و (پـوول)و (تـارانی)، کـەوا بێـت پیاوێکی پیاوانەی رۆژی تەنگانە، لە پێـنچ سـەد پیـاوی بوودەڵـە باشـترە. لێـرەدا وێنەی هاوسەنگیو وەك یەکی (معادلة) هەیە.[21] ئەگەر چیش لـەباری شـعرییەوە وێنەکـە کـەمرەنگ دێتـە بەرچـاو بـەلام لـە رووی ژیـری و لۆژیکییـەوە رایـەڵی گێڕانــــەوەی قەســــیدەکەی بــــەهێزکردووە. شــــاعیر لــــە هێنانــــەوەی (هەموویانو...هەموو) زۆر پێـی لـێ هـەڵبڕیوە چـونکێ لەمانـەدا گشتاندن هەیـەو دیـارە زیـادە رۆییەکەشـی بەمەبەسـتی جـەختکردنی دەلالەتـە. ئـەم دەلالەتـەی

(هەموو —گشت) لەیەك كاتداو (دوژمنایەتیو دۆستایەتی)یە كە دژیەكنو دەدرێتە پاڵ هەر یەكێك لەوانەی دەوری شێخیان داوە، لێرەدا ناكۆكییەكی مەنتیقی پێك دێت، چۆن دەشێ كەسێك لەهەمان كاتدا دوژمنو دۆستیش بێت. پێویستە لە كایەی (پرۆزمانەوانیدا) بەدوای واتای قووڵی نیوە دێرەكەدا بگەڕێینو بە هاوكاری نیوە دێرەكەی تر (كە ئیمرۆ تۆ وەلییو نیعمەتو ئاغای هەموویانی)، كێشەكەمان بۆ یەكلایی دەبێتەوە، شاعیر دەڵێ دەوروبەرەكەت لە حەقیقەتو جەوهەردا دوژمنی تۆن، بەڵام لە هەمان كاتدا دۆستی ئەو نازو نیعمەتەن كە لە سایەی تۆوە پێیان دەگات یا چنگیان دەكەوێت، بۆیە كاتێ لە دەورت كۆدەبنەوەو خۆیان راپێش دەكەن، ئەوە بۆ گیپە خواردنەو (ئەوان دۆستی گیپەكەنو دوژمنی تۆن)، لێرەدا ئەزموونی ژیانو راستیو هەقیقەت، دەبن بە حیكمەتی شیعر كە خالیسی لەو وێنانەدا نیشانی داون. (شێرو پڵنگ) دوو ناوی گونجاون لەگەڵ یەكتری وەكو ناوی خواستراو بەكارهاتوون، لە جۆری خواستنی گاڵتەجارییە(استعارة تهكمیة)، چونكێ ئەمانە شێرو پڵنگی هەڵمەتە كاسەن نەوەك بۆ مەیدانداری.[٢٢]

لە هێنانەوەی (سمێڵ بابڕ، كفن دڕ، كەللە خڕ...) كە سەرجەمیان گرێی ناویو وێنەی خوازەییان هەیەو هاوسەرواشن، شاعیر بۆ رازاندنەوەی گوتاری شیعری جۆرێك لە (تنسیق الصفات)ی لەنێوانیاندا پێكهێناون، ئەو مەبەستیەتی بڵێ شێرو پڵنگی سمێڵ بابڕو كەللە خڕو كفن دڕی سەر سفرەو خوانن بە تەنهاو، لە حەقیقەتدا بەم سەرو سورەتەشیانەوە شێرە فشەن، شاعیر ئەندێشەیەكی پتەوو بە بڕشتی بە خەرجداوە تاوەكو ئەم دیمەنە سەرسوڕهێنەرو بەهێزەی نەخشاندووە. لە هێنانەوەی (ئەمما بە تەدبیریان نەكەی زینهار)دا شاعیر لەپاڵ تەوكیدو نەرێیەكەی (ئەمما...نەكەی) (زینهار)یشی بەدوایدا هێناوە كە بەمەبەستی (تەحزیر)و هۆشیاركردنەوەیە.

(مەلاو دەروێشو سۆفیو شێخەكان) هەموویانی لە یەك بۆتەدا كۆكردۆتەوە، ئەنجا بە سیفەتێكی دیارخەر (لوقمە باتمانی) وەسفی كردوون، كە ئەمەیان زیادەڕۆییەكی ناماقووڵ و پێ لێ هەڵبڕینێكی بێ ئامانە لەلایەن شاعیرەوە، رەنگە لاشی وابێت هێشتا حەقی خۆی نەداونەتێ، ئەم وێنەیەشی لە دەوروبەرو لە

واقیعی حاڵەوە هەڵێنجاوە. (وەکو یەك وایە بێ فەرقن) ئەم پاتەکردنەوەیە بۆ تەئکیدی واتایە کە گەیاندنی یەکسانیو وەك یەکییە، لەهەر یەکێك لەمانەش (شەهێنو حاجی لەقلەق)، (شێرو ڕێوی)، (مورشیدو جانی) دژ یەکی لەنێوانا هەیەو کۆکردنەوەیان لە تای تەرازووی بەرامبەریدا مانای غەرابەتو سەرسوڕمان دەگەیەنێ، هەمیسان جۆرێك لە پێچانو کردنەوەی ڕێك لەنێوان (شەهێن — شێر — مورشید) لەبەرابەر (حاجی لەقلەق — ڕێوی — جانی)دا پێکدێت.

(کوێرو قوڕ) پۆشینی تێدا هەیەو واتا نزیکەکەیان خەڵکە کەچ بینو ناڕێکەکەی دەوری شێخن، واتاو مەبەستە دوورەکەشیان دوو پیاوی نزیکی شێخ بوون کە سەرچاوەکان ناویان بردوون. (مشکە کوێرەو ورچی کوێستانی)یش هەروا، ئەو کەسانەن کەلەبەر چاوان ونن، یا دوور کەوتەو لاتەریکن کە شاعیر خۆیشی بە یەکێك لەوان دادەنێت.

خەیاڵی بەپێزی شاعیر بەدوای شتە ناڕێكو نەگونجاوەکاندا دەگەڕێو لە ئەنجامدا دەستگیریان دەکات، (کەرو گاو ئێستر) دەدۆزێتەوە لەبەرابەر (کوێخاو ڕەئیسو میری دیوان) ریزیان دەکات، ئەنجا ئێمە بۆ ئەوە دەچین کە لە مەبەستی شاعیر تێبگەینو هەر یەکێکیان لەگەڵ بەرامبەرەکەی جووت بکەین" (کەر — کوێخا)، (گا — ڕەئیس)، (ئێستر — میری دیوان)، ئەمە پێچانو کردنەوەی ڕێکە، ئاخۆ شاعیر دەبێ چەند خەیاڵبازی کردبێو مێشکی خۆی گوشی بێ تا بەم هاوکێشە داهێنەرانەیە گەیشتبێت!.

لە دوو دێرەکەی دواتر:

بەیار کێڵانو گای لەڕ، پیرو کچ خواســتن، ژنو تەدبیـر

سەگو جۆ، ئەسپو ئێسقان، بۆقو سەردار، جورجو ناو کانی

عەباو کەر، فێسو ڕێوی، ورچو شەپقە، مێزەرو مەیمون

حەیاو کوێر، شەرمو دۆم، قەحپەو وەفا، ناموسو ســۆزانی

کۆکردنــەوەی ئــەم هــەموو جووتمانــە ناتــەباو دژیەکانــە سەرسـووڕمان لــە دەوڵەمەندیو فراوانی فەرهەنگی بیرو خەیاڵی شاعیر لای خوێنەر دەورووژێنێ، ئاخۆ چۆن ئەمانەی هەموو دۆزیونەتەوەو لەکوێی هێناون.

ئەمانە هەموو (تەوس)ن‌و لە بەرگی پرسیارو سەرسووڕمان‌و بە کورتبڕی وەکو پێویستییەکی شیعری‌و هونەری دەربڕاون. مەبەستیش نەفی کردنی پەیوەندی نێوان هەر دووانەیەکە لەمانە. کە ناشێ هەرگیز باوەڕ بە گونجان‌و جێبەجێ بوونیان بەیەکەوە بهێنرێت، هات‌و باوەڕێکی واش لە ئارادا هەبێت، ئەوا شاعیر لە بنەڕەتەوە ریسوایان دەکات‌و هوشداری بە (خاوەن دەسەڵات)یش دەدات، کە واز لەو رەفتارو کردارە خۆش باوەڕیانە بهێنی.[٢٣]

دوای ئەوە زمانی قەسیدەکە ئاڕاستەیەکی تازە بە خۆیەوە دەگرێت، لە زمانی رەخنەو پرسیارو گاڵتەجاری‌و سەرزەنشتەوە بۆ زمانی وەسف‌و ستایش‌و پیاهەڵدان وەردەگەڕێ. شاعیر راستەوخۆ مەبەستەکانی دەدرکێنێ.

لە پاتەکردنەوەی (فەخرە بۆ من)و (فەخری کوردانی) مەبەست پێداگرتن‌و جەختکردنە. هەر سێ گرێی نیوە دێرەکەی تر هاو واتان" واتە تۆ سەید، یا بەرزنجەیی، یا نەوەی پێغەمبەریت:

نەوەی کاک ئەحمەدی نوتفەی حوسەینی شێری یەزدانی	=	بەرزنجەیی

خستنە پاڵ‌و بەدوا یەکتر داهاتنیان، پێداگرتنە لەسەر پیرۆزی‌و پایەبەرزی شێخ مەحموود.

لە دێرەکەی دواتر (جەنابی) وشەیەکە بۆ (تۆ) زیادکراوە، هەم بۆ هاوسەنگ کردنی کێش‌و هەم بۆ تەئکیدی گوزارە، ئەمەی دوایی بۆ نەهێشتن‌و رەواندنەوەی هەر جۆرە شك‌و گومانێکە.[٢٤] (لەمن دەرحەق بەمن) دووبارەبوونەوەی (من) بۆ جەختکردنەو جۆرێك لە تایبەتکردن (تخصیص)ی تێدایە، (موشەفیقتری) پلەی بەراوردی دووهەم‌و سەبارەت بە جێناوی (من) تەئکیدە. (ئەمما) بۆ تێهەڵچوونەوەیە لە مەبەستێکی تر، ئەوە دەگەیەنێ: (ئەمما فکرت خراپەو زۆر بە نسیانی) بە رستەیەکی ئیعتیرازی (لە بەختی نەحسی من) لێك جیاکراونەتەوە.

له دیالۆگی (من — تۆ)، لەم دوو دێڕەی لە پێشەوە ئاماژەمان پێی کرد، ئەم دوو جێناوە بە یاوەری جێناوی لکاوی (ی)، بە شێوەی جیاجیا دووبارە بوونەتەوە، جۆرێك لە فەنتازیای زمان و بێ ئۆقرەییو ناجێگیرییان پێوە دیارە. تا لە دواییدا بەلای (گوتار ئاراستەکراودا — واتا شێخ) دا دەکەوێت و بە (زۆر بەنسیانی) دەبڕێتەوە، بە مەعنای(تۆ زۆر بە نسیانی)، لێرەدا ئاوەڵکاری چەندایەتی (زۆر) لەباری سیمانتیکییەوە قورەکەی خەستترکردۆتەوە، هەر بۆیە شاعیر لە پڕ بە کەتنەکەی خۆی دەزانێتو دەکەوێتە خۆسەرزەنشتکردن، ئەمجار دیالۆگی نێوان زمانی باوەڕو زمانی شیعر دێتە گۆڕێ. گوتاری شیعری خۆی بە گوتارێکی گەوجو تێکەڵاو دەداتە قەڵەم لەبەرابەر گوتاری شاعیرو پیاوانە.

دوو دێڕەکەی دواتر وێنەی وەسفی جوانو پیرۆزییان لێ دەتکێ، بەشێوەیەکی (ئینشائی) دەربڕاون کە بەردەوامی لێ دەخوێندرێتەوە لە جووتە ریزکراوەکانی:

خراپەی چاکەیە، زامی شیفایە، حیددەتی حیلمە

جنێوی فەخرە، تاڵانی عەتایە، عەفوە عینوانی

لەهەر یەکێکیان دژیەکییەکی گونجاو، کورتبڕیو وێنەی لێکچواندنی رەوانو تەوکید هەیە، لەباری زانستی مەنتقیشەوە شوێن گۆڕکێیان پێ کراوە، خراپە شوێنی هاودژەکەی (چاکە)ی گرتۆتەوە، ئەوانی تریش هەروان، زام بووە بە شیفا، تورەیش بووە بە سەبر، هاوسەرواییش لە نێوانیاندا هەیە کە باری ئاوازەیی کەرتەکانی بەرزکردۆتەوە.

لە (عەفوە عینوانی)دا تایبەتکردن هەیە، واتا چاوپۆشینو بەخشینو لێبوردن تایبەتن بە شێخو لای خەڵکی تر نییە، (کەرەمکار)، (وەفادار)، (وەلی خولق)، (عەلی کردار)، (تەبیعەت چاك)، (دڵ بێ باك)، (تینەت پاكو نوورانی) ئەمانە (سیفەتی تەشبیهی)ین، سیفەتی تەشبیهی کاتێك ساز دەبێت کە (دوو ناو، یان ناوێكو پاشگرێکی تەشبیهی وەکو (لێچوو — لەوچوو) پێکهاتەیەکی وێنەی لێکچواندن دەنوێنن[٢٥] لەباری زمانەوانیشەوە دەبن بە (دیارخراو + دیارخەر).

لە دوو دێری کۆتایی قەسیدەکەدا شاعیر پوختەی سەربووردەکە بە چڕی دەخاتەوە یادو، وەکو نەریتێکی باویش لەدوا دێردا نازناو (تەخەلوس)ی خویشی جێگیر دەکات. ئەم نازناوی خۆ هێنانەوەیە لەدوا دێردا شوێنی پەنجەمۆرو واژووی خاوەن گوتار دەگرێتەوە.

رامانێك لە هەستو سۆزی قەسیدەکە/

سۆز یەکێکە لە رەگەزەکانی کاری ئـەدەبیو هـەر ئەویشە نـەمری بـە ئـەدەب دەبەخشێتو، لەمێـژوو یـا لـە هـەر زانسـتێکی تـری جیادەکاتـەوە، کـە پـشت بـە هۆشو بە ژیری دەبەستن.(٢٦)

نەمری بەو مانایە دێت کـە مـرۆۋ لەگـەڵ رابـووردنی زەمـانیش لـە چـێژ وەرگـرتنو خوێندنەوەی کاری ئەدەبی وەرەز نابێتو کۆڵ نادات. ئـەم هـەموو بڵاوکردنـەوەی ئـەم قەسـیدەیە لـەم چـل سـاڵەدا، لـەکاتو شـوێنی جیاجیـا، روونتریـن بەڵگـەو بڕوانامەیە کە تایبەتکراوە بەو کارە ئەدەبییە. ئەنجا هەر ئەو شـەپۆڵی هەڵچوونە دەروونییەیە، لە تـامو چـێژو خۆشـیو جـوانیو هونـەری، کـەوا وەکـو موگنـاتیس خوێنەری کورد پەلکێش دەکات بۆ دەور کردنەوەی جار لە دوای جار.

شاعیر بە زمانێکی سادەو ڕەوانو دڵگیر دێتە گوتار، رەخنە دەگـرێو گازانـدە هەڵدەرێژێ، پەندو ئامۆژگاری دادەدا، هەڵدەچـێو تـوانجو تـەوسو تانـەو تەشـەر دەگرێ، هەموو کەفـو کوڵی دەروونی لە رێبازی سۆزێکی راستگۆیانەو راستەقینەو دڵسۆزییەکی پـاكو بێگـەرد دەخاتـەروو. ئەوەنـدە بێگـەرد، رەوانو راسـتگۆیانە دەدوێ، کەوا نیازو خواستو مەبەستەکانی لە گیـانێکی حەسرەتبارەوە دەرژێتـە ناخی دەروونی خوێنەرەوەوە. بە جۆرێك وا هەست دەکەیت کەوا ئەوە موعانـاتو خەمو ئێشو ژانەکانی خودی خوێنەر خۆیەتی.

هەسـتو سـۆزەکانی خالیـسی لـە کۆمەڵگـەی کـشتوکاڵی کـوردەواری ئاینـدارو داوێنپاکەوە هەڵێنجراون، کە پابەندی بەهاکانی کاری هەقو خێرو چاکەو جوانییە. لەولاشـەوە پەردەیـەکی خـەماویو تارایـەکی حەسـرەتبار (وەکـو رەگـەزێکی رۆمانسی)، قەدو باڵای تێکستەکەی داپۆشیوە.

شاعیر لە ئاسـت ناپـاكو گەندەڵکارانیـشدا هەسـتێکی رقـاوی کینەرێـژی نییـە، زمانی حاڵی شاعیر دەبێتە زمانحاڵی هەموو خوێنەرێکی خاوەن ویژدانو هەقخوازو بە پەرۆش بۆ مەسەلەکانی میللەتو بۆ نیشتمان.

شـاعیر بـە زەوقو سـەلیقەیەکی وەسـتایانەی هونـەری، رەچـاوی گونجـانی نێـوان زمانو هەستو سۆزو ئەندێشەکانی کردووە، لەسەرەتاوە تاوەکو دوا دێر لەنگەری پارسەنگەکەی لەنێوانیانـدا راگرتـووە. بەمـەش مەبەسـتی بـەرودوای تێکـستەکەی پاراستووە.

بەشی سێیەم

زمانو شێوازی شیعری/

شـێواز بریتییـە لـە رێگـاو چـۆنییەتی دەربڕینـی بـیرو مەبەسـتەکان بـەهۆی زمانەوە.(٢٧) شاعیر بۆ گەیاندنی بیرو مەبەستو هەڵڕشتنی سۆزو ئەندێشەکانی بۆ خوێنەر پەنا بۆ زمانو شێوازێکی گونجاو دەبات.

خالیسی شاعیری ماوەی باسەکەی ئێمە، لەو قەسیدەیەدا شـێوازێکی مامناوەنـدی پاراوو شیرینی هەڵبژاردووە کە لە دەوروبەرو کۆمەڵگەکەی خـۆی کارایـەو بـەدەرد دەخورێت، شـاعیر نـە ئـەو زمـانو شـێوازە شـیعرییەی هەڵبـژاردووە کـە پێـچراوو سەختو ئاڵۆزەو تێگەیشتنی دژوارە، نە ئەوەندەش سادەو سـاکار هاتۆتـە گفتـار کەوا هەستو مەبەستەکانی کاڵو کرچ بێنە بەرچاو.

لە درێژەی تێکستەکەدا گەلێ دیاردەو ئاکاری زمانەوانیو شێوازگەری سەرنجی خوێنەر رادەکێشێت کە بنیاتو پەیکەری قەسیدەکەیان پێکهێنـاوە، لێـرە پەنجـە بۆ ئەو دیاردە زمانیو شێوازگەریانە رادەکێشێن:

رازاندنـەوە (تلمیـع)، لەپێـشەوە ئامـاژەی بـۆکراوە، ئەمـە هونـەرێکی روخـساری شعرییە بەڵام وەکو دیاردەیـەکی شـێوازگەریو زمـانی شـیعریش سـەیر دەکرێـت. شاعیر ناو قەدی تێکستەکەی بە چوار دێرە شیعر بە زمانی فارسی رازاندۆتەوە کە لەباری کێشو مۆسیقاو سۆزو مەبەستەوە هەست بە هیچ جـۆرە پـچڕانو دابڕانێـك ناکەین لە سیاقی تێکستەکەدا تەنها ئەوەندە نەبێت کە زمانەکەی گۆڕاوە.

لـە پـەنابردن بـۆ وشـەو پێکهاتـەو زاراوەی بێگانـەش شـاعیر زمـانێکی پـەتیو خۆماڵی یەکدەستی بەکارهێناوە، بەرێژەیەکی زۆر کەم وشەو زاراوەی بیانی بەکار بردووە. بەشێکیش لەو وشەو پێکهاتە زمانییە بیانیانەی کە شاعیر بەکاری هێناون لە بنەڕەتدا وشەی فارسی یا عەرەبین، بەڵام لە کوردەواریدا ئەوەنـدە بـاوو بـڵاون کە مۆرکی وشەی کوردیان وەرگرتووە.

سەر لەبەری وشە عەرەبییەکانی تێکستەکە بە باوو نا باویانەوە ئەمانەن:

(عەرز، دوعا، قوتب، رەببانی، قـەوی، وەلییـو نیعمـەت، ئـەتراف، دوعـا، تـەدبیر، صوفی، شێخ، لوقمە، مەتلەب، عـورف، مەتلـەع، سـانی، عـەزل، حەوالـە، فـەرق، مورشید، جانی، عاسسی، خـاتر، خـەرج، رەئـیس، دیـوان، عـەبا، قەحپـە، وەفـا، ناموس، سالیس، وجود، فەخر، نوتفە، موشفیق، نەحس، فکـر، نـسیان، خـەڵت، فەلـەك، مەلـەك، ئیتاعـە، ئـەمر، شـیفا، حیـدەت، حـیلم، عـەتا، عـەفو، عینـوان، کەرەم، وەلی، خولق، تەبیعەت، تینـەت، نـوورانی، مـوفلیس، خـەلق، حـەیا، روح، تەعنە، جناب).

هەندێ وشەو تەرکیباتی فارسیش لە تێکستەکەدا بەدی دەکرێن وەکو:

(دوعـا خـوانی، زینهـار، خانـەوێرانی، سـۆزانی، پـا)، لەمـەر زاراوەو پێکهاتـە زمانەوانیەکانی تێکستەکە کە وەکو لایەنێکی شێوازگەری سەیردەکرێت ئاماژە بـۆ چەند دیاردەیەك دەکەین:

أ. **گرێی وەسفی:** شاعیر لە کۆتایی نیوە دێرەکانی دووەمدا لە زۆر شوێن پەنای بۆ بـردووە. گرێـی وەسـفی پێکهاتەیـەکی زمانییـە لـە (دیـارخراو + دیارخـەر)ێـك پێکهاتووە بە هاوکاری ئامرازی (ی) بەیەکەوە گرێدراون، ئەمە خـۆی لـە بنەڕەتـدا لە (ناو +ی+ئاوەڵناو)ێك پێکدێت، وەك لەم نموونانەدا:

- پەرچەم مەریوانی
- میری دیوانی
- مەتلەعی سانی
- ڕێگەی موسولمانی
- پیری کەنعانی
- شێری یەزدانی
- ورچی کوێستانی

بەشێکی تر لەم گرێ وەسفیانە بەدی دەکرێن کە بەبێ یارمەتی ئامراز پێکهاتوون:

- دوعا خوانی
- تەبیعەت چاك
- سمێڵ بابڕ
- دڵ بێباك
- کفن دڕ
- تینەت پاك
- کەللە خڕ
- خانەوێرانی

ژمارەیەکیش لەم گرێ وەسفیانە (دیارخەر)ەکان خۆیان لە دوو وشـەی خراوەپـاڵ یەك بە یارمەتی ئامرازی (ی) پێك هاتوون بەم شێوەیە:

دیارخراو + ئامراز + دیارخەر
دیارخراو + ئامراز + (دیارخراو + ئامراز + دیارخەر)
ناو + ی + (ناو + ی + ئاوەڵناو)
ـ گەماڵی پیری گەیلانی
ـ بەرازی قوتبی رەببانی
ـ پشیلەی کانی ئاسکانی
ـ شێخەکانی لوقمە باتمانی

ب. **جووتە وشە:** ئەمە وەکو دیاردەیەك هەستی پێ دەکرێت، شاعیر تا توانیویەتی سوودی لەم قالبی جووتە وشانە وەرگرتووە، ئەویش بە شێوازی جۆراوجۆر کە ئەم دۆخانەی لێ بەدی دەکرێت:

– دوشمن و دۆست
– مورشید و جانی
– کوێر و قۆڕ
هاوڕەسەنی: زیندوو + مرۆڤ
دژیەکی: لە واتادا

– خراپە و چاکە
– زام و شیفا
– حیدەت و حیلم
– جنێو و فەخر
– تالآن و عەتا
هاونەژادی: ئاوەڵناو + ئاوەڵناو
دژیەکی : لەواتادا

– شێر و پڵنگ
– شێر و ڕێوی
هاوڕەسەن: زیندوو + گیانلەبەر
هاوواتایی: دڕندە

– شەهێن و حاجی لەقلەق
هاوڕەسەن: زیندوو + باڵدار
دژیەکی: لە سیفەتدا

– کەر و گا
هاوڕەسەن: زیندوو + ئاژەڵ
هاوواتا: لە سیفەتدا

جۆرێکی دیکە لە جووتە وشەی بەرامبەر لە تێکستەکەدا بەدی دەکرێت. کە لە شێوەی (ئیدیەم) لە ئاخاوتنی کوردەواریدا بۆ نەگونجانو ناتەبایی دەگوترێنـەوە، وەکو:

– ژن و تەدبیر	– عەبا و کەر
– سەگ و جۆ	– فێس و رێوی
– ئەسپ و ئێسقان	– ورچ و شەپقە
– بۆق و سەردار	– مێزەر و مەیمون
– جورج و ناو کانی	– حەیا و کوێر
– شەرم و دۆم	– قەحپە و وەفا
– نامووس و سۆزانی	

ئەمانە لەشێوەی فرێز یاخود گرێی ناوینو لە (ناو + ئامراز + ناو) پێکهاتوون.
لە دوو شوێندا فرێزەکان بە هاوکاری (چاوگ) سازبوون:
– بەیار کێلان و گای لەڕ
– پیر و کچ خواستن

ج. کۆکردنەوەو ریزکردنی چەند وشەیەك: بەدوای یەکتردا کـە هاوواتـایی، یـا هـاو واتا ئاسایی پێکەوە کۆیان دەکاتەوە، هاو واتا ئاسا ئەو وشانەن کە واتاکانیان لـە یەکتر نزیکەو لەیەك کێڵگەو چوارچێوەی واتاییدا کۆدەبنەوە[٢٨]
– یەکانە، پەلخ، مالۆس
– دەپارە، پوول، تارانی
– مەلا، دەروێش، سۆفی، شێخ
– تاڵان، عەزل، لانەوازی، خانەوێرانی
– کوێخا، رەئیس، میر

هەر لەسـەر ئاسـتی وشەسـازی دەکـرێ ئامـاژە بـە رۆڵـی جێنـاوە کەسـییەکان بکەین، شاعیر لەسەرەتادا لـە رێگـەی بـەکاربردنی جێنـاوی کەسـی سـێیەم (ئـەو) گوتارێکی ناراستەوخۆی بەرپاکردووە:

- وەڕین دەست پێ دەکا
- دەڵێ بۆچی دەرت کردم   } ئەو (شاعیر)
- بەری ملیان لە کوێ دەگرێ

لە بەشی دووەمی قەسیدەکە بەلای گوتاری راستەوخۆ روو وەردەگێڕێ:

- با بێمە سەر مەتلەب
- لەسەر ئەم مەتڵەعە لادەم
- بچم بۆ مەتلەعی سانی   } من (شاعیر)
- بچم بۆ مەتلەعی سالیس
- چلۆن بێم بۆ سلێمانی

لە بەشی دوایی قەسیدەکە جێناو شوێنگۆڕکێی پێکراوە لە بری تۆ/بۆ پەیام ئاراستەکراو ئەو/ بەکار براوە

- خراپەی چاکەیە ....
- کەرەمکارو..................   } ئەو (شێخ مەحموود)

لە دوو دێری کۆتایی بۆ چۆنیەتی دەربڕینی مەبەست شاعیر یاری بە جێناوەکان دەکات:

- ئەگەرچی موفلیسی کردم، لەناو خەلقا حەیای برد ←——— من (شاعیر)
- ئەمەندەی باری تەعنە، کەوت بە ملدا...دەهاتە خزمەتت ←——— ئەو (شاعیر)

لە ئاستی رستەدا/ شاعیر لەسەر شێوازی دیالۆگو گێڕانەوە، کەشو هەوای گوتارێکی شیعری دڵنەوازی بەرپا کردووە، بۆ ئەم مەبەستە پەنا بۆ شێوازە جۆراوجۆرەکانی رستەسازی براوە، لە سازکردنی رستەی هەواڵ، داڕشتن، پرس، سەرسووڕمان، رستەی مەرجو وەلامی مەرج، گوتارو مەبەست لە رستەی کورتو سفتو بەیەکەوە بەستراو لە دوو توێی نیوە دێرەکاندا دەربڕاون، یا لە سیاقی یەك دێر واتاکەی تەواو دەبێت، هیچ رستەیەك بەدی ناکرێت بۆ تەواو بوونی واتاکەی پەڕیبێتەوە بۆ دێری دواتر، بەمە یەکێتی واتایی بەیت پارێزراوە، لەگەڵ ئەوەشدا تارمایی هێڵێکی واتایی وەکو زنجیرە دێرەکان بەیەکەوە گرێ دەداتەوەو بەمە

تەوەری یەکێتی گشتی واتا لە قەسیدەکە لەبەرچاو گیراوە. زۆربەی مەبەست بە رستەی کورت لەنیو دێردا دەبڕاوە، وەکو:

– دەڵێ بۆچی دەرت کردم؟	رستەی پرس
– لە رۆژی وا پیاوێ چاترە بۆ تۆ لە پێنج سەد کەس.	رستەی هەوال
– هەزاری لیرەیەك ناکا دەپارەو پوولو تارانی.	رستەی هەوال
– هەموویان دوشمنی تۆو دۆستی تۆن ئەو گیپە خۆرانە.	رستەی هەوال
– هەموو شێرو پڵنگن وەختی نان خواردن لە ئەترافت.	رستەی هەوال
– دوعات با بۆبکەن ئەمما بە تەدبیریان نەکەی.	رستەی داڕشتنی نەرێ
– لە کوێت دۆزینەوە ئەو کوێرو قۆڕانەی لە خواعاسی؟	رستەی پرس
– کەروگا خەرجی باروجوتە – ئێستر ماڵی کاروانە.	رستەی هەوال
– وجودت فەخرە بۆ من.	رستەی داڕشتن
– جەنابی تۆ لە من دەرحەق بە من موشفیقتری	رستەی داڕشتن

کۆمەڵێك رستەی سەرسووڕمانی کورت لەم دوو دێرەدا هاتوون:

– بەیار کێڵاتو گای لەڕ !.　　– پیرو کچ خواستن.　　– ژن و تەدبیر!.

– سەگ و جۆ.　　– ئەسپ و ئێسقان!.　　– بۆق و سەردار!.

– جورج و ناوکانی!.　　– عەبا و کەر!.　　– فێس و رێوی!.. تاد

لە هەندێ شوێن رستەکان واتاکانیان لەنیو دێری دووهەم بە ئامانج دەگات:

– ئەگەر پاست نەکەم بەخوا، هەموو چەڵتووکەکەت دەخوا بەرازی قوتبی رەببانی.

– بە تەدبریان نەکەی زینهار، مەلاو دەروێشو سۆفیو شێخەکانی لوقمە باتمانی.

– لەبەر چاوت وەکو یەك وایە بێ فەرقن لەخزمەتتا، شەهێنو حاجی لەقلەق، شێرو رێوی مورشیدو جانی.

رستەی (هەواڵ – خەبەر)، بە کورتی بە چڕو پڕی لە دوو وشەدا بەدوای یەکتردا رێزکراون:

– خراپەی چاکەیە.　　– زامی شیفایە.

- عەفوە عینوانی (ئەم رستەی دوایی بۆ زەرووڕەتی شیعری گوزارەکەی پێش خراوەو لە بنەڕەتدا وەکو ئەوانی ترەو: عینوانی عەفوە)یە.
کۆمەڵێك رستەی تر هەر بەو شێوەی سەرەوەن بەڵام بەهۆی (و) پەیوەندی خراوەنەتە شوێن یەك:

کەرەم کار و وەفادار و وەلی خوڵق و عەلی کردار

تەبیعەت چاك و دڵ بێ باك و تینەت پاك و نوورانی

کە لە بنەڕاتدا لە ئاستی رستە سازیدا بەم رەنگەن:
- کەرەمکارە . - وەفادارە. - وەلی خوڵقە. .... تا دەگاتە : - تینەت پاكو نوورانییە.

ئەم دوو کۆمەڵەی دوایی هەر رستەیەك لە (نیهاد + گوزارە+ کاری بێ هێزی بوون) پێکهاتوون.

شاعیر بە زۆری وشەو لکسیکۆنی سادەی (دوو برگەییو سێ برگەیی) بەکار بردووە. رستەو فرێزو پارستەکان لە مەڵبەندی ژیانی شاعیر هەڵێنجراون. وشەو پەرەگرافی پڕ بە پێستی مەبەست هاتوون دوور لە (حەشو)و زێدەرۆیی. یادو سۆزو بیرەوەری لە دڵی خوێنەردا دەوورووژێنێ، چێژێکی گەرمو بە جۆش بە دەروون دەبەخشێت. بەمە رەنگی گیانی شاعیر لەگەل گیانی خوێنەر تێکەڵاو دەبێت.[٢٩]

کێش و ئاواز/

پێکهاتەو رەگەزە بنەڕەتییەکانی هەر تێکستێکی شیعری بریتییە لە زمانو ئاوازو وێنە، بۆیە زۆرجاران وەکو راستییەکی حاشا هەڵنەگر دەگوترێت کەوا شیعر لە هەقیقەتدا ئاوازی وشەو بێژەکانە.[٣٠] ئاواز یاخود مۆسیقای شیعر لەم سەرچاوانەوە هەڵدەقوڵێ:
- ئاوازی دەرەوە.
- ئاوازی ناوەوە.
- ئاوازی لاتەنیشت.[٣١]

ئـاوازی دەرەوەی شـیعر لـە سیـستەمی کێشی شـیعرەوە بـەرپا دەبـێ، واتـە لـە چۆنیەکیو ریزبوونو بە دوای یـەکتری داهـاتنی (هـەنگاوەکان — تەفعیلـەکان) لـە کێشی دێرە شیعری عەرووزی. کاتێك هەنگاوەکان لە هەردوو نیوە دێردا یەکسانو هاوسەنگ دەبن، دوو رەگەزی چێژوو جوانکاری بە شیعر دەبەخشن کە بـریتین لـە هاوتاییو هاوسەنگی:

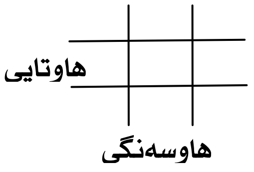

فەعوولون مەفاعیلون فەعوولون مەفاعیلون

فەعوولون مەفاعیلون فەعوولون مەفاعیلون

ئـەم سیـستەمو رێکخـستنە ئـاوازێکی جـوانو پەسـەند بـە شـیعری عـەرووزی دەبەخشێ، کە لـە بنـەمای هەسـتکردن بـەو گونجـاوی هاوئاهەنگیەوەیـە کـە لـەم هاوتاییو هاوسەنگیەوە هەڵدەقوڵێو پەیدا دەبێ.[٣٢]

شـیکردنەوەیەکی برگـەیی دێـری یەکـەمو (مەتلـەع)ی تێکستی قەسـیدەکە، کـە دەبێتە کلیلی رێبەری کێشی شیعرەکە، ئەوە نیشان دەدات کە قەسیدەکە لەسـەر کێشی، (هەزەجی هەشت هەنگاوی سالیم) هۆنراوەتەوە.

لە	پاش	دا	وێ
وە	ڕین	دەست	پێ
ب	—	—	—
مە	فا	عیـ	لون

نو	پا	ماچ	کر
دە	کا	بەچ	کەی
ب	—	—	—
مە	فا	عیـ	لون

د	نو	عەر	زی
گە	ما	ڵی	پی
ب	—	—	—
مە	فا	عیـ	لون

دو	عا	خوا	نی
ری	گەی	لا	نی
ب	—	—	—
مە	فا	عیـ	لون

کێشی هەزەج لە دیوانی شیعری کلاسیکی کوردیدا پلـەی بەرچـاوو یەکـەمینی هەیە.[٣٣] بە پەیوەندیش لـەنێوان بابـەتو هەڵبـژاردنی کێـشی شـیعر، بـە شـتێکی رەوای دەبینین کەوا خالیسی شـاعیر لای لـە (هـەزەج) کردۆتـەوە لـە هۆنینـەوەی قەسیدەکەیدا، لەگەڵ ئەوەشدا هەڵبژاردنی ئەم کێشە بۆ ئەم بۆنەیە بـێ حیکمـەت

نییە، بەو هۆیە کەوا ئەم قاڵبە کێشەی (هەشت هەنگاوی سالیم)، کێشێکی نەرمو سووكو پشوو درێژی ئاوازەدارەو مەودای خەیاڵکردنو دەربڕین لەبەردەم هۆنەردا دەکاتەوە، وەك ئەوەی چۆن لەم قەسیدەیەدا بیرو هەڵوێستی شاعیر لە تەك سیاقی گشتی مۆسیقای کێشکەکە یەکانگیر بووەو کەشو هەوایەکی قووڵی لە بیرو سۆزو ناڵە بە تێکستەکە بەخشیوە. لە سۆنگەی ئەوەوەش کە بڕگەکان لە هەنگاوەکاندا کورتو سوكو ئاهەنگدارن بۆیە کێشەکە (بە پێرەوی لەویش قەسیدەکە)، لە سروشتی ئاخاوتنی ئاسایی نزیك دەبێتەوە لەباری مەبەستو بابەتیشەوە لەگەڵ زمانی سکاڵاو گلەییو گازاندەو رازی دەروون گونجاو دەبێت.[٣٤] چوار دێرە فارسییەکەش بەر هەمان حوکمی تێکستەکە دەکەونو لێیان لانادەن. واتە یەکێتی کێش وەکو بنەمایەکی گرینگی شیعری کلاسیکی لە تێکستەکەدا پارێزراوە.

ئاوازی لا تەنیشت لە ئاستی ئاسۆیی دێرەکاندا کار دەکات، کە سەرواو پاش سەرواو سەروای ناوەوە رۆڵی تێدا دەگێڕنو لە ئاوازەکەیدا رەنگ دەداتەوە. سەروا خۆی سازو ئاهەنگێکی تایبەتی بە شیعر دەبەخشێت، خوێنەر بۆ بیستنەوەی لە مۆسیقای شیعردا، گوێ قولاغو لە دووبارەبوونەوەیدا چێژی لێ دەبینێت.[٣٥]

لە (عیتاب)دا ئەوەی بایەخی ئاوازەیی زیادی هەیە، تەنیا هێشوە دەنگی (انی) نییە کە سەرواکانی سەر لە بەری قەسیدەکەی لەسەر دامەزراوە، بەڵکو فرێزو گرێی سەرواکانە، کە هەر یەکەیان لە (دیارخراو + دیارخەر)ێك پێکهاتوون. ئەم گرێ سەروایانە ئاوازی کۆتایی دێرەکانیان دوو چەندان کردۆتەوە. کە خۆشیان بریتین لە گوڵبژێرێك لە وشەو پێکهاتەی زمانی نایابو بە بڕشتی هاوسەنگو ئاهەنگدار، وەکو گەردانەی مرواری بە کۆتایی نیوە دێرەکانی دوواییدا هاتوونەتە خوارەوەو بوون بە زەنگۆڵە ئاواز. کاتێك سەیری دەوری گرێ سەرواکانی وەکو (پیری گەیلانی، قوتبی رەببانی، کانی ئاسکانی، پوول وتارانی.....) کە لە دوایە زیاتر پەرە دەسێننو رێزەکانی بە بڕشت تر دەبن، (بچم بۆ مەتلەعی سانی، چلۆن بێم بۆ سلێمانی، رەئیسو میری دیوانی، حوسەینی شێری یەزدانی....) دەکەین،

تێدەگەین کە تا چ رادەیەك ئامانجدارو دەست بژێرن، کە نەك تەنها وشـە سـەروای ئاسایی نین، بەڵکو لە باری کێشو ئاوازو دەلالەتو چێژی ئێستاتیکییەوە، گیـانی گوتارو هونەری شیعری خالیسییان بەرجەستە کردووەو ماکی نەمرییان بالا پۆشی تێکستەکە کردووە.

جگە لـەوە لـە هەنـدێ شـوێن شـاعیر رازاندنـەوەی دەرەوەی گوتـاری شـیعری بـەکارهێناوە لـە (سـەرواداری)دا، کـە بۆتـە مایـەی بـرەو پێـدانی ئـاوازی ئاسـۆیی دێرەکان،[٣٦] وەکو لەم شوێنانە:

– سمێڵ بابڕ/ کفن دڕ/ کەللە خڕ/

– خراپەی چاکەیە/ زامی شیفایە/ حیددەتی حیلمە/

جنێوی فەخرە/ تالآنی عەتایە/ عەفوە عینوانی/

– کەرمکارو/ وەفادارو/ وەلی خولقو/ عەلی کردار/

تەبیعەت چاكو/ دڵ بێ باكو/ تینەت پاكو/ نوورانی/

ئینجا سەبارەت بە ریتمو ئاوازی ناوەوەی تێکستەکەش، پێویستە دیـاردی بـۆ ئەو راستییە بکەین کـەوا ریتمـی شـیعر (جوولەیـەکی زینـدووە لـە تاقیکردنـەوەی شیعرییەوە هەڵـدەقوڵێو لـە ئاسـتی جوولـەی نـاوەوەی تـەرکیبی شـیعردا گەڵاڵـە دەبێو لـە ئاسـتی دەنگـی دەرەوەدا رەنـگ دەداتـەوە.)[٣٧] واتـە ژانو هـەژانێکی دەروونو ناوەوەیەو بە رێگای شێوازی دەنگو وشەو رستەو دەستەواژەکان خـۆی دەنوێنێو کە لەگەڵ ئاستی کێشدا یەکانگیردەبن جۆرە ئاهەنگو ئاوازێکی تایبەت بە دێرەکان دەبەخشن.[٣٨]

بـەو پێیـە ئەگـەر شـەنو کـەوێکی ئاسـتی دەنگسازی لـە دێرەکانـدا بکـەین پێویستە مەسـەلەکانی فـۆنیمو نـافۆنیم، دەنگدارو بـێ دەنـگ، دەنگداری درێـژو کورت، بێ دەنگی نەرمو کپو گڕو... رەچاوبکەین کەوا دەبـن بـە سـازگەی ریتمو ئاوازی ناوەوەی وشەو پێکهاتەکان.

چەندی دەنگەکان بە گشتی لـە دارشـتنی پێکهاتـەو وشـەکاندا لـە پـاڵ یـەکتر تەباو رێكو گونجاو بن ئەوەندە سازو ئاهەنگی وشەکان لە بارتر دەبن. ئـەم پێیـە

که هاتو له نەخشەی دەنگەکانی دوو دێری یەکەمی قەسیدەکە بکۆڵینەوە چەند سەرنجێکمان لەلا دروست دەبێت:
(ە :٢١، ی : ١٦، آ: ١٤، و : ٩، ڕ:٩، د:٨، ن:٧، ب: ٧، ك:٧، ت:٦، ل:٦، م:٥، پ: ٥، چ:٤، خ:٣، گ:٣، ز– س– ع: ٢، ش – ق: ١، ج – ح – ژ – غ – ف:٠).
لەمەوە ئەو راستییە روون دەبێتەوە کە دەنگە نەرمو ئاوازەدارو کشاوەکانی وەکو (ی، آ، و) ڕێژەی زۆربە پێکدەهێنن لە چاو ئەوانی تر، لەپاڵ دەنگە نەرمەکانی وەکو (ە، ر، د، ن، ب، ك، ت، ل، م) کەوا ڕێژەیەکی بەرچاویان هەیە.
لە دەنگسازیدا دەنگە نەرمەکانی وەکو (ی، ە، و، م، ل، ن، ر) لە مەسەلەی یەکگرتنو ڕێژەو دووبارەبوونەوەیان لە چوارچێوەی وشەدا لەناوخۆیانا زۆر تەبانو زیاتریش لە شیعردا لە تەك مەبەستەکانی وەکو وەسفو غەزەلو لاواندنەوە دەگونجێن.[39] کە قەسیدەی (عیتاب)یش لەم کایایانەوە نزیکەو دیارە کوردیش واتەنی مشتی نموونەی خەروارێکە، خشتەی دەنگسازی سەر لەبەری تێکستەکە لە ئاقاری دوو دێرەکەی بەراییدا دەخولێتەوە، هەر بۆیەش هەوای ریتمو ئاهەنگێکی کشاوی نەرمو دڵرفێن ئاسمانو فەزای تێکستەکەی پێکهێناوە.
لە لایەنی وشەسازی تێکستەکەوە، لە بڕگەی زمانو شێوازی شیعریدا تارادەیەك تیشکمان خستۆتە سەری، دەمێنێ بزانین کە ئەم فەنتازیای وشەو پێکهاتە زمانەوانیانەی تێکستەکە تا چەند لە خزمەتی ئاوازی ناوەوەی قەسیدەکەدایە.
ئەوەی پەیوەندی بەم ئاستەوە هەبێت بریتییە لە پێکهاتەی بڕگەیی وشەکان، ئاخۆ (١ : ٢ : ٣) بڕگەیی یا زیاترن، ئەنجا رادەی وشەی سادەو لێکدراو، رادەی سازانو تەناسوقی پێکهاتە ریزمانیەکان تا کوێ بڕ دەکەن، هەروەها رازاندنەوەو جوانکاری لە بێژەکان، لە بابەتی کەرتکردنو جۆرەکانی سەرواداریو رەگەزدۆزی و پاتەبوونەوە، کە هەموو لە خزمەتی ئاهەنگی ناوەوەدان.[40]
روونکردنەوەی چەند دێرێکی تێکستەکە وەکو نموونە، لە ئاستی وشەسازیدا چەند دیاردەیەکمان بۆ روون دەکاتەوە:

دێرەکان:	ژمارەی وشەی:	١	٢	٣	٤	٥	بڕگەیی:
١		٣	٤	٤	٣	–	
٢		١	٩	٢	٢	–	
٣		٥	٤	٢	٢	١	
٤		–	٩	٣	–	١	
٥		٤	٤	٦	–	–	
		١٢	٣٠	١٧	٧	٢	

بەچاو پۆشین لە پێشبەندی (لە) کە لە ریزی وشەی یەك بڕگەیی ژمێردراوە، ئەوا رێژەی وشەی یەك بڕگەیش وەك وشەی (چوار) بڕگەیی لیٚ دێت.

کەوا بێت رێژەی وشە (٢، ٣) بڕگەییەکان پشکی شێریان وەبەردەکەوێتو ئەم دیاردەی کەڵەکەبوونی وشەی سادە (٢، ٣)بڕگەیی لە تێکستەکەدا، بە پەیوەندی لەگەڵ خاسیەتی بڕگەیی کێشی (هەزەج) کە لە پێشەوە قسەی لێوەکرا، یەکانگیر دەبێتو ماکی ئاهەنگو ئاوازو خرۆشانێکی دەروونی ناسك پێك دەهێنێت، کە لە قازانجی زیادبوونی بڕەوی ئاهەنگو دڵگیری تێکستەکەدایە. ئەنجا رواڵەتی هاوواتایی دوو یا زیاتری وشەکان لەنیوە دێرەکاندا لە وێنەی (یەکانەو پەڵخو مالۆس، دەپارەو پوولو تارانی، شێرو پڵینگ، مەلاو دەروێشو سۆفیو شێخەکان، شەهێنو حاجی لەقلەق، شێرو رێوی، کەرو گا، مورشیدو جانی....تاد) سەرباری دەلالەتی سیمانتیکی، رستەی مۆسیقایی ناوەکی پێك دەهێنن کە پایەی پەسەندی ریتمو ئاهەنگی نیوە دێرەکان لە ناخی وەرگردا قووڵتر دەکاتەوە. جووتە وشە عاجباتییەکانیش هەر بەو پێیە، (عەباو کەر، فێسو رێوی، ورچو شەپقە،....تاد) هەمان رۆڵیان دەبێت لەسازگەی ریتمو ئاهەنگی دێرەکاندا.

ئاستی رستەسازی، کەوا ئاستی پێکەوە گونجانی وشەکانە لەپاڵ یەکتر، هاوپەیوەندە بە ئاوازو ریتمی ناوەوەی گوتاری شیعری. ئەمە جۆرو چۆنیەتی سازبوونی رستەو فرێزەکان دەگرێتەوەو لایەنێکی ئاوازیشی لیٚ دەکەوێتەوە. لە بڕگەی زمانو شێوازدا روونمان کردۆتەوە. لە شوێنی خۆیدا ئامازە بۆ رۆڵی

ئاوازەیی فرێزە سەرواكان كرا، لێرەدا دیاردەی كەرتكردنو هاوسەروایی فرێزە سەرواكان رۆڵێكی بەرچاوی هەیە لە خوڵقاندنی مۆسیقای ناوەوە:

/ گەماڵی / پیری/ گەیلانی/

/ بەرازی/ قوتبی/ رەببانی/

/ پشیلەی / كانی / ئاسكانی/

/ دەپارەو / پوولو / تارانی/

ئەمانە لە چەند رووەوە یەك دەگرنەوە:

١. جۆری خستنەپاڵ لە شوێنی خۆیدا ئاماژەی پێكراوە.
٢. جۆری كەرتكردن و هاوسەروایی.
٣. هاوتەریبوون (موازنە)، كاتێك سەیردەكەین كەرتە بەرامبەر بە یەكەكان لە هەموو فرێزەكاندا هاوكێشن.[٤١]

بەم شێوەیە لە دەقی تێكستەكەدا ئەوەمان بۆ رەچاو دەبێت كە لە باری زمانەوانییەوە لەسەر ئاستی (دەنگو وشەو رستە)دا دەقێكی بە بڕشتو دەوڵەمەندو ئامانجدارە. بە تانوپۆیەكی سفتو ئاهەنگدار چندراوە، تاوەكو تێنوێتی چاوەڕوانكراوی خوێنەر تێردەكات.

ئه نجام/

خالیسی بەهۆی تاکە قەسیدەکەیەوە، شوێنێکی شیاوی بۆ خۆی لە مێژووی ئەدەبی کوردی داگیرکردووە. ئەو لە بواری رەخنەگرتنی رووبەروو لە گەورەو سەرکردەی کورد دەست پێشخەرو پێشەنگ بووە.

لە قەسیدەکەدا چەند مەبەست پێکەوە گونجێندراون وەکو (داشۆرینو سەرزەنشتو وەسفو ستایش) کە لە دەسەڵاتی شاعیرێکی هونەرمەندا نەبێت نایەت. لە هونەرەکانی روخسارو ناوەرۆکدا لەگەڵ گەلێ لایەنی هونەری نایاب رووبەروو دەبینەوە. لەوانەیە بە هێزیو بە پێزی ئەندێشەو وێنەی هونەری لە تێکستەکەدا، راستگۆیی لە دەربرینی سۆزو خۆشەویستی، دەوڵەمەندیو کارامەیی لە زمانو شێوازی دەربڕیندا، لەگەڵ گەلێ لایەنی تر، ئەم قەسیدەیە وەکو شاکارێکی شیعری لە ئەدەبی کوردی سەیر دەکرێت لە هونەرو داهێناندا.

پەراوێزەکان

(١) بیرەوەری، محەمەد رەسوول هاوار: ٧٦.

(٢) بڕوانە:

- یاداشت، رەفیق حلمی، ب١، ٦٧-٧١.
- یادنامەی شێخ مەحموودی حەفید، لیژنەی ئامادەکاری: ٣٢٣-٣٢٨.
- شێخ مەحموودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، م.ر.هاوار، ب١: ٥٤٨-٥٦٠.

(٣) مێژووی ئەدەبی کوردی، علاالدین سجادی: ٥٩٥.

- سەبارەت بە مێژووی لەدایکبوون و کۆچی دوایی شاعیر، هەورەها رێکەوتی دانانی قەسیدەکەش سەرچاوەکان مێژووی جیا جیایان هێناوەتەوە کە پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی هەیە ئێمە پشتمان بەو مێژووە بەستووە کە لەو سەرچاوەی پێشەوەدا هاتووە.

(٤) تاریخ مشاهیر کرد، بابا مردوخ روحانی (شیوا)، ج١: ١٩٦٩.

(٥) حکومەتی کوردستان، سدیق سالح: ١١.

(٦) گۆڤاری خاک، ژمارە (٢٠) : ٦٥.

- دیارە خالیسی بەر لەوەش و لەسەردەمی عوسمانییەکاندا، چەندجارێك ئەو پۆستەی لەشوێنی دیکەدا وەرگرتووە، تا سەروبەندی جەنگی جیهانی یەکەم ئەوسا دەگەڕێتەوە کەرکوك. بڕوانە:
- گۆڤاری دەنگی مامۆستا، ژمارە (٩) : ١٧.

(٧) شێخ رەزای تاڵەبانی، د. مکرم تاڵەبانی: ٢٧.

(٨) رۆژنامەی پێشکەوتن، ژمارە (٥٠): ١.

خالیسی لەم ژمارەیەی رۆژنامەکەدا پارچەیەکی (٧) دێری لە لاپەڕەی یەکەمدا بڵاوکردۆتەوە کەوا هەمیسان هێرشی بردۆتە سەر داب‌و دەستووری شێخایەتی‌و موریدو مەحسوبەکانیان، کە ئەمە لە کاتی خۆیدا هەرایەك دەخولقێنێ‌و، لە رۆژنامەکەدا دوو سێ کەس بە شیعر وەڵامیان داوەتەوە، بۆیە لە ئاکامدا خالیسی رادەکات بۆ کفری‌و بۆی دەردەچێ.

(٩) شێخ رەزای تاڵەبانی لە دوو بۆنەدا بۆ تەوازع‌و خاکەساری‌و نواندنی دڵسۆزی‌و پیشاندانی پیرۆزی شێخانی تەریقەتی قادری، خۆی بە (سەگ) چواندووە. لە چوارینێکی فارسیدا کە لەسەر کێڵی گۆڕەکەی‌و لەسەر دەرگای مەزاری شێخ عەبدولقادری گەیلانی لە بەغدا نووسرابوو هاتووە:

یا رسول الله چە باشد چون سگ اصحاب کهف
داخل جنت شـــوم در زمـــرەء اصحـــاب تو
او رود در جنت من در جهنــم کی رواســـت
او سـگ اصحاب کهف و من سـگ اصحاب تو

لێرەدا خۆی بە سەگی بەر ئاستانەی شێخ عەبدولقادر (پیری گەیلانی) داوەتە قەڵەم کە ئەو لەلای شاعیر لە ریزی یارانی پێغەمبەرە. هەوەرها لە ئاست کاك ئەحمەدی شێخیشدا گوتویەتی:

مـــەڕبووتە حەیاتم بە ســولەیمانی و خاکـــی
خۆزگەم بە سەگی قاپییەکەی ئەحمەدی کاکی

ئەنجا لە سۆنگەی ئەمەوەیە کاتێ خالیسی دەکەوێتە دوان دەڵێ: وەڕین دەست پێ دەکا بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی.

هەورەها خالیسیش هەر لەسەر رێو شوێنی شێخ رەزادا دڵسۆزو وەفاداری شێخانی بەرزنجە بووە، ئەوەتا لە رووداوی شەهید بوونی شێخ سەعیدی حەفید لە ساڵی ۱۹۰۸ لە شاری موسڵ، قەسیدەیەکی لاواندنەوەی بە زمانی فارسی بۆ گوتوە کە سەرەتاکەی بەمجۆرەیە:

جهـــان بی مـروت را کجا باکس صفا باشـــد
مکن باور کە گردون را بە جز جورو جفا باشد
نە گردون را بەکام بندەای بو دەاست گردانی
نە زال چرخ را در دیدە ازرم و حیا باشـد

– تاریخ مشاهیر کرد، ج۲: ۱٦۹.

هەروەها خالیسی چوارینێکی رەنگینیشی هەیە کە بۆ شێخ مەحموودی گوتوە:

سەرکە بێ مشکیو کڵاو بێ سەرفرازیم بۆ چییە
دڵ وەکو شووشەی شکاو بێ دڵنەوازیم بۆ چییە
پێت عەتاکردم بە راستی حەققی خۆمو باوکم
تۆ کە مەحموودێکی وابی من ئایازم بۆ چییە

– مێژووی ئەدەبی کوردی، ب٥: ٥۳.

(١٠) بنەماڵەی سەیدەکانی پشدەرو بتوێن لە دێی (سندۆلان)ی سەر زێی بچووك کە دەکەوێتە خوارووی قەلادزێو هەردوو دێی (سەیداوا)و (بۆسکێن)ی رۆژهەلاتی رانیە لە کۆنەوە نیشتەجێ بوون، سەیداوا بە هۆی گەورەبوونی شارەکەوە ئێستا بۆتە بەشێك لە رانیە، لە پیاوە ناودارەکانیان لە کۆندا (شێخ ئەمینی سندۆلان) بووەو لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمیش (شێخ حوسێنی بۆسکێن) بووە، ئێستاش هەندێ خێزانیان لە قەلادزێو سەنگەسەرو رانیە دەژین.

(١١) د. نوری تاڵەبانی دەڵێ: دەوری ماڵەکەی دەگرنو تەقەی لێ دەکەن، ئەویش بەرگری لە خۆی دەکات، تا گوللە بەرشانی دەکەوێتو زامدار دەبێت.

– شێخانی ئیرشادی تاڵەبانی: ٦٨.

(١٢) لەو کورتە پێشکەییەدا کە بۆ قەسیدەکە نووسراوە، لە گۆڤارەکەدا هاتووە: ((ئەم قەسیدەیە بۆ یەکەمجار لە رۆژنامەی (برایی) لە بەغدا لە (١٩٦٨) بلاوبۆتەوە)). بەداخەوە ئێمە لەگەڵ هەوڵو پشکنینی زۆرمان بە هۆی دەستنەکەوتنی رۆژنامەکە نەمان توانی ئەو دەقەی قەسیدەکە ببینین.

(١٣) مێژووی ئەدەبی کوردی، دکتۆر مارف خەزنەدار، ب٥: ٥٠.

(١٤) درباره أدبيات ونقد أدبی: ٥٥٥.

(١٥) گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٣):٤١.

(١٦) دیوانی حەمدی، ١٩٨٤: ١٢٧.

(١٧) شێخ مەحموودی قارەمانو دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، م.ر. هاوار، ب٢: ٨٤٣.

(١٨) وەنەبێ شاعیران هەر تەنیا رەخنەیان لە شێخ گرتبێت، بەڵکو ئەوان لەچاو شاعیرانێك کە ستایشی شێخیان کردووە کەمایەتینو ئەمە پێویستی بە باسێکی سەربەخۆ هەیە.

(١٩) صور خیال در شعر فارسی: ٢٨٠.

(٢٠) بنية اللغة الشعرية: ١٠٩.

(٢١) رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، ب١: ٥٤.

(٢٢) درباره ادبيات ونقد ادبی: ٤٥١.

(٢٣) رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، ب٢: ١٠٢.

(٢٤) سەرچاوەی پێشوو، ب١: ٩٥.

(٢٥) درباره ادبيات ونقد ادبی: ٤١٣.

(٢٦) النقد الادبي الحديث، احمد امين: ٣٩.

(٢٧) الاسلوب والاسلوبية، د. منذر عياشي: ٦.
(٢٨) زماننـاسىو هەندێ بابەتى زماننـاسى كوردى، سەلام ناوخۆش: ٢٥.
(٢٩) رەوانبێژى لە ئەدەبى كورديدا، ب٣: ١٠ — ١٢.
(٣٠) موسيقى شيعر: ٤٤.
(٣١) لە هەندێ لێكۆڵینەوە رەخنەییە تازەكان، لە پاڵ ئاوازى دەرەوەوئاوازى نـاوەوەى شيعر، لەنگەرى بايـەخ خراوەتـە سـەر مۆسـيقاى لاتەنيـشت (الموسـيقى الجانبيـە)ى شعر، وەكو لايەنى سێيەمى ئاوازى شيعرى، كە ئەويش لە رۆڵى (سەروا، كەرتكردنو هاوسەروايى، پاش سەروا) لە بەرەپاكردنى ئـەمجۆرە ئـاوازە دەكۆڵێتـەوە. بڕوانـە : مۆسيقى شعر : ٦٥.
(٣٢) تحليل النص الادبي، محمد عبدالغني المصري: ٤٧.
(٣٣) كێشو ريتمى شيعرى فۆلكلۆرى كوردى، د. محەمەد بەكر: ١٩٧.
(٣٤) كليات سبك شناسى: ٢١٧.
(٣٥) موسيقى شعر: ٦٥.
(٣٦) زيباشناسى سخن فارسى، ٣: ٤٣.
(٣٧) كێشى شيعرى كلاسيكى كوردى، عەزيز گەردى: ٧٧.
(٣٨) كێشو ريتمى شيعرى فۆلكلۆرى كوردى: ٥٨.
(٣٩) تحليل النص الادبى: ٥١.
(٤٠) كليات سبك شناسى: ٢١٦.
(٤١) درباره ادبيات و نقد ادبى: ٣٩١.

سەرچاوەکان

أ. کوردی/

١. بیرەوەری، محەمەد رەسوول هاوار، ئامادەکردنی: سدیق سالح، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٢. پێشکەوتن — یەکەمین رۆژنامەی سلێمانی، عەلی ناجی کاکە حەمە — سیروان بەکر سامی، هەولێر، ١٩٩٨.
٣. دیوانی حەمدی، جەمال محەمەد محەمەد ئەمین، سلێمانی، ١٩٨٤.
٤. حکومەتی کوردستان ١٩١٨ — ١٩٢٤، سدیق سالح، سلێمانی، ٢٠٠٦.
٥. رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، عەزیز گەردی، ب١ — ب٢ — ب٣، هەولێر، ١٩٧٥.
٦. زمانناسیو هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، سەلام ناوخۆش بەکر، هەولێر، ٢٠٠٤.
٧. شێخانی ئیرشادی تاڵەبانی، دکتۆر نووری تاڵەبانی، هەولێر، ٢٠٠٣.
٨. شێخ رەزای تاڵەبانی، د. مکرم تاڵەبانی، هەولێر، ٢٠٠١.
٩. شێخ مەحموود لە شیعری کوردیدا، لەتیف بەرزنجی، هەولێر، ١٩٩٠.
١٠. شێخ مەحموودی قارەمانو دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، م. ر. هاوار، دوو بەرگ، لەندەن، ١٩٩١..
١١. کوێرەوەریو بیرەوەری، محەمەد رەسوول هاوار، لەندەن، ١٩٨٤.
١٢. کێشو ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی، د. محەمەد بەکر، هەولێر، ٢٠٠٤.
١٣. کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، هەولێر، ١٩٩٩.
١٤. لە خەوما، جەمیل سائب، لێکۆڵینەوەی: جەمال بابان، بەغدا، ١٩٧٥.
١٥. مێژووی ئەدەبی کوردی، علاء الدین سجادی، چاپی دووەم،بەغدا،١٩٧١.
١٦. مێژووی ئەدەبی کوردی، دکتۆر مارف خەزنەدار، ب٥، هەولێر، ٢٠٠٥.
١٧. یاداشت، رفیق حلمی، ب١، هەولێر، ١٩٨٨.
١٨. یادنامەی شێخ مەحموودی حەفید، لیژنەی ئامادەکردن، سلێمانی، ٢٠٠٦.

ب. عەرەبی/

١٩. الاسلوب والاسلوبية، بيير جيرو، ترجمة: د. منذر عياشي، مركز الانماء القومي، سنة؟.
٢٠. بنية اللغة الشعرية، جان كوهن، ترجمة: محمد الولي ومجهد العمري، الدار البيضاء، ١٩٨٦.
٢١٢. تحليل النص الادبي، محمد عبدالغني المصري، الاردن، ٢٠٠٢.
٢٢. النقد الادبي، احمد امين، لبنان، ١٩٦٧.

ج. فارسی/

٢٣. تاريخ مشاهير كرد، بابا مردوخ روحانی (شيوا)، ج١ – ج٢، تهران، ٢٠٠٣.

٢٤. دربارهء ادبيات و نقد ادبی، دكتر خسرو فرشيد ورد، ج٢، تهران، ١٣٧٨.

٢٥. زيباشناسی سخن فارسی/٣، مير جلال الدين گزازی، تهران، ١٣٨١.

٢٦. صور خيال در شعر فارسی، دكتر محمد رضا شفيعی كدكنی، تهران، ١٣٨٠.

٢٧. كليات سبك شناسی، دكتر سيروس شميسا، تهران، ١٣٨٤.

٢٨. موسيقی شعر، دكتر محمد رضا شفيعی كدكنی، تهران، ١٣٧٩.

رۆژنامەو گۆڤارەکان/

٢٩. رۆژنامەی ژین، ژمارە (١٢)، ١٩٧١.

٣٠. گۆڤاری خاك، ژمارە (٢٠)، ١٩٩٩.

٣١. گۆڤاری دەنگی مامۆستا، ژمارە (٩)، سالّی سێیەم،١٩٧٣.

٣٢. گۆڤاری رۆشنبری نوێ، ژمارە (١٣)، ١٩٩٣.

٣٣. گۆڤاری نووسەری کورد، ژمارە (٢)، ١٩٧١.

بنیاتی ئاواز و شێواز
لە ساقینامەی (ناڵەی جودایی)

پێشەکی:

ساقینامە جۆرێکی ئەدەبی ڕۆژهەڵاتییە، هێمن لەسەرتای حەفتاکان دا بەپێڕەوی لە ئەدەبی فارسی، تێکستێکی درێژی لەو بابەتە هۆنیوەتەوە کە لە ئەدەبی کوردیدا پێشینەی نییە. ئەم تێکستە زۆر لایەنی جوانکاری ئەدەبی و هونەری و زمانی تێدایە کە مایەی سەرنجدان و لێکۆڵینەوەن. ئەم باسە هەوڵێکە بۆ ڕۆشنایی خستنە سەر چەند لایەنێکی ئەو تێکستە، بەتایبەت لە ڕوانگەی واتا و بابەتی ئەدەبی و هونەرەکانی کێش و ئاواز و بنیاتی زمان و شێوازەوە. باسەکە بە گشتی بەسەر ئەم بەش و بڕگانەدا دابەش دەبێت:

بەشی یەکەم/ کورتە باسێکی مێژوویی

(أ) شاعیر
(ب) تێکستەکە
(ج) واتا و بابەت

بەشی دووەم/ بنیاتی ئاواز

(أ) ئاوازی دەرەوە
(ب) ئاوازی لایەکان
(ج) ئاوازی ناوەوە

بەشی سێیەم/ بنیاتی شێواز

(أ) ئاستی دەنگ
(ب) ئاستی وشە
(ج) ئاستی ڕێزمان

- **ئەنجام**
- **لیستی پەراوێزو سەرچاوەکان**

بەشی یەکەم
کورتە باسێکی مێژوویی

(أ) شاعیر:

هـێمن (سـەید محەمـەد ئـەمینی شێخەلئیـسلامی مـوکری، ١٩٢١ - ١٩٨٦)، ماوەیـەکی درێـژ (١٩٦٧ تـا ١٩٧٩) لـە ئـاوارەیی و دەربەدەریـدا ژیـان بەسـەر دەبات[١]. لەو ماوەیەدا دووری لە خاك و زێد و نیشتیمان و، دابڕانی لە ژن و ماڵ و منداڵ و یاران و خۆشەویستان و، تەریکی لە دۆست و هاوڕێ و هاوەڵەکانی، تـینی بـۆ دێـنێ و دەیخاتـە ژێـر بـاری غـەم و کـوڵ و غوربـەت و سـووتانەوە، لەئاکامـدا لەهاوین و پایزی ساڵی ١٩٧٤دا، هۆنراوە درێژەکەی ساقینامەی (ناڵـەی جـودایی) دەهۆنێتەوە و هەر لەو ساڵەشدا بڵاوی دەکاتەوە[٢].

(ب) تێکستەکە:

(ناڵەی جودایی) لەبارەی جۆری ئەدەبییەوە[٣] (ساقینامە) یە، ساقینامە خـۆی تێکستێکی لیریکە، لەباری تەکنیکەوە لەسەر قالبی جووت سەروا (مەسنەوی)[٤] و بەزۆری لەسەر کێشی (موتەقاریب)دا دادەمەزرێت.

لەساقینامەدا شاعیر ڕووی گوتاری لە (موتریب و ساقی)یـە، لەوێنـەی (سـەنگی سەبوور)[٥] دەیان دوێنی و دەردی دڵی خۆی بۆیـان هەڵدەڕێـژێ، بـانگ لـە سـاقی ڕادێڵێ" کەوا مەی بگێڕێ و لەتاو نا پایەداری ژیان و جەفای ڕۆژگار و بێ شـەرت و بەقایی دونیا، بـەجامی بـادە مەسـت و سەرخۆشـی بکـا. شـاعیر دەیـەوێ هـەڵ و دەرفەت وەربگرێت و کات بە فیڕۆ نەچێت، سوود لە هەموو دەم و کات و سـاتێکی ژیان وەربگرێت[٦].

بەو پێیەش ساقینامەکەی حافزی شـیرازی و پێـشەکی شـوێنەوارە ناودارەکـەی مـەولانا جەلالـەدینی ڕۆمـی، (مەسـنوی مەعنـەوی)، دوو پارچـەن لـە ناسـکترین و سۆزدارترین تێکستی ئەدەبی فارسـی، بۆیـە لـەژێر کاریگـەری ئـەو دوو تێکـستەدا بـووە کـەوا هـێمن پەرژاوەتـە سـەر هۆنینـەوەی تێکـستە ناوازەکـەی (ناڵـەی جودایی)[٧].

نووسخەی بنەڕەتی:

ناڵەی جودایی لەنێوان شەش مانگی نێوان بەهار و پایزی ساڵی ١٩٧٤ دا نووسراوە. هەوەڵین دەرفەتی چاپ و بڵاو بوونەوەشی هەر لە کۆتایی ئەو ساڵەدا بووە. هەر ئەو تێکستە شاعیر بە دەنگی خۆی خوێندوویەتییەوە و لەسەر کاسێت تۆماری کردووە[٨]. ئینجا بۆ جاری دووهەم لەبەهاری ساڵی ١٩٧٩دا، لەپاڵ چەند پارچە و تێکستی دیکە و چیرۆکێکی شیعری، لە نامیلکەیەکی قەبارە بچووک (١١٠) لاپەڕەییدا، بە هەمان ناونیشانی (ناڵەی جودایی) چاپ و بڵاو کراوەتەوە[٩].

لەنێوان هەردوو تێکستدا کەم و زۆر، جیاوازی بەدی دەکرێت، وەکو لەمەودوا روونی دەکەینەوە:

بەندی	لە گۆڤاری بەیان	لە نامیلکەی ناڵەی جودایی
١	٩ دێرە	٢٠ دێرە
٢	١١ دێرە	٧ دێرە
٣	٨ دێرە	٦ دێرە
٤	٨ دێرە	٩ دێرە
٥	٩ دێرە	٦ دێرە
٦	٦ دێرە	٢٠ دێرە
٧	٢٠ دێرە	١٦ دێرە
٨	١٦ دێرە	٤ دێرە
٩	٤ دێرە	٢١ دێرە
١٠	٢٢ دێرە	--------
هەمووی	١١٣ دێرە	١٠٩ دێرە

١ـ لە گۆڤاری بەیان دا تێکستەکە بەسەر (١٠) بەند دا دابەشکراوە، لە نامیلکەکەدا کراوەتە (٩) بەند.

٢ ـ سەرجەمی ژمارەی دێرەکانی تێکستەکە لە گۆڤاری بەیان دا (١١٤) دێرە هۆنراوەیە، کەچی لە نامیلکەکەدا (١٠٩) دێرە.

٣ – دێرێك هەیە كە بەم جۆرەیە:

ڕوو لەهەر لایێ دەکەم بێگانەیە   ژین لەنێو بێگانەدا تەنگانەیە

لەهەردوو تێكستدا نەهاتووەو لەبەر هۆكاری سیاسی و تایبەتی كرتێندراوە، بەمەڕا تێكستەكە دەبێتە ١١٤ دێر.

٣ ـ دێری یەكەم و دووەمی بەندی (٢) لە نامیلكەكەدا كە سەرەتای بەندی (٣)ن لە دەقەكەی گۆڤاری بەیان، پاش و پێش كراون، واتا جێگۆڕكێیان پێكراوە، لە شوێنێكی تریش دوو نیوەی دێرێك لە نامیلكەكە پاش و پێش كراون.

٤ ـ كۆمەڵێك جیاوازی لەنێوان هەردوو تێكستەكە لەسەر ئاستی" وشە، ئامراز، برگە و دەنگ، بەدی دەكرێت لێرەدا چەند لایەنێكی دەخەینە ڕوو:

لەتێكستەكەی گۆڤاری بەیان	لەتێكستەكەی ناڵەی جودایی
ـ ئەو شەرابە تاڵە...	ـ ئەم شەرابە...
ـ ئەو شەرابە ئاڵە...	ـ ئەم شەرابە...
ـ حەیفە لێی بخواتەوە	ـ بۆچی لێی...
ـ نیری ئێخسیری	ـ نیری یەخسیری
ـ لەبن سێبەر كەوت	ـ ... لەبن سێبەر ڕما
ـ ... لەماڵی دەركەوت	ـ ... لەماڵی خۆی نەما
ـ ... بگاتە دەستی یار	ـ ... بگاتە گەردنی یار
ـ كوڵمی تاس و لووس	ـ كۆڵمەی...
ـ زوڵمە یەك قەترە	ـ كوفرە...
ـ خەمی ئێخسیر و	ـ خەمی یەخسیر و
ـ نەرم و نۆڵی ناسكێك	ـ ... ناسكێ
ـ سەرینیش باسكێك	ـ ... باسكێ
ـ ڕوو لەخوارێ كە	ـ ڕوو لەلای من كە
ـ تۆش لەڕاست ئەم مل هوڕانە	ـ تۆش لەبەر ئەو مل هوڕانە
ـ ... گرووی یەكسانییە	ـ گرۆی یەكسانییە
ـ ڕۆژگار هاڕیمی	ـ ڕۆژگار هاڕیومی
ـ دەكا گاڵتان بەمن	ـ دەكا گاڵتەی بەمن
ـ دێم بەرە و خیز و	ـ دێم بەرە و زیخ و
ـ وردە ماچ بن نامێنێ...	ـ ماچی شیرین نایەڵێ

ئێمە لـەلای خۆمانـەوە خوێندنـەوەی خـودی شـاعیر بـۆ تێکستەکە، کـە لەگـەڵ ئەوەی لە گۆڤاری بەیاندا بۆ یەکەمجار بـڵاو کراوەتـەوە و جیاوازییـەکی ئـەوتۆیان نییە، بە تێکستی ڕاسـت و بنـەڕەتی دەزانـین و لێـرەدا دەقەکـەی دەخەینـە بـەر دیدەی خوێنەران[١٠].

(١)

ســــاقیا! وا بـــــادەوە! وابـــــادەوە!

ڕوو لــە لای مــن کــە بــەجامی بـادەوە

موشـتەری وەك مـن لـە مـەیخانێ کـەمن

زوربــەیان شـاد و بەکـەیف و بـێ خـەمن

مەی حەرامە بۆ سە هەندە[١] و بـێ خـەمان

مەسـتی بـێ خـەم بۆچـی بگـرن ئێخـەمان؟

ئــەو شــەرابە تاڵــە دەرمــانی خەمــە

لێی حەرام بـێ ئـەو کەسـەی دەردی کەمـە

ئـەو شــەڕابە ئاڵــە بــۆ بــێ دەرد نییــە

لێ ی حەرام بێ ئەو کەسەی ڕەنگ زەرد نییە

بــۆ کەســێکە مــەی چـــزیلکی پێـــوەنێ

بۆچــی مــل هــوڕ لێــرە بــینی پێــوەنێ؟

بــۆ کەســێکە مــەی کــە دەردی کارییــە

بــێ خـــەمێك بیخواتـــەوە زۆرداریيـــە

بــۆ کەســێکە مــەی دڵــی پڕبــێ لــەداخ

حەیفــە لێــی بخواتــەوە بــەرزە دەمــاخ

ئەو کەسەی بێ کەس نییـە و خانـە خـەراب

دەك بـە ژاری مـاری بـێ بـادە و شـەراب

(٢)

ئەو کەسـەی نـەی چێشتوە دەردی ژیـان
ئەو کەسەی نەیدیوە ئـێش و بـرك و ژان
ئەو کەسەی نەکرا نیـشانەی تـیری خـەم
شــانی دانــەخزی لــەبن بــاری ســتەم
ئەو کەسەی هەستی بـە زۆرداری نـەکرد
تیخــــی زۆرداری، برینـــــداری نــــەکرد
ئەو کەسەی دەستی لـە ئـەوکی[٣] بـەردرا
ئــەو کەســەی دژمــن لــە مــاڵی دەرکــرا
ئــەو کەســەی نــەی بــینی هــاتی دژمــنی
نــیری ئێخــسیری لــە ئەســتۆ دارنــی!
ئەو کەسەی هێندە نەبوو زویـر و زگـار[٤]
وا نەکەوتــە بــەر چــەپۆکی ڕۆژگـــار
ئەو کەســەی نـەیهارِی بەرداشـی زەمـان
ئەو کەسەی "زیـرِەی نەگەییـە ئاسمـان"
ئــەو کەســەی دووری عــەزیزانی نــەدی
تــیر و تانــەی بــێ تــەمیزانی نــەدی
تۆزی بەدبەختی لەسـەر شـانی نەنیـشت
لێی نەگیرا دەور و پشت و چـوار تەنیـشت
ئەو کەسەی خواردی و لەبن سێبەر کەوت
شــەو لــەبۆ کــەیفێ لــەماڵی دەرکــەوت:
بــۆ دەبــێ بێــت و بکــا مەیخانــە تــەنگ
شوێنی دیکـە زۆرە بـۆ گاڵتـە و جەفـەنگ

(٣)

ئــەو کەســەی ڕاوی نــەنێن لێــرە و لــەوێ
ئــەو کــورِەی ماچــی کــچانی دەس کــەوێ

ئـەو کـوڕەی هێـشتا لـە ژوانـیٚ ڕێـی هەیـە
سەیرە، زۆر سـەیرە کـە ئـالوودەی مەیـە؟
ئـەو کـوڕەی دۆی[۲] داوەتـیٚ دەسـتی دەنـیٚ
بێتــە ئێــرە، چــۆنە هــەی دێــی ناکــەنیٚ؟
ئەو کەسەی "دەستی لە مەمکان گـیر ببـیٚ"
ئـەو کەسـەی "تفڵـی دڵـی بـۆ ژیـر ببـیٚ"
ئەو کوڕەی کیژێك بەرە و ڕووی پـیٚ کـەنیٚ
ئەو کەسـەی هـەر سـووکە ئـاوڕێکی دەنـیٚ
ئـەو کەسـەی پەنجۆڵـە بوگـشیٚ جـار و بـار
ئـەو کەسـەی دەسـتی بگاتـە دەسـتی یـار
ئەو کەسەی ڕامووسیٚ[۵] کوڵمی تاس و لووس
ئـەو کەسـەی تێـی هەڵنـەدابیٚ چـارەنووس
ئـەو کەسـەی بمـژیٚ خونـاوەی[۶] گـەردەنیٚ
زوڵمــە یــەك قــەترە شــەرابی گــەردەنیٚ

(٤)

ئەو کەسـەی ئاسـوودەو و خـۆش ڕابـوارد
قـەت خـەمی ئێخـسیر و کـۆیلانی نـەخوارد
شــەو لـــە ئـــامێزی گەرمـــدا وەرکـــەوت
ڕۆژ بـــەهیوای دیـــتنی یـــار دەرکـــەوت
یـــەك لـــەماڵیٚ چـــاوەڕیٚ بـــوو بێتـــەوە
دەرکـــی نێـــو مـــاڵێکی لـــیٚ بکرێتـــەوە
خــەم ڕەوێنێــك گــویٚ بداتــە ڕازی ئــەو
نازەنینێـــك بـــیٚ بکێـــشیٚ نـــازی ئـــەو
ســـەر وەســـەر ڕانـــی وەفادارێـــك بکـــا
دەست لە ئەسـتۆی ناسـك و نازدارێـك بکـا

بگــریٚ پەنجــەی نــەرم و نــۆڵی ناســکێك
بــۆی کــرا بێتــە ســەرینیش باســکێك
هەیبیٚ هێــز و گــورد و[7] تــاو و تــین و گــوڕ
ڕۆژگــاری ڕەش نــەبیٚ و بــەختی مکــوڕ[8]
ئــەو کەســە جێگــای لــە مەیخانــە نییــە
ئــەو کەســە بــادە و شــەرابی بــۆ چــییە؟

(5)

ســـــاقیا! وا وەرگــــەڕیٚ، وا وەرگــــەڕیٚ
ڕوو لە خــواریٚ کــە، مەچــۆ بــۆ ســەر پــەڕیٚ
لەنگــەریٚ بگــرە مەبــە وا بــەرزە فــڕ
بێنــە بــۆ مــن، بێنــە بــۆمن، جــامی پــڕ
مــەی حەلاڵــە بــۆ مــنی وێرانــە مــاڵ
بــۆ مــنی سەرگەشــتەو و ڕووت و ڕەجــاڵ
بــــۆ مــــنی بابردەڵــــەی گردەنــــشین
بــۆمنی دڵ پــڕ لــە ناســۆر و بــرین
بــــۆ مــــنی ئــــاوارەو و دووره وەتــــەن
بلبلــی بــیٚ بــەش لــە گــوڵزار و چــەمەن
پــەڕ وەریــوی، بــاڵ شــکاوی، دەنــگ بــڕاو
بــیٚ بــژیوی، بەشــخوراوی، دەرکــراو
پــیری، زورهــانی[8]، کەنــەفتی دەر بــەدەر
دیدە ســووری دڵ مــەکۆی دەرد و کەســەر
داتــەپیوی، بــیٚ پەســیوی، بــیٚ قــەرار
بــیٚ کەســی، دەستەشــکاوی، کۆڵــەوار
لێــو بــەباری، دەردەداری، ڕەنجــەڕۆ
شــاعیری جــوانی پەرســتی، دڵ بەســۆ

(٦)

ساقیا بۆ کوێ دەچی، بۆ کوێ دەچی!
تۆش لەڕاس ئەم ملهوڕانە مل کەچی؟
تۆش بەڕەنگ و ڕووی ئەوان خواردت فریو
چاوی تۆشی هەڵفریواند زێڕ و زیو؟
تۆش دەگۆڕیەوە دەگەڵ گەوهەر هونەر؟
کەنگێ گەوهەر جوانی کردن بەختەوەر؟
زێڕ بەلایە بێوەفایە دەوڵەمەند
هەر هونەر نەمرە، هونەروەر مەرد و ڕەند
"چڵکی دەستە ماڵی دنیا"، وەک دەڵێن
ماڵپەرست، پەیمان شکێنە و بێ بەڵێن
قەدری جوانی کوا دەزانێ ماڵپەرست
جوان پەرستە، پیری خاوەن زەوق و هەست

(٧)

نا، مەچۆ، جوونێ مەچۆ، واوە مەچۆ
تۆ فریوی زێڕ و زیوی وان مەخۆ
ئەو هەوەسبازانە، جێی متمانە نین
هەر دەزانن گوڵ چنین و بەی ڕنین
وا وەرە، دەی، وا وەرە نێزیک بە، لێم
بمدەیە مەی، بمدەیە مەی، تا دەڵێم:
"مست مستم ساقیا دەستم بگیر"
تا نیوفتادم زپا دستم بگیر"[٩]
جا کە سەرخۆش بووم بە دەنگێکی نەوی
بۆت دەڵێم: ئەو شیعرە بەرزەی "مەولەوی":
"بشنو از نی چون حکایت میکند"

"وز جدایيها شکایت میکند"[١٠]

گوێم دەیە ئەی دیدە مەستی قیت و قۆز
تا بناڵێنم وەکو بلوێر بەسۆز
نابێ قەت ناڵەی جودایی بێ ئەسەر
جا چ نەی بیکا چ پیاوی دەر بەدەر
بۆیە ناڵەم تێکەڵی نەی کردووە
شیوەنێکم پێیە نەی نەیکردووە
لێم گەڕێ با دەربڕم سۆزی دەروون
لێم گەڕێ تا هەڵوەرێنم ئەشکی ڕوون
شیوەنی من شیوەنی ئینسانییە
بانگی ئازادی و گرووی یەکسانییە
شیوەنی من شینی کوردی بێ بەشە
ئەو گەلەی حاشا دەکەن لێیو هەشە
با لەزارم بێتە دەر پشکۆی شیعر
با فراوانتر بکەم ئاسۆی شیعر
پارچە گۆشتێکە دڵی من ڕوو[١١] نییە
ناڵە ناڵەی من درەنگە زوو نییە
دەردی دووری دەردی دووری کوشتمی
دەردی وشیاری و سەبووری کوشتمی
یادی یاران و وڵاتم ڕۆژ و شەو
لێ ی حەرام کردوم قەرار و خورد و خەو
خەم ڕەوێنێک لێرە من ناکەم بەدی
چون پەنا بۆ مەی نەبەم ساقی ئەدی؟
نابینم ناسیاو و دۆست و یاری خۆم
نابینم خاک و وڵات و شاری خۆم

ڕوو لـــه هـــەرلایێ دەکـــەم بێگانەیـــە
ژیـــن لـــەنێو بێگانـــەدا تەنگانەیـــە[*]
ڕوو لـە هەرلایـەک دەکـەم نامۆیـە بـۆم
نـــابینم جـــێ ژوان و کەونـــە لانـــی خـــۆم
شـەو دەکێـشم شـەو نخـونی و بـێ خـەوی
ڕۆژ دەچـــێژم دەرد و داخـــی بـــێ ئـــەوی

(٨)

چـۆن نـەناڵێ ئـەو دڵـەی پـڕ هەسـتی مـن؟
چـۆن لـە ئـەژنۆ ببنـەوە دوو دەسـتی مـن؟
چـــۆن نـــەناڵێ ئـــەو دڵـــە ئەنگاوتەیـــە؟
بـــەرد لـــە بـــەردی بێتـــەوە دەنگـــی هەیـــە
ژانـــی ناســـۆری جـــودابیم چێـــشتووە
هەرچـی خۆشـم ویـستووە جـێم هێـشتووە
هـــەڵبڕاوم مـــن لـــە یـــاری نـــازەنین
دەرکـــراوم مـــن لـــە خـــاکی دڵ نـــشین
بوومـــە ئـــاوارە و پـــەڕیوەی دوور وڵات
کەوتمـــە نێـــو وردە داوی ڕێـــی نـــەجات
بـــەکرە شـــۆفارە ئـــەوەی مووخـــەی چـــنیم
زی مـــەم و زینـــان وڵاتـــی لـــێ تـــەنیم
کەوتمـــە نێـــو چـــاڵی دیلـــی وەک (مـــەمێ)
(یایـــە زیـــن) لەکوێیـــە هـــاواری کـــەمێ؟

[*] ئەم دێرە لە هیچ کام لە تێکستەکاندا نییە و لابراوە، شاعیر هۆکاری لابرانەکەشی بۆ مەسەلەی سانسۆر دەگێڕێتەوە. بڕوانە:
- چەپکێ گوڵ چەپکێ نێرگز: ١٧٩.

کوا قەرە تاژدێن (چەکۆ) و (عرفـۆ) لـەکوێن؟
بێنــە هانــام وەک پڵنگــی چــەنگ بــەخوێن
(الاســە شــۆڕ)ێــک بــووم غــەنیمی دوژمنــان
ئیـــــستە ئــــەنگواوم بــــەتیری چــــڵکنان
وا بەتــــەنیایی لــــەنێو خوێنـــــدا شـــەلاڵ
کـوانێ عێـل؟ و کـوانێ (خـانزاد) و (خـەزاڵ)؟
زۆر لەمێــژە نــارە[١٢] نــاری مــنی نەبیــست
هەروەک (شەمزین) شەمیلەی خۆشەویـست
وەک (سـیامەندێ) لــە چــۆل و بەنـــدەنێ
جــەرگی لــەت کــردم پــەلی دارە بــەنێ
شــەتڵی جوانـــاوم[١٣] مـــنی ســاردە بـــرین
کوا (خـەج)م؟ تـا بـۆم بگێـڕێ گەرمـە شـین
مـــانگی کـــانوونێ بـــە چـــلوان[١٤] دەرکـــرام
وەک بــــرایم لــــــەو ولاتـــــە ڕاو نــــــرام
کـــوا پـــەریخان بەنـــد و بـــاوم بـــۆ بڵــێ
بۆ نەسووتێم نەبمـە پۆلـووی[١٥] سـەر کڵـێ؟
ئـەو لـە زۆزان[١٦] مـن لـە ئـارانی[١٧] دەژیـم
کـێ دەڵـێ ئـەمنیش (وەلـی دێوانـە) نـیم؟

(٩)

کـــــوردەواری ئـــەی ولاتـــە جوانەکـــــەم!
ڕۆڵەکـــــەم، خێزانەکـــــەم، باوانەکـــــەم!
ئـــەی ئەوانـــەی قـــەت لـــەبیرم ناچـــنەوە
ئێـــستا بمبیـــــنن ئـــــەرێ دەمناســـــنەوە؟
ڕۆژگـــــار هـــــاڕیمی وەک ئەســـــپۆنی ورد
هێــز و توانــای لــێ بڕیــوم دەردە کــورد
بوومــە گــەپ جــاڕ و دەکــا گاڵتــان بــەمن
ئەو ڕمووزنــەی[١٨] زەنـدەقی چـووبوو لـەمن

(١٠)

ئــەی ڕەفیقـــان ئـــەی عـــەزیزانی وڵات!
ئەی برای هاوسـەنگەری جەرگـەی خـەبات!
گــەر دەنــاڵێنم ئــەمن پــەك كەوتــە نــیم
تـــێ دەكۆشـــم بـــۆ وەســـڵ تـــاكو بـــژیم
كۆشـــــشی مـــــن زۆر بەجێیـــــە زۆر ڕەوا
چـــونكە قـــانوونی تەبیعـــەت وایـــە وا
(هـر كـس كـو دور مانـد از اصـل خـویش)
(بـــاز جویـــد روزگـــار وصـــل خـــویش[١٩])
ڕێگـــە دەبـــڕم كـــوانێ هـــەنگاوم شـــلە
ڕاســتە بــێ هێــزم دەكــەم ئــەمما ملــە[٢٠]
هەر دەپێوم كێـو و شـاخ و چـۆڵ و دەشـت
دێم بەرە و كوێستان بەرەو باخی بەهەشـت
دێـم بـەرەو خێـز و چـەو و كانیـاوی خـۆم
چـۆن لەوانــە وەردەگێــڕم چــاوی خــۆم؟
دێـم بـەرەو ئـەو دار و بـەرد و بەندەنـە
دێـم بـەرەو ئـەو بـاخ و مێـرگ و چیمەنە
دێم بەرەو زورگ و[٢١] تەلان و كەند و لەنـد
دێــم بــەرەو بــژوێن و زنــوێر و زەمەنــد
دێــم بــەرەو هــەوراز و پانــاوك[٢٢] و نـشیو
دێم بەرە و ئەشكەوت و زەنـدۆڵ[٢٣] پەسـیو
دێم بـەرەو بـەفر و چـلوورە و بەسـتەڵەك
دێم بەرەو شیخاڵ[٢٤] و ڕێچكە و ڕەشـبەڵەك
دێـم بـەرەو لێـڕو چـڕو بەسـتێن و[٢٥] چـۆم
دێم بـەرەو هەڵـدێر و گێـژو بەنـد و گـۆم
دێــم بــەرەو هۆبــە و هــەواری و باســەفا

دێم بەرەو لادێ بەرەو کانگەی وەفا
دێم ببینم نیشتیمان و زێدەکەم[26]
دێم ببینم خزم و کاك و دێدەکەم[27]
دێم و دەگرم بازی بێریی شۆخ و شەنگ
دێم و دەگرم دەستی دۆی جوان و چەلەنگ
دێم و گوێم بۆ بەیت و لاوك هەڵدەخەم
گوێم لەوانە بێتەوە من کەڵ دەخەم
دێم گراوی خۆم لەباوەش وەرگرم
دێم نەهێڵم بەرهەڵست و بەرگرم
دێم و هەڵدەمژم شنەی کوێستانی کورد
دێم و دەچمە شەو ڕنی بێستانی کورد
دێم و دەشکێنم لەوێ جامی شەراب
وردە ماچ بن نامێنێ تامی شەراب
دێم و ناترسم لە پەرژینی بەزی
هەر پەری سەرکەوت و دیوەزمە بەزی
تا بمێنێ نووری چاو و هێزی پێم
دێم و دێم و دێم و دێم و دێم و دێم
دێم هەتا هەمبێ برست و بیر و هۆش
گەر گلاشم کوردەواری ئێوە خۆش

لێکدانەوەی وشە و زاراوەکانی تێکستەکە:

(١) سەهەندە: چەقاوەسوو

(٢) دۆ: ئەو کچەی لە ڕەشبەڵەکدا دەستی پیاو دەگرێ.

(٣) ئەوك: قوڕگ.

(٤) زگار: هاوتای زویرە.

(٥) راموس: ماچکردن.

(٦) خوناو: وردە ئارەق.

(٧) گورد: هێز.

(٨) زورهانی: پەك کەوتە.

(٩) مەست مەستم ساقی دەستم بگرە
تا بەلادا نەکەوتووم دەستم بگرە

(١٠)گوێ لە شمشاڵ بگرە چۆن حیکایەتی خۆی دەکا و سکاڵا لەدەست جیابوونەوەی خۆی دەکات.

(١١) ڕوو: سەخت، ڕەق.

(١٢) نارە نار: بەستەی نەرم و بەسۆز.

(١٣) جواناو: ئارەقی سەرەمەرگ.

(١٤) چلوان: هەردوو چلەی زستانە.

(١٥) پۆلوو: پشکۆ.

(١٦) زۆزان: کوێستان.

(١٧) ئاران: گەرمیان.

(١٨) رموزن: ئەهریمەن.

(١٩) هەرکەسێك لە ئەسڵی خۆی دوور کەوتەوە دەیەوێ بگات بە ڕۆژگاری خۆی

(٢٠) ملە: کێشە، مل ملانێ.

(٢١) زوورگ: رەقەن.

(٢٢) پاناوك: گۆڕاییەك لەبەرزیدا.

(٢٣) زندۆل: قڵشە بەردێ لە ئەشکەوت بچووك تر بێ.

(٢٤) شیخاڵ: بەفرێك ئەم دیوە و دیوی ڕەش بێت.

(٢٥) بەستێن: کەناری ڕووبار و دەریا.

(٢٦) زێدەکەم: نیشتیمانەکەم.

(٢٧) دێدەکەم: خوشکە گەورەکەم، دادەکەم.

(ج) **بنياتی بابەت**

(١) **واتا و بیرۆکە:**

بابەتی تێکستی ناڵەی جودایی دەچێتە خانەی شیعری ویژدانی و لیریك، ئەم چەشنە هۆنراوەیە لە دڵ و دەروون و ویژدانی شاعرەوە هەڵدەقووڵێ و بەسۆزێکی خەست و خۆڵەوە لەچوارچێوەی باسەکانی خۆشەویستی و ڕەنج و دەرد و مەینەتیدا دەردەبڕدرێت.

شاعیر لە شیعری ویژدانیدا (لە پەنای ڕاناوی "من" دا قسە ئەکات و هەست و نەستە پەنگ خواردووەکانی تاو ئەدا و دەرد و مەینەتییەکانی دەر دەبڕێت، هەستکردن بە شاعیریش یەکسەر لەو دیو وشەکانەوە ڕاستەوخۆ هەستی پێ دەکرێ و دەبیندرێ، خودییەت "الذاتیة" لێرەدا خۆ ویستی یا نەرجسییەتی شاعیر پێشان نادا، بەڵکو هەڵچونێکی ڕاستەوخۆی ویژدانی شاعیرە کە لە کلاو ڕۆژنەی وشەکانەوە هەستی پێ دەکرێ، زۆر جاریش لەڕێگەی ئەم خودیەتە شۆڕ دەبێتەوە بۆ ناو کۆمەڵ و تاکێتی ئەتوێتەوە و بزر دەبێ و دەبێتە بەشێك لە گشت)[11]. ئەگەر لەم تێڕوانینە گشتی و تێورییەوە تێبپەڕین و ئاوڕێك لە پارچە و پێکهاتەکانی نەخشەی واتا و دەلالەتی تێکستەکە بدەینەوە، چەند تەوەر و کێڵگەیەکی واتایی دیاریکراومان بۆ بەدیار دەکەوێت کە هەریەکە لەو کێڵگە و کایە واتاییانە لەڕێگەی کۆمەڵێك گوتە و بێژە و پێکهاتەی زمانی لەیەکتر نزیك و پێکەوە گونجاوەوە بەرجەستە دەبێت، لەئاکامیشدا هەموو لایەکان لە پێکهێنانی بنیات و واتای گشتی تێکستەکەدا یەك دەگرنەوە. لێرەدا لە هەوڵی ناساندنی ئەو تەوەر و کێڵگە و کایە واتاییانەدا دەبین کە لە بنیات و سیاقی تێکستەکە دا بەدی دەکرێن:

١/ أ/ **تەوەری مەینۆشی**: کایەی واتایی یەکەم و زاڵی تێکستەکەیە کە لە سەرەتاوە تا کۆتایی دەقەکەوە بەهۆی کۆمەڵێك (ئامراز و کەرەستە)، لە گوتە و بێژە و پێکهاتەی زمانی تایبەت بەو بوارەوە خۆی دەنوێنێ، لەوێنەی (ساقی، جامی بادە، موشتەری، مەیخانە، شاد و بەکەیف و بێ خەم، مەی، شەرابی تاڵ، شەرابی ئاڵ، دەرمانی خەم، بادە و شەراب، گاڵتە و جەفەنگ، خۆش ڕایبوارد، لەنگرێ بگرە، جامی پڕ، هەوەسباز، گوڵ چنین و بەی ڕنین، ئاڵودەی مەی،

مەستی مەستم، نەواو دەنگی نەی، دیدە مەست، سۆزی بلوێر، گۆزە، تامی شەراب، قەترە شەراب...)

١/ ب/ **تەوەری دڵداری**: کایەی دەلالی و واتایی ئەم بوارەش لەهێما و نیشانەکانی تایبەت بەم چەمکە بەدیار دەکەوێت لەوێنەی (ماچ، کچ، ژوان، دۆ، داوەت، دەستی لە مەمکانی گیر ببێ، تفلی دڵی بۆ ژیر ببێ، کیژێك بەرەو ڕووی پێکەنێ، سووکە ئاوڕ، پەنجۆڵە بکوشێ، دەستی یار، رامووسان، کوڵمی تاس و لوس، بمژێ خوناوەی گەردەنێ، ئامێز، خەمرەوێن، راز، ناز، سەر ڕان، وەفادار، ناسکونازدار، پەنجەی نەرم و نۆڵ، سەرین، باسك...)

١/ جـ/ **خەم و مەینەت و ناکامی**: ئامراز و هێما و کەرستەکانی تایبەت بە کایەی دەلالی ئەو تەوەرە باڵیان بەسەر تەواوی تێکستەکەدا کێشاوە و سێبەرێکی واتایی چڕیان پێکهێناوە. کە لە ڕێگەی کۆمەڵێ زاراوە و پێکهاتەی زمانی تایبەت بەم لایەنەوە دەر بڕاون، لە وێنەی (دەردی کارییە، دڵی پڕبێ لەداخ، بێکەس، خانە خەراب، دەردی ژیان، ئێش و بڕك و ژان، نیشانەی تیری خەم، شانی دانەخزی، باری ستەم، تیخی زۆرداری، بریندار، هاتی دوژمنی، نیری ئێخسیری، زوێر و زگار، ژێر چەپۆکی ڕۆژگار، هاڕینی بەرداشی زەمان، زیڕەی نەگەییە ئاسمان، تیر و تانەی بێ تەمیزان، تۆزی بەدبەختی لەسەر شانی نەنیشت، ڕاوی نەنێن لێرە و لەوێ، غەمی کۆیلان، بابردەڵە، گردە نشین، دڵ پڕ لەناسۆر، بلبلی بێ بەش، پەڕوەریو، باڵ شکاو، دەنگ بڕاو، بێ بڕیو، پیری زورهانی کەنەفت، داتەپیو، بێ پەسیو، ناڵە ناڵ، شیوەن، ئەنگاوتە، ڕۆژگار هاڕیومی، هێز و توانای لێ بڕیوم، لێی حەرام کردم قەرار و خورد و خەو، لێو بەبار، دەردەدار، ڕەنجەڕۆ، دڵ بەسۆ...)

١/ د/ **سۆزی غوربەت**: ئەم تەوەرە کرۆك و بابەتی سەرەکی و بنەڕەتی تێکستەکە پێك دەهێنێت، بەڕەنێگ کەوا تەوەر و کایە دەلالیەکانی دیکەش وەکو پاشکۆ و تەواوکەری واتایی ئەم تەوەرەن، ئەمەشیان خۆی لە بڕێکی زۆر لە کەرەستە و ئامرازی گوتاری شیعری شاعیردا دەنوێنێت، وەکو: (دووری عەزیزان، سەرگەشتە، ئاوارە، دوورە وەتەن، بێ بەش لە گوڵزار و چەمەن، دەرکراو، جودایی، شکایەت، ناڵین، شیوەن و سۆزی دەروون، دەردی دووری، یادی یاران و وڵات، نامۆ، شەونخوونی، دابڕاو، دەستەو ئەژنۆ، ژانی ناسۆری جودایی، هەڵبڕاوم من لەیاری نازەنین، دەرکراوم من لەخاکی دڵ نشین، ئاوارە و پەڕیوەی دوور

وڵات، کەوتوومە نێو داو، نارە نار، ڕاونرام، عەزیزانی وڵات، تێدەکۆشم بۆ وەسڵ، ڕێگە دەبڕم، دەپێوم کێو و شاخ، هەنگاوم شلە، دێم و دێم...)

لێرەدا ڕۆڵی ناونیشانەکە (ناڵەی جودایی)، کە بەرجەستەکردنی کرۆك و مەبەست و ناوەڕۆکی تێکستەکەیە، هەرگیز نابێت فەرامۆش بکرێت.

١/ هـ/ **دەکرێ کێڵگە و تەوەری واتایی دیکەش**، لەڕێگەی کەرەستە و ئامراز گەلی تایبەت بە بوارەکانی خۆیانەوە لە سیاقی تێکستەکەدا بناسرێنەوە و دەستنیشان بکرێن، لەوانە، تەوەری دەلالەتی وەسف و جوانی نیشتیمان، تەوەری خەبات و خۆشەویستی گەل و وڵات، تەوەرەی پەند و حیکمەت و فەلسەفەی ژیان... تاد، کە بە هەموویان هاوکاری دەکەن، لە چنینی تان و پۆ و پێکهاتنی تەونی واتایی و بنیاتی بابەتی گشتی لە تێکستەکەدا.

ناڵەی جودایی خۆی لە شێوەی شیعری گێڕانەوەیی یاخود (ڕیوایی) هۆنراوەتەوە، بەو مانایەی کەوا مەبەست و بابەت و ناوەڕۆکەکەی لەدرێژەی پەیوەندی مانایی، نێوان تەوەرەکان و کایە دەلالیەکان ڕێکخراوە و پەرەی پێدراوە، بەزمانێکی سادە و ئاسانیش دەربڕاوە، بۆیە خوێنەر زۆر بە ئاسانی بەمانا دەگات.

(٢) وێنە و ئەندێشە:

لە تێکستی شیعریدا بیرۆکە بە شێوازێکی تایبەت پێشکەش دەکرێت، تاوەکو خوێنەر بوروژێنێ و شەپۆڵەکانی هەست و هەڵچوونی تیادا بێنێتە جۆش و خرۆش، ئەمە بە هاوکاری هەستەکانەوە بەدوو ڕێگاوە ئەنجام دەدرێت: یا ئەوەتا لەڕێگەی بەکار بردنی زمانی وەسفی ڕاستەوخۆوە لەهەوڵی بەرجەستەکردنی واتا و چەمك و وێنەکێشان و بە تابلۆکردنی مەبەستەوە دەبێت(١٢)، یا ئەوەتا وێنەکان بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ پێشکەش دەکرێن بەهۆی لادان (الانزیاح) لەشێوازی زمانی ئاسایی و، پەنابردن بۆ زمانی (ئیماو - هێما) و خوازە و مەجاز و لێکچواندنەوە.

لە تێکستی ناڵەی جوداییدا شاعیر لەسازکردنی بنیاتی وێنەکانیدا لەزمانی ڕۆژانە دوور نەکەوتۆتەوە، دەیەوێ بە پێڕەوی لە ڕێبازی وەسفی ڕاستەوخۆ وێنەکێشانی فۆتۆگرافیانەوە، شتەکان (بەخۆشی و ناخۆشی و جوانی و ناشیرنی)

یانەوە وەکو خۆیان پێشکەش بکات، هەر ئەمەش وایکردووە جۆرێك لە واقیعەتی زمان و شێواز و وێنە لە تێکستەکەدا خۆی بنوێنێ و بە ئەندازەیەکی زۆر لە هونەرەکانی وێنە بەلاغەت خۆی بەدوور بگرێت(١٣).

لە دەقەکەدا ئەزموونی ژیان و بەهرەی شیعری هێمن یەکانگیر بوون و بەهۆی وێنە گەلێکی خۆماڵی جوان و ناسك و دڵنەواز دەربڕاون کە هەردوو ئاستی واتایی و دەروونی پێکەوە گرێ داونەتەوە، ئەمەش بۆ خەسڵەتی بنەڕەتی تێکستەکە دەگەڕێتەوە، کە دەقێکی ویژدانی، ڕۆمانسیانەیە و ئەندێشە و سۆز، دوو لە ڕەگەزە سەرەکییە پێکهێنەرەکانییەتی(١٤). ئینجا لێرەدا لەسەر هەمان پێڕەوی بابەت بەندی تەوەر و کێڵگە واتایی و دەلالییەکانی تێکستەکە، دەشێ زنجیرەیەك کێڵگەی وێنەیی (سەرەکی و لێکدراو)، لەڕێگای بە یەکتر بەستنەوەی ئامراز و کەرەستەکانی تایبەت بەو بوارەوە بهێنینەوە، کە هەر ئامراز و کەرەستەیەك (لەم حاڵەتەدا بریتی دەبێت لە: ناوێك یا ئاوڵناوێك یا فرێز و ڕستەیەك) کە دەلالەت بۆ (وێنەیەکی سادە) دەکات و بەهەموو کەرەستەکانەوە هاوکاری دەکەن لە نەخشاندنی وێنەیەکی لێکدراوی سەرەکیدا و، کۆی ئەم وێنە لێکدراوە سەرەکیانەش وێنەی گشتی تێکستەکە پێك دەهێنن، هەر بۆ نموونە دەگوترێ:

٢/ أ/ مەی و مەیخانە وێنەیەکی سەرەکییە و لەڕێگای کۆمەڵێ پێکهاتە و ئامراز و کەرەستەی تایبەت بەو بوارەوە بەرجەستە کراوە.

٢/ ب/ وێنەی ژوان و شەوڕاو و دڵداری بەکۆمەڵێ دەستەواژە و وێنەی وەسفی و واتایی لەو بارەوە نیشان دراون.

٢/ جـ/ ئاوارەبوون و غەریبی، لەڕێگەی کۆمەڵێ وەسف و گرێی ئاوڵناوییەوە خراوەتە ڕوو.

٢/ د/ وێنەی جوانی سروشتی وڵاتی کوردەواری، لەچەند ڕوانگەیەکەوە وێنەی گیراوە و لەرێی کەرەستە و ئامرازی تایبەت بەو بوارەوە نیشان دراوە.

٢/ هـ/ وێنەی پێداگری و موکوڕ بوون لەسەر گەڕانەوە بۆ ئامێزی یاران و خۆشەویستان لەچەند لایەنێکەوە وێنەی گیراوە و خراوەتە بەرچاو.

بەم شێوەیە لەکۆی زنجیرەی وێنە و دیمەن و گرتە جۆراوجۆرەکان، پانۆرامایێکی وێنەییمان بۆ پێك دێت کە دەرهاوێشتەی سەر لەبەری تێکستەکەیە.

(٣) تەوژمی سۆز:

لە پێشەوە گوتمان، ناڵەی جودایی پارچەیەکی لیریکی ویژدانی ڕۆمانسیانیەیە، بۆیە تەوژمی سۆز تیایدا ڕەگەزێکی بنچینەییە، هەر ئەمەشە کەوا مۆرکی نەمری و مانەوە و بەردەوامی بەم تێکستە بەخشیوە، ئەویش بەو هۆیەی کەوا:

٣/ أ/ سەر ڕێژ و لێوان لێوە لە سۆزێکی ڕاستەقینەی مرۆڤانە، کەوا (جوانی، چێژ، خۆشی، بەهرە و ناسکی و سەرسوڕمان) لە تۆخمە پێکهێنەرەکانیەتی.

٣/ ب/ سۆزەکەی جۆرێکی ڕوون و بەهێز و زیندووە، کە شەپۆلێك لە هەڵچوون و وروژاندن لە هەست و مێشك و دەمارەکانی مرۆڤ بەرپا دەکا و ناخی خوێنەر دەهەژێنێ و دێنێتە جۆش، دیارە ئەمەش بەشێکی لە سەلیقە و سروشتی بەهێزی شاعیرەوە هەڵقوڵاوە و بەشێکیشی لە وێنە و خەیاڵ و زمان و شێوازی شیعری شاعیرەوە بەرپا بووە[١٥].

٣/ ج/ سۆزێکی پایەدار و بەردەوامە، لەسەرتاوە چەکەرە دەکا و تا دێ ڕەگ دادەکوتێ و پەرە دەسێنێ تا لە کۆتاییەکەدا بە لوتکە دەگات، ئەم پرۆسەیە هاوکات هەست و هۆشی خوێنەر دادەگیرسێنێ و تا لەئاکامدا هەموو هەست و نەستی داگیر دەکات.سەرەڕای ئەوەش تا ماوەیێك بەزیندوویی لە زەین و بیر و هۆشی خوێنەردا شوێنەواری دەمێنێتەوە.

٣/ د/ شاعیر خاوەنی ئەندێشە و خەیاڵێکی بەپێت و دەوڵەمەند و ڕەنگاو ڕەنگە، کە لە ژیان و ئەزموونی ئەدەبی و شاعیرەییەوە سەرچاوە هەڵدەگرێت و باڵاپۆشی تێکستەکەی دەبێت، شەپۆلی ئەو خەیاڵ و سۆزە بەپێز و برشتە، نەوەك بەتەنها ڕەنگدانەوەی حەز و خەم و خولیاکانی شاعیر خۆیەتی و بەس، بەڵکو دەبێتە ڕەنگدانەوەی ئاوات و حەز و خولیای هەر خوێنەرێکیش، بۆیە کا لێرەدا تێکستی سەرکەوتوو ئەوەیە کە ڕۆڵی ئاوێنە دەبینێت و خوێنەرەوەیان هەست و حەز و خەم و خولیاکانی خۆیانی تیادا دەدۆزنەوە[١٦].

بەم پێیە لەسەر لەبەری تێکستەکەدا دڵی ئاوەدانی خاوەنەکەی بەدی دەکرێت، کە تەژیە لە سۆز و هەستی ئینسانی سەر ڕێژ، لە خۆشەویستییەکی بەهێز لە ئاست ژن و خەڵك و خاك و نیشتیمانەکەی، کە لە هەندێ باردا بۆ ئاستی سروشتێکی ئەفسووناوی بەرز دەبێتەوە.

بەشی دووەم

بنیاتی ئاواز

لەنێوان شیعر و ئاوازدا پەیوەستێکی پتەو هەیە و زۆر جاران دەگوترێت (کەوا شیعر لە هەقیقەتدا بریتییە لە ئاوازی وشە و بێژەکان)[١٧]، ئەوە هەر تەنها شیعریشە کە بەهۆی ئاهەنگ و ئاوازەوە بە گۆرانی دەگوترێت و دەخوێندرێت.

ئینجا لەپێناو هاوسەنگبوونی مۆسیقا و ئاوازی شیعرەوە پەنا بۆ کێش" واتە هاوسەنگی چەندایەتی دەنگ و برگە (یاخود وشە و بێژەکان) دەبەین. بەم شێوەیە کێش و پێوانەی دەنگ، دەبنە بنەما بۆ بەرپا بوونی جۆری یەکەمی ئاوازی شیعری کە بە (ئاوازی دەرەوە ـ الموسیقی الخارجیة) دەناسرێت، ئەم جۆرە ئاوازەش تایبەت دەبێت بە شیعری کێشراو یاخود کێشدار، جا چ عەرووزی بێت، یاخود برگەیی و خۆماڵی.

جۆری دووەمی ئاوازی شیعری لە هەماهەنگی و جۆر و چۆنیەتی ڕێزبوونی کەرەستەکانی زمانەوە: (دەنگ و برگە و وشە و پێکهاتەکان) بەرپا دەبێت و خۆی لە ڕادەی بەرزی و نزمی و جووڵە و شەپۆڵ و ئاوازی دەنگەکانەوە نیشان دەدات ئەم جۆری دووەمەی ئاوازی شیعری بە (ڕیتم) یاخود (ئاوازی ناوەوە ـ الموسیقی الداخلیة) دەناسرێت.

سەبارەت بە (سەروا ـ قافیة)ش، کەوا گۆشەیەك لە ئاوازی شیعری، لەتەك ئاوازی کێش و ئاوازی ناوەخۆی وشەکان پێك دەهێنێت، لە تێورییە ڕەخنەییە کۆنەکان وەکو یەکێك لە دەرکەوتەکانی کێش، یا تەواوکەری کێش حیسابی بۆ کراوە[١٨]، بەڵام لە ڕەخنەی تازەدا و لەسۆنگەی ئەو ڕۆڵە ئاوازەییە گرنگەی کە هونەرەکانی سەروا، لەوێنەی (سەروا، پاش سەروا، هاو سەروا) لەهۆنراوەدا دەیگێڕن، بۆیە وەکو بەرپاکەری جۆری سێیەمی ئاوازی شیعری، (ئاوازی لایەکان ـ الموسیقی الجانبیة) دەناسرێت، کە لەسەر تەوەری هاونشینی (ئاسۆیی) دێری شیعر کار دەکات. لێرەوە ئاوڕێك لە لایەنەکانی ئاوازی شیعری لە تێکستی ناڵەی جودایی دەدەینەوە:

(أ) ئاوازی دەرەوە (الموسیقی الخارجیە):

لەپێشەوە ئەوە گوترا کە ئاوازی دەرەوەی شیعر لە سیستەمی کێشەوە بەرپا دەبێت، لە شیعری عەرووزیدا سیستەمی کێش یەکسانی و هاوسەنگییە لە نێوان هەنگاوەکان (تەفعیلەکان)ی هەردوو نیوە دێری شیعر، ئەنجامی ئەم یەکسانییەی هەنگاوەکانی کێش و هاوتایی لە دەنگ و ئاوازەکانیان لە هەردوو نیوە دێری (باڵی ڕاست و باڵی چەپ) دەبێتە باعیسی بەرپابوونی دوو ڕەگەزی جوانکاری لە شیعردا کە بریتین لە هاوتایی و هاوتەریبی (التناظر والتوازي). ئەم دوو ڕەگەزە جوانییەکی ئاوازەیی دڵگیر بە شیعر دەبەخشن و لە ئاکامی هەستکردن بەو گونجان و هاو ئاهەنگییەوە دێت کە لە دەروونی مرۆڤەوە پەیدا دەبێت و هەرکاتێکیش ئەو یاسا جوانکارییە شێوا ئەوا خودی ئاهەنگ و جوانییەکەش تێ دەچێت، وەکو لەم وێنە هێڵکارییەدا بەدیار دەکەوێت:

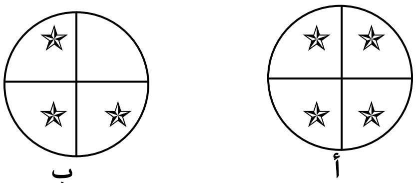

ب أ

هەستی جوانکاری لە وێنەی (أ)دا بۆ هەردوو ڕەگەزی (هاوتایی و هاوتەریبی)یەکە دەگەڕێتەوە، کە لە وێنەی (ب)داو بەهۆی لەبەین چوونی ڕەگەزەکانییەوە ئەو هەستە بەدی ناکرێت[١٩].

سیستەمی ڕێکخستن و ڕیزبوونی هەنگاوەکان، ئاوازێکی پەسەند و دڵگیر بەشیعری عەرووزی دەبەخشێ کە لە بنەماوە لە هەستکردن بە گونجاوی و تەبایی و هاوئاهەنگی سیستەمەکەوە دێت. لێرەدا دێری یەکەم و دەستپێکی تێکستی (ناڵەی جودایی)شی دەکەینەوە، تاوەکو کلیلێک بۆ خوێنەر ببێتە ڕێبەری شیکردنەوەی تەواوی تێکستەکە:

سا	قی	یا	وا
ڕوو	لە	لای	من
–	∪	–	–
فا	عیـ	لا	تون

فاعیلاتون

با	دە	وە	وا
کە	بە	جا	می
–	∪	–	–
فا	عیـ	لا	تون

فاعیلاتون

با	دە	وە
با	دە	وە
–	∪	–
فا	عیـ	لون

فاعیلون

بەگوێرەی ئەم خشتەیە ئەوەمان بۆ بەدیار دەکەوێت کەوا تێکستی (ناڵەی جودایی) لەسەر کێشی (رەمەلی شەش هەنگاوی مەحزووف)، کە یەکێکە لە کێشە فەرعییەکانی دەریای (رەمەل)، دامەزراوە و هۆنراوەتەوە[٢٠].

لێرەدا ئەوەی جێی ئاماژەیە ئەوەیە کەوا هەڵبژاردنی کێش زۆر جار لە دەسەڵات و ئیختیاری شاعیردا نییە، ئەوە حوکمی بابەت و ناوەڕۆکە کە دەسەڵاتی شاعیر ڕووە و هەڵبژاردنی کێشێکی گونجاو ڕاپێچ دەکات، واتە ئەوە سروشت و مۆرك و مەبەستی بابەتەکەیە کەوا لە کێشێکی تایبەتیدا دەمەیێت. لێرەدا لەنێوان کێش و ئاواز و بابەتی شیعریش پەیوەندییەکی پتەو هەیە. هێمنی شاعیر خۆیشی پەی بەو ڕاستییە بردووە و دەڵێ (من وەختێکی خەیاڵێکی شاعیرانە بەر بینگم پێ دەگرێ شیعر ئازاد دەکەم بۆ خۆی قالب بۆ خۆی بدۆزێتەوە)[٢١].

لێرەوە پەنجە بۆ ئەو ڕاستییە درێژ دەکەین کەوا (هەزەج و ڕەمەل) دوو لە باوترین کێشەکانی شیعری کلاسیکی کوردی پێك دەهێنن و لەگەڵ ئەوەی کە (هەزەج) پشکی شێری داگیر کردووە، بەڵام (رەمەل)یش کەوا زۆر پەسەند کراوی شاعیرانی کورد بووە بە پلەی دووهەم دێت و ڕێژەی (٣٥,٩٪)ی شیعری کلاسیکی کوردی پێکهێناوە و (١٩) قالبی شیعریشی لێ بۆتەوە[٢٢].

رەمەل کێشێکی خوشڕەوی ئاوازەداری سووکە، بەتایبەت قالبی (شەش هەنگاوی مەحزووف)ەکەی، کە ناڵەی جودایی لەسەر دامەزراوە، دەشگوترێ (رەمەل خۆی جۆرێکە لە گۆرانی و ئەم سیستەمی کێشەش بۆیە ناونراوە رەمەل چونکێ بە گۆرانی دەگوترێ)[٢٣]. وەکو عەزیز گەردیش دەڵێ: رەمەلی شەشی مەحزووف قالبە کێشێکی سووك و سوارە و بۆ بابەتی درێژی وەکو چیرۆك گێڕانەوە و مەولوود نامەکان بەکار هاتووە[٢٤]. ئینجا پابەند بوون و پاراستنی بنەماکانی یەکێتی کێش هەر لە سەرەتاوە تا کۆتایی تێکستەکە جۆرێك لە ساز و ئاوازی یەکدەستی خوێندنەوە، بە تێکەڵبوون دەگەڵ ئاهەنگ و ناڵەیەکی بەسۆز و خەماوی، بەسەر خوێنەردا دەسەپێنێ کە لەگەڵ ناوەڕۆکی خودی بابەتی تێکستەکە یەکانگیر دەبێ و، کەش و هەوایەکی بەچێژ و تام و بۆیەکی حەسرەتبار و سەرنج کێش، لە فەزا و لە دەوری دەقەکە دەخولقێ.

(ب) ئاوازی لایەکان (الموسیقی الجانبیة):

ئەم لایەنەی ئاواز و ئاهەنگی شیعری لەسەر ئاستی تەوەری هاونشینی نیوە دێر و دێرەکانـدا کاردەکـات، ئـەو کارەکتەرانـەش کـە ڕۆڵـی گرنگـی تیـادا دەگێـڕن و کاریگەریان بەسەر ئاوازی شیعرییەوە دەبێت، بریتین لە هەریەك لە: سەروا، پـاش سەروا (ڕەدیف)، هاوسـەروا (سـەروای نـاوەوە). سـەروا خـۆی سـاز و ئاهـەنگێکی تایبـەت بـۆ شـیعر دەخـوڵقێنێ و خـاوەنی کتـێبی (موسـیقی شـیعر)، (١٥) خـاڵی ڕێزکردوون سـەبارەت بـەو بـەهرە و کۆمەکانـەی کـە سـەروا بـە تێکستی شـیعری دەیبەخشێت، لەوانەش کاریگەری ئاوازی مۆسیقایی کە لە پێشەوەی هەمووانـەوە دێـت(٢٥). ئـەوەی لـە قالبـە کێشی (مەسـنەوی)دا بەشـێوەیەکی گشتی و ناڵـەی جودابیش وەکو پێڕەوێك لەو قالبە، وەکو خـەوش حیسابی بـۆ دەکرێـت، پابەنـد نەبوونی ئەم جۆرەی قالبی شیعرییە بـە بنـەماکانی پاراسـتنی یـەکێتی سـەروا لـە تەواوی تێکستەکەدا، بەو هۆیەی سیستەمی سەروا لەپارچـەی مەسـنەویدا لەسـەر ئەوە دادەمەزرێت کە سەرواکان جوت جوت بەدوای یەکتری لە دێرەکاندا ڕێز دەبن و دەگـۆڕێن. جـا ئـەم ئـاڵوگۆڕەی سـەروا لەدێرەکانـدا دەرەتانێـك بـۆ پاراسـتنی یەکێتی ئاواز و مۆسیقای سـەروا لەتێکستدا ناهێڵێتـەوە و، ئـەو چـێژ و لەزەتـەی خوێنـەر لەبـەدوای یەکتریدا هـاتنی سـەرواکان دا پـەی پـێ دەبـات لێرەدا بـەدی ناکرێت(٢٦). ئینجا لەپێناوی قـەرەبوو کردنـەوە و زێـدەکردنی شـەپۆلی ئاهـەنگ و ئاوازی شیعرەکە، تا ئەوەی هەست و هۆشی خوێنەریش بەدەقەکەوە بەند بکـات، پەنا بۆ چەند هونەرێکی بەدیل دەبردرێت وەکوئەمانـەی کـە هەنـدێکیان لـێ بـاس دەکەین کە لە تێکستی ناڵەی جودایی هێمنی شاعیردا ڕوون و بەرچاون:

ب/ ١/ کـەرتکردنی نیـوەی دێرەکـان و ڕازاندنـەوەی دیـوی دەرەوەی گوتـاری شیعری بە پەنابردن بـۆ (سـەرواداری)، کـە ئەمـە خـۆی لەخۆیـدا دەبێتـە بنـەمای ڕازاندنەوەی ئەسکلێت و پەیکەری گوتاری شیعری و بڕەو پێدانی ئـاوازی ئاسـۆیی لە نیوەدێر و دێرەکاندا(٢٧):

/ پەڕ وەریوی/ باڵ شکاوی/ دەنگ بڕاو/   / بێ بژیوی/ بەش خوراوی/ دەرکراو/

* * *

/لێو بەباری/ دەردەداری/ ڕەنجەڕۆ/   / شاعیری/ جوانی پەرستی/ دڵ بەسۆ/

* * *

/زێڕ بەلایە/ بێ وەفایە/ دەوڵەمەند/   / هەر هونەر/ نەمرە هونەر وەر/ مەرد و ڕەند/

لـەو لاشـەوە سـوود وەرگـرتن لـە پاتـە بوونـەوەی فرێزەکـان (/وا بـادەوە/-/وابادەوە/)، (/وا وەرگەڕێ/-/ وا وەرگـەڕێ/)کـە یەکـسانی و هاوسـەنگی پێکهاتـە زمانییەکانیان، بێ گومان لە خزمەتی باڵابردنی ئاواز و ڕازاندنـەوەی واتـایی دێـر و نیوە دێرەکاندا دەبێت:

/ساقیا/ وا بـــــادەوە/ وا بـــــادەوە/ / ڕووو لـــە لای من کـــــە/ بەجامێ بادەوە/
/ساقیا/ وا وەرگەڕێ/ وا وەرگەڕێ/ / ڕووو لە خوارێ کە/ مەچۆ بۆ سەرپەڕێ/
/ساقیا/ بۆ کوێ دەچی/ بۆ کوێ دەچی/ / تۆش لەڕاس ئەم مل هوڕانە مل کەچی/
/نامەچۆ/ جوانێ مەچۆ/ واوە مەچۆ/ / تۆ فریوی/ زێڕ و زیوی/ وان مەخۆ/

وەکو شتێکی سەرباریش بۆ نموونە ئەگەر سەیری نەخشەی دابەشبوونی (ڤاول) و (کۆنسنانت)ەکان بکەین لەنیوە دێرەکانی (بـاڵی ڕاسـت) و (بـاڵی چـەپ)ی ئـەم دوو دێرە:

س ا ق ی ی ا و ا ب ا د ە و ە و ا ب ا د ە و ە (١١ ٧)
ر وو ل ە ل ا ی م ا ن ک ە ب ە ج ا م ی ب ا د ە و ە (١١ ٧)

* * *

س ا ق ی ی ا و ا و ە ر گ ە ڕ ێ و ا و ە ر گ ە ڕ ێ (١١ ٧)
ر وو ل ە خ و ا ر ێ ک ە م ە چ ۆ ب ۆ س ە ر پ ە ڕ ێ (١١ ٧)

دەبیـنین کـە ژمـارەی (ڤاوڵـەکان) لـە نیـوە دێـرە بەرامبـەرەکان دا یەکـسانن و (ڤاوڵە کشاوەکانیش زۆربە پێك دەهێنن)، دیـارە ئەمـەش جۆرێکـە لـە هاوسـەنگی دەنگی نێوان نیوە دێرەکان، کە لـە خزمـەتی ئـاوازەیی شـیعرەکە دایـە و لـەکاتی خوێندنەوەدا بەرزی و نزمی دەنگ و خوێندنەوە یەکسان دەبێت. با لێـرەدا چـەند نموونەیەکی تر لە هاوسەروایی دێرەکانی ناڵـەی جـودایی نیـشان بـدەین و تێبـینی ئەوە بکەین کە سەروای ناوەوە چ ڕۆڵێکی ئاوازەیی هەیە لە دێر و نیوە دێرەکاندا:

/ساقیا/ بۆ کوێ دەچی/ بۆ کوێ دەچی/ تۆش لەڕاس ئەم مل هوڕانە/ مل کەچی/
/زێڕ بەلایە/ بێ وەفایە/ دەوڵەمەند/ / هەر هونەر/ نەمرە هونەر وەر/ مەردو ڕەند

/نامەچۆ/ جوانێ مەچۆ/ واوە مەچۆ/ / تۆ فریوی/ زێڕ و زیوی/ وان مەخۆ/
/ئەو هەوەسبازانە جێی متمانە نین / /هەر دەزانن/ گوڵ چنین/ و بەی ڕنین/
/وا وەرە/ دەی وا وەرە/ نێزیک بە لێم / بمدەیە مەی/ بمدەیە مەی/ تا دەڵێم
/دەردی دووری/ دەردی دووری/ کوشتمی/ / دەردی وشیاری و سەبووری/ کوشتمی/
/کوردەواری ئەی وڵاتە/ جوانەکەم/ / ڕۆڵەکەم/ خێزانەکەم/ باوانەکەم/
/ئەی ڕەفیقان/ ئەی عەزیزان/ ی وڵات /ئەی برای/ هاوسەنگەری/ جەرگەی/ خەبات

جۆرەکانی دووبارە کردنەوەی (ئاسۆیی و ستوونی) دەنگ و وشەکانیش (واتە ڕەگەز دۆزیەکان) هەر هەموو لە خزمەت پەرەپێدان و بەرە و پێشەوە بردنی ئاوازی لایەکانن لە دێرەکاندا، کاتێ هاتینە سەر هونەرەکانی زمان و شێوازی شیعری بە درێژی پەنجەیان بۆ ڕادەکێشین و باسیان دەکەین.

ب/ ٢/ زیادکردن و بەرەوپێش بردنی هێشووە دەنگی سەرواکان، لە وشەی کۆتایی (وشە سەروا)ی نیوە دێرەکان دا، وەکو دەزاندرێ سەروا لە سادەترین پێناسەیدا بریتییە لە هاودەنگی دوا دەنگی وشە سەرواکان لە کۆتایی نیوە دێرەکاندا، وەلێ شاعیر بۆ برەو پێدان و زیدەکردنی کاریگەری مۆسیقای سەروا، ئەوەندەی لە دەسەڵاتی دا هەبێت، پەنا بۆ بەرز کردنەوەی ڕادە و ڕێژەی هاودەنگی نێوان وشە سەرواکان دەبات، واتا لە دەنگێکەوە بۆ هەورازتر، بۆ (٢، ٣، ٤، ٥، ٦ ...) دەنگ لەوێنەی هێشوە دەنگی یەکسان، تا هارمۆنیایەکی ئاوازەییان لێ پێك بێت و زیاتر لەباری ئاوازەوە برازێنەوە، وەك لەم نموونانەی نالەی جوداییدا دەبینین کەوا هێشووە دەنگی سەرواکان چۆن بەرە بەرە هەڵکشان و لە (٢) دەنگەوە گەیوەتە (٩) دەنگ:

ئەو کەسەی نەی بینی هاتی دژمنی نیرەی ئێخسیری لە ئەستۆ داڕنی (٢ دەنگ)

* * *

ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرەو لەوێ ئەو کوڕەی ماچی کچانی دەس کەوێ (٣دەنگ)

* * *

ئەو کەسەی ئاسوودەوو خۆش ڕایبوارد قەت خەمی ئێخسیرو کۆیلانی نەخوارد
(٤ دەنگ)

* * *

بۆ کەسێکە مەی کە دەردی کارییە بێ خـــەمێک بیخواتەوە زۆر دارییە (٥ دەنگ)

* * *

ساقیا وا بادەوە وا بـــا دە وە روو لە لای من کە بەجامی با دە وە (٦ دەنگ)

* * *

ئەو شەرابە ئاڵە بۆ بێ دەرد نییە لێی حەرام بێ ئەو کەسەی ڕەنگ زەرد نییە

(٨ دەنگ)

* * *

دەردی دووری دەردی دووری کوشتمی دەردی وشیاری و سەبووری کوشتمی (٩ دەنگ)

ب/ ٣/ جـاری واش هەیـە شـاعیر پـەنا بـۆ هێنانـەوەی پـاش سـەروا (رەدیـف) دەبات، کەئەمیش هونەرێکی سـەروا دارییـە و لـە خزمـەت پەرەپێـدانی مۆسـیقا و ئاهەنگ و کاریگەری سەروا دایە، وەك لەم چەند نموونەیەدا روونە:

ئەو کەسەی هەستی بە زۆرداری نەکرد تیخی زۆرداری برینداری نەکرد

* * *

ئەو کەسەی دووری عەزیزانی نەدی تیر و تانەی بێ تەمیزانی نەدی

* * *

ئەو کەسەی دەستی لەمەمکان گیرببێ ئەو کەسەی تفلی دڵی بۆ ژیر ببێ

* * *

بۆ کەسێکە مەی چزیلکی پێوەنێ بۆچی ملێ هورِ لێرە بینی پێوەنێ

* * *

بالەزارم بێتەدەر پشکۆی شیعر با فراوانتر بکەم ئاسۆی شیعر

* * *

پارچە گۆشتێکە دڵی من ڕوو نییە ناڵە ناڵەی من درەنگە زوو نییە

* * *

چۆن نەناڵێ ئەو دڵەی پڕ هەستی من چۆن لەئەژنۆ ببنەوە دوو دەستی من

* * *

دێم بەرە و خیز و چەو و کانیاوی خۆم چۆن لەوانە وەردەگێڕم چاوی خۆم

* * *

دێم و هەڵدەمژم شنەی کوێستانی کورد   دێم و دەچمە شەوڕنی بێستانی کورد
* * *
دێم و دەشکێنم لەوێ جامی شەراب   ورده ماچ بن نامێنێ تامی شەراب

ئەم دوو هونەرەی (سەرواداری و پاش سەروا) وەنەبێ شاعیران هەر لەکاتی هۆنینەوەی پارچەی مەسنەویدا پەنای بۆ بەرن، بەڵکو لە دەسەڵاتی شاعیر دایە و بەشێکە لە هونەری سەروا، زۆرتریش لە غەزەل و قەسیدەدا بەکار دەبرێت، ئەوەندە هەیە لەپارچەی مەسنەویدا بەهۆی پابەند نەبوون بە یەکێتی سەرواوە، سەرواداری و ڕەدیف بایەخێکی تایبەت وەردەگرن.

ب/ ٤/ ڕۆڵی سەروا لە بەرجەستە کردنی واتا و گەیاندنی وێنەدا:

لە ڕەخنەی تازە لەنگەری بایەخ خراوەتە سەر ئەم لایەنەی سەروا، کەوا لەڕێگەی ئەو ئاهەنگ و ساز و ئاوازەی لێی بەرپا دەبێ ڕۆڵێکی دەروونی و هۆشەکی گرنگ دەگێڕێ لە گەیاندن و بەجەستە کردنی وێنە و واتادا لە شیعر، لەمبارەوە گوتەیەکی (نیما)ی ڕابەری نوێکردنەوە لە شیعری فارسیدا دەهێننەوە کە دەڵێ: (سەروا خواستی شاعیر دەچەسپێنێ)[٢٨]، و دیارە هەر کاتێکیش لە هەرشوێنێکدا مەبەستی شاعیر گۆڕا ئەو سەرواش دەگۆڕێت و بەمە سەروا جۆرێك لە تەبایی و هەماهەنگی (هاوڕمۆنی) لەنێوان هۆش و واتادا پەیدا دەکات. ڕەنگە ئەم تایبەتمەندییە لە هەموو دەڤەرێکدا و لەقەد و باڵای هەر تێکستێکیشدا بەدی نەکرێت، بەڵام لەناڵەی جوداییدا دەشێ لەزۆر شوێنی نیوە دێر و دێرەکاندا پەی پێ ببردرێت، وەکو لەم نموونانەدا:

– سەرەتا با ئەم دوو دێرە دەور بکەینەوە:

ساقیا وا بادەوە وا بادەوە   ڕوو لە لای من کە، بەجامی بادەوە
* * *
ساقیا وا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ   ڕوو لەخوارێ کە مەچۆ بۆ سەرپەڕێ

ئینجا سەیر دەکەین لەو سیاق و ڕێکەوەندانەدا ڕاستەوخۆ وێنەی ساقی و بادە گێڕی مەیخانەمان لەبیر و هۆشدا بەرجەستە دەبێت، کە لەبەر خاتری ڕجا و تکاو

خواست و ئارەزووی مـەیخۆرەوەی پـیر (هـێمن)، بـەرەو دوا دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەو گۆشەیەی کەوا شاعیر تیادا کڕوزان و نـالان هـەڵکوڕماوە و هـەمووومان گوێمـان لـە هەناسـە و ئـاهو ناڵەیـەتی کـە دەڵـێ" نامەچـۆ، جـوانێ مەچـۆ، واوە مەچـۆ، هـەر لێرەوەشە کەوا ڕێك هەست بەلاڵانەوە و پاڕانەوەی شاعیر دەکەین[٢٩].

ئینجا دوای ئەوەی خوێنەر سەفەرێکی درێژ لە هاوڕێیەتی تێکستەکەدا دەبێت و تا دێـت هـۆش و هەسـتەکانی زیـاتر دەوروژێـن و، تـا ئـەو ئاسـتەی بەناوەڕاسـتی تێکستەکە دەگا و بەسەر ئەم دوو سێ دێرەدا هەڵدەکەوێ:

چۆن نەناڵێ ئەو دڵەی پڕ هەستی من   چۆن لە ئەژنۆ بنەوە دوو دەستی من

چۆن نەناڵێ ئەو دڵەی ئەنگاوتەیە   بەرد لەبەردی بێتەوە دەنگی هەیە

ژانی ناسۆری جودابیم (چێشتووە   هەرچی خۆشم ویستووە جێم هێشتووە)

کاتێ وشە و بێـژەکانی (چێـشتووە.. خۆشـم ویـستووە.. جـێم هێـشتووە) بـەر پەردەی گوچکەمان دەکەوێ و لەپاشـانیش لـە هەسـت و هۆشمـان" ڕێـك مـەودا و بارسـت و کـەلێنی جـودایی و لێکـدابڕانی شـاعیر لـە هەسـت و هۆشـی خوێنـەردا بەرجەستە دەبێ و لەناخەوەش هەست بـە ئـێش و ژان و دڵـشکانی شـاعیر دەکـا، ڕەنگە ئەم هەستپێکردنەی خوێنەر بە شێکی بۆ سـازگەی دەنـگ و واتـای وشـە و بێژەکان بگەڕێتەوە، بەلام ئەمە هـەر سـۆز و ئاهـەنگی سـەروایە لـە (چێـشتووە.. خۆشم ویستووە.. جێم هێشتووە) کە واتا گەلی بێـژەکانی لـە ڕەوتـی سـیاقەکەدا بەیەکـە شـەتەك داوە و فەزایـەکی تایبـەتی پێـك هێنـاوە، کـە خوێنـەریش تـەبای شاعیر خۆی، ڕادەپێچێتە نێو ئەو گەرداوەوە:

لەنگەرێ بگرە مەبە وا بەرزە فڕ   بێنە بۆ من، بێنە بۆ من، جامی پڕ

من وای دەبینم کاتێ خوێنەر دەگاتە بێژەی (فڕ) ئەوا بـە گـوێی دڵ گوێبیـستی شەقەی باڵی باڵداری بەرزە فڕ و، کاتی دەگاتە (جامی پـڕ) ئـەوا جـامی پـڕاو پـڕو لێوان لێوی لەمێشکدا بەرجەستە دەبێت. ئینجـا کـە هـات و خوێنـەر بەسـەر ئـەم دێرە ڕابورد:

ئەو کەسەی نەیهاڕێ بەرداشی زەمان   ئەو کەسەی "زیرەی نەگەییە ئاسمان"

ئەوا بێگومان لە دڵەوە گوێی لە بانگ و هاواری مرۆڤێکی کلۆڵی (وەکو هێمنی) پلیشاوەی ژێر بەرداشی زەمانە دەبێت!. ڕەنگە ئەو مەسەلانە زۆرتریش هەڵبگرێت و ورد بوونەوە و قوڵبوونەوەی زیاتریش بخوازێت، کە لێرەدا لەکورتی دەیبڕینەوە.

(ج) ئاوازی ناوەوە (ریتم):

سەبارەت بە ڕیتم و ئاوازی ناوەوە دەگوترێ کە (جوڵەیەکی زیندووە لە تاقیکردنەوەی شیعرییەوە هەڵدەقوڵێ و لەئاستی جوڵەی ناوەوەی تەرکیبی شیعردا گەڵاڵە دەبێ و لە ئاستی دەنگی دەرەوە دا ڕەنگ دەداتەوە)[٣٠]. واتە ژان و هەژانی ناخی شاعیرە و بەڕێگای زمان و شێوازی شیعری، بەتایبەت (هاوئاهەنگی و وەکیەکی و دژیەکی) کە لە ئاستەکانی دەنگ و وشە و پێکهاتە و ڕستە و دەستەواژەکاندا خۆی دەنوێنێ و لەتەك ئاستی کێش و سەروا دا یەکانگیر دەبن و جۆرە ئاهەنگ و ئاوازێکی تایبەت بە شیعر دەبەخشن. لە مەسەلەی ڕۆڵی (دەنگ - پیت) لە بەرپا کردنی ئاوازی ناوەکی، کورتە هەڵوەستەیەك لەسەر ئەندازەی دابەشبوونی دەنگی تاك فۆنیمی (ڤاول و کۆنسنانتەکان) لەسەر یەك دوو دێری سەرەتای تێکستەکە دەکەین، بەمەبەستی نیشاندانی ڕۆڵی (ڕێکەوتن و دووبارەبوونەوە)ی مۆسیقایی دێرەکان:

(١)

سا قی یا وا | با دە وە وا | با دە وە
vc vc vc vc | vc vc vc vc | vc vc vc

روو لە | لای مان کا | بە جا می | با دە وە
vc vc | cvc cvc vc | vc vc vc | vc vc vc

(٢)

موش تە ری وەك | مان لە مەی خا | نێ کە مان
cvc vc cvc vc | vc vc cvc vc | vc vc cvc

زور بە یان شا | دو بە کەی فو | بێ خە مان
cvc vc cvc vc | vc vc cvc vc | vc vc cvc

لێرەدا تێڕامـانێکی ورد لـە نەخـشەی ئەنـدازەیی دابەشـبوونی ڤاوڵـەکان (پیتـە دەنگدارەکان –V–) لەم دوو دێرەدا بەرە و چەند ڕاستییەك ڕێنماییمان دەکات:

دێری(١): باڵی ڕاست + باڵی چەپ

– ١١ ڤاوڵی درێژ: (٩ – آ، ١ – وو، ١ – ی).

– ١١ ڤاوڵی کورت: (٩ – ە، ٢ – ی).

– بەشی هەرەزۆری بڕگەکان کورتن (VC).

– هــەردوو ڤــاوڵی (آ – ە) لــە ڕێــژەی ٨٢٪ نــاوك و کۆتــایی بڕگــەکان پێـك دەهێنێنن. (آ) ڤاوڵێکی درێژ و کشاوە، (ە) ڤاوڵێکی نەرم و سووکە، هەردوو لا لـە بڕگەکەدا بەرە و بـەرزی دەڕۆن (↑ ↑) و وەکـو چـۆن لوتکـەی بەشـی هـەرەزۆری بڕگەکانیان لەهەردوو باڵەکەدا پێکهێناوە، واتا هەر خۆیـان دووبـارە و چـەند بـارە بوونەتەوە، ئینجا (لە دووبارە کردنەوەی ڤاولی دا کاتێ لوتکەی بڕگە، کە خاوەنی مۆسیقایەکی بەهێزە، دووبارە دەبێتـەوە، ئـەوا مۆسیقاکەشـی پـەرە دەسـێنێت و هەرچەندی لوتکە دووبـارە کراوەکـان پترببـن ئـەوا مۆسـیقاکەش پـتر دەبێـت)[٣١].

لەگەڵ ئەوەشدا کە ڤاوڵـە کـورت و درێـژەکان لـە ژمـارەدا یەکسانن، بـەڵام ڤاوڵـە درێژەکان بەپێی سروشتی تایبەتی خۆیان لە بەرامبـەرەکانیان (ڤاولـە کورتـەکان) بەهێزتر و کشاوترن، بۆیە دەنـگ و ئـاوازی ئـەوان زاڵ دەبێـت و لەئاکامـدا ڕیـتم و ئاهەنگی خوێندنەوەی شیعرەکە خاو و لەسەرخۆ دەبێت.

بە حوکمی کێشەکە، (ڕەمەل)، ژمارەی بڕگە کورتەکان لەهەردوو بـاڵی ڕاسـت و چەپ (٨ + ٨)ەو بڕگە درێژەکان (٣ + ٣)یە، گوتمان هەردوو دەنگی (آ، ە) نـاوك و کۆتایی بەشی هەرە زۆری بڕگەکان (بەکورت ودرێژیانەوە) پێـك دەهێـنن، ئینجـا ئەمە وا دەکات شەپۆڵی دەنگ بە سانایی و سووکی و لووسی (بێ گرفـت) بەسـەر بڕگەکاندا تێدەپەڕێت و لەساتی خوێندنەوەدا ئاهەنگێکی شەپۆڵاوی بـەرز و نزمـی ڕێك دروست بێت:

دێری (٢): هەروو باڵی ڕاست و چەپ:

– ١٥ ڤاولی کورت: (٩ – ە، ٣ – و، ٣–ی)

– ٧ ڤاولی درێژ: (٣ – آ، ٣ – ی، ١ – و)

– بڕگە کورتەکان لە هەردوو باڵدا وەك یەکن (٦ + ٦).

– بەڵام بڕگە درێـژەکان لـەم دێرەدا، جیـا لـە دێـری یەکـەم کـە زۆربـەیان دوو فۆنیمی بوون، لەم دێرەدا بڕگەی درێژی دوو فۆنیمی و سیّ فۆنیمی هاوسەنگن (٨ : ٨)، هەر بۆیەشە کەڵەکە بوونی دەنگ لـەم دێـرەدا زیـاترە و خوێنـەر بەناچـاری دەبیّ لە خوێندنەوەیدا خێراتر هەنگاو هەڵگەڕیّ، تا فریای کاتی پێوانەیی کێشەکە بکەوێت.

لەدواجاردا هـەر لـەم گۆشـەنیگایەی ڕۆڵـی دەنگسازی لـە بـەرپاکردنی ڕیـتم و مۆسـیقای نـاوەوە، ئـاوڕێکیش لـە دووبـارە بوونـەوەی دەنگـی کۆتـایی وشـە دەدەینەوە، (دووبارە بوونەوەی فۆنیمی) کە ئەویش ڕۆڵێکی هەیە لە بـەرپاکردنی ساز و ئاواز، با پێکەوە ئەم چەند دێرە دەور بکەینەوە:

ئەو کەسەی دەستی لە ئەوکیّ بەردرا ئەو کەسەی دوژمن لە ماڵی دەرکرا

ئەو کەسەی نەی بینـی هاتی دوژمنـی نیری ئێخسـیری لە ئەسـتۆ دارنی

ئەو کەسەی نەیهاری بەرداشی زەمان ئەو کەسەی زیرەی نەگەییە ئاسمان

لێرەدا چەند بارە بوونەوەی ڤاوێل (ی) لە کۆتایی زۆر لـە وشـەکانی نیـوە دێـرە بەرامبەر بە یەکەکان (کە خۆی دەنگێکـی کشاوی ئـاوازداری درێـژە)، جۆرێـك لـە سـەرواى نـاوەکی پێکهێنـاوە کـە ئاهـەنگ و ئـاوازێکی تایبـەت بـە دێرەکـان دەبەخشێت و کاریگەریان بەسەر هەست و هۆشی خوێنەرەوە دەبێت.

ئینجا هات و لەسەر ئەم پێوانەیـە پێـدا بـچین ئـەوا پـەی بـەزۆر لایـەنی دیکـەی دیاردەی دووبارە بوونەوەی تاك فۆنیمی و جووت فۆنیمی و چەند فـۆنیمی (ڕێـك و ناڕێك) دەبەین، ئینجا هی ڤاوڵەکان یاخود هی کۆنسنتەکان بێت، کـە ڕۆڵیـان لـە مەسەلەکانی ڕیتمی شیعری دا هەیە و ئەم دیـاردە دەنگیانـە ئەگـەر بـەوردی و بـە درێـژی لێیـان بکۆڵرێتـەوە، دەتوانێـت تیـشك بخاتـە سـەر زۆر لایـەنی کاریگـەری ئاوازەیی تێکستی ناڵەی جودایی.

سـەبارەت بـە بـواری وشەسـازی و ڕۆڵـی دیاردەکـانی سـادەیی و ناسـادەیی، دووبارە بوونەوە و جیناسەکان لە بەرپا کردنی مۆسیقای شیعری ئـەوە لـە بەشـی داهـاتوودا و لـە مەسـەلەکانی تایبـەت بـە بنیـاتی شـێوازی شـیعری باسـیان لێـوە دەکەین.

بەشی سێیەم
بنیاتی شێواز

ئەگەر لەو ڕوانگەیەوە ئاوڕ لە شیعر بدەینەوە کە پێی وایە (شیعر ڕووداوێکە لە زمان دا)[٣٢]، ئەوا خۆی دەتواندرێ هۆکارێکی باش و گونجاو بێت تا لەڕووی زمانەوانی واتە (زانستی زمان) وە لە شیعر بکۆڵدرێتەوە. بەو پێیە زمان تان و پۆی دروستبوونی ئەدەبە، جا لێکۆڵینەوە لە هونەرە زمانییەکان ئەو ڕاستیانەمان بۆ ئاشکرا دەکەن کە ئەدەب، بەتایبەتیش شیعر، چۆن دروست بووە. لەم بوارەدا یاکۆبسن (شیعر بە بەرهەمی جوانکاری لە زمان)[٣٣] دەداتە قەڵەم و بەمەش (زمانی شیعر) لە زمانی (ئاسایی - ڕۆژانە) هەڵاوێر دەکا.

شاعیر لەپێناو گەیاندنی پەیام و ڕازەکانی دەستە و داوێنی شێوە یاخود شێوازێکی تایبەتی زمان و دەربڕین دەبێت و بەم هەوڵەی چوارچێوەیەك بۆ بنیاتی شێوازی تێکستی شیعری دادەڕێژێ و، لەدوایین شیکردنەوەدا ئەوە هەر لایەنەکانی هونەری و جوانکاری ئەو شێوازەیە کە دەبنە مۆرك و هەوێن و کاریگەری دەقی شیعری پێك دەهێنن.

ئینجا بۆ لێکۆڵینەوە لە زمان و شێوازی هەر تێکستێکی شیعری پێویستە ئاوڕ لە ئاستەکانی زمانەکەی بدرێتەوە: واتە (ئاستی دەنگ و وشە و ڕستە).

(أ) ئاستی دەنگسازی/

لەکاتی شیکردنەوەی مەسەلەکانی پەیوەست بە ئاوازی لایەکان و ریتم و ئاواز ناوەوە، تا ئەندازەیەك ئاوڕمان لە هەندێ لایەنی دەنگسازی تێکستەکە دایەوە کە لە خزمەت ڕوونکردنەوە و ڕازاندنەوەی ئاوازی شیعری دابێت، ئەوەش کە پەیوەندی بە شێوازی شیعریەوە هەبێت لەم ئاستەدا و وەکو دیاردەیەکی بەرچاویش لەتێکستی ناڵەی جودابیدا خۆی بنوێنێت لێرەدا تاوتوێی دەکەین.

أ/ ١/ دووباره بوونەوەی دەنگ لەسەر تەوەرەی هاونشینی، کە پەرە بە ئـاوازی ڕیتمی ناوخۆیی نیوە دێر و دێرەکان دەدات و ڕاوێژی خوێندنەوە ڕەوان و خۆش و بەتامتر دەکات.

موشتەری وەک من لەمەیخانە کەمــن
مەی حەرامە بۆ سەهەندە و بێ خەمان
مەستی بێ خەم بۆچی بگرن ئێخــەمان
(دووباره بوونەوەی دەنگی (م))

* * *

- هەر کەسێ بێ کەس نییە و خانە خەراب
دەک بـەژاری مـاری بـێ بادە و شـەراب
(دووباره بوونەوەی (ب))

* * *

- ئەو کەسەی هەستی بەزۆرداری نەکرد
تـیـخـی زۆرداری بریـــنـداری نـەکـرد
(دووباره بوونەوەی (ر))

* * *

- خەم ڕەوێنێک گوێ بداتە ڕازی ئەو
نازەنـیـنـێـک بێ بـکـێشێ نازی ئەو
(دووباره بوونەوەی (ز))

* * *

- ئەو کەسەی ڕامووسێ کوڵمی تاس و لووس
ئەو کـەسەی تێی هـەڵـنەدابـێ چـارەنووس
((س))

* * *

- شیوەنی من شینی کوردی بێ بەشە
ئەو گەلەی حاشا دەکەن لێی و هەشە
((ش))

* * *

- مـــەی حـــەڵـــاڵـە بۆ منی وێرانە ماڵ
بۆ منی سەرگەشتەوو ڕووت و ڕەجاڵ
((ڵ))

* * *

- ئەو هـــەوەســـبـازانە جێی مـتمانە نیـن
هـــەر دەزانن گـــوڵ چنیـن و بەی ڕنیـن
(دەنگی (ن) لەم دێرەدا ١٠ جاران دووباره بۆتەوە)

- دەردی دووری دەردی دووری کوشتمی
دەردی وشیاری و سەبووری کوشتمی (وو — د)

* * *

- وا وەرە دەی واوەرە نێزیک بە لێم
بمدەیە مەی بمدەیە مەی تا دەڵێم دەنگی (ە) ١٣ جار دووبارە بۆتەوە

* * *

- یەک لەماڵێ چاوەڕێ بووبێتەوە
دەرکی نێو ماڵێکی لێ بکرێتەوە (ێ)

بەم پێیە دەتوانین بەدوایدا بڕۆین و پەنجە لەسەر زۆری دیکەی مەسەلەی پاتەبوونەوەی دانگ دا بنێین، کە ئەم دیاردانە خۆی لە خۆیدا بێ حیکمەت نین.

أ/ ٢/ ڕوالەتێکی دیکەی دووبارە بوونەوەی دەنگ، مەسەلەی هاتنی (جووتە دەنگ)ە لە هەر دوو پارچەی وشە و پێکهاتە زمانییە لێکدراوەکان (ناو و ئاوڵناوی لێکدراو، گرێی وەسفی و گرێی ئیزافی). ئەم دیاردەیە لە تێکستی ناڵەی جوداییدا لەسەر تەوەری هاونشینی زۆر بەرچاو و چالاک خۆی دەنوێنێ: (ڕەنگ زەرد، خانە خەراب، بادە و شەراب، نیری ئێخسیری، زویر و زگار، تانەی بێ تەمیزان، تۆزی بەدبەختی، لێرە و لەوێ، ماچی کچان، دۆی داوەتێ، جار و بار، تاس و لووس، ناسک و نازدارێك، نەرم و نۆڵی، تاو و تین، ڕووت و ڕەجاڵ، با بردەڵە، بێ بەش، دەر بەدەر، کەسەر، دەردە دار، ڕەنگو ڕوو، زێر و زیو، هونەر وەر، مەرد و ڕەند، قیت و قۆز، ناڵە ناڵ، یادی یاران، خورد و خەو، دەرد و داخ، وردە داو، زی مەم و زینان، خانزاد و خەزاڵ، نارە نار، شەمزین و شەمیلە، ساردە برین، بەند و باو، پووڵوی سەرکلێ، زۆزان، ئاران، دەردە کورد، پەك کەوتە، ئەمما ملە، دار و بەرد، زەنوێر و زەمەند، ڕێچکە و ڕەشبەڵەك، هۆبە و هەوار، بازی بێری، دەستی دۆی، بەرهەڵست و بەرگر). دەشێ ئەم جووتە دەنگانە بەپێی جۆری ڕونانە زمانییەکە یاخود بەگوێرەی شوێنی هاتنیان لە (سەرەتا، ناوەند، کۆتایی) وشە و پارچەو پێکهاتەکان پۆلین بکرێن و لێك بدرێنەوە کە ئەمەشیان دەتوانی پەردە لەڕووی چەند نهێنی و دیاردەی جوانکاری هەڵبداتەوە.

أ/ ٣/ دەشـێ لەسـەر مەسـەلەی هـاتن و دابەشـبوون و پاتـە بوونـەوەی کۆنسنانتەکانیش لە وشە پێکهاتەکاندا قسە بکرێت و نموونەی لەچەند لایەنێکی تێکستەدا شی بکرێتەوە، کە ئەمەشیان دیاردەیەکی دیکەی شێوازگەری لەسەر ئاستی دەنگ و فۆنیم لە دێر و نیوەدێرەکانی تێکستەکە دا پێك دەهێنێ.

وەکو چۆن لەسەر ئاستی دەنگ دەکرێ قسە و باس لەسەر چەند لایەنێکی دیکەش بکرێت وەکو مەسەلەی هێزوئاوازە (سترێس) و شوێن و چۆنیەتی هەڵکەوتنی لە وشەکاندا، مەسەلەی لادانی فۆنیمی بە (زێدە کردن و کرتاندنی) فۆنیم، ئینجا بەرجەستە کردن و هاوسەنگی دەنگی چۆنایەتی و چەندایەتی(٣٤).

(ب) **ئاستی وشەسازی/**

وشە بچووکترین دانەی واتاداری زمانە، کە دەکرێ لەرووی ئەرکەوە یاخود واتاوە رۆلێك لە زماندا بگێرێت(٣٥). ئەوەی بۆ ئێمە مەبەستە زیاتر لایەنی دووەمە، واتا لایەنی واتاداری وشەیە. بۆیە پێویستە سەرەتا ئاورێك لە کر و ئاکاری رۆنانی وشەیی تێکستەکە لەرووی (سادەیی و لێکدراوی)یەوە بدەینەوە. ئینجا بەلای رۆلی هونەری دووبارە بوونەوە (تیکرار)ی وشە و پێکهاتەکانەوە، لەسەر هەردوو تەوەری هاونشینی و جێ نشینی تێکستەکەوە بچین، ئینجا لەدوا بەش رادە و جۆر و چۆنیەتی وشە و پێکهاتە زمانییەکان روون بکەینەوە، ئەوسا هەوڵ دەدەین رۆڵ و کاریگەری هەموو ئەمانە لەسەر گوتار و داهێنانی شیعری لەسەر تێکستەکەدا نیشان بدەین کە مەبەستی بەر و دوای ئێمەیە.

ب/ ١/ لەباری سادەیی و ناسادەیی وشە و بێژەکانی تێکستی ناڵەی جودایی واچاکە بەندێك لە دەقەکە بخەینە روو و شیی بکەینەوە، ئەنجا لەژێر رۆشنایی دەرکەوتەکانی سەرنج و تێبینیەکانمان نیشان بدەین:

٣ ١ ١ ٢ ١ ١ ٢ ١ ١ ١ ١ ٤ ٣

ساقیا بۆ کوێ دەچی بۆ کوێ دەچی تۆش لە راس ئەم مل هورانە مل کەچی

١ ١ ٢ ١ ٢ ٢ ٢ ٢ ٤ ٢ ١

تۆش بە رەنگ و رووی ئەوان خواردت فریو چاوی تۆشی هەڵ فریواند زێر و زیو

١ ٤ ٢ ٢ ٢ ٢ ٢ ٢ ٢ ٣

تۆش دەگۆڕیەوە دەگەل گەوهەر هونەر کەنگیٚ گەوهەر جوانی کردن بەختەوەر

١ ٣ ٤ ٣ ١ ٢ ٢ ٣ ٢ ١

زێڕ بەلاٚیە بێوەفایە دەوڵەمەند هەر هونەر نەمرە هونەروەر مەرد و ڕەند

٢ ٢ ٢ ٢ ١ ٢ ٣ ٥ ١ ٢

چڵکی دەستە ماڵی دنیا وەک دەڵێن ماڵ پەرست پەیمان شکێنە و بێ بەڵێن

٢ ٢ ١ ٣ ٣ ٤ ٢ ٢ ٢ ١

قەدری جوانی کوا دەزانی ماڵپەرست جوان پەرستە پیری خاوەن زەوق و هەست

دێرەکان	وشەی: ١ بڕگەیی	وشەی: ٢ بڕگەیی	وشەی: ٣ بڕگەیی	وشەی: ٤ بڕگەیی	وشەی: ٥ بڕگەیی	وشەی: ٦ بڕگەیی
١	٨	٢	٢	١	-	-
٢	٤	٧	-	١	-	-
٣	١	٧	١	١	-	-
٤	٣	٣	٣	١	-	-
٥	٢	٦	١	-	١	-
٦	٢	٥	٢	١	-	-
کۆ	٢٠	٣٠	٩	٥	١	سفر

ئەم نەخشەیە کە بە نموونەی مشتێ لە خەرواریٚ سەیری بکەین، ئەوەمان پێ دەڵێ کەوا بەشی زۆری کەرەستە و زمانی شیعر تێکستەکە لە وشەی سادەی (٢) بڕگەیی پێك هاتووە، بەو ئیعتیبارەی وشە سادە (١) بڕگەییەکان زۆربەیان لە ئامرازەکانی (بە، لە، بۆ..) یاخود جێناوەکانن. بەمەڕا بەدیار دەکەوێ کە زمانی

تێکستەکە، زمانێکی سادە و ڕەوان و بێ گرێ و گۆڵە و خۆی لە وشە و پێکهاتەی لێکدراو و ئاڵۆز بەدوور گرتووە.

ئینجا ئەگەر لەڕووی پاکی و بێ گەردی زمانی تێکستەکە و خۆ بواردنی شاعیر لە دەکارکردنی وشە و زاراوەی غەوارە و بێگانەشەوە بڕوانین، دەبینین شاعیر زمانێکی پەتی و یەك ڕەنگ و سادەی بەکار بردووە و خۆی لە وشە و زاراوە و پێکهاتەی بیانی (فارسی و عەرەبی و تورکی) پاراستووە، تەنانەت هاتنی چەند وشە و زاراوە گەلێك لەوێنەی (ساقی، موشتەری، حەرام، شەراب، حەیف، خەراب، عەزیز، وەتەن، قەرار، شاعیر، ئەسەر، ئینسان، حاشا، وەسل، قانوون، تەبیعەت، سەفا، وەفا،...) هیچ کاری نەکردۆتە سەر کرو ئاکار و تەونی زمانی تێکستەکە، چونکێ خوێنەری ئاسایی کورد هەست بە نامۆیی ئەو وشە و بێژانە ناکات کە تام بۆییێکی کوردەواریان وەرگرتووە و هەر لە زووەوە جێگای خۆیان لەناو زمانەکەمان دا کردۆتەوە.

هەر سەبارەت بە زمان و فەرهەنگی وشە و زاراوەکانی تێکستەکە پێویستە پەنجە بۆ ئەوە درێژ بکەین کە شاعیر چەند زمانزان و شارەزا و خۆماڵیانە دواوە و چۆن ئەو هەموو وشە هاوواتا و هاوچەشنە ڕەسەن و جوان و خۆوڵاتیانەی (بەنموونە بۆ وەسفی سروشتی جوگرافی زێدەکەی) دۆزیونەتەوە، کە ئەمەیان تایبەتمەندییەکی زمان و فەرهەنگی شیعری شاعیر پێك دەهێنێ لەسەر لەبەری بەرهەمەکانیدا:

دێم بەرە و ئەو دار و بەرد و بەندەنە	دێم بەرە و ئەو باخ و مێرگ و چیمەنە
دێم بەرە و زورگ و تەلان و کەند و لەند	دێم بەرەو بژوێن و زەنوێر و زەمەند
دێم بەرە و هەوراز و پاناوك و نشیو	دێم بەرە و ئەشکەوت و زەندۆل و پەسیو
دێم بەرە و بەفر و چلورە و بەستەڵەك	دێم بەرە و شیخاڵ و ڕێچکە و رەشبەڵەك
دێم بەرە و لێڕ و چڕ و بەستێن و چۆم	دێم بەرە و هەڵدێر و گێژ و بەند و گۆم
دێم بەرە و هۆبە و هەواری باسەفا	دێم بەرە و لادێ بەرەو کانگەی وەفا

★ ★ ★

بەمەستی زیاتر بەدواداچوون و ڕوونکردنەوەی بابەتیانەی خاسیەتە تایبەتییەکانی زمان و فەرهەنگی شاعیر لەباری وشە سازییەوە، پەنا بۆ

پرۆسـەیەکی ئامـاری دەبـەین بـە یارمـەتی (هێڵـی ڕوونکردنـەوەی زامـب)، تاپـەی بـەڕادە و ڕێـژەی بـەکاربردن و بەشـەکانی ئاخـاوتن (ناوەکـان، ئاوڵناوەکـان، کارەکـان، ئامرازەکـان...) بـەرین لـە تێکـستەکەدا[٣٦]. لێـرەدا بەنـدی (٧)ی تێکستەکە بە نموونە وەردەگرین کە لە (٢١) دێرە هۆنراوە پێك دێ و شوێنی دڵی لە جەستەی تێکستی ناڵەی جودایی بۆخۆی داگیر کردووە، بەوەلا نـانی دوو دێـرە فارسییەکە.

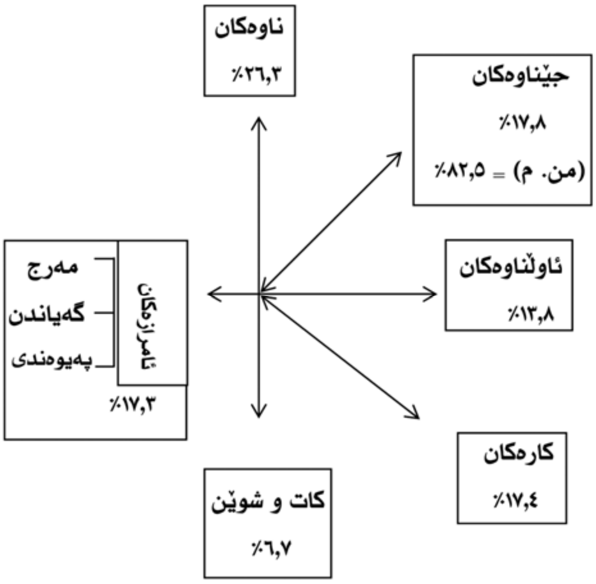

لەم نەخشە هێڵکارییە دا بەرزبوونەوەی ڕێژە و ڕادەی بـەکاربردنی (ناوەکـان + کارەکـان + ئاوڵناوەکـان) کـە بـڕی ٥٧,٥٪ جەسـتەی تێکـستەکەی پێکهێنـاوە، ئاماژەیـەکی ڕوونـە بـۆ بـەرزی ڕادەی ئەدەبییـەتی دەقەکـە، لەکاتێکـدا پـۆلی ئامرازەکان (کە لە سێ گرووپ پێکهاتوون) بۆ بەسـتنەوە و بەیەکـەوە گـرێ دانـی کەرەستەکانی دیکەیە، تۆڕی جێناوەکانیش ڕێژەکـەی (١٧,٨٪)ە، بـە سـەرنجدان لەوەی لـەو بـڕەدا جێنـاوی کەسـی یەکـەمی ئـاخێوەر (مـن، م) لـە ٨٢,٥٪ داگـیر کردووە، کە ئاماژەیە بۆ زالبوونی (خودی) خاوەن گوتـار (خـودی شـاعیر خـۆی). کەوابی ئـەوە نـاخ و خـودی شـاعیرە دەدوێ و قسە دەکـات، بـەئاوازی وەسـف و ڕووداو (ئاوڵناو + کار) گوزارشت لە حاڵی پەرێشانی خۆی دەکاتەوە.

ب/ ٢/ دووبارە کردنەوە (تکرار):

هەر لەبواری فەرهەنگی زمان و وشەسازی تێکستەکەوە پێویستە ئاوڕ لە یەکێك لە بوارە گرنگ و کاریگەرەکانی گوتاری شیعری بدەینەوە، کە ئەویش بنیاتی دووبارە بوونەوەیە. لەم ئاستەدا دووبارە کردنەوە بریتییە لە پاتە بوونەوەی فۆڕمێکی زمانی (وشە، فرێز، ڕستە) وەکو خۆی لە نیوەدێر و دێرەکاندا بەهەمان واتا و دەلالەت، کە یەکێك لە خاسیەتەکانی داهێنانی شیعری پێك دەهێنێ[٣٧].

ئینجا مەبەست لە دووبارە کردنەوە ئەوەیە: (١) لەپێناوی دروستبوونی هاوسەنگی و مۆسیقای شیعرە، واتە زۆرجاران (زەروورەتی کێش)دووبارە کردنەوە بەدوای خۆیدا فەرز دەکات. (٢) بۆ مەبەستی پێداگرتن و جەختکردنی واتایە، واتە بۆ سەرنج کێشان و بەرجەستە کردنی واتا و زێدەکردنی کاریگەریەکەیەتی لەسەر خوێنەر. (٣) مەبەستێکی دیکە ئەوەیە وەکو لەکاتی قسەکردن لەسەر کێش دا باسمان لێوە کرد، دووبارە بوونەوەی ڕێك و هاوسەنگ و یەك لەدوای یەك، جوانی تێدایە و چێژ و خۆشی و نەشئە بە مرۆڤ دەبەخشێت[٣٨].

(٤) لەدواییشدا دەگوترێ کەوا دووبارە بوونەوە ئەرکی کۆکردنەوە و یەکخستن و سفتوسۆ کردنی یەکەکانی دەلالەت و واتای تێکستی شیعری لە تەونێکی چۆن یەکدا دەبینێت[٣٩].

لێرەدا ئاوڕێك لە لایەنی جوانکاری و داهێنان لە هونەری دووبارە بوونەوە و جۆرەکانی، لە تێکستی نالەی جودایی دەدینەوە و بەپێی بەندەکان پێدا دەچین:

(١)

ساقیا وا بـــــادەوە وا بـــــادەوە   ڕوو لە لای من کە بە جامی بادەوە

بۆ کەسێکە مەی چزیلکی پێــــوەنێ   بۆچی مــــل هوڕ لێرە بینی پێوەنێ

بۆ کەسێکە مەی کە دەردی کارییە   بێ خەمێك بیخواتەوە زۆرداریيـــە

بۆ کەسێکە مەی دڵی پڕبێ لـە داخ   حەیفە لێی بخواتەوە بەرزە دەماخ

(٢)

ئەو کەسەی نەیچێشتووە دەردی ژیان   ئەو کەسەی نەیدیوە ئێش و برك و ژان

ئەو کەسەی نەکرا نیشانەی تیری خەم   شانی دانەخزی لەبن باری ستەم

ئەو کەسەی هەستی بە زۆرداری نەکرد   تیخی زۆرداری برینداری نەکرد
ئەو کەسەی دەستی لە ئەوکیٚ بەردرا   ئەو کەسەی دوژمن لە ماڵی دەرکرا
ئەو کەسەی نەیبینی هاتی دژمنی   نیری ئێخسیری لە ئەستۆ دارنی
ئەوکەسەی هێندە نەبوو زوێر و زگار   وا نەکەوتە بەر چەپۆکی ڕۆژگار
ئەو کەسەی نەیهاڕی بەرداشی زەمان   ئەو کەسەی زیرەی نەگەییە ئاسمان
ئەو کەسەی دووری عەزیزانی نەدی   تیرو تانەی بیٚ تەمیزانی نەدی
ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرە و لەویٚ   ئەو کوڕەی ماچی کچانی دەس کەویٚ
ئەو کەسەی دەستی لە مەمکان گیر بیٚ   ئەو کەسەی تفلی دڵی بۆ ژیر بیٚ
ئەو کوڕەی کیژێک بەرە و ڕووی پێکەنیٚ   ئەو کەسەی هەر سووکە ئاوڕێکی دەنیٚ
ئەو کەسەی پەنجۆڵە بگوشی جاروبار   ئەو کەسەی دەستی بگاتە دەستی یار
ئەو کەسەی ڕامووسیٚ کۆڵمی تاس و لووس   ئەو کەسەی تێی هەڵنەدابیٚ چارەنووس
ئەو کەسەی بمژیٚ خوناوەی گەردەنیٚ   زوڵمە یەک قەترە شەرابی گەردەنیٚ

(٣)

ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرە و لەویٚ   ئەو کوڕەی ماچی کچانی دەس کەویٚ
ئەو کوڕەی هێشتا لە ژوانیٚ ڕێی هەیە   سەیرە زۆر سەیرە کە ئالوودەی مەیە
ئەو کوڕەی دۆی داوەتیٚ دەستی دەنیٚ   بێتە ئێرە چۆنە هەی دێی نەکەنیٚ
ئەو کوڕەی کیژێک بەرەو ڕووی پێکەنیٚ   ئەو کەسەی هەر سووکە ئاوڕێکی دەنیٚ

(٥)

ساقیا وا وەرگەڕیٚ وا وەرگـەڕیٚ   ڕوو لە خواریٚ کە مەچۆ بۆ سەر پەریٚ
لەنگەریٚ بگرە مەبە وا بەرزە فڕ   بێنە بۆ من بێنە بۆ مـــن جامـی پــڕ
مەی حەلاڵـە بۆ منی وێرانە ماڵ   بۆ منی سەرگەشتەوو ڕووت و ڕەجـاڵ
بۆ منی با بردەڵەی گردە نشـین   بۆ منی دڵ پـــڕ لە ناســۆر و بـــرین
بۆ منی ئاوارەو و دوورە وەتـەن   بلبلی بیٚ بەش لە گـــوڵزار و چەمـــەن

(٦)

ساقیا بۆ کویٚ دەچی بۆ کویٚ دەچی   تۆش لەڕاس ئەم مل هوڕانە مل کەچی
تۆش بە ڕەنگ و ڕووی ئەوان خواردت فریو   چاوی تۆشی هەڵفریواند زێڕ و زیو
تۆش دەگۆڕیەوە دەگەڵ گەوهەر هونەر   کەنگیٚ گەوهەر جوانی کردن بەختەوەر

(٧)

نا مەچۆ جوانێ مەچۆ واوە مەچـــۆ   تۆ فریوی زێڕ و زیوی وان مەخـــۆ
وا وەرە دەی وا وەرە نێزیک بە لێم   بمدەیە مەی بمدەیە مەی تا دەڵێم
شیوەنی من شیوەنی ئینسانییە   بانگی ئازادی و گرووی یەکسانییە
شیوەنی من شینی کوردی بێ بەشە   ئەو گەلەی حاشا دەکەن لێی و هەشە
با لە زارم بێتە دەر پشکۆی شیعر   با فراوانتر بکەم ئاسۆی شیعر
دەردی دووری دەردی دووری کوشتمی   دەردی وشیاری و سەبووری کوشتمی
نابینم ناسیاو و دۆستی خۆم   نابینم خاک و وڵات و شاری خۆم
ڕوو لە هەرلایێ دەکەم نامۆیە بۆم   نابینم جێ ژوان و کەونە لانی خۆم
ڕوو لە هەرلایێ دەکەم بێگانەیە   ژین لەنێو بێگانەدا تەنگانەیە

(٨)

چۆن نەناڵی ئەو دڵەی پڕ هەستی من   چۆن لە ئەژنۆ ببنەوە دوو دەستی من
چۆن نەناڵێ ئەو دڵەی ئەنگاوتەیە   بەرد لە بەردی بێتەوە دەنگی هەیە
وا بەتەنیایی لەنێو خوێندا شەلال   کوانێ عێل و کوانێ (خانزاد) و (خەزاڵ)
وەک سیامەندێ لە چۆل و بەندەنێ   جەرگی لەت کردم پەلی دارەبەنێ
شەتلی جواناوم منی سارده برین   کوا (خەج)ام تا بۆم بگێڕێ گەرمە شین
مانگی کانونێ بە چلوان دەرکرام   وەک برایم لەو وڵاتە ڕاونرام
کوا پەریخان بەند و باوم بۆ بڵێ   بۆ نەسووتێم نەبمە پوولووی سەر کڵێ

(١٠)

ئەی ڕەفیقان ئەی عەزیزانی وڵات   ئەی برای هاوسەنگەری جەرگەی خەبات
هەر دەپێوم کێو و شاخ و چۆڵ و دەشت   دێم بەرەو کوێستان بەرەو باخی بەهەشت
دێم بەرەو خێزو چەو و کانیاوی خۆم   چۆن لەوانە وەردەگێرم چاوی خۆم
دێم بەرەو ئەو دار و بەرد و بەندەنە   دێم بەرەو ئەو باخ و مێرگ و چیمەنە
دێم بەرەو زوورگ و تەلان و کەند و لەند   دێم بەرەو بژوێن و زەنوێر و زەمەند
دێم بەرەو هەوراز و پاناوک و نشیو   دێم بەرەو ئەشکەوت و زەندۆل و پەسیو
دێم بەرەو بەفر و چلوورە و بەستەڵەک   دێم بەرەو شیخاڵ و ڕێچکە و ڕەشبەڵەک
دێم بەرەو لێڕو چڕ و بەستێن و چۆم   دێم بەرەو هەڵدێر و گێژ و بەند و گۆم

دێم بەرەو هۆبە و هەواری باسەفا   دێم بەرەو لادێ بەرەو کانگەی وەفا
دێم ببینم نیشتیمان و زێدەکەم   دێم ببینم خزم و کاك و دێدەکەم
دێم و دەگرم بازی بێری شۆخ و شەنگ   دێم و دەگرم دەستی دۆی جوان و چەلەنگ
دێم و گوێم بۆ بەیت و لاوك هەڵدەخەم   گوێم لەوانە بێتەوە من کەڵ دەخەم
دێم گراوی خۆم لە باوەش وەرگرم   دێم نەهێڵم بەرهەڵست و بەرگرم
دێم و هەڵدەمژم شنەی کوێستانی کورد   دێم و دەچمە شەوڕنی بێستانی کورد
دێم و دەشکێنم لەوێ جامی شەراب   وردە ماچ بن نامێنێ تامی شەراب
دێم و ناترسم لە پەرژینی بەزی   هەر پەری سەرکەوت و دێوەزمە بەزی
تا بمێنێ نووری چاو و هێزی پێم   دێم و دێم و دێم و دێم و دێم و دێم
دێم هەتا هەمبێ برست بیر و هۆش   گەر گلاشم کوردەوای و ئێوە خۆش

ب/ ٢/ أ / لێـرەدا خوێندنەوەیـەکی وەسـفی و ئامـاری بـۆ دیـاردەی دووبـارە کردنەوە، وەك لـە تێکستەکەدا عەیانـە، دەکـەین و لـەدواییش بـەپێی جۆرەکـانی دووبارە کردنەوە پۆلینیان دەکەین و ڕادە و ڕێژەکان بەدیار دەخەین.

جۆری دووبارە بوونەوە	جار	وشە و پێکهاتە دووبارە کراوەکان
١ـــ دووبـــارە بوونـــەوەی وشـــەی ســـەرەتا لـــە هـــەمان دێـــر، یـــا لـــە سەرەتای دێرەکان:	٢١	شیوەن/ ٣، ڕوو/ ٢، دێم/ ١٦
٢ـــ دووبـــارە بوونـــەوەی وشـــەی کۆتایی:	١٠	شیعر/٢، خۆم/ ٤، بێگانە/ ٢، کـورد/ ٢.
٣ـــ دووبـــارە بوونـــەوەی وشـــەی ناوەخن:	٢	ناڵە/ ٢
٤ـ دووبارە بوونەوەی ئامراز:	١٧	تۆش/ ٣، چـۆن/ ٣، بـا/ ٢، کـوا/ ٢، وەك/ ٢، کوانێ/ ٢، ئەی/ ٣.
٥ـ دووبارە بوونەوەی فرێز (گرێ):	٨٢	وا بـادەوە/ ٢، ئـەو شـەرابە/ ٢، بـۆ کەسێکە/ ٣، ئەو کەسـەی/ ٢٢، ئـەو کوڕەی/ ٤، وا وەرگەڕێ/ ٢، بێنە بـۆ

		من/٢، بۆ منی/ ٥، بۆ کوێ دەچی/ ٢، مەچۆ/ ٣، واوەرە/ ٢، لێم گەڕێ/ ٢، کوشتمی/ ٢، چۆن نەناڵێ/ ٢، بمدەیە مەی/ ٢، شیوەنی من/ ٢، دەردی دووری/ ٢، نابینم/ ٣، دێم بەرەو/ ١٤، دێم ببینم/ ٢، دێم و دەگرم/ ٢.

لەمەسەلەی دووبارە کردنەوە سەرباری لایەنی زمانی و فەرهەنگی و جوانکاری لە وشە و پێکهاتەکاندا، وەکو لە خشتەکەدا بەدیاردەکەوێت چەند لایەنێکی دەروونی و سیمیائیش لە دووبارە کردنەوەی وشە و فرێزەکاندا دەخوێندرێتەوە[٤٠]:

دووبارە بوونەوەی وشە (دێم): ١٦ جارە

دووبارە بوونەوەی فرێزی (دێم بەرەو): ١٤ جارە.

دووبارە بوونەوەی فرێزی (دێم ببینم): ٢ جارە

دووبارە بوونەوەی فرێزی (دێم و دەگرم): ٢ جارە

ئەگەر تەنها وشەی (دێم) لەبەرچاو بگرین ئەوە (٣٤) جاران دووبارە بۆتەوە. هەڵبەتە ئەمە دەلالەتێکی زۆر ڕوون و ڕاشکاوە لەسەر حەتمییەتی گەڕانەوە!، لە سەر ڕادەی موکوڕ بوون و پێداگری و ویستی شاعیر بۆ گەڕانەوە، بەڵام گەڕانەوە بۆ کوێ؟ وەڵامەکە ڕوون و ئاشکرایە، بەرەو باوەشی ئۆقرەیی و دڵنیایی (باوەشی گەرمی نیشتیمان) کە شاعیر سەردەمانی منداڵی و لاوێتی و بەشێکی تەمەنی پیریشی لە ئامێزیدا گوزەراندووە. ئەم وێنە هێڵکارییە زیاتر تیشک دەخاتە سەر ئەو مەبەستەمان:

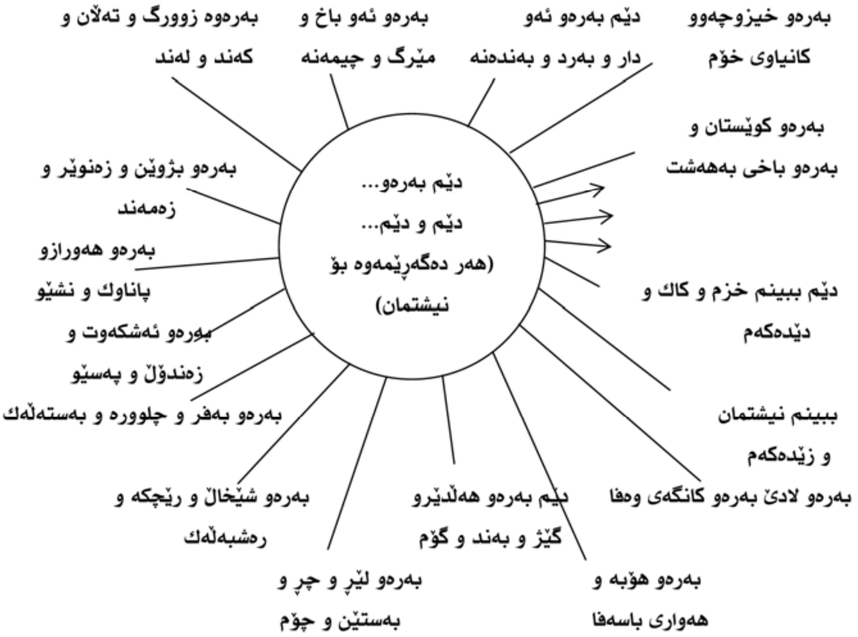

لە دووبارە بوونەوەی فرێزەکاندا بەهەمان چڕی شاعیر خۆزگە بـە (ئـەو کەسـە) دەخوازێت کە لە دڵنیایی و ئۆقرەییدا لەپاڵ نیشتیمانەکەیدا دەژیەت، (٢٠) جـاران دەڵێ (ئەو کەسە)!، ئاخۆ ئەو کەسـە کـێ بێـت؟ هەڵبەتـە ئـەو کەسـە هـەرخودی (شاعیر) خۆیەتی، کە لە سەردەمانێك لە ئامێزی گەرمی نیشتیماندا، لەناو دڵدار و دڵبـەر و یـاران و خۆشەویستانییدا بـە خۆشـی و شـادی ڕایبـواردووە.لـە بـەدوای یەکـداهاتنی چـەندجارەی (وابـادەوە، وا وەرگـەڕێ، بـۆ کـوێ دەچـی، مەچـۆ، وا وەرە، دەردی دووری دەردی دووری...) بـــانگ و هـــاواری شـــاعیری تیـــادا دەخوێندرێتەوە، هاوار بۆ کوێ و بۆ چی؟ بۆ تاقە فریاد ڕەسێك (ساقی و مـەی و مەیخانە)، تا هیچ نـەبێت بـۆ سـاتێکیش ئـەو خـەم و کـوڵ و دەرد و ژانـەی لـەیاد بباتــەوە و بــە خــەیاڵی مەســتی، راحــەت و ئەرخــەیان، بیگەڕێنێتــەوە ڕۆژگــار و سەردەمانێکی تەمەنی زێڕین لە باوەشی نیشتیماندا.

ئەوەی جێی سەرنجە لە مەسەلەی دووبارە بوونەوەکان لە تێکستەکەدا ئەوەیە، کە هەنـدێ جـار لەسـەر تـەوەری هاونـشینی ڕوودەدەن و هەنـدێ جـاریش لەسـەر

تـەوەری جـێ نـشینی، بـەڵام کاتێـك شـاعیر دەخوازێـت بـە چـڕی و بـە خەسـتی موعانەتەکانی نیشان بدات ئەوا دووبارە بوونـەوەکان لـە سـەر هـەردوو تـەوەر ڕوو دەدەن و یـەکانگیر دەبـن و دەبـن بـە (بـۆرة) یـاخود چـەقێکی واتـایی و دەلالی و چەندین واتا و دەلالەتی لاوەکییان لە دەور دەهاڵێ.

ب/ ٢/ ب/ لایـەنێکی دیکـەی دووبـارە بوونـەوەی وشـەیی، ڕەگـەز دۆزی و جۆرەکانییەتی، کە ئەویش هەر دووبارەبوونەوەی وشەیێکە بە هەمان فۆڕم، یا بـە گـۆڕانێکی کـەم، بـەڵام بـە واتـای جیـاواز، ئەوەشـیان هەمدیـسان جوانکـاری و ڕازاندنەوەی بێژەیی و واتـایی لـێ دەکەوێتـەوە، لـە تێکستەکەدا چـەند نموونـەی ڕەگەز دۆزی تەواو بەدی دەکرێت وەکو:

(١)

ساقیا وا بادەوە وا بادەوە   ڕوو لە لای من کە بەجامی بادەوە

(٢)

بۆیە ناڵەم تێکەڵی نەی کردووە   شیوەنێکم پێیە نەی نەیکردووە

(٣)

ئەو کەسەی بمژێ خوناوەی گەردەنێ   زوڵمە یەك قەترە شەرابی گەردەنێ

(٤)

دێم و ناترسم لە پەرژینی بەزی   هەر پەری سەرکەوت و دێوەزمە بەزی

ئەو جووتە وشانەش کە ڕەگەزدۆزی ناتەواویان لە نێواندا هەیە ئەمانەن: مەچۆ: مەخۆ، روو: زوو، بۆم: خۆم، بێ ئەوی: بێ خەوی، هەست: دەست، چنیم: تـەنیم، مەمێ: کەمێ، بلێ: کلێ، ورد: کـورد، شـلە: ملـە، چـۆم: گـۆم، وەرگـرم: بـەرگرم، جام: تام، لێم: دێم، هۆش: خۆش...).

جـۆرێکی دیکـە لـە ڕەگـەزدۆزی ناتـەواو کـە لـە تێکـستەکەدا بـەدی دەکرێـت، ئەوەیانە کە دانە فەرهەنگییەکان جـوت جـوت هاوسـەنگن و بەرامبـەر بـە یـەکتری دەوەستن:

کەمن: خەمن، بێ خەمان: ئێخەمان، خەم: کەم، دەرد: زەرد، خەراب: شـەراب، عەزیزان: تەمیزان، تەنیشت: نەنیشت، راز: ناز، دەڵێن: بەڵێن...[٤١].

لایـەنێکی دیکـەی وشەسـازی و دووبـارە بوونـەوەی وشـەیی دیـاردەی بـەدوای یەکداهاتنی وشە دژە واتاکانە، کە لەگەڵ ئەوەشدا لەسەر ئاستی دەلالەت و واتـادا بەرامبەر بەیـەکتر دەوەسـتن، بـەڵام لـە تێکسـتەکەدا دژ واتاکـان زۆرجـاران ڕۆڵـی تەواکەری واتایی دەگێڕن و دەلالەتەکان لـە مێـشکی خوێنـەر چەسـپاوتر دەکـەن، وەکو لەم وێنانەدا بەدیار دەکەوێت:

- ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرە و لەوێ
- ڕوو لە خوارێکە مەچۆ بۆ سـەر پەرێ
- تۆش لەڕاس ئەم ملهوڕانە مل کەچی

- پارچە گـۆشتێکە دڵی من روو نییە
- یادی یاران و وڵاتــم ڕۆژ و شــەو

- شەو دەکێشم شەو نخوونی و بێ خەوی
ڕۆژ دەکێشــم دەرد و داخــی بێ ئەوی

- شەتڵی جواناوم منی ســاردە برین
کوا (خەج) تا بۆم بگێڕێ گەرمەشین

- ئەو لە زۆزان من لە ئارانێ دەژیــم
- دێم بەرەو هەوراز و پاناوك و نشێو

ب/ ٢/ ج/ هــەر لــە بــواری وشەســازیدا، لایــەنێکی دیکــەی شـێوازگەری لــە تێکستەکەدا بەدی دەکرێت کە مۆرکێکی تایبـەتی پـێ بەخـشیوە و هێڵـی بـەیانی کاریگەری واتایی و ئاوازەییان بەرزتر کردۆتەوە. شاعیر لە چەند شوێنان پـەنای بۆ ئامرازگەلی ئاخاوتنی (پارتیکل) بردووە، کە لە تێکستی شیعریدا بۆ مەبەسـتی پـڕ کردنەوەی بۆشایی و دروسـتکردنی هاوسـەنگی و جـەخت کـردن و چـڕ کردنـەوەی واتا پـەنای بۆ دەبردرێت:

- ســاقیا وا بــادەوە وا بـادەوە.
- ساقیا وا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ.
- وا وەرە دەی وا وەرە.
- نا مەچۆ، جوانێ مەچۆ، واوە مەچۆ.
- چۆن پەنا بۆ مــەی نەبەم ئــەدی.
هەر هونەر نەمرە، هونەر وەر مەر و ڕەند.

ب/ ٢/ د/ چەمکێکی دیکەی وشەسازی لە تێکستی ناڵـەی جودایـیدا هاتنـەوەی جووتە وشەیە، بەتایبـەت ئەوانـەی کـە (زۆر بەسـەر زار و زمانـەوەن و شـاعیران و نووسەران بۆ ڕەنگین کردنی شوێنەوارەکانیان کەڵکیان لێ وەرگرتووە)[٤٢].

دەستەیەك لەم جووتـە وشـانە قـەد و بـاڵای تێکستەکەیان ڕازاندۆتـەوە، وەکـو ئەمانەی لای خوارەوە:

(تیر و تانە، لێرە و لەوێ، تاس و لووس، ڕووت و ڕەجاڵ، جار و بار، رەنگو بۆ، قیت و قۆز، ناڵە ناڵ، خـورد و خـەو، دەرد و داخ، نـارە نـار، بەنـد و بـاو، بـەرد و بەندەن، کێو و شاخ، چۆل و دەشت، خێز و چەو، نەرم و نۆڵ، زویر و زگار...)

ب/ ٢/ هـ/ لایـەنێکی دیکـەی شـێوازی شـیعری لـە تێکسـتی ناڵـەی جـودایی، مەسەلەی چڕی بڵاوبوونەوەی (وشـەی لێکـدراو)ەکانـە و بـە تایبـەتیش (ئاوڵنـاوی لێکـدراو)، لـە تـەون و چـنینی تێکـستەکەدا، کـە ئەمـەیان ئاکـامێکی سروشـتی زاڵبوونی لایەنی سۆزدارییە وەکو سیمایەکی گشتی بنیاتی بابەت لە تێکستەکەدا. ئەمەش ئاماژەیەکە بۆ ئەو ڕاستییەی کەوا چۆن هەست و هۆش و سـۆزی هـۆنراوە زمـان و شـێوازی گونجـاو و تـەبا لەگـەڵ بابـەت لـە دوو تـوێی تێکـستدا بـەرپا دەکەن[٤٣]. واتا شێواز دەبێتە کاڵای پڕ بە قەد و باڵای بابەت.

ئاوڵناوەکان خۆیان کەرەستەی گونجـاوی لایـەنی وەسـفی و سـۆزداری تێکست پێك دەهێنن، لێرەدا کێومالێکی تێکستەکە دەکەین و تۆڕی ئاوڵناوە لێکدراوەکان دەستنیشان دەکەین: (بێ خـەم ـ بـێ کـەس، بـێ دەرد، ڕەنـگ زەرد، پـڕ لـەداخ، بەرزە دەماخ، بێ کـەس، خانـە خـەراب، بـێ تـەمیزان، بەدبـەختی، خـەم ڕەوێـن، وەفادار، نازدار، بەرزە فڕ، وێرانە ماڵ، سەرگەشتە، بابردەڵە، گردەنـشین، دڵ پـڕ

لە ناسۆر، دووره وەتەن، بێ بەش، پەڕوەریو، باڵ شکاو، دەنگ بڕاو، بێ بژیو، بەش خوراو، دەرکراو، دەربەدەر، دیدە سوور، داتەپیو، بێ پەسیو، بێ قەرار، دەستە شکاو، کۆڵە وار، لێو بەبار، ڕەنجەڕۆ، دڵ بەسۆ، مل کەچ، بەختەوەر، جوان پەرست، ماڵ پەرەست، هەوەسباز، سەرخۆش، پەیمان شکێن، بێ بەڵێن، کەونە لان، بێ خەو، گەپچاڕ، دەردە کورد، هاوسەنگەر، پەك کەوتە، بەرهەڵست، بەرگر، شەوڕن...). مایەی تێڕامانە کە بەشی هەرەزۆری ئاوڵناوەکان (شەرحی حاڵی پەرێشانی شاعیر دەکەن) و لە خەم و دەرد و ڕەنج و ئازارەکانی دەدوێن، تەنانەت ئەگەر سەیری بەندی پێنجەمی تێکستەکە بکەین، دەبینین شاعیر تەنها بەزمانی ئاوەڵناو دەدوێ و وەسف و گوزارشت لە ناکامی و نائومێدییەکانی دەکاتەوە:

ساقیا وا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ — ڕوو لە لای من کە مەچۆ بۆ سەر پەڕێ

لەنگرێ بگرە مەبە وا بەرزە فڕ — بێنە بۆ من بێنە بۆ من جامێ پڕ

مەی حەلاڵە بۆ منی وێرانە ماڵ — بۆ منی سەرگەشتەو و ڕووت و ڕەجاڵ

بۆ منی بابردەڵەی گردەنشین — بۆ منی دڵ پڕ لە ناسۆر و برین

بۆ منی ئاوارەو و دوورە وەتەن — بلبلی بێ بەش لە گوڵزار و چەمەن

پەڕ وەریوی، باڵشکاوی، دەنگ بڕاو — بێ بژیوی بەش خوراوی دەرکراو

پیری زورهانی کەنەفتی دەربەدەر — دیدە سووری دڵ مەکۆی دەرد و کەسەر

داتەپیوی، بێ پەسیوی، بێ قەرار — بێ کەسی دەستە شکاوی کۆڵەوار

لێو بەباری دەردە داری ڕەنجەڕۆ — شاعیری جوانی پەرستی دڵ بەسۆ

ئینجا فرێز و گرێ وەسفییەکانیش کە لە (دیار خراو + دیار خەر) پێك هاتوون، بەشدارییەکی چالاکییان لە زمان و شێوازی دەربڕینی شاعیردا کردووە و بالای تێکستەکەیان تەنیوەتەوە: (ئەم شەرابە تاڵە، مەستی بێ خەم، ئەو شەرابە ئاڵە، دەردی ژیان، تیری خەم، باری ستەم، نیری ئێخسیری، بەرداشی زەمان، دووری عەزیزان، بێ تەمیزان، تۆزی بەدبەختی، خوناوەی گەردەنی، دوورە وەتەن، پیری زورهانی، دیدە سووری، جوانی پەرستی، ناڵەی جودایی، سۆزی دەروون، ئەشکی ڕوون، بانگی ئازادی، گرووی یەکسانی، شینی کوردی، بێ بەش، پشکۆی شیعر،

ئاسۆی شیعر، دەردی دووری، دەردی وشیاری و سەبووری، ژانی ناسۆری، چالّی دیلی، ئەسپۆنی ورد، کانگەی وەفا، پەرژینی بەزی...)

ب/ ٢/ و/ وشەی هاوتا و هاو واتا ئاسا:

هاو واتا ئەو وشانەن کە واتاکانیان وەك یەك بن و لەزۆر باردا بتوانن لەسەر تەوەری جێ نشینی شوێنی یەکتر بگرنەوە، هاوتا ئاساش ئەو وشانەن کە واتاکانیان بەیەکەوە پەیوەست بن و لە یەك کێڵگەی واتاییدا Semantic field پێکەوە کۆ ببنەوە[٤٤].

ئەم دیاردەیە وەکو سیمایەکی شێوازی شیعری لە تێکستی نالّەی جوداییدا بەڕوونی بەرچاو دەکەوێت، لێرەدا نموونەکانی دەهێنینەوە:

- زۆربەیان (شاد و بەکەیف و بێ خەمن).
- مەی حەرامە بۆ (سەهەندە و بێ خەمان).
- دەك بەژاری ماری بێت (بادە و شەراب).
- ئەو کەسەی هێندە نەبوو (زوێر و زگار).
- لێی نەگیرا (دەور و پشت و چوار تەنیشت).
- شوێنی دیکە زۆرە بۆ (گاڵتە و جەفەنگ).
- هەیبێ (گورد و تاو و تین و گوڕ).
- بۆ منی (ئاوارەو و دووره وەتەن).
- پیری (زووهانی کەنەفتی) دەربەدەر.
- (شیوەنی من شینی) کوردی بێ بەشە.
- نابینم (ناسیاو و دۆست و یاری) خۆم.
- نا بینم (خاك و وڵات و شاری) خۆم.
- بوومە (ئاوارە و پەڕیوەی دووره وڵات).
- (ڕۆڵەکەم خێزانەکەم باوانەکەم).
- (کێو و شاخ و چۆل و دەشت).
- دێم بەرەو (خێز و چەو و) کانیاوی خۆم.
- ئەو (دار و بەرد و بەندەن)اە.
- دێم بەرەو (زورگ و تەلان و کەند و لەند).

- دێم بەرەو (هەوراز و پاناوك و نشێو).
- دێم بەرەو (بەفر و چلوورە و بەستەڵەك).
- دێم بەرەو (شیخاڵ و ڕێچكە و ڕەشبەڵەك).
- دێم بەرەو (لێر و چڕ و بەستێن و چۆم).
- دێم بەرەو (هەڵدێر و گێژ و بەند و گۆم).
- دێم ببینم (نیشتیمان و زێدەكەم).
- دێم ببینم (خزم و كاك و دیدەكەم).

لەم نموونانەدا پەیوەندی نێوان دانە فەرهەنگییەكانی ناو یەك كێڵگەی واتایی، یا ئەوەتا پەیوەندی هاو واتاییە وەكو (شاد: بەكەیف: بێ خەم)، (بادە: شەراب)، (شیوەن: شین)... تاد، یا ئەوەتا پەیوەندی هاوسێیەتی و یەكێتی ڕەگەزییە وەك (بەفر و چلوورە و بەستەڵەك)، (ناسیاو و دۆست و یاری)...، یاخود پەیوەندی دەلالەت و تەواوكارییە وەك (زوورگ و تەلان و كەند و لەند)، (هەڵدێر و گێژ و بەند و گۆم)، لەهەندێ شوێنیشدا دەشێ پەیوەندییەكان لەسەر بنەمای یەكێتی واتا و دەلالەت وەستابن، وەك: (كێو و شاخ - چۆل و دەشت)، (دار و بەرد و بەندەن)[٤٥].

(ج) **ئاستی ڕێزمان و ڕستەسازی/** وردبوونەوە لە ئاستی ڕێزمان و ڕستەسازی ڕستە و فرێزەكان، بنیاتی پێكهێنەر و شێوازی دەركەوتنیان لەڕووی كورتی و درێژی، جۆرەكانی ڕستە، هاوڕێكی و هاوتەریبی ڕستە و فرێزەكان لەسەر تەوەرەی ستوونی و لایەنی تر... دەبنە تەوەری لێكۆڵینەوە لەم بەشەی باسەكەمان. بەو پێیەی جۆری ڕستە بەندی و هاتنی دەستەواژە و پەرەگرافەكان دەبنە مایەی ڕاكێشانی سەرنج و بەخشینی مۆرك و شێوازی تایبەت لە گوتاری شیعریدا[٤٦]. ئەگەر بەشێوەیەكی گشتی قسە لەسەر زمانی شیعری تێكستەكە بكەین، تێبینی دەكەین كە ناڵەی جودایی بەزمانێكی سادە و ڕەوان و پاراو هۆنراوەتەوە، تەنانەت لە زمانی ئاخاوتنی ئاساییش نزیك بۆتەوە، لەگەڵ ئەوەش تێكستەكە خاسیەتی هونەری شێوازی (السهل الممتنع)ی خۆی پاراستووە، وە هەر ئەم شێوازە پەتی و پاراو و ڕازاوەیشە بۆتە مایەی ئەوەی تێكستەكە ماكی

داهێنان و هەرمان بە درێژایی ڕۆژگار بۆخۆی پـاوان بکـات و هەمیـشە دڵپەسـەندی هـەمووان بێـت. ئەگـەر چـەند نموونەیـەکی داڕشـتنی شـیعری تێکـستەکە نیـشان بدەین، مەسەلەکانی زمان و شێوازی شـاعیر ڕۆشـنایی زیـاتر وەردەگـرن و یـەکالا دەبنەوە:

(١) ساقیا وا بادەوە وا بادەوە.

(٢) ساقیا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ.

(٣) ساقیا بۆ کوێ دەچی بۆ کوێ دەچی.

(٤) نامەچۆ جوانێ مەچۆ واوە مەچۆ.

(٥) وا وەرە دەی وا وەرە نیزیک بە لێم.

بە سەرنجدان لەوەی جۆری داڕشتنی (سـاقی ـ یـا) لـە نموونـەکانی پێـشەوەدا، قالبە داڕشتنێکی کۆنی زمانی فارسییە و لەجیاتی (ئەی ساقی) بـەکار بـراوە، کـە ئەمەیان بۆ بابەت و سیاقی شیعری (مەینۆشی و ساقینامەکان) شتێکی گونجـاو و ڕێك و لەبارە.

لە هێنانەوەی (وا ـ بادەوە)، (وا ـ وەرگەڕێ)، (وا ـ مەچۆ)، (واوە ـ مەچـۆ)، (وا ــ وەرە)، (دەی واوەرە)، جۆرێـك سـوینەوەی زمـانی تێدایەکـە زیـاتر لـە زمـانی ڕەشۆکی ناو خەڵکیدا بەکار دەبرێت. دیـارە مەبەسـت لـەو (وا) یانـە، ئەوەیـە کـە شاعیر لە بـڕی (بـەرەو لای مـن، بـۆ لای مـن) وەرە و ڕوو مەکـەرە ئـەم لاو ئـەولا، بەکاری هێناوە، ئەم جۆری داڕشتنەی (وا بادەوە، وا وەرگەڕێ، وا وەرە...) یەش جۆرێك لە بانگ کردنی بە ڕجاو تکـاو پاڕانـەوەی تێدایـە، چـونکە بـادە خـۆر هـەر بەچاوی تکاو ئومێدەوە دەڕوانێتە بادەگێڕ و قـەتیش گوتـاری (لەشـێوەی ئـەمر و فرمان)ی لەئاست بەکار ناهێنێ.

بەگشتی بنیاتی ڕستە لە دێرەکانـدا کـورت و ڕاسـتەوخۆن، لـە نیـوە دێرەکانـدا تەواو دەبن، کەم وایە ڕستەکان بۆ تەواو کردنی واتا بپەڕنەوە بـۆ نیـوە دێرەکـەی تر. لە زۆر شوێن ڕستەکان لەسەر هەمان شێوەی داڕشتن دووبارە بوونەتەوە:

- ئەو شەرابە تاڵە دەرمانی خەمە.

ئەو شەرابە ئاڵە بۆ بێدەرد نییە.

- لێی حەرام بێ ئەو کەسەی دەردی کەمە.

لێی حەرام بێ ئەو کەسەی ڕەنگ زەرد نییە.
- بۆ کەسێکە مەی چزیلکی پێوەنیێ.
بۆ کەسێکە مەی کە دەردی کارییە.
بۆ کەسێکە مەی دڵی پڕبێ لە داخ.
- بۆ چی ملێ هوڕ لێرە بینی پێوەنیێ.
بۆچی لێی بخواتەوە بەرزە دەماخ.

ئەنجا لەنێوان خودی ڕستەکانی یەك دێر (ڕستەیەك لەباڵی ڕاست و ڕستەیەك لە باڵی چەپ) جۆرێك دیالۆگ و دواندن لە ئارادا هەیە. واتە هەر دێرێك هۆنراوە لە وێنەی ڕستەییێکی مۆسیقایی و واتاییە کە نیوەی یەکەم (قەرار)ەکە کە پێك دێنێ و نیوەی دووەم (جەواب)ەکەیەتی تا لەکۆتاییدا بەندەکان بە ڕستەییێکی واتایی و مۆسیقایی تۆکمە قوفل دەدرێن.

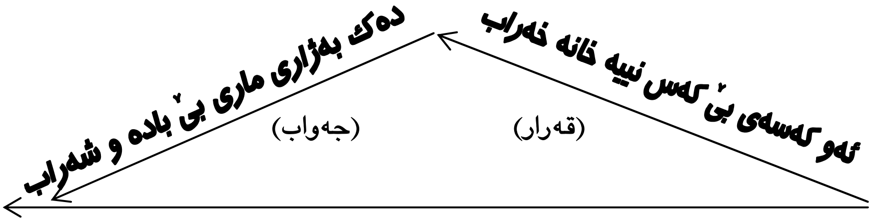

بەندی (٢) و (٣) هەریەکێکیان بۆ سەر چەند پارچەی هاوچەشن دابەش دەبن. بەندی (٢) لە چەند دێرێك پێك دێت کە لەسەر بنیاتی وەسف و گێڕانەوە و بەڕێژەی (نەرێ) دەربڕاون، کە تیایاندا بنیاتی دارشتنی فرێزێکی هاوچەشن بەسەریاندا زاڵە:

- ئەو کەسەی نەی چێشتووە................
- ئەو کەسەی نەی دیوە...................
- ئەو کەسەی نەکرا.......................
- ئەو کەسەی هەستی بە زۆرداری نەکرد

{ دووبارە بوونەوەی هەمان دارشستن و رۆنانی سێنتاکسین

ئیتر هەر ئـەم ڕۆنـان و داڕشـتنە درێـژە دەکێـشێ تـاوەکو وروژانـدنی هەسـت و مەبەست بە لووتکە دەگات، ئەوسا بە ڕستەپرسیارێك بەندەکە قوفل دەبێت:

بۆ دەبیّ بێت و بکا مەیخانە تەنگ؟   شوێنی دیکە زۆرە بۆ گاڵتە و جەفەنگ؟

بەندی (٣) لەسەر هەمان ڕێکەوەنـدی بەنـدی پێـشووە، تـەنیا دۆخەکـە ڕێـژەی (ئەریّ) وەردەگرێت، فرێـزی پێـشبەند (ئـەو کەسـە) بـە (ئـەو کـوڕە)ش موتوربـە دەکرێت:

ڕستەی قەرارەکان	ڕستەی جەوابەکان
– ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرە و لەویّ.	(..................................)
– ئەو کوڕەی هێشتا لە ژوانیّ ڕێی هەیە.	(..................................)
– ئەو کوڕەی دۆی داوەتیّ دەستی دەنیّ.	(..................................)
– ئەو کەسەی دەستی لە مەمکان گیر ببیّ.	(..................................)
– ئەو کوڕەی کیژێك بەرەو ڕووی پێکەنیّ.	(..................................)
– ئەو کەسەی پەنجۆڵە بکوشیّ جاروبار.	(..................................)

ئەم شێوە داڕشتنە بەردەوامی هەیە تا لەکۆتایی بەندەکـەدا ڕسـتەی جەوابەکـە مەسەلەکە دەبڕێنێتەوە:

ئەو کەسەی بمژیّ خوناوی گەردەنیّ ⟵ (زوڵمە یەك قەترە شەرابی گەردەنیّ).

ئەو سیاقی گێڕانەوە و وەسف و دیالۆگە لە بەشێکی بەندی (٤)یـشدا بـەردەوام دەبیّ، بەڵام ڕستەکان لە نیوەدێرەکانی باڵی چـەپ دەبنـە تەواوکـەری ڕسـتەکانی باڵی ڕاست:

سـاقـیـــا وا وەرگەڕیّ وا وەرگەڕیّ ⟵ ڕوو لە لای من کە مەچۆ بۆ سەر پەریّ.

لەنگەریّ بگرە مەبە وا بەرزە فڕ ⟵ بێنە بۆ من بێنە بۆ من جامی پڕ.

مەی حەڵاڵە بۆ منی وێرانە ماڵ ⟵ بۆ منی سەرگەشتەو و ڕووت و ڕەجاڵ.

بـۆ مـنـی بـابردەڵەی گردە نشین ⟵ بۆ منی دڵ پڕ لە ناسۆر و برین.

ئینجا جۆرێك لە هاوتەریبی داڕشتن (الموازنة) بەسەر دێرەکاندا زاڵ دەبێت، واتە نیوە دێرەکان خاوەنی ڕۆنانی سینتاکی هاوبەش دەبن:

/ پەڕوەریوی/ باڵشکاوی/ دەنگ بڕاو/
/ دیدە سووری/ بەشخوراوی/ دەرکراو/
* * *
/پیری زورهانی/ کەنەفتی/ دەربەدەر/
/دیدە سووری/ دڵ مەکۆی/ دەرد و کەسەر/
* * *
/داتەپیوی/ دەردەداری/ ڕەنجەڕۆ/
/شاعیری/ جوانی پەرەستی/ دڵ بەسۆ/

ئەم جۆرە داڕشتنەی (ڕۆنانی سینتاکسی هاوبەش) کە لـە وێنـەی هاوتـەریبی و هاوسەروایی ناوەخۆیی بەدیار دەکەوێت، لە هەندێ جێگەی دیکەدا لـە تێکستەکە بەدی دەکرێت:

/نا مەچۆ/ جوانێ مەچۆ/ واوە مەچۆ/
/تۆ فریوی/ زێڕ و زیوی/ وان مەخۆ/
* * *
/وا وەرە دەی/ وا وەرە/ نیزیک بە لێم/
بمدەیە مەی/ بمدەیە/ مەی تا دەڵێم/
* * *
/بۆیە ناڵەم/ تێکەڵی/ نەی کردووە/
/شیوەنێکم/ پێیە نەی/ نەیکردووە/
* * *
/با لەزارم بێتە دەر/ پشکۆی شیعر/
/با فراوانتر بکەم/ ئاسۆی شیعر/
* * *
/نابینم/ ناسیاو و/ دۆست و/ یاری/ خۆم/
/نابینم/ خاک و/ وڵات و/ شاری/ خۆم/
* * *

/هەڵبڕاوم/ من/ لە/ یاری/ نازەنین/

/دەرکراوم/ من/ لە/ خاکی/ دڵنشین/

ئەم دیاردەیە واتا (موازەنە)، لە دێرەکانی کۆتایی بەندی دوایی لەسەر هەردوو ئاستی ئاسۆیی و ستوونی، زۆر پەرە دەستێنێ و بەلووتکە دەگا:

/دێم/ بەرەو/ ئەو/ دار و/ بەرد و/ بەندەنە/

/دێم بەرو/ ئەو/ باخ و/ مێرگ و/ چیمەنە/

/دیم/ بەرەو/ زوورگ و/ تەلان و/ کەند و/ لەند/

/دێم/ بەرەو/ بژوێن و/ زەنوێر و/ زەمەند/

/دێم/ بەرەو/ بەفر و/ چلوورە و/ بەستەڵەک/

/دێم/ بەرەو/ شیخاڵ و/ ڕێچکە و/ ڕەشبەڵەک/

ئەم بارودۆخە ڕێزمانییە، لە تەناسووق و ئەندازیاری لە داڕشتنی شیعر، دیاردەیەکی هونەری و شێوازگەرییە لە ئاکامی کارلێکی (تەفاعول) لە نێوان زمان و واتا و ئەندێشە و ئاوازەوە بەرپا دەبێت، ئاستی جوانکاری و شیعرییەت، بە ڕادەییەکی زۆر بەرەو چڕی و بالآیی دەبات[٤٧]، خوێنەر هەست بە چێژ و خۆشییەکی زۆر دەکات. وەکو چۆن لە نموونەکانی پێشەوەشدا دیمان بە شێوەیەکی چالاك تێکستەکەی ڕەنگڕێژ کردووە.

لە باری جۆرەکانی ڕستەوە، ڕستەی خەبەری (هەواڵ گەیاندن) بە پلەی سەرەکی لە بالآی تێکستەکەدا هاتووە، کە دەشێ دەیان نموونەی لێ بەرچاو بخەین، ئەنجا ڕستەی" داخوازی، پرس، مەرج، دێن، کە بەهۆی جێ ناو و ئامرازەکانی پرس و مەرجەوە ساز دەکرێن، بە ئەندازەی بەرچاو لە ڕوخساری دەقەکەدا خۆ دەنوێنن، لە پاڵ ڕستەکانی ئەرێ و نەرێ دا.

ئەمانەی لە پێشەوە باسکران سەبارەت بە شێواز و بنیاتی ڕستەی سادە بوون، ئەنجا لەڕووی ڕۆنانەوە دەشێ ئاماژە بۆ جۆرەکانی دیکەی ڕستەش بکرێت، وەکو ڕستەی لێکدراو، ڕستەی ئاڵۆز، شاڕستە و پاڕستە و پەیوەستەکانی ڕستە، ئەنجا ڕۆڵ و ئەرکیان لە تەونی زمان و کروئاکاری شێوازی تێکستەکەدا دەستنیشان

بکرێن، لە پاڵ ڕستەی ناوی و ڕستەی کاری، پاش و پێش خستنی کارەستەکانی ڕستە و زۆر لایەنی تر.

هەروەها دەشێ ئاماژە بۆ تۆڕی بڵاو بوونەوەی (جێ ناوەکان) لە تەونی تێکستەکەدا بکرێت و لێك بدرێنەوە، کە ئەمانە هەموو چەند لایەنێکی شێوازگەری دەق و تێکستی ئەدەبی پێك دەهێنن و پێویستیان بە لێکۆڵینەوەی ورد و درێژ و هەمەلایەنەیە، کە لە سنووری ئەم باسەی ئێمەدا نییە.

(د) ئاوێزانی دەق و تێهەڵکێش/

دەق ئاوێزانی ئەوەیە کە وا زۆر کەڕەت نووسەر و شاعیران بە مەبەستی دەوڵەمند کردنی ناوەرۆك، یا ڕازاندنەوە و ڕەوانی دەربڕین، دەست بۆ دەق و تێکستی دیکە دەبەن و لە بنیاتی بەرهەمەکەی خۆیاندا بەگوێرەی مەبەست دەیگونجێنن، بە شێوەیەك کە پارچەو دەقە وەرگیراوەکان لە ناو بەرهەمە نوێیەکەدا دەتوێنەوە و دەبن بە بەشێك لە بنیات و کر و ئاکاری ئەو بەرهەمە(٤٨). هەر بۆیە ئاوڕدانەوە لە کلتووری مێژوویی و ئەدەبی و ئایینی ، بە مەبەستی سوود لێ وەرگرتن و وەبەرهێنان و بەکارخستنەوەی لە داهێنانی تازەدا دەبێتە مایەی قووڵ بوونەوەی مەبەست و ناوەرۆك و بە بڕشت کردنی زمان و شێوازی دەربڕین، ئەم کردەوەیە زۆرجاران بە ڕوونی و ڕاشکاوی دەبێت، یا ئەوەتا لە ڕێگەی (ئیماوە) بە پەنامەکی و خیشکەیی ڕوو دەدات.

لە تێکستی ناڵەی جوداییدا دەق ئاوێزانی لە چەند لایەنێکی بەرجەستە بووە، کە ئەمانەن:

د/ ١/ ئاوێتە بوونی دەربڕین و داڕشتنی گۆرانی فۆلکلۆری لەپاڵ ئیدیەمی زمانی ڕۆژانە لەگەڵ زمان و شێوازی شیعری تێکستەکە ڕووی داوە، هەندێ لەمانە لە ئەسڵی دەقەکەدا دەستنیشان کراون، هەندێکیش بە سەرنجدان لە داڕشتن و دەربڕینەکان دەناسرێنەوە:

- ئەو کەسەی دەستی لە ئەوکێ بەردرا   ئەو کەسەی دوژمن لە ماڵی دەرکرا
- ئەو کەسەی "دەستی لە مەمکان گیر بێ"   ئەو کەسەی "تیفلی دڵی بۆ ژیر بێ"
- ئەو کەسەی نەیهاڕی بەرداشی زەمان   ئەو کەسەی "زیڕەی نەگەییە ئاسمان"
- ئەو کەسەی نەیبینی هاتی دوژمنی.

- تۆزی بەدبەختی لەسەر شانی نەنیشت.

- ئەو کەسەی پەنجۆڵە بگوشێ جاروبار   ئەو کەسەی دەستی بگاتە دەستی یار

- ئەو کەسەی ڕاموسێ کوڵمی تاس و لووس   ئەو کەسەی تێی هەڵنەدابێ چارەنووس

- ئەو کەسەی بمژێ خوناوەی گەردەنێ.

ئەو ڕستە و دەستەواژانەی خراونەتە ناو جوت کەوانەوە "......." لە دەقەکەدا دەستنیشان کراون و کە دەق و دەربڕینێکن لە ئەدەب و گۆرانی فۆلکلۆری کوردییەوە وەرگیراون و شاعیر بەو هۆیەوە کەش و هەوایەکی عاشقانەی خوڵقاندووە کە تا ئێستاش لە شیعر و گۆرانیدا دووبارە دەبنەوە و ژینگەیەك پێك دێنن کە خوێنەر بەرەو لای خۆی کێش دەکات. ئەو ڕستە و دەستەواژانەش کە هێڵیان بەژێردا کێشراون، لە شێوەی ئیدیەم و قسەی سەر زارەکی ڕۆژانە هاتوون و کە ڕۆژانە دووبارە دەبنەوە. ئەم کەرستانە هەریەکەو لە شوێنی خۆی ڕەونەق و بەهایەکی جوان و سۆزداریان بە تێکستەکە بەخشیوە.

د/ ٢/ تێهەڵکێش:

شاعیر لە سێ شوێنی جیای تێکستەکەیدا هانای بۆ سێ دێری پێشەکی (مەسنەوی معنوی) مەولانا جەلالەدینی ڕۆمی بردووە، کە بەهۆی جیاوازی زمانەوە دەناسرێنەوە و لە دەقی تێکستەکەشدا ئاماژە بە خودی شاعیرەکە مەولانا (مەولەوی) کراوە:

وا وەرە دەی، وا وەرە، نیزیك بە لێم   بمدەیە مەی بمدەیە مەی تا دەڵێم

"مست مستم ساقیا دەستم بگیر   تا نیوفتادم زپا دەستم بگیر"

جا کە سەرخۆش بووم بە دەنگێکی نەوی   بۆت دەڵێم ئەو شیعرە بەرزەی "مەولەوی":

"بشنو از نی چون حیکایت میکند   واز جداییها شیکایت میکند"

لە بەندی کۆتاییشدا دێرێکی دیکەی هاتووە:

"هەرکسی کو دور ماند از اصل خیش   باز جوید روزگار وصل خیش"

د/ ٣/ ڕەمزی داستانی:

بە مەبەستی چڕکردنەوەی واتا و بە زمانی ئیماو دەربڕین، لە تێکستەکەدا ئاماژە بۆ کۆمەڵێ سیمبول و ڕەمزی داستانی کوردەواری کراوە. کە هەموویان داستانی دڵداری و عاشقانەن و لەمێژووی کلتوور و ئەدەبی کوردیدا ناسراون و تۆمار کراون.شاعیر لە هێنانەوەی ناو و سەربردەی قارەمانانی ئەو داستانانە، مەبەستێتی چەمکی "قوربانی بوون - الضحية" لای خوێنەر قوول بکاتەوە، لەڕێگەی هەڵبەستنی پردێک لەنێوان خۆی و کەسایەتی و قارەمانەکانی ئەو داستانانە، کە هەموویان قوربانی ڕێگای ئەوینێکی پاك و ڕاستەقینە بوون. بەو ڕادەیەی هەندێکیان لە یادگار و هۆشی و کۆمەڵگای ئێمەدا بۆ پایەی قدیس و پیاوچاکان بەرز بوونەتەوە، شاعیری ئێمەش عاشقێکی شەهیدە، ئەمە مێژوو و سەربردەکەشی دەیسەلمێنێ. داستانەکان بەم شێوەیە لە تێکستەکەدا ئاماژەیان بۆ کراوە:

بوومە ئاوارە و پەڕیوەی دوور وڵات
کەوتمە نێو وردە داوی ڕێ ی نەجات
بەکرە شۆفارەی ئەوی مووخەی چنیم
زی مەم و زینان وڵاتی لێ تەنیم
کەوتمە نێو چاڵی دیلی وەك (مەمێ)
(یایە زین) لەکوێیە هاواری کەمێ؟
کوا قەرە تاژدێن (چەکۆ) و (عرفۆ) لەکوێن؟
بێنە هانام وەك پڵنگی چەنگ بەخوێن
(الاسە شۆڕ)ێك بووم غەنیمی دوژمنان
ئێستە ئەنگواوم بەتیری چڵکنان
وا بەتەنیایی لەنێو خوێندا شەلاڵ
کوانێ عێل؟ و کوانێ (خانزاد) و (خەزاڵ)؟
زۆر لەمێژە نارە ناری منی نەبیست
هەروەك و (شەمزین) شەمیلەی خۆشەویست

وەك (سیامەندێ) لە چۆل و بەندەنێ
جەرگی لەت كردم پەلی دارە بەنێ
شەتڵی جوانـاوم منی سارده برین
كوا (خەجام)؟ تا بۆم بگێڕێ گەرمە شین
مانگی كانوونێ بە چلوان دەركرام
وەك برایم لەو ولاتە ڕاو نرام
كوا پەریخان بەند و باوم بۆ بڵێ
بۆ نەسووتێم نەبمە پۆلووی سەر كڵێ؟
ئەو لە زۆزان من لە ئارانێ دەژیم
كێ دەڵێ ئەمنیش (وەلی دێوانە) نیم؟

* * *

ئەو چیرۆك و داستانە دڵداریانەی لە تێكستەكەدا ئاماژەیان بۆ كراوە بریتین لە[٤٩]:

١ـ مەم و زین، قارەمانەكانی (مەم، زین، بەكر مەرگەوەڕ، قەرەتاژدین، چەكۆ، عرفۆ)

٢ـ لاس و خەزاڵ، قارەمانەكانی (لاسە شۆڕ، خەزاڵ، خانزاد)

٣ـ شەم و شەمزین، قارەمانەكانی (شەمزین، شەمیلە)

٤– خەج و سیامەند، قارەمانەكانی (خەج، سیامەند)

٥– برایمۆك ⟵ قارەمانەكانی (برایمی مەلا زێندینان، خاتوو پەریخان)

٦– وەلی دێوانە ⟵ قارەمانەكانی (وەلی دیوانە، شەم)

لێرەدا سەر دێر و ناو و نیشانی داستانەكان، لە پاڵ ناوی قارەمانە مێژووییەكان دەبن بە (كۆد) یاخود كلیل بۆ هەڵهێنجاندنی ئاكام و سەرەنجامی تراژیدییایی داستانەكان[٥٠]

د/ ٤/ بەیتی نا شیعری:

جاری وا هەیە شاعیر بە هەمان ئەندازە و چۆنیەتی لە هەموو بەیت و بەندەکانی هۆنراوەیەکدا سەرکەوتوو نابێت، جاری وا هەیە ڕووبەڕووی لاسەنگی و ساکاری و شێوازی ناشیعریش دەبێتەوە، لێرەداو لە تێکستێکی دووردرێژی (١٠٠) بەیتیدا وەکو (نالەی جوادیی)، بەڕای ئێمە شاعیر لەیەك دوو شوێن سەرکەوتوو نەبووە و تووشی پاتە کردنەوەیێکی ساکار و سادە و لەنگی هاتووە، بە تایبەت لەم دوو دێرەدا.

نابینم خاك و وڵات و شاری خۆم (١)

نابینم ناسیاو و دۆست و یاری خۆم (٢)

روو لە هەر لایە دەکەم نامۆیە بۆم (٣)

نابینم جێ ژوان و کەونەلانی خۆم (٤)

هێنانەوە و پاتە بوونەوەی فرێزی (نابینم) لەسەرەتای نیوە دێرەکانی (١، ٢، ٤) کە پێکهاتەیەکی زمانی قورس و لە خوێندنەوەدا خاوو سەختە، بۆتە ماکی خراپی دێرەکان لە کاتێکدا وشەی دەستپێك لە سەراپای نیوە دێرەکانی تێکستەکەدا کورت و سوك و رەوانن، زۆربەشیان ئامرازو جێ ناو و وشەی سادەی ئاوازەدارن، ئەمە لەکاتێکدا نیوە دێری (٣) کە بەم دەردە نەچووە، بەڕەوانی هاتووە.

شاعیر فارسیانە وشەی (نابینم) ی خوێندۆتەوە، بەم شێوەیە: درێژکردنەوەی زۆری (آ)ەکە و کورت کردنەوەی زۆری (ی)یەکە بۆ (کەسرە)یەکی عەرەبی: (ناآآ بِنم) ئەنجا بە هاوسەنگی و سەلامەتی ئاوازی خوێندنەوەکە ڕادەگەین.

ئه نجام

ساقینامە وەکو ژانەرێکی ئەدەبی بە هۆی تێکستی (نالەی جودایی) وەکو دەستپێشخەرییەك لەلایەن هێمنی شاعیرەوە، هاتۆتە نێو ئەدەبیاتی کوردییەوە. ئەم تێکستە شیعرییە بەهۆی تاوتوێ کردنی نوسخە جیاوازەکانی بۆ یەکەمجار لێرەدا نوسخەیەکی دروست و تەواوی لێ بڵاو دەکرێتەوە. خودی تێکستەکە پارچەیەکی لیریکی درێژە و لەرووی مەبەستی شیعرییەوە کۆمەڵێك بابەتی تیادا گونجێندراوە لە وێنەی مەینۆشی و دڵداری و نامۆ بوون و وەسفی جوانی و سروشت و ... تاد.

لەڕووی وێنە و ئەندێشەی شیعرییەوە هۆنراوەیەکی دەوڵەمەند و ڕازاوەیە بە دیمەن و وێنەکانی ژیانی شاعیر و تەوژمی سۆزێکی راستەقینە و مرۆڤ دۆستانەی لێ دەخوێندرێتەوە.

لایەنەکانی ئاوازی شیعری ڕۆڵێکی کاریگەریان لە خوڵقاندنی هەستی جوانکاری و قووڵ بوونەوەی واتادا گێڕاوە، کۆمەڵێك دیاردەی ریتمی و مۆسیقایی ئاوێزانی بالای تێکستەکە بوون کەرادەی شیعریەت و داهێنانیان تیادا بەرزکردۆتەوە.

شاعیر خاوەنی زمان و شێوازێکی شیعری رەوان و جوان و پەتی بووە، ئەم ڕووالەتانە بە روونی لە ئاستەکانی دەنگ و وشە و ڕێزمانی تێکستەکەدا دەرەوشاونەتەوە و کرو ئاکار و تەونی هۆنراوەکەیان سفت و ڕازاوە و بەپێزکردووە. لە تێکستەکەدا سیمای هونەری تێهەڵکێش و دەق ئاوێزانی بە دی دەکرێت کە هونەرمەندانە بۆ بە پێزکردنی تێکستەکە سوودیان لێ وەرگیراوە. ئەم تێکستە وەکو شاکارێکی شیعری تاك و کەم وێنە لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا جێگای بۆ خۆی کردۆتەوە.

پەراوێزەکان

١- زۆر کەس لەبارەی سەربردە و ژیان و بەسەرهاتی هێمنەوە دواون، بەڵام هیچ کام لەمانە نەیان توانیوە لەو ژیاننامەیەی کە بە قەڵەمی خۆی لەپێشەکی دیوانی (تاریک و روون) داو لە ژێر سەردێری (لە کوێوە بۆ کوێ؟) تۆماری کردووە، تێپەڕێنن، واتە سەرچاوەی هەموو زانیارییەکانی ژیننامەی هێمن تا ئەو رۆژگارە، هەر لەو پێشەکییەدا هەڵێنجراوە کە شاعیر بە دوورو درێژی باسی لێکردووە، بڕوانە:

- تاریك و روون - گوڵبژێرێك لە شیعرەکانی هێمن، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، بەغدا، ١٩٧٤: ٣ - ٤٥.

٢- هێمن لە چەند بۆنە و موناسەبەتدا ئەوەی روون کردۆتەوە، کەوا دوای ئەوەی بەشێکی زۆر لە هاوڕێ و دۆستە رۆشنبیرە کوردەکانی لە بەغدا، لە بەهاری ١٩٧٤ دا پەیوەندییان بەشۆڕشی چەکداری کوردستانەوە کردووە، یا وەك خۆی گوتەنی (هەموو وەشاخ کەوتبوون و من بەتەنێ مابوومەوە)، ئەو تێکستەی هۆنیوەتەوە. بڕوانە:

- لە بەهاری شیلاناوێوە بۆ پایزی ورمێ، چەپکێ گول چەپکێ نێرگز، بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، چاپی یەکەم، سلێمانی، ١٩٩٧: ٨٤ - ٨٨.

٣- بەگوێرەی بۆچوونی (ئوستن وارین و رینیە ویلك)، پێویستە جۆرە ئەدەبییەکان لە رووی تیورییەوە، لەسەر هەر دوو بنەمای" شێوەی دەرەوە (کێش و بنیات) و، شێوەی ناوەوە (بابەت)، دەستنیشان بکرێن. بڕوانە

- نظرية الادب: ٣٠٣.

٤- جووت سەروا: مەسنەوی: مزدەوەج: فۆرمێکی باوی شیعری فارسییە، لەسەر بنەمای هەمەڕەنگی سەروا دادەمەزرێت، هەر دێرێك (دوو نیوە دێر) جووتێك سەروای تایبەتی خۆی دەبێت، دەشێ لە دوای چەند دێرێك هەمان پیتە سەروای بەرایی دووبارە بێتەوە:

آ ____________	آ ____________
ب ____________	ب ____________
ج ____________	ج ____________
د ____________	د ____________
آ ____________	آ ____________

له تێکستی مەسنەویدا یەکێتی کێش ڕەچاو دەکرێت، بەزۆری لە سەر کێشە کورت و سوکەکان دەهۆندرێتەوە. شانامەی فیردەوسی، خەمسەی نیزامی، (مثنوی معنوی) مەولانا جەلالەددینی ڕۆمی، لە مەسنەویاتە ناودارەکانی ئەدەبی فارسین.

بڕوانە:

– لغت نامە، ج ٤٣ : ٤١٢.

له ئەدەبیاتی کوردیدا هەموو بەرهەمی شیعری (گۆران)ی، پێڕەوەی لەم سیستەمە کردووە، وەکو چۆن داستانە شیعرییە ناودارەکانی وەکو" مەم و زین، شیرین و خەسرەو، لەیلا و مەجنوون.... بەم شێوەیە نووسراوەنەتەوە، ئەنجا لە شیعری فێرکردنیش هەر پێڕەوی لەم شێوەیە کراوە، وەکو لە" نەوبهارا بچوکان و، ئەحمەدی، دا بەدی دەکرێت.

٥– لە بناغەدا (سەنگ بەواتای بەرد یاخود گا بەرد)، بەنموونەی تەحەممول و خۆ ڕاگری و بێ دەنگی دەناسرێت، شاعیران لە کۆنەوە وەکو دۆستێکی خاوەن سەبر و نهێنی پارێز روویان تێ کردووە و خەم و کوڵی دەروونی خۆیان لە تەکیا هەڵرشتووە، خۆی شتێکی ئەفسانەییە و لە وێنەی مامە خەمە گوێ بۆ خەم و دەردی دڵی خەڵکی رادەهێڵێت:

– فرهنگ فارسی، ج٢: ١٩٣٥.

٦– ساقینامە وەکو هونەرێکی بڵاو لە ئەدەبی فارسیدا بەرچاو دەکەوێت، شاعیرانی تورکیش بە چاولێکەری لە فارسەکان لەم جۆرەیان هۆنیوەتەوە، ساقی نامەکەی (حافزی شیرازی) لە ئەدەبی فارسیدا ناودارە، کە ئەمە سەرەتاکەیەتی:

بیا ساقی آن می که حـال آورد	کـرامت فزاید کـمال آورد
به من ده که بس بیدل افتادەأم	وزین هردو بی حاصل افتادەأم

دوابەدوای حافز ساقی نامە دەبێتە جۆرێکی ئەدەبی بەربڵاو لە فارسیدا.

– انواع ادبی: ٢٥٩.

٧– کاریگەری و کارتێکردنی ئەدەبیاتی فارسی بەسەر هێمن و شیعرەکانی شتێکی ئاساییە، هێمن رای خۆی لەم بارەیەوە بەم شێوەیە دەربڕیوە: (مەولەوی کاری نەکردۆتە شیعرەکانم، بەڵام کاری کردۆتە دەروونم و هەژاندوومی، ئەگەر ئەو شیعرەی مەولەویم نەبیستایە، باوەڕ ناکەم – ناڵەی جوودایی – م وا بە ڕەوانی گوتبا).

– هێمن و بۆنی غەریبی، محمد فریق حسن، گ/ بەیان، ژ/ ٦٦ : ١١.

٨- یەکەمین تێکستیناڵەی جودایی بۆ یەکەمین جار لە گۆڤاری (بەیان)، ژمارە (٢٠) ی مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٧٤ دا بڵاوبۆتەوە. هەر ئەو تێکستە بە دەنگ و خوێندنەوەی شاعیر خۆی، لە شاری هەولێر و لە ماڵی برای رووناکبیرمان (مومتاز حەیدەری)، لە رێکەوتی ١٩٧٧/٩/٢٥ لەسەر کاسێت تۆمار کراوە. مرۆڤ کاتێك بەوردی گوێ لەو کاسێتە دەگرێت و لەگەڵ دەقەکان بەراوردی دەکات، ئەوەی لا روون دەبێتەوە کە شاعیر دەقە بڵاوکراوەکەی گۆڤاری (بەیان) دەخوێنێتەوە نەك ئەوەی کە دواتر لە نامیلکەی (ناڵەی جودایی) چاپ و بڵاوکراوەتەوە.

٩- ناڵەی جودایی، هێمن، چاپخانەی (علاء)، بەغدا ١٩٧٩ : ١٢ — ٢٤.

١٠- هێمن لای چەند کەس و لە چەند بۆنەدا، ئەوەی درکاندووە کەوا تێکستەکەی نامیلکەی ناڵەی جودایی، هەم دەستکاری تێدا کراوەو هەمیش کەم و کورتی تێدا هەیە، واتە ناڕەزایەتی خۆی لەو بارەوە نەشاردۆتەوە، بڕوانە:

- چەپکێ گوڵ چەپکێ نێرگز: ١٢٩.

١١- ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب: ٢٨.

١٢- الصورة الفنية، د. جابر عصفور: ٢٥٧.

١٣- قراءة النص الشعري لغة وتشكيلا، د. هايل محمد الطالب: ٣٨.

١٤- وێنەی شیعری لە رێبازی رۆمانسی کوردیدا، عبدالقادر محمدأمين: ١٧.

١٥- النقد الادبي، أحمد أمين: ٤٨.

١٦- هەر ئەو سەرچاوەیە: ٥٠.

١٧- موسيقى شعر، دكتر محمد رضا شفيعي كدكنى: ٤٤.

١٨- سەرچاوەی پێشوو: ٥٢.

١٩- تحليل النص الادبي: ٤٨.

٢٠- ئەلبەتە ئەمە هەمان ئەو قالبە کێشەیە کە (مەسنەوی مەعنەوی) مەولانا جەلالەددینی لەسەر دامەزراوە، کەوا هەم تێکستەکەی هێمنی شاعیر لەژێر کاریگەری و بە ئیحا لەوەوە هۆنراوەتەوە و هەمیش هێمن چەند دێڕێکی لە پێشەکییەکەی مەسنەویاتی مەولانادا تێهەڵکێشی تێکستەکەی خۆی کردووە.

٢١- چەپکێ گوڵ چەپکێ نێرگز: ١١٨.

٢٢- کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی: ١٩٧ — ١٩٩.

٢٣- علم العروض والقوافي: ١٥٢.

٢٤- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی: ١٥٩.

٢٥- موسيقى شعر: ٦٢.

٢٦- ڕەنگ بێت ئەم بۆچوونە سەبارەت بەشیعری عەرەبی و فۆرمە کۆنەکانی (غەزەل و قەسیدە) تاڕادەیەك ڕاست بێت، بەلاَم لە فارسیدا (مەسنەوی) بایەخێکی زۆری پێدراوە و سامانێکی گەورەی ئەدەبی فارسی لەبواری (شیعری داستانی و شیعری عاشقانە و عیرفانی و فێرکردن) ی پێ تۆمار کراوە. لە ئەدەبی کوردیش هەموو چیرۆك و داستانە شیعرییەکانی پێ نووسراوەتەوە، وەکو چۆن لەمەولوودنامەکان و لە شیعری فێرکردنی کوردیشدا پەیڕەوی لەم فۆرمە کراوە. هەروەها ئەدەبیاتی گۆران لە ٩٥٪ ی بەسەرەوە لەسەر ئەم سیستەمەیە، بڕوانە:

- موسيقى شعر: ٢١٦.
- شیعری فێرکردن لە ئەدەبی کوردیدا: ٤٢.

٢٧- زیباشناسی سخن پارسی/ ٣: ٤٢.

٢٨- موسيقى شعر: ٢١٦.

٢٩- من وای دەبینم کە ئەو جۆرە وێنە و پانۆرامایەی شیعری مەینۆشی (کچی شۆخی بادەگێڕ لە مەیخانەدا جام و پیالەی مەی بە دەستەوەیە و بەسەد ناز و عیشوەوە بە سەر پیر و مەینۆشانی خەراباتدا دەیگێڕێ و دابەشی دەکات...) هەر تەنیا لە دنیای شیعری کلاسیکیدا بەدی دەکرێت و هەمووشمان هەر لەو ڕێگەیەوە پەیمان پێ بردووە، وەگەرنا لە جیهانی واقیعی ڕۆژهەلاَتدا باوەڕناکەم لە هیچ ڕۆژگارێکدا ئەم وێنەیە بە شێوەیەکی ڕاستەقینە لە ئارادا بووبێت، ئەلبەتە نموونەی ئەم وێنەیەمان لە فۆلکلۆریشدا هەیە: جووتێ ساقی گوارە زێڕن /مەی لە مەیخانان دەگێڕن/ عاشقان لە دین وەردەگێڕن.

٣٠- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی: ٧٧.

٣١- شیکردنەوەی دەقی شیعری لە ڕووی زمانەوانییەوە: ١٢٨.

٣٢- سەرچاوەی پێشوو: ٣٢.

٣٣- ساختار و تأویل متن: ٦٨.

٣٤- بۆ درێژەی باسی ئەو مەسەلاَنە دەتوانرێ سەیری سەرچاوەی پێشوو: شیکردنەوەی دەقی شیعری لە ڕووی زمانەوانییەوە، لاپەرەکانی ١٢٥ - ١٨١ بکرێت.

٣٥- زمانەوانی: ٨١.

٣٦- علم الاسلوب: ٢٢٥.

٣٧ قراءة النص الشعري: ٩٢.

٣٨- شیکردنەوەی دەقی شیعری لەڕووی زمانەوانییەوە: ٣٠.

٣٩- اللغة الشعرية: ١٢٣.

٤٠- قراءات اسلوبية في الشعر الحديث: ٨.

٤١- ئەم جۆرەی ڕەگەزدۆزی ناتەواو، کە جیاوازی لە یەك دەنگی سەرەتای وشەکاندا بەدی دەکرێت، زیاتر دەچێتە خانەی جیاوازی فونیمی نێوان وشەکان، وەکو چۆن لە وشەکانی، کەم: خەم، بەدی دەکرێت، کە دوو وشەی سەربەخۆ و جیاوازن بە فونیمێکی سەرەتا لێك جیادەبنەوە.

٤٢- فەرهەنگی وشە دووانەکانی زمانی کوردی: ٦.

٤٣- كليات سبك شناسى: ٢١٦.

٤٤- علم الدلالة: ٧٩.

٤٥- قراءة النص الشعري: ١٧٠.

٤٦- كليات سبك شناسى: ٢١٨.

٤٧- تحليل النص الادبي: ٢١٨.

٤٨- قراءة النص الشعري: ٦٦.

٤٩- تحفه مظفريه: ب١.

٥٠- نظرية الادب: ٢٤٢.

سەرچاوەکان

أ/ کوردی:

١- ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، دکتۆرە شوکریە رەسول، مطابع التعليم العالي، اربيل، ١٩٨٩.

٢- تاريك و ڕوون، هێمن، بنکەی پێشەوا، ١٩٧٤.

٣- تحفه مظفريه، ئوسکارمان، ساخکردنەوەی: هێمن، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٥.

٤- چەپکێ گوڵ چەپکێ نێرگز، بنکەی ئەدەبی و ڕووناکبیری گەلاوێژ، چ١، سلێمانی، ١٩٩٧.

٥- زمانەوانی، محمد معروف فتاح، دار الحكمة للطباعة والنشر، اربيل، ١٩٩٠.

٦- شیعری فێرکردن لە ئەدەبی کوردیدا، ئەحمەد قەرەنی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.

٧- شیکردنەوەی دەقی شیعری لە ڕووی زمانەوانییەوە، عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، نامەی زانکۆی، کۆلیجی زمان، زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر، ٢٠٠٧.

٨- فەرهەنگی وشە دووانەکانی زمانی کوردی، تەها فەیزی زادە، ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی (انتشارات صلاح الدين ايوبی)، ورمێ، ١٣٦٧.

٩- کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی، د. محەمەد بەکر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

١٠- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٩.

١١- ناڵەی جودایی، هێمن، چاپخانەی (علاء)، بەغدا، ١٩٧٩.

١٢- وێنەی شیعری لە ڕێبازی رۆمانسی کوردیدا، عبدالقادر محمد ئەمین، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.

ب/ عەرەبی:

١٣- تحليل النص الادبي، محمد عبدالغني المصري – مجد محمد الباكير البرازي، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، ط١، عمان، الادرن، ٢٠٠٢.

١٤- الرومانتيكية، الدكتور محمد غنيمي هلال، ط٦، دار العودة، بيروت، ١٩٨١.

١٥- الصورة الفنية، د. جابر عصفور، ط٣، المركز الثقافي العربي، بيروت، ١٩٩٢.

١٦- علم الاسلوب، د. صلاح فضل، ط١، دار الافاق الجديدة، بيروت، ١٩٨٥.

١٧- علم الدلالة، الدكتور أحمد مختار عمر، ط٥، عالم الكتب، القاهرة، ١٩٩٨.

١٨- علم العروض والقوافي،الدكتور حميد آدم ثويني، ط١، دار صفاء للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٤.

١٩- قراءات اسلوبية في الشعر الحديث، د. محمد عبدالمطلب، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٩٥.

٢٠- قراءة النص الشعري لغة وتشكيلا، الدكتور هايل محمد الطالب، ط٢، دار الينابيع، دمشق، ٢٠٠٨.

٢١- نظرية الادب، اوستن وارين – رينية ويلك، ترجمة: محي الدين صبحي، مطبعة خالد الطرابيشي، ديمشق، ١٩٧٢.

٢٢- النقد الادبي، أحمد أمين، ط٤، دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان، ١٩٦٧.

٢٣- اللغة الشعرية، محمد كنوني، ط١، دار الشؤوف الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٧.

ج/ فارسی:

٢٤- انواع ادبی، دكتر سيروس شميسا- چاپ دهم، انتشارات فردوس، تهران، ١٣٨٣.

٢٥- زيباشناسی سخن پارسی /٣، مير جلال الدين كزازی، چاپ چهارم، نشر مركز، تهران، ١٣٨١.

٢٦- ساختار وتأويل متن، بابك احمدی، چاپ ششم، نشر مركز، تهران، ١٣٨٢.

٢٧- فرهنگ فارسی/ ج٢، دكتر محمد معين، مؤسسه انتشارات أمير كبير، تهران، ١٣٦٠.

٢٨- كليات سبك شناسى، دكتر سيروس شميسا، چاپ نخست، نشر ميترا، تهران، ١٣٨٤.

٢٩- لغت نامه/ ج٢٩، چاپ سيروس، تهران، ١٣٣٤.

٣٠- موسيقى شعر، دكتر محمد رضا شفيعى كدكنى، چاپ هفتم، مؤسسة انتشارات آگاه، تهران، ١٣٨١.

د/ گۆڤار:

٣١- گۆڤارى بەيان، ژمارە (٢٠)، كانوونى يەكەم، ١٩٧٤.

٣٢- گۆڤارى بەيان، ژمارە (٦٦)، ئەيلولى ١٩٨٠.

هونەرەكانی ڕوخسارو ناوەرۆك لەشیعری جەلال جۆبار

پێشەكی/

ڕێنیسانسی دووەمی شیعری كلاسیكی كوردی لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەم لەمەڵبەندی میرایەتی بابان (سلێمانی)، لەسەر دەستی نالی و سالم و كوردی سەری هەڵدا، دوابەدوای تێپەڕبوونی سەردەم و كۆچكردنی رابەرەكانیشی، (پێچەوانەی هەریەك لەقوتابخانە شیعرییە مێژووییەكانی پێشتری وەكو گۆرانی و كرمانجی باكوور)، ئەو بزووتنەوە شیعرییە ئاڵاكەی نانەوێ و گڕوگڵپەو بڵێسەی مەشخەڵانی دانامركێتەوە، بەڵكو لەزۆربەی ناوچەكانی (كوردستانی خواروو و رۆژهەڵات) پەرە دەستێنێ و بڵاودەبێتەوە. لەهەریەكێك لەو ناوچەو دەڤەرانەی كوردستان شاگردو مورید و پێڕەوكاری تازە بۆ قوتابخانەی شیعری نالی پەیدا دەبن و دەبن بەئاڵاهەڵگری بزووتنەوەكەو پەرەی پێدەدەن و بڵاوی دەكەنەوە تا ئەوەی گیانی بزووتنەوەكە تا سەردەمانێكی درێژ بەزیندوویی دەهێڵنەوە. لەناوچەی سۆرانەتی بەگشتی و بەتایبەتیش لەشاری كۆیە، كە دواتر بەمەڵبەندێكی درەوشاوەی زانست و ئەدەب و هونەرو نیشتمانپەروەرێتی دەناسرێت لەمێژووی كوردەواریدا، مەزن شاعیرانی وەكو حاجی قادرو مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادەو و ئەمین ئاغای ئەختەر پەیدا دەبن كە دەبن بەشاگردی قوتابخانەكەی نالی و دەستەی یەكەمی شاعیرانی كۆیە پێك دەهێنن. دوای ئەمانیش كاروانەكە بەردەوام دەبێ و دەستەی دووەمی شاعیرانی كۆیە پێدەگەن، لەوێنەی نیهانی، عاسی، مەلای گەورە، خادیم. لەناوەڕاستی سەدەی بیستەم نەوەیەكی تازە لەشاعیرانی كۆیە دێنە مەیدان لەنموونەی عەونی، دڵدار، سامی عەوداڵ و حەوێزی و جۆبار و .... هتد.كەواتە (جۆبار) یەكێكە لەوانەی كە نەوەی سێیەمی شاعیرانی كورد لەكۆیە پێكدەهێنن.

(جۆبار) نازناوی شـاعیری کـۆیی، جـەلالی کـوڕی سـەعیدی کـوڕی عەبـدوڵلای کوڕی حاجی محەمەدی خدر بەگەو لەتیرەی خۆشناوانە. ساڵی ١٩٢٩لەشاری کۆیە چاوی لەژیان هەڵهێناوە، باوکی مەلا بووە، بەڵام هێشتا جۆبار لەسەر پـشتی لانـك دەبێت کەباوکی کۆچی دوایی دەکات ودایکی ئەرکی پێگەیاندن و پەروەردەکردنی جۆبـارو هـەر سـێ خوشـکەکەی کەلـەو گـەورەتر بـوون، دەگرێتەئەسـتۆ. بـەهۆی دژواری و سـەختی ژیـان و گـوزەرانی ئـەو خێزانـە جۆبـار دەرفـەتی خوێنـدنی بـۆ هەڵنەکەوتووە، نەلەحوجرەی مزگەوت و لەلای مەلا نە لەقوتابخانەی میری، بـەڵام چونکێ منالێکی بەهرەدارو بلیمـەت بـووە، تامـەزرۆیی خوێنـدن و فێربـوون بـوە، بۆیە لەڕێگەی تێکەڵاوی و هەڵسوکەوت لەگـەڵ منـداڵانی هـاوڕێی کـە لەقوتابخانـە دەیان خوێندو هاموشـۆکردنیان لـەماڵ و لەگـەڕەك و لـەکۆلان، دەتـوانێ بەچـاکی فێری خوێندنەوەو نووسین بێت، ئەنجا لەسەر ئەو ڕێڕەوە بـەردەوام دەبێـت وردە وردە خۆی پێدەگەیـەنێت، لـەلایێ کاسـبی دەکـات و یارمـەتی خێزانەکـەی دەدات لەلایەکی دیکەش لەسـەر خوێندنـەوەو فێربـوون بـەردەوام دەبێـت، تـاوەکو جگـە لەکوردی زمانەکانی وەکو فارسی و عەرەبیش فێردەبێت. لە تەمەنی بیست ساڵیدا بەهرەی شیعرو هۆنراوەی لێ دەڕسکێ و دەکەوێتە سەر کەلکەلەی شیعر نووسین، لەپاڵ کارو کاسبی و شیعر نووسین دا لەخـەباتی نیـشتمانی گەلەکەشـی بەشـداری دەکات. خاوەنی کۆمەڵێك شـیعرو هـۆنراوەی ڕەنگاوڕەنگـە کـە زۆربـەیان لەلایـەن دەنگ خۆش و گۆرانی بێـژو هونەرمەنـدانی کۆیـە بـەئاوازو گۆرانییـەوە گـوتراون و لەئیستگەو تەلەفزیۆنەکانەوە لەماوەی پەنجا ساڵی رابردوودا تۆمار کراون. جۆبـار شـاعیرێکی خۆڕسـکی عاشـق و عاشـقێکی شـاعیرو شـەیدای هونـەرو ئـافرەت و سروشتی نیشتمانەکەی بووە، شیعری بۆجوانی و دڵداری و ئـەڤین و خـاکی پـاکی وڵاتەکەی چڕیوە، بوولبـولێکی خۆمـاڵی بـووە لەسـەر درەخـتی جـوانی سروشـتی کوردستان هێلانەی چێ کردووەو نەغمەو وئاوازی خوێندووە.

کاریگـەری شـاعیرانی هاوچـەرخی خـۆی لەوێنـەی گـۆران و عـەونی و دڵـدار بەسەر شیعرو بەرهەمەکانییەوە دیارە، ئێستا لـە ژیانـدا مـاوەو لـە شـاری کۆیـەی زێدو مەڵبەندی ژیان و پێگەیشتنی دادەنیشێت، دەسـتبەرداری کـارو کەسـابەتیش نەبووە، تا ئێـستا بەرهـەمی شـیعرو هۆنراوەکـانی لـە دیوانێکدا کۆنەکراوەتـەوەو

لەچاپ نەدراوە، لێرەدا لە هەوڵی ئەوەداین تیشکێك بخەینە سەر ڕوخسارو ناوەڕۆك لەبەرهەمی شیعری ئەو هونەرمەندە، بەو ئومێدەی لە ئایندەیەکی نزیکدا کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی لە دیوانێکدا کۆبکەینەوەو بیخەینە ژێر چاپەوە.
باسەکەمان بەشێوەیکی گشتی بەسەر ئەم بەش و بڕگانەدا دابەش دەبێت:

بەشی یەکەم / ڕوخساری شیعری جۆبار

أ- زمانی شیعری

ب- کێش: ١- کێشی عەرووزی ٢- کێشی خۆماڵی

ج- سەروا: ١- یەکێتی سەروا ٢- جووت سەروا ٣- چوارین

بەشی دووەم / مەبەستی ناوەڕۆکی شیعری جۆبار

أ- مەبەستی دڵداری

ب- بابەتی جوانی ئافرەت و سروشت

ج- مەبەستی ئاینی

د- هۆنراوەی بۆنەو موناسەبات

هـ- مەبەستی سیاسی

و- مەبەستی داشۆرین

ز- مەبەستی ستایش و پیاهەڵدان

ح- هۆنراوەی گۆرانی

ط-هۆنراوەی منداڵان

ی- لاواندنەوەی سەرگۆڕەکان

ئەنجام

پەراوێزەکان

لیستی سەرچاوەکان

بەشی یەکەم
ڕوخساری شیعری لای جۆبار

ڕوخسار ئەو رووپۆش و وتاراو قالبەیە کە تێکستی ئەدەبی تیایدا دەمەیێت و خۆی تیادا پێشکەش دەکات، ئەمەش لەگەڵ مەبەست و ناوەرۆك دا لەگۆڕانێکی بەردەوام دا دەبێت و تەعبیر لە ئەزموون و تاقیکردنەوەی شاعیردا دەکات لەبارودۆخ و سەردەمێکی دیارکراودا.

یەکەم ئاکاری ڕوخساری شیعری لای هەر شاعیرێك لەسەرەتادا زمان و دەربڕینە، ئەنجا لایەنی تەکنیك و فۆرمی ئەو دەربڕینانەیە کە ئەزموونی شاعیری تیادا بەرجەستە دەبێت و خۆی لەهونەرەکانی کێش و قالبە کێش و سەرواوە دەدۆزێتەوە، بەم پێیە فۆرم و ڕوخساری شیعری لای جۆبار لەم سێ لایەنەوە بەدیاردەکەوێت.

یەکەم : زمانی شیعری

جۆبار بەو هۆیەی کە شاعیرێکی خۆڕسك بووەو باری خوێندەواری ئەوەندە هەڵکشاو نەبووە، بۆیە زمان و گوتاری شیعری ساکارو پەتی و خۆماڵیانەیە. شیعرەکانی بە وشەو دەربڕینی نەرم و رەوان و ئاسان هۆنیوەتەوە تاوەکو خوێنەری لەهەموو چین و توێژەکان بەسانایی تێی بگەن. لەگەڵ ئەوەشدا لە دروستکردنی مانای هونەری و شاعیرانەدا بەو کەرەستە خۆماڵیانە، هونەری نواندووەو شێوازێکی تایبەت بەخۆی پێکهێناوە، کە ئەمەش یەکێکە لە سەرەتاکانی هونەری شیعری لای هەر شاعیرێکی بلیمەت.

پارچەی لیریك و سروودەکانی رەوان و بێ گرێ و گۆڵن، دارشتنەکانی سووك و پڕ لەنەشئەو مۆسیقا و ئاودارن. لە هەندێ لە شیعرە عەروزییەکاندا تا پلەیەك وشەی بێگانەی بەکارهێناوە بەڵام زۆر بە کەمی، ئەو وشانەی کە بەکاریشی هێناون چونەتە ناو زمانی کوردی و پەسند کراون و وەرگیراون و بوون بە بەشێك لە زمانی کوردی و بەکارهێنانیان لە لایەن شاعیرەوە زیاتر مۆرکی زمانی کوردیان

پێدەبەخشیّ، خوێندەوارو نیمچە خوێندەواری کورد ئاگایان لەو وشانە هەیەو تێیان دەگەن و بە ماناو وێنەیەکی نویّ هەناسە هەڵدەکێشن. هەرچەندە جۆبار جگە لە زمانی دایك زمانی عەرەبی و فارسیشی بەباشی زانیوە، بەلاّم لەناو هۆنراوەکانی بەکاری نەهێناون. بە پێچەوانەوە لە شیعرە میللی و خۆماڵیەکاندا بەتایبەتی جووت قافییەکانی زیاتر وشەی کوردی پەتی بەکارهێناوە، بەشێوەیەکی گشتی شاعیر ژیانێکی تازە دەداتە ئەو وشانەی دەچنە ناو بنیاتی دروست بوونی شیعرەوە لە حالەتی وەستان و قەتیس بوونەوە دەیانبا بۆ حالەتی بە خۆهاتنەوەو داهێنان.

دووەم : کێش

١- <u>کێشی عەرووزی</u>

جۆبار وەکو زۆربەی شاعیرەکانی پێش خۆی هەردوو جۆر کێشی شیعری (خۆماڵی و عەرووزی) بەکار هێناوە هەرچەندە لە سەرەتای دەستکردنی بە نووسینی هۆنراوە بە کێشی خۆماڵی دەستی پیّ کردووە ، بەلاّم کێشی عەروزیش لە ناو هۆنراوەکانی دا خۆی دەبینێتەوە، جۆبار لەشیعرە عەرووزییەکانی تەنیا دوو کێشی بەکارهێناوە کە ئەویش هەردوو کێشی (هەزەج) و (رەمەل)ن، لەگەڵ هەندیّ لەقالبە کێشەکانی ئەو دووانە بەم شێوەیە:

أ- هەزەج

لە شیعری کوردیدا(هەزەج لە کێشە باوەکانە ، هۆیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئاهەنگداری و سووکی کێشەکە و گونجانی لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی زمانی کوردیدا،کێشەکە چونکە گورج و سوکو بە ئاهەنگە پەسند کراوەو شاعیران زۆر بەکاریان هێناوە) [1] ،ئەو قالبە کێشانەی هەزەجیش کە جۆبار بەکاری هێناون بریتین لەمانە:

١- هەزەجی هەشتی تەواو

قالبە کێشەکەی بەم جۆرەیە (مفاعیلون مفاعیلون مفاعیلون مفاعیلون ×٢) شیعرەکانی وەکو (زەمانە ، مرۆڤی نا مرۆڤ ، شیوەنی تاهیر تۆفیق ، بە دگۆ ،

کورد قڕان) بەم قالبە کێشە هۆندراونەتەوە ، کە هۆنراوەی (بەدگۆ) بە نمونە وەردەگرین:—

ئەوانەی هەرخەریکی چاوەدێری و باسی خەڵکینە ،

بەدەم تیری زمانیان دژ هەموو کەس هەر لەپێکینە ،

ئە/وا/نەی/هەر/خە/ری/کی/چا/وە/دێ/ری و/با/سی/خەڵ/کی/نە ،

ب — — — / ب — — —/ ب — — —/ ب — — —

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

بە/دەم/تی/ری/ز/مان/یان/دژ/هە/موو/کەس/هەر/لە/پێ/کی/نە ،

ب — — — /ب — — —/ب — — — /ب — — —

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

بەڵام دەبێ برگەی کۆتایی هەردوونیوە دێڕەکە ئیشباع بکرێ، ئیشباعیش بریتییە لە درێژکردنەوەی برگەی کورتی کۆتایی دێر، بە پێی دەستووری شیعری عەرووزی هەموو برگەیەکی کۆتایی نیوە دێڕی یەکەم و دووەم ئیشباع دەکرێ، هەروەها هۆنراوەی (کورد قڕان) یش بە نمونە وەردەگرین کە بە هەمان کێش هۆنراوەتەوە :

لەپێنجی سێی هەزارو نۆسەدو هەشتاو هەشت توانی

دڕندەی عەفلەقی هەڵسێ لە کوردستان بەتاوانی

لە/پێن/جی/سێی/هە/زا/رو/نۆ/سە/دو/هەش/تا/و/هەشت/توا/نی

ب — — — / ب — — —/ ب — — —/ ب — — —

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

د/ڕن/دەی/عەف/لە/قی/هەڵ/سێ/لە/کور/دس/تان/بە/تا/وا/نی

ب — — —/ ب — — —/ ب — — —/ ب — — —

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

٢- هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفوفی مەحزوف .

قالبەکەی بەم جۆرەیە (مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن × ٢) جۆبار شیعری (بەم وێنەیە) بەم قالبە هۆنیوەتەوە.

بـــــەم وێنەیە بێ وێنەیە بـەم شێوەیە مەندە
بەم لێوە بەخەندە دەمەکەت کارگەیی قەندە

بەم/وێ/نە/یە/بێ/وێ/نە/یە/بەم/شێ/وە/یە/مەن/دە
— — ب / ب — — ب / ب — — ب / ب — —
مـفـعـول مـفـاعـیـل مـفـاعـیـل فـعـولـن

بەم/لێ/وە/بە/خەن/دە/دە/مە/کەت/کار/گە/یی/قەن/دە
— — ب / ب — ب ب / ب — — ب / ب — —
مـفـعـول مـفـاعـیـل مـفـاعـیـل فـعـولـن

٣- هەزەجی شەشی مەقسور

قالبە کێشەکەی بەم شێوەیە (مفاعیلن مفاعیلن فعولان × ٢)، شاعیر لە شیعری (جەژنە) دا ئەم قالبە کێشەی بەکار هێناوە:

ئەوا جەژنە وەرن ئەی دۆست و یاران
لـــەلادێ و شـــارو ڕەشماڵ و دەواران

ئە/وا/جەژ/نە/وە/رن/ئەی/دۆس/ت و/یا/ران
ب — — ب / ب — — — / ب — —
مـفـاعـیـلون مـفـاعـیـلون فـعـولان

لە/لا/دێ و/شا/رو/ڕەش/ما/ڵ و/دە/وا/ران
ب — — — / ب — — — / ب — —
مـفـاعـیـلون مـفـاعـیـلون فـعـولان

٤- هەزەجی شەشی مەحزوف

قالبە کێشەکەی بەم جۆرەیە (مفاعیلن مفاعیلن فعولن × ٢) شاعیر لە شیعری (شیوەنی وریای خوارزام و هەتا گەنج بوم) ئەم کێشەی بەکار هێناوە .

لــەشین و مـــاتەمینی کـــاکـــە وریا
هەموو ئەوچاوی دیبووی بۆی دەگریا

لە/شی/ن و/ما/تە/می/نی/کا/کە/ور/یا
ب — — —/ب — — —/ب — —
مـفـاعـیـلن مـفـاعـیـلن فـعولـن

هە/موو/ئەو/چا/وی/دی/بوی/بۆی/دە/گر/یا
ب — — —/ب — — —/ب — —
مـفـاعـیـلن مـفـاعـیـلن فـعولـن

هەتا گەنج بووم نەبوو پیریم لەبیر بێ
کـــەچی ئێستا ئـــەوا پیریم بـەپیر دێ

هە/تا/گەنج/بوم/نە/بو/پی/ریم/لە/بیر/بێ
ب — — —/ب — — —/ب — —
مـفـاعـیـلن مـفـاعـیـلن فـعـولـن

کە/چی/ئێس/تا/ئە/وا/پی/ریم/بە/پیر/دێ
ب — — —/ب — — —/ب — —
مـفـاعـیـلن مـفـاعـیـلن فـعـولـن

ب- ڕەمەل

ئەم کێشەش(یەکێکە لە کێشە باوەکـان ، لای (جـەزیری) تـاکو نـزیکترین شاعیری ئەم سـەردەمەمان بـەکار هـاتووە ، ئـەم کێـشە ئاوازەکـەی زۆر سـووکەو پیتەکانیشی نەرمن)[٢]، لەم قالبە کێشانەی جۆبار بەکاری هێناون:

١- ڕەمەلی هەشتی مەحزوف

قالبـە کێـشەکەی بـەم جۆرەیـە (فـاعلاتن فـاعلاتن فـاعلاتن فـاعلن × ٢) جۆبار شیعرەکانی وەکو (ڕاز لە کـورد ، وەسـفی کۆیـە ، کـوڕی ڕۆژ ، شـەوی شووم ، کەوی خۆخۆر ، یادی حاجی قـادر ، ستایـشی ئـایینی ، گـوڵی بـاغ) بەم قالبە هۆنیوەتەوە ، ئێمە شەوی شوم بە نمونە وەردەگرین:

لەم شەوی شوومە چ بانگێك بوو بە گوێمان دادرا

دەرگـەیی شـــادی لـە خـــەڵکی شاری کۆیە داخرا

لەم/شە/وی/شوو/مە/چ/بان/گێك/بوو/بە/گوێ/مان/دا/د/را

ــ ب ــ ــ /ــ ب ــ ــ / ــ ب ــ ــ/ ـ ب ــ

فـاعـلاتـن فـاعـلاتـن فـاعـلاتـن فـاعـلـن

دەر/گە/یی/شا/دی/لە/خەڵ/کی/شا/ری/کۆ/یە/دا/خ/را

ــ ب ــ ــ/ــ ب ــ ــ /ـ ب ــ ب /ـ ب ــ

فـاعـلاتـن فـاعـلاتـن فـاعـلات فـاعـلـن

٢- ڕەمەلی هەشتی مەقسور

قالبـە کێـشەکەی بـەم جۆرەیـە (فـاعلاتن فـاعلاتن فـاعلاتن فـاعلان × ٢) هۆنراوەی (ئەنجامی شەڕ) ی بەم جۆرە کێشە هۆنراوەتەوە :

که به بیرم دێتەوە ڕۆژی شەڕی ئەوسای جیهان

دڵ ئەکەوتە لەرزە یەکپا حالەتم دێتە هـــەژان

کە/بە/بی/رم/دێ/تە/وە/ڕۆ/ژی/شە/ڕی/ئەو/سای/جی/هان

ـــ ب ـــ ـــ /ـــ ب ـــ ـــ /ـــ ب ـــ ـــ /ـــ ب ـــ

فـاعـلاتـن فـاعـلاتـن فـاعـلاتـن فـاعـلان

دڵ/ئە/کەو/تە/لەر/زە/یەک/پا/حا/لە/تم/دێ/تە/هە/ژان

ـــ ب ـــ ـــ /ـــ ب ـــ ـــ /ـــ ب ـــ ـــ /ـــ ب ـــ

فـاعـلات فـاعـلاتـن فـاعـلاتـن فـاعـلان

٢- کێشی خۆماڵی (بڕگەیی)

جۆبـار لـە پـاڵ بـەکارهێنانی کێـشی عـەرووزی ئـەو کێـشەی دیکەشـی بەکارهێناوە کە بەکێشی بڕگەیی یان کێشی پەنجـە ناسـراوە، (شـێخ نـوری شـێخ صـالح)بـەم شـێوەیە پێناسـەی کێـشی بڕگـەیی دەکـات : (وەزنـی هیجـائی بـە عیبـارەتێکی موسەلـسەل ئـەڵێن کەخرابێتـە شـکلێکی مەوزونـەوە وەقتـێ کـە پارچـەکانمان جیـاکردەوە عـەدەدی هیجـای مەصـرەعی ئـەوەل لەگـەڵ عـەدەدی هیجـای مەسـڕەعی پانیـدا مـساوییە بەقـەدەر یـەك بـن، کـەوابوو مـوافقی وەزنـی هیجـائی لـە مەسـڕەعێکدا چـەند هیجـا بـێ لازم ئـەکا لـە مەسـڕەعەکەی تریـشدا ئەوەندە هیجا بێ... لە وەزنی هیجائیدا دائما ئینسان دەتوانێ کە عـددی هیجـائی مەسڕەعەکان بە ئەموست بژمێرێ بناء علیه بەم وەزنە حیسابی ئەموستیـشی پـێ ئـەڵێن)[٣] . (لـەم پێناسـەیەدا (شـێخ نـوری شـێخ صـالح)دوو شـت دەخاتـە ڕوو یەکەمیان لە کێشی بڕگەییدا دەبێت ژمارەی بڕگەکانی دێڕی یەکەم لەگەڵ ژمارەی بڕگەکانی دێڕی دووەم وەکو یەك بن کەواتە کێشی بڕگـەیی یـان پـەنجـە،کێـشێکی

نەتەوەیی کۆنە،هەموو بەیت و گۆرانی فۆلکلۆری کوردی بەم کێشە وتراوە ، زیاتر شاعیرانی شێوەی گۆرانی بەکاریان هێناوە، گشت شیعرەکانی مەولەوی لەسەر ئەم کێشە ڕەسەنە کوردیەن،لەم دواییەشدا لەشیعری شاعیرانی نویٚ دا بەگوڕ سەری هەڵداوەتەوە ،زۆربەی شیعرەکانی پیرەمێردو هەندێك لە شیعرەکانی قانیع و زۆربەی هەرەزۆری شیعرەکانی (گۆران)و شاعیرانی دوای گۆران بە دەگمەن نەبێت لەسەر ئەم کێشەن، ئەم جۆرە کێشە بە پێی ژمارەی بڕگە لەدێرەکاندا نەك کورت و درێژی بڕگەکان دیاریی دەکرێت و پێویستە ژمارەی بڕگەکان بە ژمارە ئەوەندەی یەك بن واتە ئەگەر هەنگاوێکی بەیتەکە (٥) بڕگەیی بیٚ پێویستە هەنگاوەکانی تریش هەرئەوەندە بن [٤].

بەم جۆرە جیاوازی کێشی بڕگەیی لەگەڵ کێشی عەروزی لەوەدایە کە لەم جۆرە کێشەداکورت و درێژی بڕگەکان لە دەست نیشانکردنی جۆری کێشەکە دەوریان نییە بەڵکو ژمارەی بڕگەکان ئەم دەورە دەبینن، (کێشی ڕەسەنی کوردی لە (٥) بڕگەییەوە دەست پیٚ دەکات تاوەکو (١٦) بڕگەیی هەرچەندە (١٦) بڕگەییەکە هەر هەشتیەکەیە و دووبارە کراوەتەوە، ئەگەرچی کێشی(٩)بڕگەیش یەکجار دەگمەنەو کێشی(١٤) بڕگەیش ئەگەر پشووەکەی لە(٧)دا نەیەت ئەوا کێشی عەرووزی عەرەبییە بەتایبەت دەریای(طویل) [٥]. لە کێشی بڕگەیی (جۆبار) ئەم جۆرانەی بەکاهێناوە:

أ-پێنج بڕگەیی :

ئەم کێشە لە شیعری کوردیدا دەگمەنە،چونکە شاعیر زۆرجار لە (٥)بڕگەوە تێپەڕ دەکات بەرەو(١٠) بڕگە، واتە پشووی دوای پێنج ناکات بە سەروا، بەڵکو پشووی دوای (١٠) دەکات بە سەروا، بۆیە کێشەکە دەبێت بە (١٠) بڕگەیی، (جۆبار) تەنیا هۆنراوەی (یارم بیٚ شانە)ی بەم جۆرە کێشە هۆنیوەتەوە :

یا/رم/بیٚ/شا/نە (٢+٣)
پر/چی/پەخ/شا/نە (٢+٣)
بە/سەر/کۆڵ/وا/نە (٢+٣)
شا/ڵی/سەر/شا/نە (٢+٣)

ب-شەش بڕگەیی :

ئەمەش جۆرێکی تری کێشی خۆماڵییە، ئەم جۆرە زۆر بەکەمی لەناو هۆنراوەی کوردیدا بەرچاو دەکەوێت، (جۆبار)یش تەنیا هۆنراوەکانی (بەهیوات، کیژە کۆچەری) لەسەر ئەم کێشەیە:

بە/هی/وات/گ/یا/نە
حا/ڵم/پە/ری/شا/نە
د/ڵم/وا/حەی/را/نە
عا/ش/قی/لی/وا/نە

ج-حەوت بڕگەیی :

کێشێکی خێرایەو لە فۆلکلۆری کوردیدا دوای کێشی هەشت بڕگەیی دێت، گۆران لە بارەی ئەم کێشەوە دەڵێت(لەم ساڵانەی دواییدا ژمارەیەکی زۆر هەڵبەستی تازەی پێدانراوە)[٦]. زۆربەی بیرو ڕاکان لەسەر ئەوەن کە کێشی حەوت بڕگەیی بریتییە لەدوو هەنگاو: هەنگاوی یەکەم چوار بڕگەییەو هەنگاوی دووەم سێ بڕگەییە واتە(٤+٣)) بەڵام (دڵشاد علی) لە بارەی دەستەپێیەکانی ئەم کێشەوە دەڵێت (تەنهادەستەپێی(٤+٣)یان لێ دیاریی کردووە ئەمە لە کاتێکدا کە گەلێ هەڵبەستمان لە سنووری ئەم کێشەدا دەستەپێی (٢+٥) یان(٥+٢) شیان تێدا بەکارهێناوە)[٧]. (جۆبار) ژمارەیەکی زۆری هۆنراوەکانی بەم جۆرە کێشە هۆنیوەتەوە، وەکو(هەڵسە شۆڕێ،چنارۆك،بۆم بڵێ تۆزە تۆزە،ئەی تەمبەڵ، دولبەرێ، چاوەڕوانی، کوردستان، نەورۆزو ڕاپەڕین، پارتایەتی)، هۆنراوەی (چاوەڕوانی) بە نموونە وەردەگرین:

بە/چا/وی/چا/وەڕ/وا/نی
لە/ڕێی/یا/رم/دەڕ/وا/نی
کا/تێ/لە/پڕ/پەی/دا/بوو
دەر/کەوت/بە/ڕەو/تی/جوا/نی

د-هەشت بڕگەیی :

گۆران ئەم کێشە بە کێشە باوەکانی شیعری نوێی کوردی دادەنێت و لەو بارەیەوە دەڵێت:(کێشی هەشت بڕگەییش لە فۆلکلۆری کوردیدا زۆر باوە،واش دێتە بەرچاو هەتا بەرەو ناوچەی شێوە کرمانجی بڕۆین باوی زۆرتر بێ ،بە پێچەوانەی (١٠) بڕگەیی کە تافی برەوی لە جەرگەی ناوچەی شێوە گۆرانییەوە دەست پێ دەکات)[٨] ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە زیاتر ئەو شیعرانەی بە شێوەی کرمانجی وتراون لە سەر ئەم جۆرە کێشە بنیات نراون، (هەردی)یش لە بارەی ئەم کێشەوە دەڵێت : (ئەم کێشە ئەوەندەی (١٠) بڕگەیی باوی هەیە بگرە زۆرترینی گۆرانییە خۆشەکانی فۆلکلۆری لەسەرئەم کێشەن)[٩] ، هەر سەبارەت بە فراوانی بەکارهێنانی ئەم کێشە لە شیعری نوێی کوردیدا دکتۆر مارف خەزنەدار پێی وایە: (ئەم کێشە لەلای شاعیرەکانی ئەم سەردەمەماندا لاپەڕەیەکی زۆری لە دیوانە شیعریەکانیاندا داگیر کردووە)[١٠].

کەواتە زۆربەی رایەکان لەسەر ئەوەن کە لە شیعری نوێی کوردیدا ئەم کێشە تا ڕادەیەکی زۆر لەلایەن شاعیرانەوە بەکارهێنراوە ، کێشی هەشت بڕگەیی جگە لە دەستەپێی(٤+٤) چەند دەستەپێیەکی تریشی هەیە کە بریتین لە دەست پێیــــەکانی (٣+٥)و(٥+٣)و(٢+٦)و (٦+٢)و(٢+٢+٤)و(٢+٤+٢)و(٢+٢+٢+٢)، (جۆبار) هۆنراوەکانی (ناخی دڵداری، ژنی نالەبار، لەڕێی هیوا، زستانی دژ، شەوی زستان لە کوردستان، شێخ، خۆری خەبات، ڕێوی و کەڵەشێر، مشك و پشیلە، ئاغایەتی، خزمی خراپ، ئەنفال و کیمیا بارانی کوردستان)ی بەم کێشە نووسیوە. لێرەدا هۆنراوەی(ئەنفال و کیمیا بارانی کوردستان) بە نموونە وەردەگرین:

ئەی/ئەن/جو/مە/نی/ئا/سا/یش
ئەی/نە/تە/وە/یەك/گر/تووە/كان
ئەی/كۆ/مە/ڵەی/ما/فی/م/رۆڤ
د/ژی/تا/وا/ن و/بەد/خوە/كان

ه- ده بڕگەیی :

ئەم کێشە لە هەرە باوەکانە، چونکە هەموو شیعرەکانی شێوەی گۆرانی و بەیت و شیعرە فۆلکلۆرییەکان لەسەر ئەم جۆرە کێشە بنیات نراون، ئەم کێشە لەبەر ئەوەی لەهەموو کێشەکان زیاتر لە شیعری کوردیدا بەکارهاتووە، بۆیە گۆران بەکێشی نەتەوەیی ناوی بردووەو دەڵێ: (ئەم کێشە لە هەڵبەستی کوردیدا ئەوەندە باوە پیاو بە ئاسانی ئەتوانێ ناوی لێ بنێ کێشی نەتەوەیی کورد)[11]، زیاترین کێش کە لە شیعری کوردیدا بەکارهاتبێ کێشی(١٠) بڕگەیی (٥+٥)ـە، هەروەکو دەردەکەوێت لە دەستەپێی کێشی (١٠) بڕگەیی (٥+٥) وەستان لە ناوەڕاستدایە. (جۆبار) هۆنراوەکانی (ئەی گوڵ، پەری وێنە، ستایشی ڕەمەزان، کەڵەشێر، پەرچەم لوول، هاوسێی خراپ، دیمەنی ژیان، نەسرین گوڵێك بوو، حەماغای کۆیە، شێخ حەمەسالح، بگرەباوەش خۆت)ی بەم جۆرە کێشە هۆنیوەتەوە، لێرەدا هۆنراوەی (پەری وێنە) بە نموونە وەردەگرین:

ئەی/پە/ری/وێ/نە/جوا/نی/بێ/وێ/نە
دی/مە/نت/ناو/دڵی/بی/نە/ری/شوێ/نە
تۆ/لە/ئا/سۆی/دڵ/پڕ/شەن/گی/مان/گی
ش/شۆ/خو/شەن/گی/چی/نی/قە/شەن/گی

و-یازدە بڕگەیی :

یەکێکە لە کێشە هەرە کۆنەکان،(لەپێش ئیسلامدا زۆر باو بووە ،بەلاّم لە سەردەمی نوێدا لەسالآنی بیستەکانەوە سەری هەڵداوەتەوە. ئەم کێشەش یەکێکە لەو کێشە ڕەسەنانەی کە شاعیرانی کورد سەر لە نوێ بوژاندیانەتەوە)[12] ، (ئەحمەد هەردی)یش لە بارەی ئەو کێشەوە دەدوێت و پێی وایە یەکەم شاعیر کە بەم کێشە شیعری وتبێت گۆرانە ، (کێشی یازدە بڕگەیی بریتییە لەسێ هەنگاو (٤+٤+٣) ، هەنگاوی یەکەم و دووەمیان چوار بڕگەییەو هەنگاوی سێیەمیان سێ بڕگەییە لام وایە لە ناوچەی ئێمەدا بۆ یەکەمجار (گۆران)شیعری پێ وتووە)[13] ، ئەم کێشە چەند دەستە پێیەکی لێ جیاکراوەتەوە (٤+٤+٣) و (٦+٥)و(٣+٣+٥)

و(٣+٤+٤) ، (جۆبار) هۆنراوەی (بابچینە کوێستان)ی بەم جۆرە کێشە هۆنیوەتەوە:

با/بچی/نە/کوێس/تان/بۆ/گەش/تی/ئەم/نا/وە
جوا/نی/جی/ها/نی/خوا/بەم/شوێ/نە/دا/وە
لە/چلەی/ها/وی/نا/نەو/بە/هار/ب/بی/نە
قەن/دیل/مەن/دی/لی/هەر/ف/ڕێ/نە/دا/وە

س- سێزدە بڕگەیی :

ئەم کێشە بەکێشێکی دیار دادەنرێت و لەشیعری شاعیرە تازەکاندا بەرچاو دەکەوێت، دەستەپێی ئەم کێشە پێکهاتووە لە (٤+٤+٥)، جۆبار تەنیا دوو هۆنراوەی (بە فیداتبم ، ئەمڕۆکە دڵم)ی بەم کێشە هۆنیوەتەوە:

بە/ فی/دات/بم/قەد/عەر/عەر/دڵ/ئا/شوف/تەی/تۆ/یە
فر/یام/کە/وەو/نا/چا/رم/چا/رەم/هەر/ئیم/ڕۆ/یە
ئا/وا/زی/نا/ڵەی/دڵ/بۆ/موش/تا/قی/دی/دا/رت
بول/بول/ئە/خا/تە/نا/ڵین/بەم/دا/دو/ڕۆ/ڕۆ/یە

سێیەم : سەروا

وەك ئاشكرایە، (كێش بە یەكێك لە ڕەگەزە سەرەكییەكانی شیعر دادەنرێت كە ڕۆڵی هەبێت لە بنیاتنانی ئاوازی دەرەوەی دا، بەڵام لە پاڵ ئەم ڕەگەزەدا ڕەگەزێكی تر هەیە بەشدارە لە بنیاتنانی ئەم ئاوازەدا ئەویش سەروایە)[١٤] ، عەرەبەكان زۆر گرنگی بە سەروا دەدەن و بە ڕەگەزێكی بنچینەیی شیعری لە قەڵەمی دەدەن ، بۆیە لە پێناسەی شیعردا دەڵێن: (شیعر قسەیەكی كێش و سەروادارەو واتایەك دەگەیەنێت)[١٥]، واتا لای عەرەب سەروا رەگەزێكی سەرەكی شیعرە . پێناسەی زۆرو جۆراوجۆریش لەبۆ سەروا كراوە كە هەر هەموو یان لە سەر ئەوڕایەن كەوا: ئەو دەنگە یان ئەو تیپە سەروا پێك دەهێنێت كە دەكەوێتە كۆتایی دێرە شیعرەوە، كەچی (عەزیز گەردی) بە پێچەوانەی ئەم بۆچوونانەوە بۆچوونێكی تری هەیەو دەڵێت (سەروا بریتییە لەو دەنگە یان كۆمەڵە دەنگەی لە

کۆتایی وشه سەروا دارەکان دووبارە دەبنەوە ئەمە بە تایبەتی لە کۆتایی لەت یان دێرە شیعروهەندێ جار لە ناوەوەش دێ)[١٦]، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە مەرج نییە سەروا هەر لە کۆتایی لەت یان دێرە شیعردا دوبارە بێتەوە بەڵکو هەندێ جار سەروا لە ناوەوەی دێرە شیعردا دێت و ئەو کاتە بەیتەکە سەروای ناوەوەی دەبێت، لە جۆرەکانی سەروای شیعری لە هۆنراوەکانی جۆباردا ئەم شێوانەی لێ دەبیندرێن :

١- یەکێتی سەروا

لە شیعری کلاسیکدا یەکێك لە مەرجە بنچینەییەکانی شیعر، یەکێتی سەروا بووە کە بە شێوەیەکی یەکگرتوو هاتۆتە خوارەوە و شیعرەکەی پێ تەواو کراوە، ئەمەش وەك کۆت و تەوقێك بووە لە گەردنی شاعیرداو ناچار بووە ملکەچی بێت و پەیڕەوی بکات بەمەش شاعیر ماوەیەکی تەسکی لەبەر دەمدا بووە بۆ دەربڕینی مەبەستەکەی ، کاکەی فەللاح پێی وایە (بۆ ئەوەی شیعر لە سەرەوە تا خوارەوە سەروایەکی یەکگرتووی هەبێت ، شاعیر ناچارە بە شوێن وشەدا بگەڕێت بۆ ئەمەش پێویستی بە فەرهەنگێکی تەواو هەیە، دیارە ئەمەش دەبێتە هۆی بەفیڕۆ دانی بەشێکی زۆر لە بەهرەو کاتی شاعیر، تەنانەت لەو حاڵەتەدا شاعیر وای لێ دێت کە نەتوانێت بە تەواوی ئەو مەبەستەی کە لە دڵ و دەرون و خەیاڵی دا هەیە بیگەیەنێت)[١٧] ، گۆرانیش پێی وایە لە بەر ئەوەی لە شیعری کۆندا پەیڕەوی یەکێتی سەروا کراوە بۆیە شاعیر ئەو بابەتەی کە مەبەستی بوو دەیخستە ناو یەك دێرەوە ، ئەمەش وا لە خوێنەر دەکا کە بتوانێ زۆر بە ئاسانی و بە هەوەسی خۆی دێرەکان پاش وپێش بکات بەبێ ئەوەی هەست بەو پاش وپێشییە بکرێت)[١٨].

بەشی هەرە زۆری شیعری کلاسیکی کوردی بەم شێوە سەروایە هۆنراوەتەوە، بۆیە پێشی وتراوە (سەروای یەکگرتوو) چونکە سەرواکە لەسەرەوە هەتا خوارەوە بەشێوەیەکی یەکگرتوو هاتۆتە خوارەوە. جۆباریش وەکو هەموو شاعیرانی پێش خۆی لە زۆربەی هۆنراوەکانی پێڕەوی ئەم جۆرەی کردووە لە نیزامی (سەروا)، شیعرەکانی (ڕاز لە کورد، هەڵسە شۆڕێ، وەسفی کۆیە، ژیانی

کۆیە، زەمانە، یارم بیٚ شانە، بەدگۆ، یادی حاجی قادر، گوڵی باغ ، کوردقڕان، جوانی کوێستان، ١٤ی تەمووزی١٩٥٨، ئەنجامی شەڕ، بەفیدات بم) سەر بەم سەروایە شیعریەن، لێرەدا شیعری(شەوی شوم) بە نموونە وەردەگرین:

لەم شەوی شومە چ بانگێک بوو بە گوێما دادرا
دەرگەیی شادی لە خەڵکی شاری کۆیە داخرا
ئەم شەپۆڵەی پڕ پەشێو شاری وەها داگرتووە
کەس بەهانای کەس نییە نەک دۆست هەتا خزم و برا

وە هەروەها هۆنراوەی (کەوی خۆخۆر)یش بە نموونە وەردەگرین:

چوومە راوی کەو لەسەر کێوان بەخۆو تیروکەوان
هەوڵی دەستکەوتم دەدا ماوەی گەلێک رۆژوشەوان
کەوتمە گەشتی باسک و دەشتی وەک بەهەشتی رووی زەمین
نیشتمانی کەوگەلان دەمدیت بە پۆل پۆل و رەوان

هەروەها لەهەندێك لەو پارچانەی شاعیر لەسەرکێشی خۆماڵی هۆنیویەتەوە هەمیسان پێڕەوی لەم جۆرەی سیستەمی سەروا (واتا سەروای یەکگرتوو) کردووە، وەکو لەهۆنراوەکانی (کوڕی رۆژ، بەم وێنەیە، هاوسێی خراپ)دا بەدیاردەکەوێت، لێرەدا نموونەیەك لەهۆنراوەی هاوسێی خراپ دەخەینە روو:

هەندیٚ هاوسیٚ هەن مۆن و بن بڕن	**هەروەک گورگێکن لەپێستی مەڕن**
قینـدار ناهەموار ڕەفتار نالەبار	**لەزیان بەخشی یەکجار لەزەڕن**
سەر زبان شەکرو بن زمان ژەهرن	**هەموو بەدەنیان خـوارو بە جەڕن**

٢-جووت سەروا (سەروای مەسنەوی)

کاتێك دوو نیوە دێڕی شیعرێك یەك سەروایان هەبێت پێی دەوترێت سەروای مەسنەوی، مارف خەزنەدار لەم بارەیەوە دەڵێت(شیعری جووت قافیە

یاخود " مزدەوەج" ئەمە بریتییە لەو شیعرەی هەموو دێرە شـیعرێکی قافیەیـەکی تایبەتی ئەبێ، واتە هەر دوو نیوە دێرە شیعری بەیت لەسەر یـەك قافیـە ئـەبن)(19) ، کەواتە هەر دێرێك سەروایەکی تایبەت و سەربەخۆی هەیەو لە سەروای دێڕەکانی ترجیایە، بەهەمان شێوە جۆبار هۆنراوەکانی وەکو (شیوەنی تاهیر تۆفیق، ناخی دڵداری، پـەری وێنـە، ستایشی ڕەمـەزان، جەژنـە، پارتایـەتی، ستایـشی ئـایینی، ڕێـوی وکەڵەشـێر، مـشك و پـشیلە، هــەتا گــەنج بــووم) بـەم شـێوە سـەروایە هۆنیوەتەوە، لێرەدا چەند دێر لەهۆنراوەی (ناخی دڵداری) بە نموونە وەردەگرین :

ڕۆژێك چوومە ماڵی وەســـتام	لەقاپیـــم داو نەختێك وەســـتام
دەنگێك وەرامــــی دایــــەوە	ســـــۆزی لەنـــاو دڵ نایــــــەوە
کارێکی وای لەهەســـت کـردم	هەردوو ئەژنۆکەی سست کردم
بەقــــرتەقــــرتی قاپ قاپـــە	دەتگـــوت دەنگــــی کچك چاپە
شۆخێك هات دەرگای کردەوە	بووکێك بوو لەپشــــت پەردەوە

٣- چوارین

چوارین لە (چوار نیوە دێڕ پێکدێت، کە قالبە سـەروای خـۆی هەیـە، دەشـێ بەتـەنیابێ ومەبەسـتێکی تایبـەتی دەربڕێـت یـاخود دەشـێت کۆپلەیـەك بێـت لـە شیعرێك)(20)، عەزیز گەردی دەربارەی چوارین دەڵێت: (چوارین پارچـەیەکی چـوار لەتییە کـێش و سـەروای تایبـەتی خـۆی هەیـە پارچـەیەکی تەنیایەو مەبەسـتێکی تایبەتی دەردەبڕێ وەکو، سۆفیزم و دڵـداری و فەلـسەفە و مەیخانـەو پەنـد و قسەی نەستەق و دانایی و شتی تر، زۆرجاریش پارچەیەکە لە هۆنراوەیەکی دوورو درێژ کە بەسەر چوارینەدا دابەش بووە)(21). جۆبار لە شیعرەکانیدا ئـەم هونـەرەی بەکارهێناوە، بەڵام لە هەموو بەکارهێنانەکاندا یەك قالبە سـەروای بەکارنـەهێناوە، بۆیـە لێـرەدا هـەوڵ دەدەیـن بـەپێی توانـا ئـەو قالبەسـەروایانەی چـوارین دەسـت نیشان بکەین کەجۆبار بەکاریهێناون :

أ-چوارینی تەواو

لــەم جــۆرەدا هەرچــوار نیــوە دێڕەکــان ســەروایان وەکویەکــە، قالبــە سەرواکەشـیان بەشـێوەی(AAAA) دەبێـت، لەکوردیـدا کـۆنترین شـاعیر کەئـەم جۆرەســەروایەی بــەکارهێنابێت (مــەلای جــەزیری) یــە هــەروەها جۆبـاریش لــە شیعرەکانیدا ئـەم جـۆرە سـەروایەی بـەکارهێناوە لـە هۆنراوەکـانی (بـەهیوات، شەوی زسـتان لەکوردسـتان) ، لێـرەدا هـۆنراوەی(شـەوی زسـتان لـە کوردسـتان) بەنموونە وەردەگرین :

شەوی مانگی ڕێبەندانە	A
ئەو پەڕی سەختی زستانە	A
بەفرە بارانە زریانە	A
شەختە کاشی حەوشەو بانە	A

وە لە هۆنراوەی (بەهیوات) کە بەم شێوەیە هۆنیویەتیەوە دەڵێ :

بە هیوات گیانە	A
حاڵم پەرێشانە	A
دڵم وا حەیرانە	A
عاشقی لێوانە	A
ئەی گوڵی گوڵزارم	B
بەس بدە ئازارم	B
ڕەحمێ بە هاوارم	B
من کە بریندارم	B

ب-سەروای چوار خشتەکی (AAAB)

لەم جۆرە چوارینەیەدا نیوە دێری یەکـەم و دووەم و سـێیەم سـەروایان یەکە، بەڵام سەروای نیوە دێری چوارەم لـەوان جیـاوازە و لەگـەڵ سـەروای نیـوە دێـڕی چـوارەمی کۆپلـە کـانی تـردا یەکـەو بەمـەش هـەموو کۆپلـەکانی شـیعرەکە بەیەکـەوە دەبەسـتێتەوە). عزیـز گـەردی لـەو بارەیـەوە دەڵێـت: (وادەبێـت لـە هۆنراوەی چوارخشتەکیدا، چـوارینەکان سـێ بەشـی پێـشەوەیان هاوسـەروا بـێ و لەتی چوارەمی هەموو چوارینەکان یەك سەروایان هەبێ کە چوارینەکان بەیەکـەوە

دەبەستێتەوە، بەزۆری چوارینەی یەکەم موسەڕڕەع دەبێ واتە هەر چوار لەتی هاوسەروا دەبێ)[٢٢]. جۆبار لە هۆنراوەکانیدا ئەم جۆرە سەروایەی بەکارهێناوە وەك لە هۆنراوەکانی(چوك شیرین ، نەورۆز و راپەڕین ، چنارۆك)، لێرەدا پارچەیەك لەهۆنراوەی (چوك شیرین) بەنموونە وەردەگرین:

چوك شیرینی رەنگ ئەسمەر
برۆ پەیوەستی دڵ پەروەر
ئەی ئاسکەکەی دەشت و دەر
بۆتۆم وێڵ ودەر بەدەر
گەرچی من سووتاوی تۆم
لەزنجیرو داوی تۆم
بەستەی زولفی خاوی تۆم
تۆش رەحمت بێ ئەی دولبەر

ج- چوارینی خەساو(AABA)

لەم جۆرە چوارینەدا نیوە دێری یەکەم و دووەم و چوارەم هاوسەروان و سەروای نیوە دێری سێیەم لەوان جیایە، قالبە سەرواکەشی بەشێوەی (AABA)یە، (بابە تاهیری هەمەدانی) کۆنترین شاعیرە کە ئەم جۆرە چوارینەی بەکارهێناوە، هەروەها لە چوارینە وەرگێڕدراوەکانی (خەیام)دا بۆ زمانی کوردی ئەم جۆرە چوارینە دەبینرێت، لە ئەوروپا ئەم قالبە لەژێر کاریگەری چوارینەکانی (خەیام)دا پەرەی سەندووە بۆیە بە چوارینی خەیامی ناوبراوە[٢٣]، ئەم جۆرە سەروایە بۆتە قالبێك بۆ زۆربەی هۆنراوەکانی جۆبار، وەك لە هۆنراوەکانی (کیژە کۆچەری، پەرچەم لوول، بۆم بڵێ تۆزە تۆزە، دیمەنی ژیان، ئەی گوڵ، ئەی تەمبەڵ، دولبەرێ، کەڵەشێر، چاوەڕوانی، شێخ، ئاغایەتی، ئەنفال وکیمیا بارانی کوردستان، بۆ پەیمانگا، ژنی نالەبار، لەڕێی هیوا، خۆری خەبات)دا دیارن، لەم جۆرەشیاندا هۆنراوەی (دیمەنی ژیان) بە نموونە وەردەگرین:

شەو دەکەم بە ڕۆژ ڕۆژ دەکەم بە شەو A
بە ڕۆژ هۆشیارو بەشەو چاو لە خەو A
سامانی تەمەن ئەوا خەرج دەکەم B
بە مێشکی ماندوو بە دڵەی نەسرەو A

ژیـــان خـــەونێکە ئەوا دەیبینـــم B
بە خاڵێک شـــادو دە خاڵ غەمگینـــم B
بە هەورازو لێژ بە سەد کەوتنە گێژ C
وا بەڕێی دەکـــەم قۆناغـــی ژینـــم B

لەگەڵ جیهاندا ژیان خوازیمە D
لەگەڵ ژیاندا زۆرانبازیمە D
دۆڕانم گیانەو ناوبژیوان مەرگ E
ئەوەش نیشانەی بێ دەربازیمە D

د-چوارینی شکسپیری (ABAB)

سەروای (موتە ناویب)یشی پـێ دەوترێت، (وادەبێ لـەم چوارینەدا هـەر چوار لەت بەنۆرە سەروایان بچێتەوە سەر یەك،واتە لەتی یەکەم و سێیەم لەلایـەك وە لـەتی دووەم و چـوارەم لـە لایـەکی تـرەوە هاوسـەروابن بەمـەوە چـوارینەکە دەکەوێتە هەردوو سەروای جیاوان)[٢٤]، ئەم جـۆرە سـەروایە بەلاسـایی کردنـەوەی شیعری ئەوروپی هاتۆتـە نـاو شـیعری فارسـی و تـورکی و لەوێشەوە هاتۆتـە نـاو شـــیعری کـــوردی، قالبـــە سەرواکەشـــی بـــەم شـــێوەیەیە :(ABAB،CDCD،EFEF،GHGH)، جۆبار هۆنراوەی (زستانی دڕ)ی بەم شـێوە سەروایە هۆنیوەتەوە :

زستانی دڕو ڕوگرژ
بەفری تەمەنی توایەوە
بەهاری لاوی هات بە گژ
تا ماڵی پێ پێچایەوە

زەوی سەهۆڵی هەڵمژی
گیاوگوڵ سەری هێنایە دەر
دایخست فەرشی سەوزی قژی
لەدۆڵ و کێو و دەشت و دەر

بەشی دووەم

مەبەستەکانی شیعری جۆبار

أ-مەبەستی دڵداری:

ئەڤین و دڵداری هۆیەکی سەرەکییە بۆ تەقینەوەی ناخی جۆبارو هەڵقوڵینی بە شێوەی هۆنراوە ، یەکەم هۆنراوەی دڵداری بووە، هەرچەندە هەندێ هۆکاری (سیاسی – کۆمەڵایەتی ... هتد)یش هەبوون کە سەرنجی جۆباریان راکێشاوەو دڵبەندییان کردووە بەڵام لە هەموویان کاریگەرتر ئەوەیە کە ئەو لەسەرەتادا شەیداو دڵدار بووە، بۆیە هۆنراوەی دڵداری، بە پێشەنگی هۆنراوەکانی جۆبار دادەنرێن .یەکەم هۆنراوەی بە ناوی (چوك شیرین) بووە لەلایەن هونەرمەندی کۆیی (حمدامین عەباس) لە ساڵی ١٩٤٩ کراوە بە گۆرانی. ئەنجا لەسەر ئەم رێرەوە بەردەوام بووە.

چوك شیرین

چوك شیرینی رەنگ ئەسمەر — برۆ پەیوەستی دڵ پەروەر
ئەی ئاسکەکەی دەشت و دەر — بۆتۆم وێڵ و دەربەدەر

گەرچی من سووتاوی تۆم — لە زنجیرو داوی تۆم
بەستەی زولفی خاوی تۆم — تۆش رەحمت بێ ئەی دولبەر

دڵت لێ ساندم گوڵم — تۆقت خسۆتە ملم
گرت بەردا ناو دڵم — بۆ وام دەدەی دەردەسەر

لە هۆنراوەیەکی تر بە ناوی (ئەی گوڵ) حاڵی پەشێوی خۆی بەرامبەر یارەکەی نیشان دەدات، لە کاتێکدا یارەکەی خۆی لێ ون کردووەو وەڵامی حاڵی پەشێوی جۆبار ناداتەوە :

ئەی گوڵ هەمیشە بە دڵ لەلاتـــم
ڕۆژ و شەو مەستی بادەی خولیاتم
تـــۆش نەدیـــار و نە نامـــەداری
نە دیاری و وێنەت بوو بە خـەڵاتم

بە نیـــــزەی نازت دڵ پێ کـــراوە
کانـــی ئەوینـــی لـــێ هەڵقـولاوە
لە نـــاو دوو دڵـــی بـێ دوودڵیمان
پەیمان کۆنکرێت دروسـت کراوە

ئەی ئەســـتێرەکەی ئاسۆی خەیاڵم
تـــۆی ژێرکـــەرەوەی دڵەی منـاڵم
بۆ بەبـــێ ئاور لێـــم تێ دەپەڕی
بە ئاخ و تینێك ناپرســـی حاڵـــم

لـەهۆنراوەی (پەرچـەم لـوول) یـادی شـێوەو دیمـەنی ڕوخـساری نازدارێـك دەكاتەوە كە ڕۆژێ لەڕۆژان سەرنجی ڕاكێشاوە، ناوەڕۆكی هۆنراوەكـە بـاس لـە كچێك دەكات كە ڕۆژێك دەچێتە بەردەمی دوكـانی جۆبـار بـە مەبەسـتی كرینـی پێداویستی ، كـچەكە پێـچەیەكی تـەنكی گرتبـۆوە، لـە ژێـر پێـچەكەوە دەم و چـاوی كـچەكە زۆر بـە جـوانی دەركـەوتووە، جـوانی ڕوخـساری كـچەكە و قـژە لوولەكەی سەرنجی شاعیری ڕاكێشاوە ، شاعیر هەڵـساوە بـە كـامیرای شـیعری وێنەی ڕوخساری ئەم كچەی كێشاوە:

ئەی پەرچەم لوولی گرژو پێچ پێچـــە
ڕوو خشت و خۆری ژێر پەردەی پێچە
برۆ تێکەڵاوی برژانگ چەتـــری چـــاو
دەم وێنەی دەمی تازەگوڵ خـــونچـــە

لوت ڕێکی روومەت گۆشتن و بەخـاڵ
شێوە سەرچاوەی بـــەخشینی خەیـاڵ
ئەی گەنـــم رەنگی گەردن گوڵینـــگی
رەفتار چەلەنگی تەمەن هەژدە سـاڵ

وەک مانگی ناو تەم ڕووتم لیَ دیـارە
هەردڵ دەزانیَ چەنـــد پڕشەنگدارە
نەرمە نیگاکـــەی ئەســـتێرەی چاوت
بەرەو سینە و دڵ لـــە من لە کـارە

<u>ب-بابەتی جوانی و ئافرەت و سروشت</u> :

ئەم بەشە لە هەڵبەستەکانی جۆبـار زۆر بـەرزە، جۆبـار خـۆی لـە خۆیـدا دڵتـەر بـووە و خـەیاڵێکی نـازك و هەسـتێکی بـەرزی هـەبووە، دەسـەلاتێکی بـیَ پایـانی هەبووە لەوەدا کە بەشـێوەیەکی هونەرمەندانـە باسـی جـوانی سروشـت و دیمەنـە دڵڕفێنەکانی کوردستان بکات بە چیاو دۆڵ و چڕو جغوردو ڕووبارو بەفراوو بەهارو گـوڵ و گـولزارەوە، شـاعیر دەسـەلاتێکی بـەرزی وای هـەبووە کـە لـە هەرچـوار وەرزەکەدا ئەو دیمەنانە بخاتە نـاو چوارچـێوەیەکی رەنگینـی هونەرمەندانـەو لـەو شێوەو دیمەنانەوە وەربیگێڕێتە سـەر وشـەی پـر سـۆز و ئاهـەنگ و کاریگـەر، بـۆ نموونە لە هۆنراوەی (هەڵسە شۆریَ) کە لە سـاڵی (١٩٥٢) نووسـیویەتی، سـەرەتا شیعرەکە بە دیمەنی کوردستان دەست پیَ دەکات لـە کۆتـایی یەکـەی تێکـەڵ بـە دڵداری دەبێتەوە:

هەڵسە شۆڕیَ بڕوانـــە	جوانی ئەم کوردسـتانە
روو دەکەیتە هەر لایێ	بەزم و شایی و سەیرانە
ئەمرۆ وەرزی بەهـارە	جەژنـــی یارو دڵــــدارە
بولبـول ئومێـــدەوارە	بۆ باغ بـــروا مەســـتانە

گوڵشەن سەوز و ڕەنگینە گشت بە لالە و نەسرینە
خونچــــە لە پێکــــــەنینە دەوری شـــتلە ڕێحـــــانە

وەکو چۆن لـە وەسـفی خـاکی کوردسـتان و پـیرۆزی و دڵپـاکی و باشـی خەڵکەکەی و بە پیتی خاکەکەی و دیمەنە جوانەکانیدا دەڵێ:-

کوردستان چەند شیرینە جەنەتی رووی زەمینـــە
خوایە هەر ئاوەدان بـــێ قەومی کورد جێ نشینە

غەنیمەتە ئـــەم خاکــــە قەومی دڵ ساف و پاکـە
لەناو عالەمــــدا تاکــــە کوردستان چەند شیرینە

گەنجی کوردی پر هونەر هەمووی لایەقی سەروەر
لەم خاکە هاتوونە بــــەر کوردستان چەند شیرینە

جۆبار وەکو وێنەگرێکی هەست و هۆش ناسك و هونەرمەند، شاپەڕی خەیاڵی لێ خـستۆتە کـارو بـە هەسـتێکی گـەرم و گـوڕەوە وەسـفی دیمەنـە جوانـەکانی سـەیرانگای چـنارۆك و چـیای قەنـدیل و شـەوانی زسـتانت بـۆ دەکـات ، لەگـەل وشەکانیا تەزوویـەکی سـاردت بەلەشـادێت و دەلێـی دەم و دەسـت وای بـە چـیاو کوێستانە بەفرینەکانـەوە، هـەروەك لـە هـۆنراوەی (جـوانی کوێـستان) دا باسـی کوێستانەکانی کوردستانمان بـۆ دەکـات کـە جۆبـار لـە سـاڵی (١٩٧٠) لـە مـانگی تەموز گەشتێکی بۆ ئەو ناوچانە کردووە وچووە بۆ چیای قەندیل ،هۆبـەو هـەواری خێڵەکانی لێبووە کە هەموو رەشماڵیان هەڵداوەو مـەڕو ماڵاتیـان بـەخێو کـردووە، دیمـــەنی ئـــەم شـــوێنە قەشـــەنگ و خۆشـــانە، کـــە لـــە گەرمـــەی وەرزی هـــاوین سـەرلوتکەکانی چـیای قەنـدیل بـەفری هـەرپێوە بـووە و سـەوزایی بـاڵی بەسـەر ناوچــەکەدا کێـشاوەو بـە گـوڵ و گـولزار ڕازاوەتـەوە جگـە لـە هـەوای فێنکـی ناوچەکەش ئەمانە هەموو شاعیریان سەرمەست و حەیران کردووە، بۆیە دەڵێ:

بابچینە کوێستان بۆ گەشتی ئەم ناوە
جوانی جیهانی خوا بەم شوێنە داوە
لە چلەی هاوینا نەوبەهار ببینە
قەندیل مەندیلی هەر فڕێ نەداوە
تا چاو لێی دیارە چیمەن و گوڵزارە
پڕ جۆگە و کانی و رووباری بەفراوە
چەم و چیمەنان پەرچەمیان پەخشانە
بەسروەی شەماڵ وا شانە کراوە

شاعیر لەم پارچەیەی خوارەوە وەسفی شەوێکی زستانی مانگی ڕێبەندانمان بۆ دەکات، بەم شێوەیە:

شەوی مانگی ڕێبەندانە	ئەو پەری سەختی زستانە
بەفرە بارانە زلیانە	شەختە کاشی حەوشەو بانە
ڕووبەندی ئاسمان هەورینە	زەوی لە بەرگی زیوینە
سەرپۆشی چیاکان سپینە	گێ سواندەسەر بە لەرزینە
هەورە تریشقە دەگرمێنێ	دڵۆپە فرمێسک دەرژێنێ
بروسکە رووناکی دەنوێنێ	ئاسمان هەروەک چراخانە

کاتێک باسی رابردووی جارانی کوردستان و ژیانی خێڵایەتی و کۆچ و باری کۆچەرانت بۆ دەکات، ئیتر تۆش بە ئاسمانێکی رۆمانتیکی دا لەگەل جۆباردا دەفرێ بۆ لا پاڵی کوێستانەکانی، بۆ ئەو چیایانەی کاتێ کە تیشکی زێرینی خۆرەتاو دەیدا لە بەفری خالخاڵاوی سەرلوتکەکانی ،تۆش لەگەڵیا دەدەی لە شەقەی باڵ و دەگەیتە بناری چیاکان بۆ ئەومێرگو مێرعوزارانەی کە جاران کۆچەرییەکان دەیانکرد بە هەوارگەی خۆیان ، تاك و تەرا رەشماڵەکان دوکەڵیان لێ بەرز دەبێتەوەو لەدوورەوە دەنگی هاژەی مەشکەدۆ دێ کە

کەنیشکە کۆچەرییەکان لەبەر چیغی ژێر دەوارەکانیان رایدەیژێنن هەروەك جۆبار لەم هۆنراوەیەیدا ئاماژەی پێداوە:

ئەی کیژە کۆچەری	بالا سنەوبەری
ئەی بوکەکەی کوێستان	تۆ پەری کوێندەری
دەرۆی هەوار هەوار	بە مێرگو مێرگوزار
بۆ بەهەشتی کوێستان	لە پێش کوچ و کۆچبار
بە ڕەنگی خوڕەنگی	چەند جوان و قەشەنگی
لە پێشەوەی قەتار	سەرکێشی پێشەنگی

ج-مەبەستی ئایینی :

هەرچەندە جۆبار وەکو هەندێ کەس بە ڕووالەت یاخود وەکو وشکە سۆفییەکان هەمیشە سەری لەسەر بەرماڵ نەبووە، یان وەکو ئەوان چۆن ویستویانە و کردوویانە تەزبیحێکی سەدو یەك دانەو سیواکی هەڵنەگرتووە، بۆ ڕواڵەت ڕۆژانی هەینی چەند عانەیەکی بەسەر خەڵکا نەبەخشیوەتەوە و نەچۆتە نوێژی جومعە، بەڵام لەگەل ئەوەشدا زۆر دڵی پاك بووە و ڕەوشتی بەرزبووە و زمان خاوێن بووە و زیانی بۆ هیچ کەسێك نەبووە. لێرەدا لەهۆنراوەیەکیدا ستایشی مانگی ڕەمەزان دەکات و بە موسڵمانان رادەگەیەنێ کە مانگی خێرو خۆشی و لێبوردەیی هاتووە :

لێمان پیرۆز بێ مانگی ڕەمەزان
مانگی بەرات و فەرمانی یەزدان

مانگی دوور بوونە لە کاری بەدکار
بە گۆڕینەوەی نەیاری بەیار

مانگی کەبار و یاد کردنەوەی خوا

بـــۆ ژیانـــــەوەی ئاین و بـــــڕوا

هۆنراوەیەکی تری نووسیوە تایبەت بۆ بۆنە ئاینییەکان تیادا دەڵێ:

ئەی خـودا هاتومەتـە قـاپی تـۆ بـەدەم پاڕانـەوە
تۆ بـە بەخشین و منیش بـە کۆمـەڵێک تاوانـەوە
بۆ تکای لێبوردنت هـاتووم بــــە مـەرجی تۆبـەوە
بۆیە هیواداری لێخۆشبوونمە بـە مـەرجی تۆبـەوە
نائومێد نابێ پەشـیمانێ کـــە تـۆی بەخـشندەبێ
گەر لە ئاست فەرمانی تۆ باوەڕ بەتین و بەندەبێ

د-مەبەستی بۆنەو مناسەبات:

جۆبــار لەهـــەموو هەڵوێـستێکا لەگـەڵ نەتەوەکـەی بـووەو خـۆی جیـا نەکردۆتەوە خۆی بە یەکێك لەوان داناوە لە ناخۆشیدا بە تەنگیانـەوە هـاتووەو لە خۆشیشدا هاوکاری کردوون، بـۆ نموونـە سـاڵی ١٩٧٢ لیژنەیـەك بـۆ ئاهـەنگ گێڕانی دانانی کۆتەڵی حاجی قادر لەشـاری کۆیـە پێکـدەهێنرێ، جۆبـار یـەکێك لەئەنـدامانی ئـەو لیژنەیـە دەبێـت و لـەو ئاهـەنگ و بۆنەیەشـدا ئـەم هۆنراوەیـە پێشکەش دەکات:

ئـەی گـەلی کـورد سـاوەرن بـۆ یـادی حـاجی قـادری
مافی ئەو هەریەك لە ئێمـە چـونکە کەوتۆتـە سـەری
بابیکەین یـادی بـە گـەرمی و ئـــەو پـەڕی شـانازیەوە
چونکە حـاجی دەردی دووری ئێمـە بـوو سەوداسـەری
گـۆڕ غەریبــــەی ئـارەزووی خـاکی وڵاتـی بـردە گـڵ
تا لە رۆمیش مردئەوەندەی ناوی قەومی کورد بـەری
جەرگی هەروەك خاکی کوردستانی لەت لەت بوولەتاو
کوردی بـــێ ماڵ و لـە ژینی سەربـــەخـۆیی بێ بەری

هەروەها هۆنراوەیەکی شینگێڕی بۆ مەرگی دەنگخۆش و شالوری کوردستان هونەرمەند (تاهیر تۆفیق)ی نەمر نووسیوە، کە لە چلەی ماتەمینیەکەی پێشکەشی کردووە:

لە ناوباخچەی هونەردا شاگوڵێکی گـەش وەری ئـەمڕۆ
لە لانەی بولبولانی کورد بڵند بــوو دەنگـی شـین و ڕۆ
چراێکی بە شەوقی کـۆڕی شـادی بـای مـەرگ لێیـدا
کـە هاوتـای ئەولەچەرخێکدابەشـازجا گـەربێ پەیـدا
وەکو مۆم خۆی دەسوتاند تاکو ڕووناکی بدا بۆ گشت
هەتا ما خزمەتی کردبۆ هونەر هەر ئارەقی بـۆ ڕشـت
قوتابخـــانێکی گـــۆرانی و مـــەقامی بـــۆ بەجێهێـــشتین
تا لە دوارۆژ لە قالبێکی ڕەسـەندا پـشتی پـێ بەسـتین

لە هۆنراوەیەکی دیکەدا دڵخۆشی خۆی بە رامبەر دامەزراندنی پەیمانگای تەکنیکی لە کۆیە پیشان دەدات و دەڵێ:

پەیمانگای تەکنیکی کۆیە	لە دوو بەشی زانیاری کۆیە
تاقانـــەی شارەکەمانە و	ئەستێرەی گەشی ئاسۆیە
خەڵاتێکە بۆ ئەم شارە	جێ پەنجەی ئەم چاکە دیارە
هەرگیز لە بیر ناچێتەوە	لای کەس ئەم کارە شاکارە
ئامۆژگەی ئامۆژگارییە	مەڵبەندی خوێندەوارییە
لە ڕۆژی تەنگانەی وڵات	هێزی فریـــا گوزارییـە

٥- مەبەستی سیاسی:

لە چلەکاندا بەهۆی پەرەسەندنی جولانەوەی رزگاری نیشتمانی نەتەوایـەتی شیعری سیاسی بەشێوەیەکی دیار بە هێز بووە و هاتۆتە ناومیللەتەوە لە هەوڵی ئەوەدا هەندێ مەسەلەی کەم و کوڕی کۆمەڵایەتی و ئابووری چارەسەر بکا، کە

چەوسانەوەی خەڵکی هەژارو دەستکورت گەیشتبووە لوتکە، بە تایبەتی دەسەلأتی میری پشتی دەوڵەمەندی چاوچنۆکی دەگرت و هەژاری بێ چارەی دەچەوساندەوە ، ئەم دیاردەیە کارێکی گەورەی کردتۆتە سەر شاعیرو رۆشنبیرانی کورد ، هەموو ئەم نەهامەتیانەش لە ئەنجامی شەڕ ی جیهانی دووەم هاتبوونەکایەوە ، کە زۆر کاری لە جۆبار کردووە ولەو بارەیەوە هۆنراوەیەکی بەناوی (ئەنجامی شەر) لە ساڵی (١٩٥٣) نوسیووە کەتیایدا دەڵێ :

گەربە بیرم دێتەوە ڕۆژی شەڕی ئەوسای جیهان

دڵ ئەکەوتە لەرزەیەکا حاڵەتم دێتە هەژان

وەی خودا ئەم رۆژە تاڵەی من بە چاوی خۆم کەدیم

قەت نەکەی جارێکی دی بیخەیتە بەر چاوی گەلان

ئەم زەمینەی چەشنی بێستان و گوڵستانی سەوز

گشتی ڕەش بووبوو لە دەست بۆمبای تەیارەی ئاسمان

لە شیعری سیاسی و نیشتیمانیدا جۆبار هەست و نەست و ئارەزووی ناو دڵ و مێشکی هەڵدەڕێژێ بە شێوەی ڕەمز لە بابەت دواکەوتوویی نەتەوەکەی لە کاروانی ژیانی میللەتاندا ،بۆیە دەڵێ:(کورد پێویستی بە خەبات و تێکۆشانە بۆ گەیشتن بە ئامانج) ، جگە لەوە باس لە هەندێ لایەنی خۆشی و ترشی کۆمەڵی کوردەواری دەکات. لەساڵی ١٩٧٥ دا لەشیعرێکی رەمزیدا بەم جۆرە باس لەهەڵهاتنی هەتاوی کورد دەکاتەوە:

زستانی دژو روگرژ بەفری تەمەنی توایەوە

بەهاری لاوی هات بەگژ تاماڵی پێ پێچایەوە

هەتاو ورگی هەوری دڕی جیهانی خستە ڕووناکی

پەپولەی ڕەنگین هەڵفڕی لەسەرما و سۆڵ نەما باکی

زەوی سەهۆڵی هەڵمژی گیاو گوڵ سەری هێنایەدەر

دایخست فەرشی سەوزی قژی لە دۆڵ و کێوو دەشت و دەر

شیعری سیاسی لای جۆبار لە ڕووی ناوەڕۆکەوە(بریتییە لە هاندانی لاوان بۆ خەبات و کۆڵنەدان و بەبێ وچان کۆششکردن بۆ پڕ کردنەوەی ئەو دواکەوتوویی‌ەی کە نەتـەوەی کـورد گرفتـاری بـووە)[٢٥]، جۆبـار هۆنراوەیـەکی بـە نـاوی (خـۆری خەبات) لە ساڵی (١٩٩١) نووسیووە بـە بۆنـەی ئـەوەی کـە گـەلی کـورد لـە ژێـر دەستیی ڕزگاری بووە:

خــۆری خەباتــی خوێنــاوی	ئەمڕۆ هەڵی هێنا چــاوی
لە سەرتاپای کوردســـــتاندا	بە قوربانــی لە پێنــاوی
ســــلاو لە ئازادی خـــوازی	مژدە لە ماندووی ڕێبازی
ڕێی سەختی سەد ساڵەی بڕی	بەرەو ئامانج و ئامــرازی
پێشــڕەوی بیــرو بـــاوەڕی	دژی دوژمنـــان ڕاپـــەڕی
سەر شاری هیوای قۆستەوە	هێزی تاوانــی هەڵبــڕی

و- مەبەستی داشۆرین:

ئەم جۆرە هونەرەی شیعر لە ناو هۆنراوەکانی جۆباردا کەم نییە، چـونکە لە ژیانیدا گەلێك ئازاری چەشتووەو شتی ناڕەوای بینیوە، دەسـەلات دارو زەبـر بەدەسـت خــەڵکیان چەوسـاندۆتەوە ئــەویش لەبرامبەریانـدا چــەکی ڕەخنــەو داشۆرینی لەدژی ئاغاو شیخ و ژنی خراپ و کوردی خۆفرۆش و کاربەدەستانی دەوڵــەت و مووچــە خــۆرانی مــیری بــەکار هێنــاوە، هەرچــۆنێك بــێ جۆبــار کەسایەتییەکی تایبەتی هــەبووە لـە ژیانـدا عــەودالی دۆزینـەوەی سەربەسـتی و یەکسانی بووە، ئەو لە ژیانیدا هەندێ ژنی خراپی بینیـوە کـە هەمیشەکێشەیان بۆ پیاوەکانیان دروستکردووە، ئەم جۆرە ڕەفتارانەهەستی جۆباری بزوانـدووە، بۆیە دەڵێ :

سەد دادو بێداد لە دەست ژن
بــە بۆڵــەی پیــاوی دەکــوژن

هەموو لە شیان گیروگرفتە
زمان خراپ و درۆ بێژن

نە ڕاستیت بۆ دەسەلمێنن
نەدان بە هەڵە دادێنن
نیازیان کە بەڕاست بۆ نەڕوا.
ئەوجا بە درۆیان دەی ڕوێنن

کە لەگەل پیاو کەوتە بیانوو
هەزار بیانوو دەگرێ بانو
گەر هیچ نەبێ دەناڵێنێ
خۆی بە نەخۆش دەخاتە ڕوو

دواکەوتوویی و بیرکردنەوەی هەندێ شێخ و دەروێش لەگەڵ بیرکردنەوەی جۆبار دا نەگونجاوە ، بۆیە قەت دانوی لەگەڵیان نەکولاوە، چونکە بە بڕوای ئەو داب و نەریتی دواکەوتووانە ناهێڵێ کۆمەڵگا بەرەو پێشەوە بڕوات : —

شێخ پەیدا بوو لەو سەریەوە بەشاڵ تەنگەی کەمەریەوە
ڕیشەکەی پانی سەرسنگی چەشنی جۆڕکە بەسەریەوە

کە هات وچوو بۆ تەکیەوە سۆفی لە پشت و تەکیەوە
بە دوو باغەڵی سەڵتەکەی پڕ لە نوشتەوکشتەکیەوە

دوعای ئەو نەبێ لای خوا دوعای کەسی دی ناخوا
خۆی لە کەران بارکردووە جیهان وا بە فێلان دەخوا

ئەبو دوجانەو دێو بەندی ئەگەر بیدا بە هەرچەندی
بە ویژدانی ئەو هەر کەمە هەرخۆی دەوێ وبەرژەوەندی

خۆزاڵکردن و غەدر کردن لە خەڵکی کارێکی ناپەسند بووە لای جۆبار هەندێ لە ئاغاکان بە هۆی بوونی دەسەڵاتیان خەڵکیان چەوساندۆتەوەو دەستیان بەسەر زەوی و زاری خەڵکی داگرتووە و بیانویان پێ گرتوون ، بۆیە جۆبار دەربارەی رەفتاری هەندێ ئاغای خراپ لە کۆیە لە ساڵی (١٩٥٣)دا دەڵێ :

ئاغایەتی ڕەزای گرانە — هەموو ڕابردووی تاوانە
گەل ڕەفتاری لە بیر ناکا — هەر شایستە بە نەمانە

ئاغایەتی و خێڵەکییەتی — بۆگەل دەبێتە نەگبەتی
کۆسپن لە ڕێی پێشکەوتنا — هەرگیز با نەدرێ دەرفەتی

کاول کەری ماڵی کوردن — بۆ هێنانی دوژمن پردن
لە هەستی نەتەوایەتی — بێ دەربەست و بەراوردن

چەوسێنەرەوەی هەژارن — داگیر کەری زەوی و زارن
سەرانەو سووڕانە ستێنن — بێ ویژدان و ستەمکارن

ز-مەبەستی پیاهەڵدان:

لەم جۆرە هۆنراوەیە شاعیر ستایشی میرێك یا کەسێکی مەزن یا مرۆڤێك دەکاتن و سیفاتە باش و جوانەکانی بەدیار دەخات و هەوڵ دەدات کە ستایش کراوەکەبەرزکاتەوەو هەرچی خوو ئاکاری جوانەبیخاتە پاڵی، جۆبار لەو بوارەشدا دەستێکی باڵای هەبووە ، بۆ نموونەلە پارچە هۆنراوەیەکیدا کە بە ناونیشانی (ئافرەت) نووسیویەتی تیایدا ڕۆڵی ئافرەت و پێگەی گرنگی لە ژیانی خێزانی و کۆمەڵایەتیدا دەخاتەبەرچاو و دەڵێ :

ئافرەت نیوەی کۆمەڵە — بە شێکی زۆر گرنگە
پیاو لە جیهان بەبێ ژن — هەمیشە ژینی تەنگە

هەردووك پێكەوەجوانن   ڕەشـــماڵی ســـەر خێــزانن
بۆخۆشـــكردنی ژیانیان   هەردووك وەك یەك بەتەنگن

ژن ڕووناكـی ناومـــاڵە   ڕێكخـــەری مـــاڵ و حاڵــە
بە خێوكــەری منـداڵە   بــۆ پیــاو وەكو پاڵ ســـەنگە

هەروەها ژن لە پێگەیاندنی نەوەكاندا دەورێكـی گرنگـی هەیەلـە ژیـان ، جۆبار هەندێ دایكی دەبینی كە زۆرمەردانە بوون و بـە هـەمان شـێوەی خۆیـان مناڵەكانیشیان بە كوڕو كچەوە وا پەروەردە كـردووە، ڕێـك وپێكـی وئـاقڵی ئـەم جۆرە دایكانە بووە بە هەوێنی ئەم هۆنراوەیە :

دڵســـۆزی نیشـــتیمانە   پاڵپشـــتی پشـــتمانە
خەمخـۆری گشـــتمانە   بۆخێزان وەك شاهەنگە

دایكی ڕۆڵــەی دلێـــرە   شیردەری بێچووە شێرە
لە دوارۆژا ئەو مێـــرە   قـــارەمانێكـــی جەنگـــە

دایكی زانـــاو دانایـــە   كە دوارۆژ دەبنە سـایە
بۆ گەل پشـــت وپەنایە   ناودارو هەم بەســـەنگە

ژن پێویستی سـەرشانی   لەگەل مێرد شانبەشانی
منداڵ وا پەروەردەكەن   كە دوور لە ناوو نەنـگ

ح- هۆنراوەی گۆرانی:

هـۆنراوەی گـۆرانی بــە گـوێرەی ڕای ڕەخنــەوانان كـۆنترین جـۆری هۆنراوەیە، ئەمە یەكەمین جـۆری شـیعرە كـە مـرۆڤ لەگەلێـدا ژیـابێ و ئاشـنای بوبێ لە كاتێكدا كە تووشی هەر هەلچوونێك و گەرمی و ساردییەك بـووبێ كـاری لــە نـاوەوەی دەروونــی كـردووە و زمـانیش بــە وشــە و گـوزارە گوزارشـتی لێ كردووە.

جۆبار بەشێکی زۆری هۆنراوەکانی بۆ بابەتی گۆرانی تەرخان کردووە، (ئەم جۆرە لە شیعری ویژدانی گەلێ لق و پۆپ و مەبەستی لێ دەبێتەوە کە لە مەوبەر باسمان لێ کردن و هەرچی بەر مەبەستەکانی شیعر دەکەون هەمووی لە شیعری ویژدانییەوە سەر هەڵدەدات)[٢٦] ، بەلای ئێمەوە شاعیری سەرکەوتوو لەوەدا خۆی دەنوێنێ کە تا چەند شیعرەکانی دەکرێن بە گۆرانی و لەناو خەڵکا بڵاو دەبێتەوە، جۆبار لەو بوارەشدا گرەوی پێشەنگی بردۆتەوە کە نزیکەی (٢٥ — ٣٠) پارچە شیعری بە گۆرانی گوتراونەتەوە و کەوتونەتە سەر زار و زمانان. هۆنراوەی (بە فیدات بم) کە لە ساڵی (١٩٥٣)دا نووسراوەو گۆرانی بێژە کۆنەکان داوایان لێکردووە و لە خۆشی و ئاهەنگ وسەیرانەکان دا گوتویانەتەوە:

بە فیدات بم قەد عەرعەر دڵ ئاشوفتەی تۆیە
فریام کەوەو ناچارم چارەی من هەر ئیمڕۆیە

ئاوازی ناڵەی دڵە بۆ موشتاقی دیدارت
بولبول دەخاتە ناڵین بەم دادو بەم ڕۆ ڕۆیە

تاکەی من خەم بچێژم یانە هەر خوێن بڕێژم
یا برینداروو زامدار بم بەم تیغی جووت ئەبرۆیە

بەس بە دووچاوی بازت شەیدایی ڕووی خۆتم کە
خۆمن ئەرکی ئەشقی تۆم هەمیشە لە ئەستۆیە

جۆبار (جگە لە هەوای ئەو دڵدارییەی کە لە هەڵبەستنی ئەو هۆنراوانەدا هەستی پێ ئەکرێت ، هەروەها سۆز و جۆش و خرۆشی شیعرەکان کاری کردۆتە سەر شێوە و مۆسیقای هەڵبەستەکانی و ئەوڕمۆسیقا و ئاوازانەی کەلەو شیعرانەدا هەیە بۆ زۆربەی گۆرانییە کوردییەکان دەشێت و بۆتە قاڵبێك بۆیان)[٢٧] ، شاعیر هۆنراوەیەکی هەیە بە ناوی (چنارۆك) کاتێ هونەرمەندی دەنگخۆش (باکوری)

دەچێتە لای و ئاوازیکی دەداتێ و پێی دەڵێ کە هۆنراوەیەکم لەسەر چنارۆك بۆ بنووسە لەسەر قاڵبی ئەم ئاوازە، جۆباریش ئەم هۆنراوەیەی بۆ ئامادە دەکات:

چنارۆك چنارۆك   چنارۆکی کۆیەی خۆش
سەیرانگاکەی چنارۆك   غەم لێی دەبێ فەرامۆش

لەم دیوی هەیبەت سوڵتان   بەبای شەماڵی کوێستان
دێنە سەما درەختەکان   دەبزوێنێ هەست و هۆش

سولی پاشاو خالە باس   لە ساردی لێی ناکرێ باس
دەیتەزێنێ کەللەی کاس   لە هاوین کە دەیکەی نۆش

رەزی هەنجیرو مێوی   میوەی دەخورێ بە لێوی
گەر باش بیکا بە خێوی   رەزەوانی بە پەرۆش

لە سەردەمی گەنجی جۆباردا گۆرانی بێژی دەنگخۆش لە کۆیە هەبوون هی وەکو(فقی ئەحمد و حمدئەمین عەباس و مەلا ئەسعد)، جۆبار هەڵساوە هۆنراوەی (بۆم بڵێ تۆزە تۆزە) ی نووسیوە بەو پەڕی ناسکییەوە ڕازاندویەتییەوە تا لەگەڵ دەنگیان بگونجێ و دانیشتنەکان و ئاهەنگەکانیان بە جۆش و خرۆشتر بکات:

بۆم بڵێ تۆزە تۆزە   بەم دەنگە پڕ لە سۆزە
بەزمت خۆراکی ژیانەو   شادی دڵی ئالۆزە

لەگەڵ وەم مۆسیقایە   کە شیانی سەمایە
لێدەن لە دەف و عودو   کەمانجە و تەپل و نایە

بۆم هەستە لەم ئاوازە   لەگەڵ ئارەزووم سازە
کاسەی سەرم پێ تاسکە   مەستم کە بێ ئەندازە

ط- هۆنراوەی منداڵان:

جیهانی منداڵان جیهانێکی پڕ سەیرو سەمەرەیە، جیهانێکە نەسەرەتای هەیە نەکۆتایی ، جیهانێکە چەندە مەزنە ئەوەندەش چکۆڵەیە، ئەفسوناوی و پڕ لەخەون و خەیاڵاتە ، وڵاتە پێشەکەوتوەکانی دنیا زیاد لە پێویست ئاوڕیان لەم جیهانە جەنجاڵە داوەتەوە بە شێوەیەکی زانستی و مەوزوعیانە لەگەڵ ئەم نەوەیە مامەڵە دەکەن و هەموو دەرگاو پەنجەرەکانیان بەڕوویاندا کردوونەتەوە، بە شێوەیەکی پەروەردەیی لەگەڵیاندا هەڵسوکەوتو ڕەفتار دەکەن، پێویست و ئارەزوەکانیان بە سانایی جێ بەجێ دەکەن، بەو پەڕی دڵسۆزی ولە خۆبوردییەوە ، ڕۆشنبیرانی کوردیش لە ئاوارەییدا قۆڵیان لێ هەڵماڵیوەو لەم بوارەدابە دەیان نامیلکەو کتێبی منداڵانیان وەرگێڕاوە، لە دوای ڕاپەڕین لە کوردستانی باشووردا چەندین گۆڤارو نامیلکە بە چاپ گەیەندراوە کە مایەی خۆشحاڵییە ، بەڵام هێشتا وەکو پێویست نییە ، چونکە جۆری مامەڵەکردنیان چ لە قوتابخانەو چ لەماڵەوە پێویستی بە گۆڕان و پەرەپێدانە ، جۆباریش لە میانەی شیعری منداڵاندا چەند شیعرێکی بە زمانی سادە وساکارو کێش و سەروای خۆماڵی بۆ منداڵانی کورد نووسیوە لە شێوەی سەربوردەی گیانلەبەرانەوە:

مشکەک لەکون دەهاتە دەر
پشیلەی وەستابوو بەرامبەر
لە ترسانا گەڕایەوە
خۆی لە ناوکوندا نایەوە
پشیلە بانگی لە مشکەدا
گوتی وەرە تووبی خودا
تاگرەوێکت لەگەڵ بکەم
گەر دۆڕاندم مەرج بێ بیدەم

هەروەها لە دەمە تەقێیەکی نێوان(ڕێوی و کەڵەشێر) دا دەڵێ:-

لە گونـدێکا کـە چـۆڵ کرابـــوو
سـەگ و کـــەڵەشێرێک مابـــوو
سەگ لەحەوشەو ئەو لەسـەر دار
بـانگی دەدا بـــە چـوار کـەنار
ڕێویەکــــی برسـی لـەو نـاوە
گـوێی بـەم دەنگـە زرنـــگاوە
گـوتی خـوا دای بابـــۆی بـڕۆم
بـەڵکو جـەمێکی خـۆش دەخـۆم
بــە پـارێز هــات بــــەلایەوە
تـــا گەیــشتە بــــن پایــــەوە

جۆبار لەبەر ئەوەی خۆی زۆری حەز لە خوێندن و خوێندەواری بووە، بـەڵام دەرفەتی بۆ نەڕەخساوە کە بخوێنێ ، ئـەم حـەزەی هـەر لـەدڵی ماوەتـەوە بۆیـە لەڕێی هۆنراوەیەك مندالأن هوشیار دەکاتەوە کە بخوێنن تاوەکو بگەن بە ئامانجی خۆیـان و دواڕۆژیـانی پـێ ڕوونـاك بکەنـەوە ، هەمیـشە منالـەکانی هانـداوە کـە بخوێنن و بەردەوام پشتی گرتوون ، بۆیە لەم هۆنراوەیەدا دەڵێ :

وەرن ئـــــەی منالینــە
پەپوولــــەی بـێ باڵینـە
بەس لە کۆلأن یاری کەن
خۆ لە خوێندن لاری کەن
با بچین بـۆ قوتابخانـــە
بــــۆ وەرگرتـنی وانـــە
ئێمە نـــەوەی دوارۆژین
بۆ خزمەتی گەل هاتووین

ی – لاواندنەوەی سەر گۆڕەکان:

مەبەست لەمە (دەربڕینێکە دەربارەی مردنی کەسێك، یان لێکدانەوەی ژیان و مردنی ئەو کەسەیە کە کەس و کاری مردوو لەسەر گۆڕەکەی بە شێوەیەکی ئەدەبی جوان لە قالبی شیعر یان چەند ڕستەیەکی ڕێك دەری دەبڕن، وەك ئەوەی هەموو کەسێك دەمرێ و مردن برا گەورەی هەموانەو هەموو دەچینەوە بارەگای خودا، ئەگەر مردووەکە شەهید بوبێ یان بە کارەساتێك کۆچی دوایی کردبێ ئەوا کەس و کاری جوانترین شیعر لەسەر گۆڕەکەی دەنووسن جا ئەم شیعرانەش بە خەتی جۆراوجۆری فارسی و سولس ونەسخن)(٢٨). جۆباریش لێرەداچەند نموونەیەکی لە هۆنراوەی سەر گۆڕەکان هەیە، کە بە ڕاداندراوی بۆ مردووانی ناسیاوی نووسیوە، واتە کەس و کاری مردووەکان داوایان لە جۆبار کردووە کە بۆیان بنووسێت، لە نموونەیەکدا بە ناوی (شیوەنی وریای خوارزام) کە دەکاتە کوری خوشکی جۆبار و لە شەری نێوان عێراق و ئێران دا شەهید کراوە ، هەیبەتی دایکی داوای لە جۆبار کردووە کە بۆ سەر گۆڕەکەی چەند دێڕە هۆنراوەیەکی بۆ بنووسێت:

لە شین و ماتەمینی کۆستی وریا
هەموو ئەو چاوی دیبووی بۆی دەگریا
لە دڵ دەیگوت کە قەت ئەم نەوجەوانەم
نەدیبایە هەزار بریا بە بریا
گوڵێک بوو لە بەهاری تەمەنیدا
بە دەستێکی ستەمکارانە وەریا

وە هەروەها لە لاواندنەوەی حەماغای کۆیە چەند دێڕێکی نووسیوە کە باس لە چاکەو پیاوەتی ئەم پیاوە دەکات و دەڵێت:–

بۆ دین و دونیا حەماغای کۆیە — لە چاکەو مەردی و بەخشندە کۆیە
لەگەڵ هەژاران بەزەیی داربوو — لەگەڵ بەدکاران دژ و نەیار بوو
سایەی سەر شارو دەوروبەری بوو — لە بێ دادیدائەو دادوەری بوو
ساڵی گرانی ورۆژی تەنگانە — ماڵی خۆی کردبووبە فەقیرخانە
ئەوبرسییەی کەرووی لە ماڵی دەکرد — ئەو بەدەستی خۆی نانی بۆدەبرد

(نەسرین)یش هەوێنێکی تری هۆنراوەی جۆبار بووە کە لەدوای مەرگیەوە کاتێ بەسەر منداڵ بوونەوە چووە، دایکی نەسرین داوای لە جۆبار کردووە کە پارچە هۆنراوەیەکی بۆ مەرگی کچەکەی بهۆنێتەوە تاوەکو لەسەر گۆڕەکەی بینووسێتەوە، بۆ ئەویش دەڵێ :-

نەسرین گوڵێك بوو لە یەکەم بەری
خونچەی تەمەنی سیس بوو هەڵوەری
لە توولەی نەمامدا شکایەوە
ئەو تازە شۆخەی وەك بووکی پەری
کچێکی هەیە بە ناوی ڕێزان
بێ دایك مایەوە بۆ کوێرەوەری

ك- هۆنراوەی فەلسەفی:

بیری فەلسەفیش جۆرێکە لە ناوەرۆکی شیعری کوردی ، کە جێگای خۆی لە ناو هەندێ لە هۆنراوەکانی شاعیراندا کردۆتەوە ، تیایدا بایەخی زۆر بەلایەنی هۆش ودەروون کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری دەدرێت، مەسەلەی مردن و ژیان لای جۆبار وەك لای زۆربەی بیرمەندان و هزرناسان جێگای تێڕامان و پرسیار کردن بووە و هەوڵی داوە بە پێی توانا ئەم لوغزە شیبکاتەوە، ئەمەش بە ڕوونی لە هۆنراوەی(زەمانە) دا دەردەکەوێت کاتێك دەڵێ:

زەمانەو چەرخی گەردوون چۆن دەسووڕێ سەیری کەن ئێوە
کە چەند دەورو دوکان تێکچوو بزر بوو چەند هەزار شێوە
هەزار سوڵتانی خاوەن عیزەت و جاهو جەلال ڕۆیی
کە خاکی قەلبی ئەمڕۆ گەردەلوولی ڕوی کەژو کێوە
مەنازە قەت بە ماڵ و گەنجی دونیا ئەی مرۆڤ چونکە
کە مردی لەم هەموو چشتە دوو سێ گەز جاوەکەت پێوە
بە دونیای بێ وەفا بایی مەبە بەم ژینە کەم عومرە
بڵێی هەروا دەژیم و هەر دەمێنم وا لەپاڵ جێوە

ئەنجام:

١. جۆبار شاعیرێکی خۆماڵی و خۆڕسکە، زمان و شێوازی شیعری رەوان و پـەتی و پاراوە، وشەو پێکهاتەی نامۆ و بیانی کەمتر لەهۆنراوەکانیدا بەدی دەکرێت.

٢. چەشەو سروشتی شـاعیرانەی جۆبـار لەئـەدەبی میللییـەوە تزیکـە، بەتایبـەت پارچە لیریکەکانی کە بە ئاواز و گۆرانی گوتراونەتەوە بەگیانی ئەدەبی خـەڵك و فۆلکلۆری کوردییەوە پاراو کراون.

٣. لەهونـەرەکانی روخساری شـیعری لای لەهــەردوو کێشی عـەرووزی بـاوی نـاو شیعری کوردی، (هــەزەج و رەمــەل) و قالبـە کێـشەکانیان کردۆتـەوە، لەگـەڵ ئەوەی بەشی زۆری هۆنراوەکانی لەسەر کێشی شیعری خۆماڵین.

٤. لەهونــەرەکانی سەرواشــدا شــاعیرێکی هونەرمەنـد و بەتوانایــە، سیــستەمی سەروای شیعرەکانی فرەجۆرو رەنگاوڕەنگن.

٥. لـەڕووی مەبەسـتی شـیعرییەوە، هۆنراوەکـانی لـەدەوری دڵـداری و وەسـفی سروشــت وجــوانی و شــیعری ئــایینی و بابەتــەکانی شــیعری کۆمەڵایــەتی دەخولێنەوە.

پەراوێزەکان:

١. کێش ومۆسیقای هەڵەبەستی کوردی، عبدالرزاق بیمار: ٦٧.

٢. کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی: ١٣٩.

٣. ئەدەبیاتی کوردی، م. نوری: ٤.

٤. کێش لەشیعری کوردیدا، ئەحمەد هەردی: ١٠.

٥. کێش لەشیعری کوردیدا: ١.

٦. شێوازی شیعری گۆران: ٦٢.

٧. بنیاتی هەڵبەست لەهۆنراوەی کوردیدا، د. دڵشاد عەلی: ١٢٩.

٨. کێش لە هەڵبەستی کوردیدا، گۆران: ٨.

٩. کێش لەشیعری کوردیدا: ١٠.

١٠. کێش وقافیە لەشیعری کوردیدا: معروف خەزنەدار: ٤٧.

١١. کێش لەهەڵبەستی کوردیدا: ١٠.

١٢. بنیاتی هەڵبەست لەهۆنراوەی کوردیدا: ١٤٠.

١٣. کێش لەشیعری کوردیدا: ١٢.

١٤. شێوازی شیعری گۆران: ٨٦.

١٥. نقد الشعر، قدامە بن جعفر: ١٥.

١٦. سەروا، عەزیز گەردی:٢٦.

١٧. کاروانی شیعری نوێی کوردی، کاکەی فەللاح:٣٦.

١٨. کۆنی وتازەیی لەهەڵبەستا، گۆران:٧.

١٩. کێش و قافیە لەشیعری کوردیدا: ٦٣.

٢٠. سەرچاوەی پێشوو: ٦٣.

٢١. سەروا: ٢٠٤.

٢٢. سەرچاوەی پێشوو: ٢١١.

٢٣. سەرچاوەی پێشوو: ٢٠٨.

٢٤. سەرچاوەی پێشوو: ٢١٢.

٢٥. مێژووی ئەدەبی کوردی، د. مارف خەزنەدار: ٥٤٠.

٢٦. ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، د. شکریە رەسول: ٨٨.

٢٧. پیرەمێردی نەمر، محمد رەسول هاوار: ١٥٥.

٢٨. رەمزو نووسینی سەر گۆڕەکان، عباس سلیمان سمایل: ١٥٣.

سەرچاوەکان:

أ. کتێبی کوردی

١. ئـەدەبی کـوردی وهونـەرەکانی ئـەدەب، د.شـوکریە رەسـول، چـاپخانەی التعلـیم العالی، اربیل، ١٩٩٠.

٢. بنیـاتی هەڵبەسـت لـەهۆنراوەی کوردیـدا، د.دڵـشاد عـەلی، چـاپخانەی رەنـج، سلێمانی، ١٩٩٨.

٣. پیرەمێردی نەمر، محمد رسول هاوار، چاپخانەی العانی، بەغدا، ١٩٧٠.

٤. سەروا، عەزیز گەردی، دەزگای ئاراس بۆچاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ١٩٩٩.

٥. کاروانی شیعری نوێی کوردی، کاکەی فەللاح، بەغدا، ١٩٧٨.

٦. کێش وقافیـە لەشـیعری کوردیـدا، معـروف خەزنـەدار، چـاپخانەی الوفـاو، بەغـدا، ١٩٦٢.

٧. کێش و مۆسـیقای هەڵبەسـتی کـوردی، عبـد الـرزاق بیمـار، دەزگـای رۆشـنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٩٢.

٨. مێژووی ئەدەبی کوردی، د. مارف خەزنەدار، ب٥، دەزگـای چـاپ وبڵاوکردنـەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥.

ب. کتێبی عەرەبی:

٩. نقد الشعر، أبي فرج قدامة بن جعفر، تحقیق: کمال مصطفى، مکتبة المتنبي، بغداد، ١٩٦٣.

ج. نامەی زانکۆیی:

١٠. شێوازی شیعری گۆران، پەخشان عەلی ئەحمەد، نامـەی ماسـتەر، کـۆلیجی زمـان، زانکۆی کۆیە، ٢٠٠٧.

د. گۆڤارو رۆژنامه:

١١. ئەدەبیاتی کوردی، م. نوری، رۆژنامەی ژیان، ژ/٢٨، ١٩٢٦/٨/١٢.

١٢. رەمزو نووسینی سەرگۆڕەکان، عباس سلیمان سمایل، گۆڤاری رامان، ژ/١٤٠، ٢٠٠٨.

١٣. کۆنی وتازەیی لەهەڵبەستا، گۆران، گۆڤاری هیوا، ژ/٣١، ١٩٦١.

١٤. کێش لەشیعری کوردیدا، ئەحمەد هەردی، گۆڤاری برایەتی، ژ/ ١٠، ١٩٧٣.

١٥. کێش لەهەڵبەستی کوردیدا، گۆران، رۆژنامەی ژین، ژ/ ٢٤، ١٩٧١/٥/٢٧.

بنەماکانی شیعرییەت
لە تێکستی (یادگار و هیوا)ی
ئیبراهیم ئەحمەد دا

پێشەکی

لە سەرەتای سییەکاندا، لە شاری سلێمانی هەوارگەی میرایەتی بابان، جوولانەوەیەکی نوێخوازی لە بواری بووژاندنەوەی زمان و تازەکردنەوەی ئەدەبیات و پەرەپێدانی رووناکبیری کوردی لە ئارادا بوو. یەکێك لەو بەرهەمە ئەدەبییە دانسقانەی کەوا لەو رۆژگارەی نوێکردنەوەی شیعری کوردی داهێندراوە تێکستی شیعری (یادگار و هیوا)ی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد (بلە)یە.

ئەم تێکستە لە چەند رووەوە بە ڕچەشکێن و کارێکی ئەدەبی پێشەنگ دادەندرێت وەك:

- لەدایکبوون و هاتنە ناوەوەی ئەم تێکستە لە پاڵ کۆمەڵێك پارچە پەخشانی هونەری و چەند بابەتێکی رەخنەی ئەدەبی لە لایەن خودی ئەو نووسەرەوە کە لەو رۆژگارەدا بڵاو بوونەتەوە، بەشدارییەکی گرینگ و رێبەرانە بووە لەو بزووتنەوە رۆشنبیری و رۆشنگەرییە گرینگەی کە لەو ڕۆژگارەدا لە ئارادا بووە.

- بەرهەمێکی ئەدەبی دانسقەو دیار بووە لە مەسەلەی برەوپێدانی نووسین و خوێندنی کوردی و پاککردنەوەی زمان و ساغکردنەوەی زمانێکی ئەدەبی خاوێن و پەتی، وێڕای زیندووکردنەوە و پەرە پێگرتنی خەرمانێك وشەو زاراوەی رەسەن و شیرین و ناسکی زمانەکە.

ـ ئەم تێکستە، شانبەشانی بەرهەمی ئەدەبی شاعیرانی پێشڕەوی ئەو سەردەمە، ڕۆڵێکی گرینگ و داهێنەرانەی گێڕاوە لە بزووتنەوەی شیعری نوێی

کوردی و برەو پێدانی قوتابخانەی ڕۆمانتێکی و ڕۆمانتێکی شۆڕشگێڕی لە مێژووی بەرەو پێشەوە چوونی شیعرو ئەدەبیاتی کوردیدا.

- دوا بە دوای بڵاوبوونەوەی لە فۆرمێکی هونەری بە هێزو سەرنجڕاکێش و ناوەڕۆکێکی ڕەسەن و شۆڕشگێڕانەو، ریتم و ئاوازێکی بە جۆش و خۆش ئاهەنگ و، زمان و دارشتن و شێوازێکی ناسك و رەوان و خۆماڵی، دواتریش لە ڕێگەی پرۆسەی بە ئاواز و گۆرانی بوونیشیدا، چێژو بەها و لایەنە شیعری و جوانکارییەکانی زیاتر دەرکەوتوون و بوون بە مایەی هۆگری و دڵپەسندی خوێنەران، تا لە دواییدا دەبێتە چەپکە گوڵێکی بۆنداری هونەری شیعری کوردی و تا ئەمڕۆی لەگەڵ دابێت ژیانی کردووەو بە گەشی و بە زیندوویی ماوەتەوە.

ئەمانە هەموو بوونەتە بنەما و هۆکارو هاندەر بۆ ئێمە، بۆ ئەوەی لە ڕوانگەی رەخنەی تازەوە ئاوڕێك لە بنەماکانی شیعرییەت و جوانکاری و بەها و داهێنانی ئەم تێکستە بدەینەوە.

باسەکە بە شێوەیەکی گشتی لە دەروازەیەك و سێ بەش پێکهاتووە، ئەنجا هەر بەشێکی لە چەند لایەن و بڕگەو بابەتێکەوە خراوەتە روو بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

- دەروازە:

١- تێکست ٢- فۆرم و کێش و سەروا

- بەشی یەکەم:

١- شیعرییەتی ناونیشان ٢- شیعرییەتی ئاستی ڕیتم و ئاواز

أ- ئاواز ب - ڕیتم

- بەشی دووەم:

أ- شیعرییەتی ئاستی پێکهاتەیی ب- شیعرییەتی شێوەزار

ج- دژیەك و بەرامبەری د- هاوواتایی

- بەشی سێیەم:

أ- هونەری تەدوير ب- هاوواتایی ج- وێنەو میتافۆر

- ئەنجام
- پەراوێزەکان
- پاشکۆ
- سەرچاوەکان

دەروازە

١. تێکست:

تێکستی شیعری (یادگارو هیوا) لە چەشنی گەوهەرێکی یەکدانە لە گەنجینەی سامانی شیعری نوێی کوردیدا شوێنی گرتووە، لە دوای تێپەڕبوونی (٧٧) ساڵ بەسەر بڵاوبوونەوەی تاوەکو ئێستاش بەسەر زارو زمانی خەڵکەوەیە، لەو ماوەیەدا لە چەندین بۆنەو کات و شوێنی جیادا سەر لە نوێ بڵاو کراوەتەوە، بەم ڕەنگەی خوارەوە:

أ ـ گۆڤاری هاوار، ژ/ ١٩، ١٧نیسانی ١٩٣٣. [١]

ب ـ یادگاری لاوان، بەغدا، ١٩٣٣. [٢]

ج ـ گۆڤاری گەلاوێژ، ژ/ ٩، ساڵی/٤ ، ئەیلوولی ١٩٤٣.

د ـ گۆڤاری رزگاری، ژ/ ٦، ساڵی/١ ، تەمووزی ١٩٦٩.

هـ ـ بەرەو رووناکی سەرجەم شیعرەکانی برایم ئەحمەد، ئومێد ئاشنا، سلێمانی ١٩٦٦.

و ـ برایم ئەحمەد ـ کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی، عومەر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی ٢٠٠٧.

ز ـ لە هەندێ باس و لێکۆڵینەوەدا کەم و زۆر نووسەران لەبارەی ئەم تێکستە دواون و چەند بەندو بەشێکیان لێ بڵاو کردۆتەوە. [٣]

ح ـ لە کاتی خۆیدا تەواوی تێکستەکە بە ناونیشانی (ذکری وأمل)، لەیەلان (د. مارف خەنەدار)ەوە وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی عەرەبی و بڵاوکراوەتەوە. [٤] جارێکی تریش چەند بەشێکی تێکستەکە بە زمانی عەرەبی لە لایەن (عەباس بەدری)یەوە وەرگێڕدراوە و بڵاوکراوەتەوە. [٥]

لە نێوان تێکستەکەی گۆڤاری (هاوار) و تێکستەکانی دیکەشدا کەم و زۆرجیاوازی بەدی دەکرێت، لە بارەی وشە و پێکهاتە و رێنووسەوە لێرەدا بەپشت بەستن بە تێکستەکەی (یادگاری لاوان) کە بۆتە ماکی هەموو ئەوانی دیکەو بەرەچاوکردنی رێنووسی نوێ، تەواوی تێکستەکە بە پوختی بڵاو دەکەینەوە:

یادگار و هیوا

(١) لەبـــەر چـــاوی بـــەد، لـــە ترســـی بـــەدکار
دڵ خـــۆم ئەکەمـــــــــە گـــۆڕی یادگـــــار
بـــەگریانی وشـــک، بـــە ناڵـــەی بـــێ دەنـــگ
دێنمـــە لـــەرزین تەختـــــــــی کردگـــــــار
****

(٢) بـــێ، هێـــزی ئـــەژنۆم، بینـــایی چـــاوم
ئـــارامی گیـــان، جـــەرگم هەنـــــــاوم
یـــاخود بـــە جـــاریّ چارەســـەرم کـــــە
یـــا لـــە نامـــەی ژیـــن دەربێنـــە نـــــاوم
****

(٣) ژیـان بـە لاتـی و بـێ دەسەلاتـــــــــــــی
هـــیچ درۆی نـــەبێ، ســـەد مەرگـــە ســـاتی
مـــــــرۆ بـە دیلـی بـژی خۆشـە، یـــــان
بمـــرێ بـــۆ بـــەرزی خـــۆی و وڵاتـــــــــی
****

(٤) شـــــیرین: بـــەهارە، بـــەهاری شـــادان
بـــێ بـــەهرەن لـــە ژیـــن گـــەل نـــامرادان
جـــەژن و بـــەهارو ســـەیران و خۆشـــی
گـــشتـــی پـــیرۆزی گـــەردن ئـــازادان
****

(٥) شـیرین: ئـەزانم کـە تـــــۆش زامـاری
وەک مـــن عـــەوداڵی خونـــچەی بـــەهاری
هیـــوای تـــۆ یەکـــە، هیـــوای مـــن هـــەزار
مـــن بێـــزار نـــەبم، تـــۆ بـــۆ بێـــــــزاری؟
****

(٦) مـــەژی بـــۆ مـــردن، بمـــره بـــۆ ژیـــان
چـــۆن قـــازانج ئەكـــەی تـــا نەكـــەی زیـــان
لـــــە زرەی زنجـــیر دڵـــــت نەلـــــەرزی
پێوەنـــد بـــۆ لەشـــە نـــەوەك بـــۆ گیـــان
****

(٧) بـــێ دابنیـــشین جـــە بـــن هەنـــــــــاران
کـــۆڕێ ببەســـتین چـــون مـــەی گوســـاران
بـــــا ساتێ نـاوی لـەیادا نەبـــــــــــێ
مـــەرگی جوانـــان گریـــــەی هـــەژاران
****

(٨) بـــێ دابنیـــشین جـــەبن داری بـــــــــەی
نـــەختێ بنۆشـــین جـــە خۆشـــاوی مـــــــەی
ئینجـــــا بزانــــــە کامیـــــان جـــــوانن
بـــەی ڕەنگـــی گـــەردن، مـــەی ڕەنگـــی گۆنـــەی
****

(٩) بـــێ بـــا بـــۆت بکـــەم باســـی جـــوانیم
ڕۆژانـــــی بـــــەرخیم شـــــەوانی شـــــوانیم
کۆڕپـــەی ئـــازیز بـــووم شـــوانکارەی شـــادی
ژیـــــام بــــە خۆشـــــی هــــەتا تـــــوانیم
****

(١٠) ژیـــام ســـەردەمێ بـــە کـــەیف و خۆشـــی
بـــە شـــادی کـــڕین، بـــە خـــەم فرۆشـــــی
تـــــاکو پـــــێم کـــــرا رووومـــــەتم مـــــژی
تـــــاکو تـــــوانیم شـــــەرابم نۆشـــــی
****

(١١) ئـــەو ســـاکە چـــوومە ریـــزی دڵـــداران
پێـــــی وتم ســــەردار هــــۆزی هــــەژاران
«بــــێ دابنیـــــشین جـــەپای دیــــــواران
زنجـــیر لــــە گـــەردن چـــون گوناهکـــاران»
****

(١٢) بـــــێ دابنیـــــشین لـــــە نێـــو ڕەزانـــــا
خونـــــچە بکێـــــشین بــــە ڕووی خـــــەزانا
مـــن بــە مـــاچ دزیـــن، تـــۆ بـــە دڵ دزیـــن
هـــەزار پـــەل بـــدەین وە پـــشت دزانـــا
****

(١٣) بـــــــێ دابنیـــشین لـــە نێـــو گوڵـــشەنا
لـــــە ژێــــــر ســــێبەری دارو دەوەنـــــا
لـــە ترســـی دوژمـــن بـــە ســـۆزەی بـــەیان
گوفتوگـــۆ بکـــەین لـــە تـــــەك وەتـــەنا
****

(١٤) بـــێ دابنیـــشین جـــە بـــــن چـــناران
لـــــە چـــاوی مەســـــتی دیـــــدەخوماران
بــــــەری بـــــەیان و ســــــەرلە ئێـــــواران
بـــــادە بنۆشـــــین بــــە یـــادی جـــاران
****

(١٥) بـــێ دابنیـــشین دیـــدە پـــڕ ئەســــــــرین
تـــۆ بگـری بـۆ خـۆت، منـیش بـۆ شیـــــرین
«وا بـــەهاریش هـــات کـــەژ و کـــۆ ڕەنگـــین
دڵـــەی عاڵـــەم شـــاد، دڵ خۆمـــان خـــەمگین»
****

(١٦) بەهار هاتەوە وە سەیرانەوە
وە ڵی ڵی و لۆلۆ وە حەیرانەوە
بە لەنجە و لاری نیگارانەوە
وە دەنگی خۆشی هوزارانەوە
****

(١٧) بەهار هاتەوە خۆشی لە یاران
خۆشی لە گوڵشەن خۆشی لە داران
خۆشی لە کۆڕی بادەگوساران
خۆشی لە بلبل، خۆشی لە خاران
****

(١٨) خۆشی لە عاڵەم دوور لە دڵی من
شەونم بۆ خاران دوور لە گوڵی من
زنجیر پیرۆزی دڵ مردووان بێ
با ئازاد بژی بیری سڵی من
****

(١٩) شێوەی شیرینی کەژی خوێنینم
شیرێکە لەسەر زامی برینم
ئازاد کردن و بەرزی وڵاتم
هیوای گیانمە و ئامانجی ژینم
****

(٢٠) بادەی مەی دەبا فرمێسکی چەم بێ
خۆراکی مە با هەر دەردو خەم بێ
دوایی لە خوێنی دوژمن تێر ئەخۆین
هەر چی چۆنێ بێ، هەر چەندە کەم بێ
****

(٢١) بێ دابنیشین دووربین لە شادی
بمرین بە مەردی و گەردن ئازادی
بمرین لە ڕێگەی تۆڵە سەندنا
نەك لەسەر جێگە بە نامرادی
****

(٢٢) پرشنگی ژینم، وە بیناتەوە
کوورەی دەروونم، وەگۆناتەوە
«هەستە بێرە لام خۆر وەپاتەوە
دەرمانی دەردم هاوەلاتەوە»
****

(٢٣) شیرین هەتاکەی دووری بچێژم ؟
فرمێسکی خوێنین تاکەی بڕێژم ؟
تاکەی لە گۆشەی دڵی زارمدا
خونچەی جوانی و گەنجی بنێژم ؟
****

(٢٤) ئەوا تۆ ئەڕۆی بە خوام سپاردی
پێم نەکرا خۆم بێم دڵم بۆ ناردی
ڕێی ژیان سەختە، بە ترس و لەرزە
نابێ بترسی لە گەرمی و ساردی
****

(٢٥) دڵە شیرین ڕۆی بڕۆ لە شوێنی
کە شیرین ڕۆیی تۆ بۆ بمێنی
بەڵێن بێ ئیتر نەتناسم هەتا
مژدەی ئازادی (یارم) بۆ دێنی
****

(٢٦) چاوە وەك لێزمەی بارانی بەهار
دڵۆپی خوێنت بۆ پیا دێتە خوار؟
گریان کردەوەی بێ دەسەڵاتە
بێ دەسەڵاتان ئەڕزێن لە ژێر بار

لێکدانەوەی هەندێ وشە و زاراوەی تێکستەکە :

کردگار: خوا، یەزدان	نیگار: کچی جوان
بێ: وەرە	هوزار: بولبول
بەهرە: بەش، بێ بەهرە بە واتای بێ بەش	بادە گوسار: بادەنۆش
جەبن: لەبن، لە ژێر	خار: دڕکوداڵ
مەیگوسار: مەینۆش، بادەخۆر	سلێ: ڕەوەك
مەرگی جوانان: ئەوانەی (جوانە مەرگ) دەبن و لە هەڕەتی لاویدا دەمرن	چەم: چاو
چون: وەکو، لەبەر ئەوەی	مە: ئێمە
بینا: چاو، دیدە	بێرە: وەرە
خەزان: پایز	هاوەلاتەوە: وا لەلای تۆیە
دیدە خومار: چاوی سست و خاوی نازداران، کە لە وێنەی چاوی مرۆڤی مەست و مەیخۆرەوەیە، لە کوردیدا (دیدە بە خومار)یش دەگوترێت.	

٢. فۆرم و کێش و سەروا:

(یادگار و هیوا) لە فۆرم و قالبی چوارینەیە، چوارینە فۆرمێکی باوی شیعری ڕۆژهەڵاتییە، لە شیعری کوردیشدا لە زووێکەوە بەرچاو دەکەوێ. [٦] وەکو بینیمان تێکستەکە خۆی لە (٢٦) بەند پێك هاتووە، کە هەر بەندێکی بەرامبەر چوارینەیەك دەوەستێ، لەگەڵ ئەوەدا هەر بەندێکی جۆرێك لە سەربەخۆیی خۆی هەیە وەك بە گشتی لە مەسەلەی چوارینەدا باوە، وەلێ لە یادگار و هیوادا یەکێتییەکی پتەو و تێکچڕژاو لە تێکستەکەدا بەدی دەکرێت، وەکو دواتر تیشك دەخرێتە سەر ئەم لایەنە. [٧] کێشی تێکستەکە برگەیی خۆماڵییە، بۆیە لە چوارینەی کوردیدا هەر لەتێکی حسابی دێڕێکی بۆ دەکرێت. [٨]

یادگار و هیوا لەسەر کێشی (١٠) برگەیی دوو پێیی (٥ + ٥) هۆنراوەتەوە کە وەستان لە ناوەڕاستی پێیەکاندا دەبێت، گۆرانی شاعیر لە بارەی ئەم کێشەوە

دەڵێ: ((ئەم کێشە لە هەڵبەستی کوردیدا ئەوەندە باوە پیاو زۆر بە ئاسانی ئـــەتوانێ نـــاوی لێ بنـــێ کێـــشی نەتـــەوەیی گـــەلی کـــورد)). [٩]
بەشێکی زۆری شیعری فۆلکلۆری و شیعری دیالێکتی (گۆران) لەسەر ئەم کێشە هۆنراوەتەوە، هەڵبژاردنی ئەم قالبە کێشە لە هۆنینەوەی یادگار و هیوادا جۆرێك لە ئیحامان پێ دەبەخشێت، کە ئەویش گەڕانەوەیە بۆ مۆرکی رەسەنایەتی و گیانی کوردەواری، بە تایبەتیش کاتێك کە دەبینین هۆنراوەی شێوەزاری گۆران و فۆلکلۆرو گۆرانی میللی ئەو ناوچەیە، شوێن پەنجەی روونی بەسەر گیان و روخساری تێکستەکەدا داناوە. سیستەمی سەروا بەندی لە چوارینەدا جۆراو جۆرە، قالبی هەرە باویان لە کوردیدا ئەوەیە کە بە (چوارینی خەساو) یاخود ناتەواو ناو دەبرێت. لەم جۆرەیاندا نیزامی سەروا لە هەر بەندێکدا سەربەخۆ دەبێت و هیچ پەیوەندی بە چوارینەکانی دیکەوە نابێت، هەروەها چەشنی ریز بوونی پیتە سەرواکان ئەم شێوەیە وەردەگرن (CCDC,AABA ,...). [١٠]

لە کۆی (٢٦) بەندی تێکستەکەدا، لە (١٩)یان پێڕەوی لە سیستەمی سەروای ناتەواو و لە (٧) بەندیش شاعیر لەم ڕێڕەوە لای داوە و پێڕەوی لە سیستەمی سەروای چوارینی تەواو کردووە (BBBB, AAAA,...)، کە ئەویش بەندەکانی ژمارە (١١، ١٤، ١٥، ١٦، ١٧، ١٩، ٢٢)ن. ئەوەش جێگای سەرنجە کە لەم (٧) بەندەدا (٣) بەندیان چوار خشتەکین. [١١] کە بریتین لە بەندەکانی (١١، ١٥، ١٢)، کەوا هەر بەندێك لەسەر بنەمای دوو دێڕی هەڵبەستێکی گۆرانی فۆلکلۆری هەورامان داڕێژراوە، لە بەندەکانی ژمارە (١٨،١٩)دا شاعیر چوارینەکەی بە هونەری (پاش سەروا ـ ڕەدیف) ڕازاندۆتەوە.

بەشی یەکەم

١ـ شیعرییەتی ناونیشان

ناونیشان لە رەخنەی نوێدا لایەنێکی گرینگ لە ستراتیژییەتی تێکست پێك دەهێنێ و دەبێتە دەروازەیەك بۆ چوونە نێو جیهانی هەر تێکستێکی ئەدەبی و، خوێنەر لەوێوە بەرەو رەهەندە نادیارەکانی دەق هەنگاو هەڵدەنێت، بۆیە دەگوترێت ((ناڤونیشان وەکو ئێکەم کلیلا دەستبەکاربوونێ دهێتە هژمارتن، تاکو برێکا وێ بشێین، برەنگەکی سیموتیکی نهێنیێن تێکستێ ڤەکەین)).[١٢]

لێرەوە ناونیشان بێجگە لە ئەرکی سەرنجڕاکێشان و ئاماژەکردن بۆ خودی تێکست، خۆیشی وەکو بابەت و وەکو تەوەر لە دوتوێی دەقی ئەدەبیدا بەرجەستە دەبێت و رەنگ دەداتەوە، ((بەو پێیەش پێکهاتەی ناونیشان نیشانەکانی سیمۆتیکای زمانە، بۆیە دەبێ لێکۆڵەر خوێندنەوەی تایبەت بۆ نیشانەکان و چۆنیەتی بەکارهێنانیان بکات))،[١٣] تاوەکو لە رێگای کردنەوەی ئەو ئاماژو نیشان گەلە بەرەو شیکردنەوەی تێکستەکە هەنگاو هەڵبگرێت و لە دوا شیکردنەوەشدا دەشێ بگوترێت کە ناونیشان دەبێتە ناسنامەیەك بۆ دەق و ئەو رۆڵە بەجێ دەگەیەنێت.[١٤]

لەم سەرەتایەوە کاتێ ئاوڕ لە رێکەوەندی (یادگار و هیوا)ی تایتلی تێکستەکە دەدەینەوە، خوێنەر رەهەندە شاراوە و پێشبینی کراوەکانی تێکستەکەی بۆ ئاوەڵا دەبێت و دەتوانێت پوختەیەکی چڕوپڕو بە بڕشتی تەواوی دەقەکەی تێدا بدۆزێتەوە. دەبینێ ئەو تایتلە پێکهاتەیەکی زمانی ئیحابەخشەو لە تەك پانتایی دەقەکەدا لە هاوتەریبییەك لە واتاو دەلالەت یەکانگیر دەبێتەوە و بەهۆیەوە بەشێکی دیاری نهێنییەکانی تێکستەکە والآ دەبێتەوە.

(یادگار و هیوا) لە ئاستی پێکهاتەیی و نیشانەی زمانییەوە دوو وشەی لێکدراوی ئاسایین، واتە لە دوو مۆرفیمی سەربەخۆی سەربەیەك بەشی ئاخاوتن (دوو ناو) پێك هاتووە و لە رێگەی ئامرازێکی لێکدەرەوە بەیەکەوە بەستراونەتەوە. لە رووی پەیوەندی فۆرمەوە هیچ هێمایەکی هاوبەشی لە

نێوانیاندا بەدی ناکرێت. کەچی لە رووی پەیوەندی واتا و دەلالەتەوە ئەوا لە دۆخی (بەرامبەری)دان، هەر ئەمەشە سیحری ناونیشانەکەی پێکهێناوە و هەموو رەهەندەکانی ئاستی واتا و دەلالەتی تێکستەکە لە مەوە سەرچاوە هەڵدەگرێت و لە دەوری دوو تەوەری سەرەکی لە وێنەی (دوو بوئرەی دەلالی) کۆ دەبنەوە و بەرامبەر بە یەکتری دەوەستن:

١ـ یادگارییەکان وەکو بوئرەی دەلالی ژمارە (١) لە پانتایی تێکستەکەدا چەمك و شکل و شێوەیان بەم جۆرە بڵاوبۆتەوە:

- لە رابردوودا روویان داوەو زەمانیان بەسەر چووە، لە هەندێ دۆخیشدا تا ئێستا کاریگەری و بەردەوامییان ماوە.

- بیرەوەری رۆژانێکە کە گەردو تام و بۆیەکی رۆمانسییانەیان لێ نیشتووە و تیادا (خۆشی و ناخۆشی، فرمێسك و زەردەخەنە، تاڵی و شیرینی، غەم و شادی،...) ئاوێتە و هاوئامێزی یەکتری بوون.

- یادکردنەوەیان (زیندووکردنەوەیان) سۆزدارەو چێژ بەخشە.

- لە نەست و بیرو هۆشی مرۆڤدا هەمیشە زیندوون و بە دنیای فەرامۆشی ناسپێردرێن.

- هەرە هەست بزوێنەکانیان، یادەوەری رۆژانی منالی و گەنجی و جوانین.

- شێواز و پەیامی گوتاری شیعری (یادگارییەکان) لە تێکستەکەدا لە شێوەی ڕستەی (خەبەری) دێن و هەواڵ گەلێك رادەگەیەنن یا بەمانای دروست و واقیعی یاخود بە واتا و مانای مەجازی. [١٥]

- یادگارییەکان رایەڵ و پۆی بەشێکی تێکستەکەیان پێك هێناوە و لەوێنەی جیاجیادا خۆیان نمایش دەکەن و دەردەکەون:

(٩) بۆ با بۆت بکەم باسی جوانیم
ڕۆژانی بەرخیم شەوانی شوانیم
کۆرپەی ئازیز بووم شوانکارەی شادی
ژیام بە خۆشی هەتا توانیم
******

(١٠) ژیـــام ســـەردەمێ بـــە كـــەیف و خۆشـــی
بەشـــــادی كـــــڕین بەخـــــەم فرۆشـــــی
تـــــاكو پـــــێم كـــــرا رووmـــــەتم مـــــژی
تـــــاكو تـــــوانیم شـــــەرابم نۆشـــــی
******

(١١) ئـــەو ســـاكە چـــوومە ریـــزی دڵـــــداران
پێـــــی وتم ســـــەردار هـــــۆزی هـــــەژاران
«بـــــێ دابنیـــــشین جـــــەپای دیـــــواران
زنجـــیر لـــــە گـــــەردن چـــــون گوناهكـــاران»
******

(١٤) بـــــێ دابنیـــــشین جـــــەبن چـــــناران
لـــــە چـــــاوی مەســـــتی دیـــــدە خومـــــاران
بـــــەری بـــــەیان و ســـــەر لـــــە ئێـــــواران
بـــــادە بنۆشـــــین بـــــە یـــــادی جـــــاران
******

(١٥) بـــــێ دابنیـــــشین دیـــــدە پـــــڕ ئەســـــرین
تـــۆ بگـــری بـــۆ خـــۆت منـــیش بـــۆ شـــیرین
«وا بـــــەهاریش هـــــات كـــــەژوكۆ رەنگـــــین
دڵـــەی عالـــەم شـــاد دڵ خۆمـــان خـــەمگین»
******

لەم وێنانەدا شاعیر رووبەڕووی یادەوەرییەكانی دەوەستێ و ئاوێتـەی ناڵـەی دەروون و رەنـگ و بـەزمی سروشـتیان دەكـات و كـەش و هەوایـەكی شـیعری ئەرخەوانی و دڵكێشیان لێ پێك دەهێنێ.

٢ــ هیـوا و ئـاوات و ئاینـدە بـوئرەی دەلالی ژمـارە (٢) ی تێكـستەكەیە كـە چەپكێك واتاو دەلالەتی لێ دەخوێندرێتەوە.

- لە ئایندەدا روو دەدەن، یا چاوەڕێ دەكرێ رووبدەن.
- خۆشی و گەشبینی و ئاوات و ئارەزووەكانی پێوە بەندە.

- هۆکارێکە بۆ ژیان و بەردەوامی، مرۆڤ تەمای پێیەتی.

- گوتاری شیعری، زمان و شێوازی گرێ و ڕستەی (ئینشائی) بە خۆیەوە دەگرێت و ڕستەکانی لە دۆخی (پرسیار و داخوازی و دوعا و هێڤی و مەرج)دا دادەڕێژرێن. [16]

(٢) بێ، هێزی ئەژنۆم، بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم، هەناوم
یاخود بە جارێ چارەسەرم کە
یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم
*****

(٤) شیرین بەهارە بەهاری شادان
بێ بەهرەن لە ژین گەل نامرادان
جەژن و بەهار و سەیران و خۆشی
گشتی پیرۆزی گەردن ئازادان.
*****

(٨) بێ دابنیشین جەبن داری بەی
نەختێ بنۆشین جە خۆشاوی مەی
ئینجا بزانە کامیان جوانن
بەی ڕەنگی گەردن، مەی ڕەنگی گۆنەی
*****

(٢٢) پرشنگی ژینم وە بیناتەوە
کووورەی دەروونم وە گۆناتەوە
«هەستە بێرەلام خۆر وەپاتەوە
دەرمانی دەردم ها وەلاتەوە».

شاعیر چاوی لە کازیوەو بوومەلێڵی بەیانییە، تا خۆری هیواو ئاواتەکانی لە کەل دەرکەوێ و دنیایەکی پڕ لە بەهارو ئازادی و تاو و ساوی بۆ بڕەخسێنێ. لە رووی گونجانی ریتم و واتاوە، هەردوو بزوێنی درێژ و کشاوی (آ) لە واژەی

(یادگار)دا وەکو دوو کۆڵەگەی زەمان، هێماو دەلالەتی ڕۆژانی دوور و درێژی ڕابردووی سەر ڕێژ لە تاڵ و شیرینی، لە دەروونی خوێنەردا بەرجەستە دەکات. لە بێژەی (هیوا)شدا دەنگە خشۆك و کپ و نەرمەکانی (هـ)، (ی)، (و)، ئەنجا کرانەوە بە (آ)ی کشاو، هەموو ئاوات و چاوەڕوانییەکانی ئایندەی لێ دەخوێندرێتەوە، لێرەدا هارمۆنیا و گونجانی ریتم و واتای واژەو وشەکان یەکێك لە ڕەگەزەکانی شیعرییەتی ناونیشانەکەمان بۆ ئاشکرا دەکات، لە پاڵ ئەو هێماو راڤە سیمانتیکییانەی لە پێشەوە ئاماژەیان بۆ کرا، تا لە کۆتایی تێکستەکەدا پەیامگر دەرك بەوە دەکات کە (یادگار و هیوا) وەکو پێکهاتە و تایتل هەر دوو رەهەندی بنیاتی دەقەکەی لە خۆ گرتووە و لە کرۆکی دەقەکەشدا هەڵقوڵاوە.[١٧]

٢ـ شیعرییەتی ئاستی ریتم و ئاواز

أـ ئاواز:

مەبەست لە ئاواز مۆسیقای دەرەوەی هۆنراوەیە کە پابەندی کێشە وەکو ڕەگەزێکی سەرەکی بنیاتی شیعری و هەر ئەویشە کە نەزم و ئاهەنگێکی چێژ بەخش و دڵپەسەند لە دەروونی مرۆڤدا بەرپا دەکات. ئەنجا بەو هۆیەوە ئاوازی هۆنراوە دەبێتە دیاردەیەکی دڵکێش کە گیان بە بەر وشە و دەستەواژەکاندا دەکات و ئەوەندەی تر مانا و مەبەستەکانیان بەرجەستە دەکات. [١٨]

لە (یادگار و هیوا)دا سیستەمی یەك کێشی (١٠) برگەیی پێڕەو کراوە، ئەمە وەکو ڕەسەنایەتییەك لە داهێنان و ئاوڕدانەوەیەکیش لە کێشی رەنگینی هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی و هونەرە بەرز و جوانەکەی شاعیرانی ناوچەی هەورامانە، کە بەهەوڵ و کۆششی پیرەمێردو گۆران و هاوڕێکانی روو لە بووژاندنەوە بووە. [١٩] هەروەها وەکو نەریتێکی بەرجەستەبووی ئەو هەوڵ و هەنگاوانە دەدرێتە قەڵەم لەو رۆژگارەدا. ئەمە و هەر (گۆران) خۆیشی لە رێگای دەستنیشانکردنی (پێ)یەکان و (لەنگەر)ەکانییەوە، تەکنیکی فۆرم و دارشتنی ئەم جۆرە هۆنراوەیە دەستنیشان دەکات کە بەم شێوەیە دەبێت:

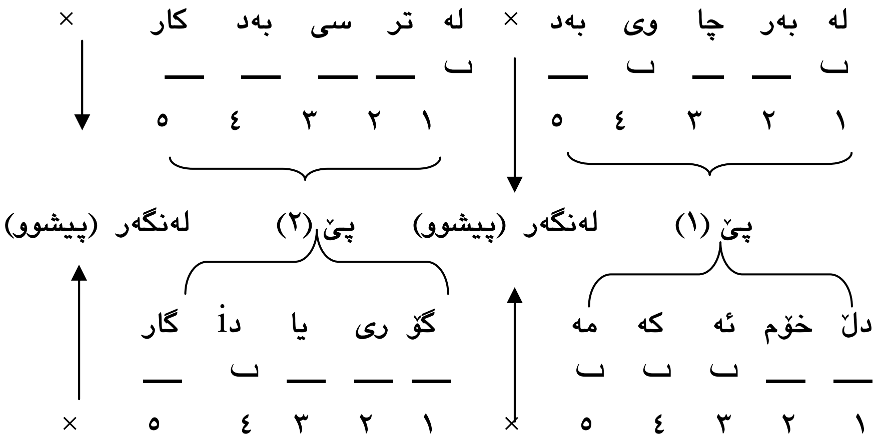

هەر دێڕێك لە دوو پێی (٥) بڕگەیی پێك دێت بێ ڕەچاوكردنی كورتی و درێژی بڕگەكانی، لە هەر دێڕێكیشدا دوو وەستان هەیە، واتە لە كۆتـایی هـەر یـەكێك لـە پێیـەكانی وەسـتان و پیـشوودانێك دەبێـت، لـە ڕێگـەی ئـەم وەسـتانە ڕێـك و بەردەوامانەشەوە، كە هەم وەستانی شیعرین و هەم واتایی، ئاوازی بە دەستهاتوو دەگاتە پلەیەكی بەرزو باڵا. ئەنجا لە كاتی خوێندنەوەدا بەڕەچـاو كردنـی (پـێ)و (لەنگـەر)ەكـانی ئـەم كێـشە، كـە تاڕادەیـەك درێـژو شـیرین و نەغمـەدارە، جـۆرە ئاوازێكی جێگیرو ڕێكخراو سەرتاپای باڵای تێكستەكە دادەگرێت و لـە ڕێگـای هـاو ژمارەیی بڕگەكانیشەوە یەكێتییـەكی ریتمـی دێتـە كایـەوە، لـە شـێوەی ریتمێكـی دووبارە بـووەوەی ڕێكخـراو بـە درێـژایی تێكستەكە، كـە خولقێنـەرو بەدیهێنـەری ڕەگەزی چێژی شیعرییە (٢٠)

لێرەوە جوانكاری وشە و گـوزارە و كێـشی ئاهەنگـدارو نـەرم و شـیرینی (١٠) بڕگەیی، بەهەماهـەنگی لەگـەڵ زایەڵـەی سـەروای دەنگـداری درێـژو كـشاو، ئـەنجا كردە و كۆششی شاعیر لـە نـاو وێنـە و واتـاو دەلالـەتی ڕۆمانـسییانەدا، كەشـێكی دڵگیر و ئیحابەخش و بـە هـەڕمێن لـە ناڵـە و ئـاواز و ریـتم بـە بـاڵای تێكـستەكەدا دەبڕێـت، كـە حاڵـەتی دەروونـی شـاعیرمان بـۆ بەرجەسـتە دەكـات و لەوێـشەوە چەكەرە دەكات بۆ ناخی هەناو و دەروونی پەیامگرەوە:

(٧) بێ دابنیشـــین جەبـــن هەنـــاران
كۆڕێ ببەســتین چون مەی گوساران
با ســـاتێ ناوی لە یـــادا نەبـــێ
مەرگی جـــوانان گریەی هـــەژاران

******

(١٤) بێ دابنیشـــین جەبن چنـــاران
لە چاوی مەستی دیدە خومـــاران
بـەری بەیـان و سەر لە ئێواران
بـادە بنۆشـین بەیـادی جاران

******

(٢١) بـێ دابنیشــــین دووربین لە شادی
بمرین بە مەردی و گـــەردن ئازادی
بمــرین لە ڕێـگەی تۆڵـــە سـەندنا
نەك لەســەر جێگا بــــە نامـرادی

******

ئـەنجا کـەباس بێتـە سـەر سـەرواداری و کاریگـەری سیـستەمی سـەروا لـە پەرەپێـدانی هارمۆنیـای ئـاوازەیی تێکـستەکەدا، پێویـستە لـە بـەرایی نەخـشە ئامارێکی سیستەمی سـەروا لـە دەنـگ و بڕگـەو هێـشووە دەنـگ لـە چـوارینەکانی (یادگار و هیوا) بخەینە روو، تا پەی بە دیاردەکـانی سـەرواداری لە تێکستەکەدا بەرین:

بەند	سەروا	بەند	سەروا
١.	آر	١٤.	آران
٢.	آوم	١٥.	ین
٣.	آتی	١٦.	آنەوە
٤.	آدان	١٧.	آران
٥.	آری	١٨.	ڵی ـ من
٦.	یان	١٩.	ینم
٧.	آران	٢٠.	ەم بێ
٨.	ەی	٢١.	آوی
٩.	آنیم	٢٢.	آنەوە
١٠.	ۆشی	٢٣.	ێژم
١١.	آران	٢٤.	آردی
١٢.	زانا	٢٥.	ێنی
١٣.	ەنا	٢٦.	آر

خشتەی سەرواداری لە بەندەکانی تێکستی (یادگار و هیوا)

لەم خشتەیەدا دیاردەگەلێکی هونەری سەرواداری شیعری باری سەرنج و تێبینی خوێنەر بەلای خۆیاندا ڕادەکێشن کە لێرەدا ئاماژەیان بۆ دەکرێت:

أ - شاعیر لە تەواوی بەندەکاندا خۆی لە سەروای تاک دەنگی کۆتایی بواردووە، کە ئەمە لە سیستەمی سەروای هۆنراوەدا دەشێ بە (ئەزعەفولئیمان) ناو ببرێت.

ب - تەنها لە چوار بەندی (١٨ و ٢٦) هەروەها (١٨و ٢٠)دا سەرواکان دوو دەنگین، و تاڕادەیەك کزن، ئەویش بە دوو شێوە مەسەلەی کزی ئاوازەیی لەم بەندانەدا قەرەبوو کراونەتەوە:

١- وشەکانی بەر لە وشە سەروا، لە بەندەکانی (٨ و ٢٦)دا بە پۆلە دەنگی کشاوی (ێ، ی، ێ) ڕازاوەتەوە، کە ئەمە ئاوازو سەروای ئەم بەندانەی پڕ ڕەنگتر کردۆتەوە:

(٨) بێ دابنیشین جەبن دا ر ی بەی
نەختێ بنۆشین جەخۆشاوی مەی
ئینجا بزانە کامیان جوانن
بەی رەنگی گەردن مەی ڕەنگی گۆنەی
*****

(٢٦) چاوە وەك لێزمەی بارانی بەهار
دڵۆپی خوێنت بۆ پیا دێتە خوار
گریان کردەوەی بێ دەسەڵاتە
بێ دەسەڵاتان ئەرزێن لە ژێر بار

٢- لە بەندەکانی (١٨ و ٢٠)دا شاعیر پەنای بۆ هونەری پاش سەروا (ڕەدیف) بردووە، تا ئەندازەی ئاوازەیی دێڕەکان بەرەو سەر ببات:

(١٨) خۆشی لە عاڵەم دوور لە دڵی من
شەونم بۆ خاران دوور لە گوڵی من
زنجیر پیرۆزی دڵ مردوان بێ
با ئازاد بژی بیری سڵی من
******

(٢٠) بـادەی مــەی دەبـا فرمێـسکی چــەم بــێ
خــۆراکی مــە بــا هــەر دەردوخــەم بــێ
دوایــی لــە خــوێنی دوژمــن تێــر ئــەخۆین
هەرچـــی چۆنێ بێ هەر چەنــــدەکەم بێ
******

وەکو دەبیندرێت سوود لە هاوتەریبی وەرگیراوە لـە دوا پێـی دێڕەکانـدا بـۆ مەبەستی زەنگینکردنی ئاوازەیی دێڕەکان.

ج ـ لەوە بەدواوە سەرواکان هەرە زۆریـان بوونەتـە هێـشووە دەنـگ، سـێیی: ١٢بەند، چواری: ٨ بەندو، کەمێکی پێنجی: ٢بەند.

ئەوەی بەرهەست و مایـەی تێڕامانـە بزوێنـە دەنگـی درێـژو کشاوی (آ)، کـە تایبەتمەندییـە ئاوازەییـیـەکانی لــە شـیعری ڕۆژهەڵاتیـدا روون و بەرچـاوە، بـە چڕییەکی زۆر باڵی بەسەر وشە سەرواکاندا کێشاوە و بەڕێژەی ٦١,٥٪ لە بنیـات و پێکهاتەی وشە سەرواکاندا بەشداری دەکات و لە هەندێکیشیاندا دووبارە بۆتـەوە. ئەنجا ئامادەیی چڕ و بەرچاوی ئەم دەنگـە سـەروایە لـە بەندەکانـدا مـۆرکێکی لـە زایەڵـەو ئـاوازی کـشاو و ئـارام و ڕاحـەتی بـە بەنـدەکان بەخـشیوەو تـا ئەوپـەڕی دڵگیری و دڵنەوازی بـردوون و رەنگرێـژی بنـەماکانی جوانکـاری و شـیعرییەتی لـە تەون و کرو ئاکاری تێکستەکەشدا وەبەرهەم هێناوە:

(١١) ئەوســــاکە چـــــوومە ریــــزی دڵـــــداران
پێــــی وتم ســــەردار هـــــۆزی هــــەژاران
((ابـــــێ دابنیــــشین جـــــەپای دیـــــواران
زنجــــیر لــــە گـــەردن چـــون گوناهکـــاران))
******

(١٧) بــــەهار هاتـــەوە خۆشـــــی لـــــە یـــــاران
خۆشــــی لـــــە گوڵـــشەن خۆشــــی لـــــە داران
خۆشــــی لــــە کـــــۆڕی بـــــادە گوســـــاران
خۆشــــی لـــــە بلبــــل خــــۆشی لـــــە خـــاران

ب ـ ریتم:

دەبێژن شیعر زمانی دەروونە، یا دەردی خاوەنی تێکستەکە خۆی گوتەنی ((شیعر تەرجومانی دڵە... کە هەموو کەس لە دەمی خوێندنەوەیدا شێوەیەکی دڵی خۆی تیا ئەبینێ...))[21]، دیارە لێرەدا مەبەست جوولە و خرپە و ترپەکەیەتی وەکو یاسا و جووڵەیەکی رێکی سروشتی، ئەمە رەگەزێکی میکانیکی ـ فیزیکی دەرەوەیە لە ریتم، کە لەگەڵ رەگەزی دووەمدا، کە جووڵەی ناوەوەیە و ـ بیرو هەست و ئەندێشە ـ دەیسەپێنێ و لە شوێنی گونجاوی خۆیدا دایدەنێ.[22] لەمەوە ریتم جوولەی هەستان و نیشتنەوەی سۆزو خرۆشانی دەروون و هەست و عاتیفەی شاعیرە کە دەبێتە داینەمۆی شیعرییەت لە دەقە ئەدەبییەکاندا.

ریتمی شیعری بنچینەکەی (زمانی شیعرییە)، کە لەتەك ریتمی مۆسیقای هۆنراوەدا (کێش و سەروا)، لە پەیوەندییەکی گونجان و هارمۆنیادا یەکانگیر دەبن و یەك دەگرنەوە و ئاوێزانی یەکتر دەبن.

لە تێکستی (یادگار و هیوا)دا رەگەزەکانی ریتمی شیعری لە تێڕوانینێکی زمانەوانی و رەوانبێژییانەدا خۆی لە چەند چەمك و هونەرێکدا نیشان دەدات کە گرینگترینیان ئەمانەیە:

هاوشێوەبوون (دووبارە بوونەوە): لە ڕەخنەی تازەدا وەکو دیاردەیەکی شێوازگەری سەیر دەکرێت، لە هۆنراوەدا بە مەبەستی جەختکردنی واتا و چڕوپڕکردنەوەی پەنای بۆ دەبرێت، لەگەڵ ئەوەشدا رەهەندێکی ئارایشت و جوانکردن بە دەقەکە دەدا، هەر بۆیەش ((قورسایی بەکارهێنانەکە دەوەستێتە سەر چۆنیەتی ئاخنینی لە نێو دەقدا نەك چەندێتی، لەو رووەش دەست رەنگینی و لێزانی نووسەر دەردەکەوێ کە تا چەند رەونەقی بە دەقەکە بەخشیوە و لەگەڵ واتادا یەکانگیر بووە و پڕ کاریگەرترین دیاردەی بۆ خوێنەر گواستۆتەوە)).[23]

دووبارەبوونەوەی دەنگ و وشە و پێکهاتە:

أ. دووبارەبوونەوەی دەنگی:

هۆشی شیعری هەر لە بنەڕەتدا و بە درێژایی مێژووی کاروانی شیعر و هۆنراوە، هۆشێکی ریتماوییە، واتە بارگاوییە بە جوولەی ریتم، شوێنەوارەکانی ریتمی شیعریش لە دەرەتانی ئەو پاتەبوونەوە و هاوشێوەبوونی دەنگییانەوە سەر

هەڵدەدات کە لە بنیاتی هەموو دەقێکی شیعری ڕەسەندا هەیە و جۆرێك لە وێنـەی ریتمی تێدا دەدرەوشێتەوە.[٢٤] دووبارەبوونـەوەی دەنگی لەسـەر ئاسـتی دێـڕە شیعردا تێبینی دەکرێـت، دیـارترین دەرکەوتـەی دەنگـی هـەر دێـڕە شـیعرێکیش بریتییە لە دەنگە سەروا، سەروا سازی خۆی یەکێکە لە بنچینەکانی هـۆنراوە و لـە ئاستی مۆسیقای دەرەوەدا شیکاری بۆ دەکرێت، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەوا سیستەمی سەرواسازی ئاستێکی دابڕاوە لە ریتم و لەم بوارەدا حسابی بۆ ناکرێت، بـەڵکو سـوود وەرگـرتن و وەبـەرهێنانی بـاش لـە بـواری کـێش و سـەروادا، وەکـو سەروای ناوخۆیی و گواستنەوەی سەروا بۆ ئاستی هێشووە دەنگ و پیتانـدنی بـە هەندێ دەنگی تایبـەت لایـەنی ریتمـی و جوانکـاری و شـیعرییەتی هـۆنراوە بـەهێز دەکات.

ئێمە لێـرەدا بەمەبەسـتی ئاشـکراکردنی لایـەنی ئـاوازەیی لـە هاوشـێوەبوونی دەنگی و پەیوەندی بە واتا و دەلالەتەوە، تەنها ئاوڕ لە دەرکەوتـە سـەرەکییەکە، بە واتا تەکنیکی سەروادارى و سەرواى ناوەوە دەدەینەوە.

- هاوشێوەبوون لە سیستەمی سەروای هەردوو بەنـدی (١ و ٢٦ - دەسـتپێك و کۆتـایی) تێکستەکەدا هەیـەو هـەردووکیان لـە سـەربنەمای جووتـە دەنگـی (آر) دامەزراون، ئەمە جۆرێکە لە سیستەم و جوانکاری شیعری.

- بەندەکانی (٧، ١١، ١٤، ١٧) لە سەروادارییدا هاوشێوەن و هەموویان لەسـەر بنەمای پۆلە دەنگی (آران) دامەزراون.

ــ لـە کـۆی (٢٦) بەنـدی تێکـستەکەدا، ڤـاولی کـشاوی (آ) بۆتـە کۆڵەکـە و بەشداری لە پێکهـاتنی هێـشووە دەنگـە سـەروای (١٨) بەنـدا کـردووە و لـە (٦) بەندیش زیاتر لە جارێك پاتـە بۆتـەوە، ئـەم چـڕی هاوشـێوەییە ئـاوازو دەلالـەتی وشە سەرواکانی زیاتر برەو پێداوە.

ــ ڤاوڵـە کـشاوەکانی دیکـە (و ، ی)، بەشـدارییەکی چـالاکیان نوانـدووە لـە داڕشتنی وشە سەروای (١٧) بەندو کورتـە ڤـاولی (ە) لـە (٥) لـە بەنـدەکانا بـەدی دەکرێ.

بــە کــورتی هەرســێ ڤاوڵــە درێــژە کــشاوەکانی (آ ، و، ی) باڵیــان بەســەر سیـستەمی سـەروابەندی لـە تێکـستەکەدا کێـشاوە، کـە ئەمـەش هـەم نیـشانەی

کاریگەری زاڵی شیعری ناوچەی هەورامانە کە سەرلەبەری تێکستەکەی ڕەنگ کردووە و هەمیش بۆ کەشی ڕۆمانتیکییانەی خەماوی و حەسرەتباری دەروونی شاعیریش دەگەڕێتەوە، کە لە رووی شیعرییەت و ستاتیکاو کاریگەرییەوە تێکستەکەی چالاک کردووە. [٢٥]

پێویستە ئەو لایەنەش لە هاوشێوەبوونی دەنگی (فونیمی) نیشان بدەین کە لە ڕێکەوەند و سیاقی دێڕ و لەتە دێڕەکاندا بەدی دەکرێت و جۆرێك لە سەروای ناوخۆیی پێکهێناوە و لە ئاکامدا بە سوودی بالابردنی ئاوازو ڕیتمی هۆنراوەکەدا شکاوەتەوە و ئاستی جوانکاری و بنیاتی شیعرییەتی لە بەندەکاندا تۆختر کردۆتەوە، وەك لەم چەند نموونەیەدا بە دیار دەکەوێت:

(٢) بێ هێزی ئەژنۆم، بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم، هەناوم
یا خود بە جارێ چارەسەر م کە
یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم
******

(٣) ژیان بەلاتی و بێ دەسەڵاتی
هیچ درۆی نەبی سەد مەرگەساتی
مرۆ بە دیلی بژی خۆشە یان
بمرێ بۆ بەرزی خۆی و ولاتی
******

(٤) شیرین بەهارە بەهاری شادان
بێ بەهرەن لە ژین گەل نامرادان
جەژن و بەهارو سەیران و خۆشی
گشتی پیرۆزی گەردن ئازادان
******

(٥) بـــێ دابنیـــــشیـن جــــەبن هـــــەناران
کــــۆڕێ ببەستیـــــن چـــون مـــەی گوســـاران
باســـــاتێ نـــــاوی لــــــە یـــــادا نـــــەبێ
مـــــەرگی جوانـــــان گریـــــەی هــــــەژاران

******

(٩) بـــێ بـــــابۆت بکـــــەم باســـــی جـــــوانیم
رۆژانـــــی بـــــەرخیم شـــــەوانی شـــــوانیم
کۆرپـــەی ئـــازیز بــووم شـــوانکارەی شـــادی
ژیـــــــام بــــــە خۆشـــــی هـــــەتا تـــــوانیم

بێ گومان لە زۆر لایەن و گۆشەنیگای دیکەوە دەشێ ئەم دیاردەیە بخرێتە ژێر تیشکی باس و لێ وردبوونەوە.

ب. دووباره بوونەوەی وشە:

وەك لە پێشەوە گوتمان دووبارە بوونەوەی وشە لە رەخنەی نوێدا لە ئەرکی جەختکردنەوەو دڵنیایی شاعیر و نووسەرەوە تێدەپەڕێ بۆ چەند بوارو رەهەندی دیکە کە پەیوەستن بە تەکنیك و جوانکاری و شیعرییەتەوە، شاعیر لە هەوڵی ئەوەدایە دەلالەتەکانی مەبەست و ئیجا لە نێو تێکستەکەیدا چڕ بکاتەوە و گوڵاو پڕژێنی تامو بۆی شیعرییەتی بکات، هەر بەو نیازەشەوە وەکو تێبینی دەکرێت، دووبارە بوونەوەی وشە و پێکهاتە لە تێکستی (یادگار و هیوا)دا چەشن و جۆری فرەی وەرگرتووە، لێرەدا بەخێرایی هەندێ لایەنی بەسەر دەکەینەوە:

(٢) بێ، هێزی ئەژنۆم بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم، هەناوم
یاخود بە جارێ چارەسەرم کە
یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم

******

(٣) ژیان بە لاتی و بێ دەسەڵاتی
هیچ دڕۆی نەبێ سەد مەرگەساتی
مرۆ بە دیلی بژی خۆشە یان
بمرێ بۆ بەرزی خۆی و وڵاتی

******

(٤) شیرین بەهارە بەهاری شادان
بێ بەهرەن لە ژین گەل نامرادان
جەژن و بەهارو سەیران و خۆشی
گشتی پیرۆزی گەردن ئازادان

- وشەی (ژین)، لە چەند دۆخی جیاوازی (ژین، ژیان، بژی، ژین) لەم بەندانەدا هاتووە، هەروەها لە بەندی (٦) مەژی - ژیان، بەندی (٩): ژیام، بەندی (١٠) ژیام، بەندی (٢٤): ژیان، هاتووە و هاوشێوەبوونی وشەیە، کە پەیوەندی

گەردانکردن (إشتقاقی) کۆیان دەکاتەوە و هەموویان لە یەك چاوگەوە داکەوتوون، هێمایە بۆ گوڕوتین و تەوژمی زیندەگی مرۆڤ.

ـ لە بەندی (٤)دا وشەی (بەهار) سێ کەڕەت دووبارە بۆتەوە، ئەنجا لە بەندەکانی (٥، ١٥، ١٦، ١٧، ٢٦) دا وشەکە ئامادەگی هەیە، کە ئەمە هێمای تۆخکردنەوەی دەلالەتی خۆشترین وەرزی ساڵ و تەمەنە.

ـ وشەی (شیرین) لە بەندەکانی (٤، ٥، ١٩، ٢٣، ٢٥) دا چەند بارە بۆتەوە، لە ڕێژەی ناوی (موخاتەب) و ئاوەڵناوی دیارخەردا، شیرین لە تەوەری جێنیشینی لە بری ناوی (یار) یان (گەل و وڵات)، یا وەکو (ڕەمزی ئازادی و سەربەستی) خواستراوە و ڕادەی سەودایی پابەندبوونی شاعیرمان بەم مەسەلانەوە بۆ دەخاتە ڕوو.[٢٦]

ئەوەی تا ئێرە باسمان لێوەکرد دەچێتە خانەی دووبارە کردنەوەی یەك فۆرمی زمانی (وشەیەك)، کە بە هەمان چەمك و واتا بۆ مەبەستی جۆراو جۆر و لە شوێنی جیاجیادا دووبارە بوونەتەوە.[٢٧]

ـ **ڕەگەز دۆزی:** دووبارە کردنەوەی وشەیە، بە هەمان فۆرم، وەلێ بە واتای جیاواز، ئەمەیان ڕەگەزدۆزی تەواوە، کە وشەکان لە فۆرم و هاوشێوەبوونیان تۆزێك جیاوازییان دەبێت، دەبێتە ڕەگەزدۆزی ناتەواو، لە تێکستەکەدا ئاوڕێك لەم لایەنە دەدەینەوە:

بەندی (١)، بەد: بەدکار

ب (٢،٤)، بێ : بێ

ب (٣) ، لات: سات

ب (٦)، ژیان: گیان: زیان

ب (٧)، هەناران: هەژاران

ب (٨)، بەی: مەی: گۆنەی

ب (٩)، جوانیم: شوانیم : توانیم

ب (١٠)، خۆشی : فرۆشی: نۆشی

ب (١١)، ریزی : هۆزی

ب (١٢)، ڕەزانا: خەزانا: دزانا

ب (١٥)، رەنگین: خەمگین

ب (١٦)، وەسەیرانەوە: وەحەیرانەوە

ب (١٦)، نیگارانەوە: هوزارانەوە

ب (١٧)، یاران: داران: خاران

ب (١٨)، دڵی من: گوڵی من

ب (٢٠)، مەی: مە

ب (٢٠)، چەم بێ: خەم بێ: کەم بێ

ب (٢٢)، وەبیناتەوە: وەگۆناتەوە

ب (٢٣)، بچێژم: بڕێژم: بنێژم

ب (٢٤)، سپاردی: ناردی: ساردی

ب (٢٥)، شوێنی: بمێنی: شوێنی

ئەو لایەنە بەرچاوانەی رەگەزدۆزی کە لە بەندەکانا هاتوون و دەستنیشانمان کردوون، زۆرینەیان رەگەز دۆزی نا تەواو و لە وشە سەرواکاندا بەدی دەکرێن، ئەمەش جۆرێکە لە هونەر و شێوازی شیعری، کە لە خزمەتی هاوسەنگی دەنگی و ریتمی سەرواداری بەندەکاندایە کە ئامانج و نیازی نووسەری تیادا دەردەکەوێ و بەهایەك بە گوتنەکان و چۆنایەتی هاتنیان دەدات و کەرەسەیەکی سوودمەندیشە بۆ شیعرییەت.[٢٨]

بەشی دووەم

شیعرییەتی ئاستی پێکهاتەیی:

ڕەخنەی تازە لە یەکەم هەنگاویدا پێ لەسەر بەرهەمی زمانی بوونی هەر تێکستێکی ئەدەبی (شیعری و غەیرە شیعری)دا دەگرێت، ئەنجا بە شوێن چۆنیەتی خوڵقاندنی مانا لە ڕێگای ڕەهەندەکانی زمان و شێوازو دەربڕینەوەدا دەچێ. بەو پێیە شیعرییەتی زمان و پێکهاتە لە هەر تێکستێکی ئەدەبیدا پەیوەستە بە چۆنیەتی بنیاتنانی زمانێکی تایبەت (لە پێکهاتە و ڕستەو دەستەواژە) کە لە زمانی ئاسایی و ڕۆژانە (ئۆتۆماتیك) دوور بکەوێتەوە، لێرەوە ئەندازەی لادان و پاڵاوتەبوونی زمان دەبێتە بنەمایەکی حاشا هەڵنەگری ڕادەی شیعرییەت و بەرهەمهێنانی لە پانتایی دەق و تێکستدا.

لە (یادگار و هیوا) دا لە پێناو چڕکردنەوەی واتادا، لە پاڵ خەیاڵبازی و وێنەو فانتازیای شیعری، کارکردن لە ناو زماندا بەرچاوە و بۆ ئەم مەبەستە لا لە گەلێ هونەری شێوازو جۆری دەربڕین کراوەتەوە، لە وێنەی" کورتبڕی، بەهەرمێنبوونی بەشێکی ئاوخاتن (ئاوەڵناو)، ئاوێزانکردنی شێوەزار، دژ یەك و بەرامبەری و هاو واتایی و... تاد.

لەم بەشەدا لە هەوڵی ئەوەدا دەبین هەندی لایەنی ئاستی پێکهاتەیی تێکستەکە بخەینە ڕوو:

أ ـ شیعرییەت لە دەربڕین و ڕستەکانی تێکستدا، لە شیعرییەتی وشەکانیدا سەرچاوە دەگرێت، یەکێك لەو بەشانەی ئاوخاوتنیش کە ڕۆڵێکی دڵپەسەندی ئەکتیڤ و بەرچاوی هەیە لە دەقی شیعری لیریکیدا ئاوەڵناوە. ئاوەڵناو جۆرێك لە جوانکاری و شیعرییەت بە تێکست دەبەخشێت و چەندیش ڕادەی لادان و دوورکەوتنەوەی لە ئاخاوتنی ئاسایی ڕووەو بالایی بڕوات، بەو ئەندازەیەش بیری پەیامگر بۆ واتایەکی قووڵتر، یان فراوانتر، دەگوازێتەوە و ڕادەی شیعرییەتیش بەرزتر دەبێتەوە، بۆ ئەو مەبەستە با سەیری ڕۆڵی ئاوەڵناو لە سازاندنی واتادا لە بەندی (١) بکەین:

(١) لەبەر چاوی بەد   لە ترسی بەدکار
دڵ خۆم ئەکەمە   گۆڕی یادگار
بەگریانی وشك   بە ناڵەی بێ دەنگ
دێنمە لە رزین   تەختی کرد گار

******

- لەبەر چاوی   بەد........ (١)
- بەگریانی   وشك..... (٢)
- بە ناڵەی   بێ دەنگ... (٣)

ڕادەی لادان و ناسائایی بوون لە (١)دا زۆر نییە، چونکێ ئەم جۆرە وەسفە (چاوی بەد) لە ئاخاوتنی ئاساییشدا بەدی دەکرێت، شاعیر وشەی (پیس)ی گۆڕیوەتەوە بە (بەد) بۆ مەبەستی تایبەتی، کە ئەمەش جۆرە لادانێکە لەسەر تەوەری هەڵبژاردن. وەلێ لە هەر دوو پێکهاتەی (٢)، (٣)دا لادان گەیوەتە ڕادەیەکی نائاسایی، هەر ئەمەش خوێنەر دووچاری رامان و قووڵبوونەوە دەکات لە واتاو ئاماژەکانی پشتەوەی دەربڕینەکان، گریان" ئاسایی بە فرمێسکی تەڕو شێدارەوە بەستراوەتەوە، ناڵەش" بەبانگ و ئۆف و ئازار، کەچی شاعیر ئەم ڕێوڕەسمەی تێك شکاندووە و وەسفێکی دیکە (گریان و ناڵە)مان بۆ دەخاتە ڕوو لە ڕێگەی دوو ئاوەڵناوی ناگونجاو و نا تەبا، بەڵام کاتێ خوێنەر بۆ دەربازبوون لەو دۆشداماوییە بەرەو دوا بۆ دێڕەکانی بەرایی دەگەڕێتەوە:

لەبەر چاوی بەد   لەترسی بەدکار
دڵ خۆم ئەکەمە   گۆڕی یادگار
بە گریانی وشك   بە ناڵەی بێ دەنگ
دێنمە لەرزین   تەختی کرد گار

ئەنجا سەری هەوداکەی بۆ دەدۆزێتەوە و گرێ کوێرەکەی بۆ دەبێتەوە، بەمەش لە ئاست داهێنانی شاعیر شاگەشکە دەبێت. لەسەر ئەم ڕێرەوە لە درێژەی بەندەکانی تێکستەکەدا ئاوەڵناوەکان کەڵەکە دەبن و زێتر هەست و سۆزی خوێنەر دەبزوێنن، کەم وایە بەندێکی تێکستەکە دەدۆزینەوە کە ئاوەڵناو

وەكو گوڵـەمێخ و كانیلـە، سـۆزبزوێن و گولاوپـژێنی نـەكردبێت، تەنانـەت وا هەیـە ئاوەڵناو هورژم دێنێ و جەستەی بەندەكە داگیردەكات:

(١٧) بـــە هـــار هاتـــەوە خۆشـــی لـــەیاران
خۆشـــی لەگوڵـــشەن خۆشـــی لـــەداران
خۆشـــی لـــە كـــۆڕی بـــادە گوســـاران
خۆشـــی لـــە بلبـــل خۆشـــی لـــە خـــاران

لەمەدا تێرم و تێگـەی (خۆشـی)، دەبێتـە مۆتیڤێـك وچـەتری بـەزم و شـادی بەسـەر ناوەكانـدا (یـاران ، گوڵـشەن، داران، بادەگوسـاران، بلبـل، خـاران) دا هەڵدەدا. بەو ئەندازەیەی كە (خاران= درك و داڵەكان)یش كە برێـك نـا ئاشـنایی و دڕدۆنگیشی تێدایە، بە شایی و هەڵپەڕكێ كەوتوون.

لە درێژەی بەندەكاندا زۆرینـەی ئاوەڵناوەكـان ڕێـژەی ئاوەڵنـاوی كـۆ یـاخود ئاوەڵناوی لێكدراوی كۆیان هەیە و زیاترمانای حاڵ دەبەخشن و بـەو واتایـەی كـە بەردەوامییان نییەو كۆتاییيان دێ، [٢٩] ئەوە هیچ كـە بەخـستنە پـاڵی (ان) رادەی ئاوازەیی وشە و پێكهاتـەكان زیـاتر بـووە، بـەڵام تـۆ بڵێـی شـاعیر لـە هێنانـەوەی (شـادان، گـەل نـامرادان، گـەردن ئـازادان، هـەژاران، دڵـداران، گوناهكـاران، مـەی گوساران، دڵ مردووان، بێ دەسەڵاتان و... تاد) پێمان بڵێ كـە سـتەم و بـێ دادی حاڵـەتێكی راگـوزارەو ئـەمڕۆ یـا سـبەی هـەر كۆتـایی دێ؟ هـەر بـەو شـێوەیە دەبیندرێت كە پەرەسەندنی ئاوەڵناو لە ڕایەڵ و پـۆی تێكستەكەدا بووەتـە مـاكی داهێنانی سۆزو جوانكاری و شیعرییەت.

ب . شیعرییەتی شێوەزار:

(یادگارو هیوا) تێكستێكی چوارینە بەندی لیریكی عاشقانەیە، لە رووی وێنەو زمـان و دەربڕینـەوە ئـاوێزانی شـێوەزارو سـامانی ئـەدەبی رەسـەنی كـوردەواری دیالێكتی كوردی خواروو (گۆران) بووە.

ئەم كاریگەری و تێكهاڵاوییە لە چەند ڕووێكەوە بەدی دەكرێت:

ـ له باری قالب و فۆرمی شیعرییەوە شوێن پێی کێشە هەرە باوەکەی شیعری ناوچەی گۆرانی هەڵگرتووە.

ـ شێوەزاری هەورامان باڵاپۆشی بنیاتی زمان و داڕشتنی شیعری تێکستەکە بووە و لە شێوە و شوێنی جیاوازدا خوێنەر بە ئاسانی دەرکی پێ دەکات.

ـ تارمایی شێواز و گیانی شیعری مەزن شاعیرانێکی لیریکی وەکو (بێسارانی ـ مەولەوی)، لە کرو ئاکارو روخساری بەند و چوارینەکانی تێکستەکەدا بە روونی وەبەرچاو دەکەوێ.

ــ شیعری گۆرانی فۆلکلۆری، بە تایبەتی شیعری گۆرانییەکانی ناوچەی کرماشان، لە چەند شوێندا ئاوێزان و تێهەڵکێشی چوارینەکان کراون و لە شێوەی چوارخشتەکی ئاوازەدار و ناسکدا بەندەکانی تێکستەکەیان رازاندۆتەوە. (٣٠)

وەك چۆن لە تێکستەکەدا دوو دێڕی پاشبەندی چوارینەکانی (١١، ١٥، ٢٢)، بەنیشانەی وەرگرتن خراونەتە نێو دوو جووت کەوانەوە، بەشێوەیەك کە بە جۆرێك لە کارلێك و یەکڕەنگی و ئاوێتەبوونی نێوان تێکستی (Con text) لە نێوان داهێنانی شاعیر و سامانی مێژوویی کەلەپووری ئەدەبی میللیدا پێکهاتووە. (٣١) وەك دەبینین بەندی (٢٤)یش دوو دێڕی پێشبەندەکەی لە فۆلکلۆر هەڵێنجراوە و دوو دێڕی شاعیری لەگەڵدا گونجێندراوە: (٣٢)

(٢٤) «ئەوا تۆ ئەڕۆی بە خوام سپاردی
بە خۆم پێم نەکرا دڵەکەم بۆ ناردی»
رێی ژیان سەختە بەترس و لەرزە
نابێ بترسی لە گەرمی و ساردی

بەم ڕەنگە شاعیر نەك هەر لە سامانی بەیت و بەندو گۆرانی فۆلکلۆری کوردی بێ ئاگا نەبووە، بەڵکو هونەرمەندانە سوودیشی لێ وەرگرتوون و بیرو هەستی خوێندەوارانی کوردیشی پێ زاخ داوەتەوە و کردوونیشی بە سەرچاوە بۆ سازدانی وێنەو دیمەنی جوان و شیرین و بە سۆز لە تێکستەکەیدا. (٣٣)

ج ـ دژیەك و بەرامبەری:

بەرامبەری یاخود دژیەك هونەرێکی جوانکارییە و کاریگەرییەکی تایبەتی هەیە، ئەو کاریگەرییە لە کۆکردنەوەی ئەو دژانەوە پەیدا دەبێ کە وێنەیەکی زەینی و هونەری پێچەوانە دەسازێنێ و هاوسەنگی دەخاتە نێوان عەقڵ و ویژدانی خوێنەر و ئەنجا چاکی و جوانییەکەی دەردەکەوێ و لە دژەکەی جوێی دەکاتەوە، ئەنجا ئەم شێوازە هاوسەنگییە بەراورد ـ کارییە کاریگەرییەکی قووڵ لەسەر هەست و هۆشی خوێنەر بەجێ دێڵێ. (٣٤)

لە دژیەکیدا دوو جۆر دەبیندرێ:

أ ـ دژیەکی ئەرێنی: کە وشەکان کتومت دژیەك و بەرامبەرن، ئەنجا سەر بە هەر کەرتێکی ئاخاوتن بن، وەك:

شەو × رۆژ، جوان × ناشیرین

هات × چوو، ژیان × مردن

ب ـ دژیەکی نەرێنی: ئەو بەشەیان دەگرێتەوە کە وشەکان یەك چاوگیان دەبێ و لەڕێگە ئامرازی (نەرێ ـ نەفی)یەوە بەرامبەرو دژیەك دەوەستن وەکو:

هات × نەهات ، خۆش × ناخۆش

دەنگدار× بێ دەنگ ، باشە× باش نییە

بە ئاوڕدانەوەیەك لە تێکستەکە فۆرمەکانی بەرامبەری بەم شێوەیە بە دیار دەکەون:

ب٣: بژی× بمری

ب٦: مردن × ژیان، قازانج× زیان

ب٩: ڕۆژانی× شەوانی

ب١٠: شادی × خەم، کڕین × فرۆشتن

ب١٤: بەیان × ئێوارە

ب ١٥: شاد × خەمگین

ب١٧: خار× گوڵ

ب٢١: ئازاد × نامراد

ب ٢٤: گەرمی× ساردی

لە کری تێکستەکەدا وشـە دژەکـان جۆرێك لـە هاوتـەریبی و بەرامبـەریان لـە پێکهاتەی ڕسـتە و بەندەکانـدا و، لـە ئاکامیـشدا لـە تێکستەکەدا سـازاندووە، کـە ئەمـەش جۆرێـك لـە دووانـەیی (دوالیـزم) لـە مێـشکی خوێنـەر دێنێتـە کایـەوە و کاریگەری لەسەر دەروونی دەبـێ، وێـڕای کاریگـەری لـە ڕووی جوانکارییـەوە، کـە ئەمــەش ڕێگــە خۆشــکەرێکە بــۆ بنــەماکانی شــیعرییەتی ســەرلەبەر تێکــست و کرانەوەی بەڕووی خوێنەردا.

د. هاوواتایی:

لە هاوواتاییدا وشـەکان لـە بـاری فەرهەنگییـەوە دەقـاودەق هاوواتـای یـەکتر دەبـن، بـە واتـای بـە گـوێرەی تیۆرەکـەی یاکۆبـسن وشـەکان لـە سـەر تـەوەری جێنشینی دەتوانن شوێنی یەکتر بگرنەوە، بـەڵام لـەهاوواتای ئاسـادا وشـەکان لـە ڕووی واتاوە لە یـەکتر نـزیکن لەگـەڵ ئەوەیـدا فـۆرمی جیـا جیایـان دەبێـت، واتـە دەچنە نێو یەك کێڵگـەی واتایـەوە (Semantic Field). [٣٥] ئـەم دوو چـەمکە لـە بنەچەدا دیاردەیەکی شێوازگەرییەو وەکو نیشانەیەکیش بـۆ دەوڵەمەنـدی زمـان و شێوازی شیعری تێکست حسابی بۆ دەکرێت. لە (یادگارو هیوا) دا، ئەم فۆرمانەی وشە لە زۆربەی بەندەکانا ئامادەن بە شێوەی جۆراو جۆر:

ب١: بەد: بەکار ⟵ هاوواتا (هـ.و)

گریان : ناڵە ⟵ هاو واتا ئاسا (هـ.و. ئاسا)

ب٢: جەرگ: هەناو ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٣: لات: بێ دەسەلات ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٤: بێ بەهرە: نامراد ⟵ هـ . و . ئاسا

جەژن: بەهار: سەیران: خۆشی ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٦: مەژی: بمرە ⟵ هـ . و . ئاسا

دڵ: گیان ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٧: دابنیشین: کۆڕێ ببەستین ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٩: بەرخ: کۆرپە ⟵ هـ . و . ئاسا

ب١٠: کەیف: خۆشی
گفت: گۆ ⟵ هـ. و

ب١٣: دار: دەوەن ⟵ هـ.و

ب١٤: چاو: دیدە
مەست: خومار ⟵ هـ. و

ب١٥: کەژ : کۆ ⟵ هـ. و

ب١٦: لێ لێ :لۆ لۆ
لەنجە : لار ⟵ هـ. و

ب١٦ـ ١٧: هوزار: بلبل ⟵ هـ.و

ب١٩ : زام : برین
هیوا : ئامانج ⟵ هـ. و

ب٢٠: بادە : مەی
دەرد: خەم ⟵ هـ. و

ب٢٣: جوان : گەنج ⟵ هـ. و

ب٢٤: ترس: لەرز ⟵ هـ. و

لە نێوان ئەم دەستە وشە و پێکهاتە زمانییانەدا کە پەیوەندی هاوواتا ئاسایی کۆیان دەکاتەوە، زۆرینەیان لە تێکستەکەدا لە شێوەی دووانە یاخود جووتە وشەی پەیوەستدا هاتوون، لە وێنەی:

ـ لاتی و بێ دەسەڵاتی ـ جەژن و بەهار ـ سەیران و خۆشی ـ کەیف و خۆشی ـ گفتوگۆ ـ دارو دەوەن ـ کەژو کۆ ـ لێ لێ و لۆلۆ ـ لەنجەو لار ـ زام و برین ـ بادەو مەی ـ دەردو خەم ـ جوانی و گەنجی ـ

ـ ترس و لەرز.

بەشی سێیەم

شیعرییەتی ئاستی دەلالی

مەبەست لە دەلالەت چەمك و واتا و ناخ و ناوەڕۆکە، مەسەلەکە لە بنەڕەتدا بریتییە لەوەی کە چۆن دەتواندرێت بە هۆی زنجیرەیەك لە دەنگ و قسە و ئاخاوتن پەیامێك رابگەیەندرێت یا ڕابگوێزرێت، [٣٦] ئەم ئاستە ئاستێکی فراوان و گشتگیرە و لایەنەکانی ئاستی پێکهاتەیش لە خۆ دەگرێت وەك چۆن لە هونەرەکانی دژیەك و بەرامبەری و هاوواتایی بینیمان، هەروەها مەسەلەی ئاوازو ریتمیش لە زۆر رووداوا بەرەو دەلالەت و واتا دەکشێن، بۆیە هەموو ئەمانە هێما و دەلالەتی قووڵی شیعرایەتییان تێدا بەرجەستە دەبێت، لە بەشەکانی پێشوودا بە ئەندازەی پێویست تیشکمان خستە سەر بەشێکی ئەو لایەنانە و لێرەدا لەنگەری بایەخ رووەو چەند بابەت و هونەر و چەمکێکی دیاریکراو دەبەین کە ئەویش بریتی دەبن لە ڕۆڵی هونەرەکانی تەدویرو هاوتەریبی و وێنە و میتافۆر لە بەرجەستەکردنی واتا و دەلالەتی تێکستەکەدا.

أ. هونەری تەدویر:

تەدویر، لە بنیاتی تێکستی شیعری نوێدا ئەرکێکی گرینگ جێبەجێ دەکات، بە شێوەیەکی ئەوتۆ کە دەشێت سەرلەبەری دەقێکی شیعری، یا بەشێکی، لە شێوەی ڕستەیەکی گەورەکراودا بەسەر یەکەوە رێك بخەینەوە، لە پاڵ ئەوەیدا کە تەدویر وەك هونەرێکی شیعری، هەم ئاستی مۆسیقی تێکست رەنگا و ڕەنگ دەکات، هەم ترپەو ئاهەنگی ریتمی تێکستەکە دەبزوێنێ، هەمیش پەیوەندی ئۆرگانیکی لە نێوان سۆزو بیرۆکەی پارچە و بەشەکانی تێسکتدا بە شێوەیەکی زیندوو ڕادەگرێت. [٣٧]

لە تەدویردا مەبەست و فەلسەفەیەکی تایبەتی بەدی دەکرێت، کە ئەویش بەردەوامی و درێژە پێدانی حاڵەتێکە لە هەڵچوون و سۆز و دەلالەت، وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ سروشت و پێداویستییە هونەرییەکانی ئەزموونی شیعریی شاعیر، هەوڵ دەدەین سیماکانی هونەری تەدویر لە (یادگار و هیوا)دا لە چەند روویەکەوە نیشان بدەین، دوو بەند بە نموونە وەردەگرین بەم جۆرە:

(٢) بـێ، هێـزی ئـەژنۆم بینـایی چـاوم
ئـارامی گیـان، جـەرگم، هـەناوم
یـاخود بـە جـاریێ چارەسـەرم کـە
یـا لـە نامـەی ژیـن دەربێنـە نـاوم
****

(٣) ژیـان بـە لاتـی و بـێ دەسـەڵاتی
هیچ درۆی نەبێ سەد مەرگەساتی
مـرۆ بـە دیلـی بـژی خۆشـە یـان؟!
بمـری بـۆ بـەرزی خـۆی و وڵاتـی؟

لە سـەرەتادا بـە مەبەسـتی یـەکالا کردنـەوەی هـەر یـەکێك لـە بەنـدەکان بـە شێوەیەکی سەربەخۆ، بە گوێرەی (رووکاری سەرەوە) پێویستیمان بەشیکارییەك دەبێت لە ئاستی زمانی و واتاییەوە:

(٢) (بێ ـ تکا دەکەم وەرە ـ ئەی هێزی ئەژنۆو بینایی چاو و ئارامی گیان و هەناو!، یا ئەوەی بە جاریێ چارەسەرێکم بۆ بدۆزەرەوە، یا بە یـەکجاری گیـانم لێ بسێنەرەوە لەم ژیانە پڕ لە دەردو مەینەتییـە رزگـارم بکـە)، (٣) (ژیانێـك ـ بـەم جۆرە بێ و بەلێقەوماوی و بێ دەسەڵاتی بێت، راسـتییەکەی ئەوەیـە، مـەرگ لێـی خۆشترە، مەرگێك سەر بەرزانە بێ و لە پێناوی گـەل و وڵاتـدا بێـت، سـەد بـار لـە ژینێکی پڕ لە دیلی و زەلیلی چاترە).

وەك دەبیـنین تەنانـەت پێویـستیمان بـە ئـامرازێکی پەیوەنـدی و لێکـدەریش نابێت لە وێنەی (چونکە ـ لەبەر ـ ئەوەی ـ بەو هۆیەی...) تا هـەر دوو بەندەکـە لـە رووی زمان و واتاوە یەك بخەین، یا بەیەکەوەیان گرێ بدەینەوە!، چونکێ (ژین)و (ژیان)، چەشنی کلیلە وشە لە هەردوو بەندەکانا، ئەم رۆڵە لێکدەرو پەیوەستەیان پـێ سـپێردراوە و دەشـێ هـەر دوو بەنـد بەسـەریەکەوە لێکبـدرێت و وەکـو یـەك پەرەگراف و یەك دەق بخوێندرێتەوە، بێ ئەوەی هەست بـە هـیچ جـۆرە لادانێکـی زمانی یا سیمانتیکی بکەین، ئەم رێڕەوە واتە یەکێتی بنیاتی سـیمانتیکی و دەلالی بێ پچڕان، لە تەك گەشەسەندنی تێکستەکە و بە دوای یەکتردا هـاتنی بەنـدەکان،

بەردەوامی هەیە و پەیتا پەتیا شۆڕ دەبێتەوە و پەرە دەسێنێ و، لق و پەل و پۆی جوان و ناسک و تازەش دەردەکات و (پەرەسەندنی و واتایی) لێ دەکەوێتەوە، تا ئەوەش هێڵی واتاو مەبەستە سەرەکییەکەمان لێ ون نەبێت و نە ئاڵۆزکێ، ناوە ناوە شاعیر دەمانگێڕێتەوە بۆ هەمان مەبەستی بنەڕەتی" و بنکەی واتایی" (ژیان):

(٤) شیرین بەهارە، بەهاری شادان

بێ بەهرەن لە ژین گەل نامرادان

جەژن و بەهارو سەیران و خۆشی

گشتی پیرۆزی گەردن ئازادان

واتا پەرە دەستێنێ و فەسڵێکی تازە دێتە ناوەوە، کاتێ شاعیر بانگهێشتی (شیرینەکەی) دەکات بۆ چێژو نەشئەی ڕامانێکی شاعیرانە لە وەرزی گەشە و خۆشی (جەژن و بەهارو سەیرانی ناو وڵاتی جوان و ڕازاوە، لە وەرزی بەهاراو لەتەك ئەودا و لە سایەی ئازادیدا)، ئەمە مۆتیڤێکی نوێی واتایە لە پاڵ ئەوانی پێشەوەدا، بەڵام هەر زوو بەهۆی بێ بەشن لە (ژین) مەسەلەی واتای لەگەڵ بەندەکانی پێشووتردا، وەك لە (٢)، (٣)دا بینیمان، یەك دەخاتەوە لە بەندی دواتردا و دوای ئەوەی (ژیان و شیرین و ئازادی) لە بۆتەیەکدا کۆ کرانەوە، مەسەلە لەگەڵ (شیرینا) بەردەوام دەبێت لە تەك ئامانجە پیرۆزەکەدا: [٣٨]

(٥) شیرین ئەزانم کە تۆش زاماری

وەك من عەوداڵی خونچەی بەهاری

هیوای تۆ یەکە هیوای من هەزار

من بێزار نەبم تۆ بۆ بێزاری؟

ئەنجا بەم شێوەیە (ژیان، شیرین ، ئازادی) وەکو کارەکتەری سەرەکی لە بەندەکانا دێن و شوێن گۆڕکێ دەکەن و بەردەوام دەبن... وەك ئەوەی لە بەندەکانی (٢٣)و (٢٧)دا جارێکی دیکە (شیرین) دێتەوە سەر شانۆ و ئەویش بە سۆزو هەڵچوونێکی تازەوە... ئەمە لە دەربارەی بنیاتی سەرەوەی واتایی لە

بەندەکانا، خۆ لە واتـاو (بنیـاتی قـوولّ) یـشدا ئـەم یـەکێتی بابـەت و پەیوەندییـە زینـدوو و ئۆرگانیکـە هەمیـشە لـە زنجـیرەی چـوارینەکانا فـام دەکرێـت و رەگ دادەکوتێت، بۆیە تا دێت سۆزو کوڵی خوێنەریش هاوشانی پەرەسـەندنی دەقەکـە زیاتر هەڵدەکشێت.

شێوەیەکی دیکەی بەرچاوی تەدویر ئەوەیە کە لە دەستپێکی بەنـدەکانی (٢، ٧، ٨، ٩، ١٢، ١٣، ١٤، ١٥، ٢١)دا دەیبینین، بەم شێوەیە:

(٢) بێ هێزی ئەژنۆم بینایی چاوم.

(٧) بێ دابنیشین جە بن هەناران.

(٨) بێ دابنیشین جە بن داری بەی.

(٩) بێ بابۆت بکەم باسی جوانیم.

(١١) بێ دابنیشین جەپای دیواران.

(١٢) بێ دابنیشین لە نێو ڕەزانا.

(١٣) بێ دابنیشین لە نێو گوڵشەنا.

(١٤) بێ دابنیشین جە بن چناران.

(١٥) بێ دابنیشین دیدە پڕ ئەسرین.

(١٦) بێ دابنیشین دووربین لە شادی.

لە وشەی دەستپێکی بەندەکانی پێـشەوەدا لادانێکـی شـیعری هەیـە، لەسـەر تەوەری جێنـشینی، شـاعیر لـە بـری وشـەی (وەرە)، وشـەیەکی لـەبارو گونجـاوی دیکەی وەکو (بێ)ی هەڵبـژاردووە (بـە حـوکمی زەروورەتـی کێش)، ئـەنجا ئەمـە وەکـو سـیمایەکی رەفتـار زمـانی (کـەڵك وەرگـرتن لـە شـێوەزار) لەسـەرلەبەری تێکـستەکە پێـڕەوی لێ کـراوە و وشـە و زاراو و ڕێکەوەنـدی هـەورامی، کـە شێوەزارێکی ئاهەنگدار و شیرینە، لە تێکستەکەدا ئاخێندراوە و تا ئـەوەی تـەونی چنین و شێوازی داڕشتنی زمانی شیعری تێکستەکەی پاراو کردووە.

(بـێ) لـە ڕسـتەکانی دەسـتپێکی بەندەکانـدا، کـاری داخـوازی ڕسـتەیەکی ئینشائییە، لە لایێ بە هۆی خێرایی خوێندنەوە و ئاوازی کێشەکە، لە لایەکی تر بە هۆی هاوسێیەتی لەگەڵ (ڕێـژەی ڕانـەبردووی ـ ئینـشائی ـ چـاوگی دانیـشین ـ کـە

خراوەتە پاڵ جێناوی کەسی یەکەمی کۆ- ین)، بە جارێ سەربەخۆیی خۆی ون کردووە و وەك بەشێکی پێکهاتەی دەستپێکی ڕستە و بەندەکانی لێ هاتووە:
- بێهیزی ئەژنۆم
- بێدابنیشین
بێیابۆت بکەم

ئەنجا لە زۆرینەی بەندەکاندا فرێزێکی ئاوەڵکاری بە دوادا هاتووە کە لە (ئاوەڵکار + ئاوەڵناوی کۆ)، وەك لە پێشەوە گوتمان، ڕۆڵی دۆخ و حاڵەت دەبەخشێت:

بێدابنیشین +
جە بن هەناران
جە بن داری بەی
جە پای دیواران
لە نێو ڕەزانا
لە نێو گوڵشەنا
جە بن چناران
دووربین لە شادی

ئەم نەریتە، ئەو بۆچوونەمان لێ وەڕاست دەگێڕێ، کە دەڵێ" لەگەڵ ئەوەیدا کە چوارینە بەندەکان هەر یەکە ولە شوێنی خۆیدا کێڵگەو ڕەهەندی واتایی سەربەخۆی خۆیان هەیە، بەڵام بە هۆی هاوشێوەیی ڕێژە و ڕووکاری زمانییەوە، بەندەکانی لە کر و بنیاتێکی یەکگرتوو خۆیان نیشان دەدەن و ئەنجا لە ڕووی واتا و دەلالەتیشەوە بنیاتێکی گێڕانەوەیی درامی بەسەر هەموو بەندەکانا خۆ دەنوێنێ و شاعیر لە سۆنگەی چەند بارە گوتنەوەی (بێ دابنیشین)، ئیلحاحێکی زۆر دەنوێنێ و لە یارو هاوکار و هاوخەمەکەی دەخوازێت کە بێت و لە نزیکەوە تێکەڵاوی خەم و موعاناتەکانی ببێت و گوێ لە ناڵەی دەروونی رابگرێت، تا بەکامی دڵ لەو کەش و هەوا (شادمان و خەمناکە) بگەین کە ئەو تێدا دەسووتێت.[٣٩]

شـێوەیەکی دیکـەی پەیوەسـتبوونی واتـایی لـە ڕێگـەی (تـەدویر)ەوە لـە بەندەکانی (١٦، ١٧، ١٨)دا دەدرەوشێتەوە:

(١٦)بـــەهار هاتـــەوە وە ســـەیرانەوە
وەلیٚ لیٚ و لۆلـــۆ وە حەیرانـــەوە
بـــە لەنجـــە و لاری نیگارانـــەوە
وە دەنگـــی خۆشـــی هوزارانـــەوە

(١٧)بـەهار هاتـەوە خۆشـی لـە یـاران
خۆشی لە گوڵشەن خۆشـی لـە داران
خۆشـی لـە کـۆڕی بـادە گوسـاران
خۆشـی لـە بلبـل خۆشـی لـە خـاران
******

(١٨)خۆشی لە عاڵەم دوور لـە دڵـی مـن
شەونم بۆ خاران دوور لە گـوڵی مـن
زنجـیر پـیرۆزی دڵ مـردووان بـێ
با ئازاد بـــژی بیـــری ســـڵی من

ڕایەڵەی پەیوەستی دێڕەکان لە هەر بەندێکدا ئەم شێوەیەی لە خۆ گرتووە:

- هەموو ڕستەکانی بەندی (١٦) پاش بەندی ڕستەی یەکەمن (بەهار هاتەوە)، واتە هەموو ڕستەکانی دیکە باس لە چۆنیەتی ئـەو بـەهارە دەکـەن کـە هاتۆتـەوە یاخود بە ڕێگاوەیە بێتەوە.
- هـەموو ڕسـتەکانی بەنـدی (١٧) وەڵامـدەرەوەی ڕسـتەی یەکـەمن (بـەهار هاتەوە)، واتە هەموو ڕستەکانی دواتر کاردانەوەی (یـاران و داران و بادەگوسـاران و خاران)ە لە ئاست هاتنەوەی بەهاردا.
- هەموو ڕستەکانی بەندی (١٨)، دەربڕینە لە هەست و هەڵوێـستی شـاعیر لـە ئاست (هاتنەوەی بەهار)دا.

ئەمانــە ســەبارەت بەڕاڤــەی یــەکێتی و واتــای دەلالــەتی ئــەو بەندانــەی تێکستەکەن کـە هەمیـشە لـە دەوری کـۆی واتـاو فـەزای شـیعری تێکستەکەدا دەخولێنەوە و لێی دانابڕێن و دوور ناکەونەوە:

ئــەنجا ئەگــەر بێــت و لــە رووی بنیــاتی زمانییــەوە ســەیریان بکــەین، ئــەوا رایەڵەکانی بەیەکەوە گرێ دراوییان بە روونی بەدی دەکەین:

بەهار هاتەوە: وە............
وە .... وە............ (١٦)
بە ....
وە ....

بەهار هاتەوە: خۆشی.......
خۆشی لە .... خۆشی لە .... (١٧)
خۆشی لە ....
خۆشی لە .... خۆشی لە ....

خۆشی لە .... دوور لە .... من
.... بۆ .... دوور لە .... من (١٨)
.... بێ
با .... من

پێکهاتــەکانی (بــەهار هاتــەوە - خۆشــی - خۆشــی لــە ، دوور لــە) لــە پــاڵ ئامرازەکانی (وە - لە - بۆ - با) و جێناوەکانی (من) هەموو هاوکـار دەبـن و وەکـو جەڕ و مەنگەنە بەندەکان وێکڕا شەتەك دەدەن.

لێرەدا دووبارە بوونەوەی چەند جارەی فـۆرمێکی زمـانی لـە وێنـەی (بـەهار هاتــەوە) لەســەرەتای بەنــدەکانی (١٦)و (١٧)، (خۆشــی لــە) لــە دەســتپێکی ڕستەکانی بەندی (١٧) و (١٨)، جگە لە هاوسەنگی و بەرجەسـتەکردنی واتـا، بـۆ بەردەوامی پێدان و پێکەوە بەستنەوەیشە هەم لە نێوان دێڕەکانی بەندێکداو هەم لە نێوان بەندەکانیشدا. (٤٠)

دیاره ئەمە لە شوێنەکانی دیکەشدا لە تێکستەکە هەر وایە:

- شیرین بەهارە ←——— شیرین ئەزانم ←——— شیرین هەتا کەی.

- بەهار هاتەوە وە سەیرانەوە←——— بەهار هاتەوە خۆشی لەیاران.

ب - هاوتەریبی:

لەگەڵ ئەوەیدا هەزرو بیری نووسەر هەمیشە لە نێو برگەو بابەتەکانی دەقەکەدا ئامادەیەو، زۆرتریش هێمایە بۆ دیدو جیهانبینی شاعیر سەبارەت بە مەسەلەکانی مەرگ و ژیان، بەڵام ئەم ڕامان و فەلسەفەیە لە ئەنجامی گەمەیەکی هونەری و ئیستاتیکییەوە ڕایی دەکرێت کەوا زمان ڕۆڵێکی کاریگەری تێدا دەگێڕێت. (٤١)

یەکێك لەو گەمە هونەرییانە کە لە ڕێگەی زمانەوە بە ئەنجام دەگەیەندرێت بریتییە لە هاوتەریبی، هاوتەریبی جۆرێك لە داڕشتنی زمانی یاخود ڕۆنانی سێنتاکسی هاوشێوەیە کە بە (موازەنە) دەناسرێت و لە پانتایی تێکستدا خۆ دەنوێنێت لە چوارچێوەی هونەری شێوازگەری و، جۆرێك لە تەفاعول لە نێوان زمان و واتا و ئەندێشە و ئاواز لە بنیاتی دەقدا بەرپا دەکات و ئاستی جونکاری و شیعرییەتی ڕووەو چڕی و باڵایی دەبات و پەیامگر هەست و چێژو خۆشییەکی زۆری لێ دەبات. (٤٢) لە تێکستی (یادگارو هیوا)دا ڕووبەڕووی کۆمەڵێك دیاردەی لەم شێوەیە دەبینەوە:

- /بە/ گریانی/ وشك/

/بە/ ناڵەی/ بێ دەنگ/

ئەمانە فرێزی وەسفین لە پێکهاتەی ڕێزمانیدا وەکو یەکن:

- ئامراز + (دیارخراو + دیارخەر)

لەم دوو فرێزەدا شاعیر ئاشنایەتیمان لەگەڵ یاساکانی زمان لەسەر ئاستی واتاو دەلالەت، تێك دەشکێنێ و لادانێکی گەورە بەرپا دەکات، بەهۆی کۆکردنەوەی دوو دژ لە هەریەکێك لە پێکهاتەی فرێزەکاندا، کە ئەمە لە ئاخاوتنی ئاساییدا لەگەڵ هۆش و مەنتیق نایێتەوە، بەڵام کاتێك بەرەو دوای ئەم فرێزانە دەگەڕێینەوە و لە فەزای بەندەکە رادەمێنین، بە تایبەتی لە دێری سەرەتایدا" - لەبەر چاوی بەد، لەترسی بەدکار ئەوسا بۆمان روون دەبێتەوە کە شاعیر نەك هەر

کارێکی ڕەوای کردووە، بەڵکو جوانکاری و داهێنانیشی نواندووە کاتێ پەنای بۆ دوو وێنە بردووە کە لە ڕووی ڕۆنایی واتایی و چەمکەوە یەکتری ڕەت دەکەنەوە بەڵام کە لە مەبەستی شاعیر تێ دەگەین، واتاکانمان لەلا بەرجەستە دەبێت و ئیعجاب و ئافەرینیشمان بۆ شاعیر پەرە دەستێنێ، (سەیری پەراوێزی ژمارە(٣٩) بکە).

- /مەژی/ بۆ/ مردن/

/بمرە/ بۆ/ژیان/

فرێزەکان بەر لە (نەرێ)کردنیان خاوەن ڕۆنانێکی زمانی هاوشێوە و تەبا بوون:

/ژیان/ بۆ/ مردن/

/مردن/ بۆ/ ژیان/

چاوگ + ئامراز + چاوگ

مردن و ژیان دوو پرسی ئەزەلی و دوو چەمکی بەرامبەرو دژیەکن، شاعیر هونەر و وەستاکارییەکی تیادا ئەنجامداون، لە ڕووی بنیاتی قووڵی واتادا فرێزی یەکەم لە بنەڕەتدا ڕۆنانێکی مەنتیقی هەیە (ژیان بۆ مردن ـــ ژیان کۆتایی و ئاکامەکەی مردنە)، هەر چەند ڕۆنانە ڕێزمانییەکە لانی کەم لە ڕۆنانی سەرەوەیدا ناتەباو ناحەزە (ژیان بۆ مردن)، وەلێ پراگماتیکی زمان ئەو کێشەیەمان بۆ چارەسەر دەکات و پێمان دەڵێ (کاروانی ژیان کۆتاییەکەی مەرگ و مردنە)، ئەنجا فرێزی دواتر بە هەمان پێودان داڕێژراوە (مردن بۆ ژیان)، بەڵام لەمەدا چی فریامان بکەوێ و ئەمە چۆن لێك دەدرێتەوە، کە ناحەزی و نەگونجان لە ڕوخسارو لە چەمکی پێکهاتەکەدا ئاشکراو ڕوونە، دیارە دەبێ دیسان پەنا بۆ مەبەست و (مەقسەد)ی شاعیر بەرین، کە دەشێ بوترێ (فیداکاری و گیان بەخشی مرۆڤ ـ مردن" لە پێناوی بەدیهاتنی دواڕۆژێکی باشترە ـ ژیان)، تا ئێرە زۆر لە ڕاوێژو دەربڕینی ئاسایی دوور نەکەوتووینەتەوە، بەڵام شاعیر بۆ ئەوەی دەربڕینەکانی زیاتر لە ئاخاوتنی ئاسایی دابڕێت و بیانکات بە داڕشتنی شیعری و هاوسەنگی لە نێوان ئەم دژو نەیارانە پێك بهێنێ، هاتووە فرێزی یەکەمی لە شێوەی (نەرێ ـ نەفی) داڕشتووە و فرێزی دووەمیش لەسەر ڕێژەی (داخوازی ـ ئیسبات):

- مەژی بۆ مردن
- بمرە بۆ ژیان

بەمەش ڕێژەیەك لە جیاوازی و لێكچوون بە گوێرەی تیۆرەكەی یا كۆبسن لە نێوانیاندا جێگیر بووە، ئەنجا لە درێژەی چەمكی هاوتەریبی ئاوڕ لە چەند بەندێكی دیكەی تێكستەكە دەدەینەوە:

(٧) / بێ/ دابنیشین / جە/ بن/ چناران/

(٨) /بێ/ دابنیشین/ جە / بن/ داری بەی /

(١٢) /بێ/ دابنیشین/ لە / نێو / ڕەزا نا /

(١٣) /بێ/ دابنیشین/ لە / نێو / گوڵشەنا /

(١٤) / بێ / دابنیشین/ جە/ بن / چناران /

كاری داخوازی+ ڕێژەی ئینشائی+ ئامراز + ئاوەڵكاری + ناوی كۆ

چاوگ +جێناوی شوێن

كەسی یەكەمی كۆ

پاتە بوونەوەی چەند بارەی هەمان پێكهاتەی ڕێزمانی، لەم چوارینە بەندانەی تێكستەكەدا، تا ڕادەی یەكبوونی گوتارێكی شیعری هاوشێوە لە بەندەكانا بە جیاوازییەكی یەكجار كەم لە بەشی دوایی ڕستەكاندا، ڕەنگدانەوەی پەرۆشی و پێداگری شاعیرە لەسەر گەیاندنی بیرۆكەكەی و چڕكردنەوەی واتاو مەبەستەكانیەتی لە تەك بە بڕشتكردنی مۆسیقای بەندەكان و بەیەكتر گرێدانەوەیان، تا ئەوەی تاقگەیەكی هارمۆنیا لە یەكێتی دەنگ و ئاوازو واتاو دەلالەت دێنێتە كایەو دەڕژێتە ناخی پەیامگرەوە.

بە دیوێكی دیكەدا بنیاتی دیالۆگ و گفتۆگۆی درامی لە بەشێكی بەندەكانا خۆی دەنوێنێت، گوتاری شیعری ئاڕاستەی (شیرین)ی شاعیرە كاتێك دەڵێ:

(٢) بێ، هێزی ئەژنۆم، بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم، هەناوم
یاخود بە جارێ چارەسەرم كە:
یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم.

****

(٥) شيرين، ئەزانم کـە تـۆش زامـداری
وەك من عەودالّی خونچەی بـەهاری
هیوای تۆ یەکـە هیـوای مـن هـەزار
مـن بێـزار نـەبم تـۆ بـۆ بێـزاری؟
****

وەکـو چـۆن لـە بەنـدەکانی (٦، ٧، ٨، ٩، ١٢، ١٣، ١٤، ١٥، ٢٣) هـەمان شـێوازی دیـالۆگ و گفتۆگۆ و دانوسـتاندن بـەردەوامی هەیـە و شـاعیر لـەو ڕێگـە دڵپەسندەوە بیرو مەبەستەکانی خۆی یەکلایی دەکاتەوە.

بنیاتی گێڕانەوەیی چیرۆك ئامێز لە هەندێ لە بەندەکانا ئامادەیی زۆری هەیـە و کراوەتە دەرەتانێك بۆ زیندوو ڕاگرتنی هەست و سۆزو خورپەکانی دڵ و دەروون و شاعیر کەڵکی لێ وەرگرتووە:

(٩) بـێ ...بـا بـۆت بکـەم باسـی جـوانیم
ڕۆژانی بەرخیم شـەوانی شـــــوانیم
کۆرپەی ئازیز بووم شوانکارەی شـادی
ژیــــام بەخۆشـــی هـــەتا تـــوانیم.
*****

(١٠) ژیام سـەردەمێ بـە کـەیف و خۆشـی
بــە شـادی کـڕین، بەخـەم فرۆشـی
تـــاکو پـــێم کـــرا روومـــەتم مـــژی
تـــاکو تـــوانیم شـــەرابم نۆشـــی
*****

(١١) ئـەو سـاکە چـوومە ریـزی دڵـداران
پێـی وتم سـەردار هـۆزی هـەژاران
((ابـێ دابنیـشین جـە پـای دیـواران
زنجیر لـە گـەردن چـون گوناهکـاران))
*****

ج ـ وێنه و میتافۆر:

زمانی شیعری زمانێكی بارگاوییه به واتاو هەست و سۆزو وروژاندن، شاعیر هەر بەوه ناوەستێت، و بە مەبەستی بەرزكردنەوەی رادەی كاریگەری وێنەی شیعری دەسازێنی، بنیاتی وێنەی شیعری كه ئەندێشەو داهێنان ڕۆڵی كاریگەری تێدا دەگێڕن دەبن به ڕەگەزێكی بە پیتی شیعرییەت. لەو بارەوه جان كۆهین دەڵێت، ((ئەركی وێنە چڕكردنەوەیە، شیعرییەتیش بریتییە لە چڕكردنەوەی زمان)). [٤٣]

وێنه هەم واتا چڕو پڕ دەكات و هەم هەست و هۆشی خوێنەر دێنێته جۆش و دەیبزوێنێ، هەمیش هونەرو دەسەڵات و دەستڕەنگینی شاعیر نیشان دەدات لە چۆنییەتی ڕازاندنەوەو پێشكەشكردنی بیرۆكەكانی به هۆی ئەو گەمە زمانییانەی كه له تێكستەكەیدا دەیسازێنێ.

برایم ئەحمەد وەكو پێشەنگێكی مۆدێلی شیعری سەرەتای سییەكان (سەرەتای ژیانی ئەدەبی وەكو ڕۆمانتیكێكی شۆڕشگێڕ دەست پێ ئەكا) [٤٤] و لە تێكسته نۆبەرەكەیدا (یادگارو هیوا)، ئاوات و ئومێد، ناڵەی دەروون، هەست و بیرو جیهانبینییە خودیەكانی تێكەڵ بە مەسەلەی شۆڕشگێڕی و ئامانجەكانی خەبات و كوردایەتی ئەو ڕۆژگارە كردووه، ئەگەر بێت و ئامارێك بۆ وشەكانی دنیای ڕۆمانسیەت لە تێكستەكەدا بكەین، ئەوا پێویستمان بە فەرهەنگێكی تایبەتی دەبێت. هەر بۆ نموونه بەندی (١) بەسەر دەكەینەوە:

(١) لەبەرچاوی بەد ، لەترسی بەدكار
دڵ خۆم ئەكەمه گۆڕی یادگار
بە گریانی وشك بە ناڵەی بێ دەنگ
دێنمه لەرزین تەختی كردگار

وشه گەلی" ترس، گۆڕی یادگار، گریان، ناڵه، لەرزین...

سەربە جیهانی ڕۆمانسیزمن، لەوەش گرینگتر چۆنیەتی داڕشتن و ریزكردنی وشەكانه كه دەبنه مایەی بەدیهێنەری خودی ئەزموونەكە. [٤٥] شاعیر بە هۆی میتافۆرەكانی (وێنەی خواستن)" چاوی بەد، گۆڕی یادگار، گریانی وشك، ناڵەی بێ دەنگ، تەختی كردگار، جڵەوی ئەسپی خەیاڵی تا سنووری زیادەڕۆیی تاوداوه

بۆ سازکردنی وێنەیەکی زەینی (دێنمە لەرزین تەختی کردگار)، کە خوێنەر لە خۆیا دەباتە حاڵەتی خرۆشی و سەرسوڕمان.

دیارە شاعیر بایەخێکی بەرچاوی بەسروشت داوە، سروشتی رازاوە و جوانی کوردستانی کردۆتە بەردی بناغەی تێکستەکەی،[٤٦] لەو ژینگە و هەوارە دڵگیرو ئاشنایە بە زمانێکی سادەو رەوان و پەتی وێنەکانی پێکهێناوە. ئاوڕدانەوەیەك لە پاژو بەندەکانی تێکستەکە کۆمەڵێ وێنە و خوازەو میتافۆری نەسواو و تازە بابەتمان بۆ ئاشکرا دەبێت، لە نموونەی (گەل نامرادان، مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان، بەی ڕەنگی گەردن، مەی ڕەنگی گۆنەی، شوانکارەی شادی، شادی کڕین، خەم فرۆشی، ماچ دزین، دڵ دزین، خۆشی لەیاران، خۆشی لە داران، ....)، گەلێ جار وێنەکان بەڕستەیەکی داڕشتنی شیعری، یا دەستەواژەیەك بە ڕێگەی یەکێك لە هونەرەکانی وێنەی ڕوونبێژی (لێکچواندن، خوازە و خواستن)، یا وەسف نیشان دەدرێن: (لە نامەی ژین دەربێنە ناوم، زنجیر لە گەردن چون گوناهکاران، خونچەبکێشین بەڕووی خەزانا، زنجیر پیرۆزی دڵ مردوان بێ، خونچەی جوانی و گەنجی بنێژم، مژدەی ئازادی یارم بۆ دێنێ، گریان کردەوەی بێ دەسەڵاتە، بێ دەسەڵاتان ئەڕزێن لە ژێر بار...). وا هەیە لە بەندێکدا وێنەی پاژەکان (کە لە ڕستەو دەستەواژەو دێڕێك پێکهاتووە)، یەك دەگرنەوە دەبن بە وێنەیەکی لێکدراو، واتا وێنەیەکی گەورە و سەرەکی پێك دەهێنن:

(٨)
(خۆشی لە عالەم دوور لە دڵی من) ⟵ وێنەی تاك
(شەونم بۆ خاران دوور لە گوڵی من) ⟵ وێنەی تاك
(زنجیر پیرۆزی دڵ مردووان بێ) ⟵ وێنەی تاك
(با ئازادی بژی بیری سڵی من) ⟵ وێنەی تاك
وێنەی گەورە (کۆ)

لەم بەندەدا لە هەر دێڕێکدا وێنەیەکی تاك (پاژێك) وێنا کراوە و سەرجەمی پاژەکان لە بەندەکەدا بۆ یەکتری دەدوێن و تێکەڵاو دەبن و لە ئاکامدا وێنەی مەبەست و ئایدیای شیعری شاعیر پێك دەهێنن.

کاتێك دەمانەوێ شوێن پێی کارێکتەری سەرەکی لە تێکستەکەدا هەڵبگرین، دەبینین لە ئاست گوتاری شیعری خۆی لە (خودی شاعیر ـ من) و یارەکەی

(شـيرين ـ تـۆ) دا دەدۆزێتـەوە و ڕەگـەزی دراماتیکی شـیعری لـە نێـوان ئـەم دوو کارێکتەرەدایە.

بێ (تۆ) ◄——► دابنیشین (من)....... لە زۆر جێگادا و لە توێژی دووەمی دەلالەتەکاندا کارێکتەری دیکە و سێهەمیش خۆی حەشارداوە، کـە بـە بـێ بـوونی ئەو پەنهانە (خونچەی بەهار ـ ئامانج ـ ئازادی) بوون و ژیان و مانەوەی دووانەکەی تر (من و تۆ) مەعنایەکی نامێنێت:

بەڵێن بێ ئیتر نەتناسم هـەتا

مژدەی ئازادی (یارم) بۆ دێنی

دیـارە خواسـت و مـرازی بنـەڕەتی شـاعیر گەیـشتن و شـادبوونە بـەیارو دڵخوازەکـەی (شـیرین ـ ئـازادی)، هـەر لـەم پێناوەشـدا شـاعیر دنیـای سروشـت دەپێویێت بۆ بنیاتنـان و ئارایـشتکردنی وێنـەکانی، لێـرەدا سروشـت دەبێتـە ئـەو ناوەندەی کە هەر سێ لای (شاعیر ـ یـار ـ ئـازادی) تیـادا پێـك دەگەیەنـدرێت، بـە واتای گەشتی شاعیر بە ناو دنیای جوانییـەکانی سروشـت و دیمەنـە جـۆراو جـۆرو هەست بزوێنەکانیدا بۆ گەیشتن بە خواست و نیازو دڵخوازەکەیەتی. [٤٧]

ئەنجام

دوای ئەوەی شیکارییەکی شێوازگەری بنیاتی دەلالی تێکستەکەمان لە چەند ئاستێکەوە خستە ڕوو کە چاوگەکانی بنەماکانی شیعرییەتیان لێ هەڵقولاوە، لێرەدا پوختەی ئەو ئەنجامانەی کە باسەکە پێی گەیشتووە لە چەند برگەیەکدا دەخرێنە ڕوو:

١ـ یادگارو هیوا تێکستێکی تەژی لە بنیات و دیاردەی هونەری و شێوازگەری و شیعرییەتە، هەر ئەمانەشە ماکی پایەداری و زیندوویی تێکستەکەیان بە درێژایی ڕۆژگار لەسەر وەستاوە.

٢ـ ناونیشان لە تێکستەکەدا دیاردەیەکی هونەری تازە بابەت و سەرنجڕاکێشە، بە پێوەری دەقەکانی ئەدەبی کلاسیکی کوردی، لە شێوەی ئاوێنەیەکی دوو ڕووە کە هەر دوو تەوەری ستراتیژی دەقەکە تیایدا ڕەنگی داوەتەوە.

٣ـ گوتاری شیعری شاعیر لە چەند چاوگ و ئاستی جیا جیادا، لە وێنەی (دەنگ و وشە و پێکهاتە) لە ڕێگەی تێکچڕژان و هاوبەشییەوە، سامانێکی بە پیت و بەپێزیان لە دەلالەت و لە هونەری شیعرییەت پێکهێناوە.

٤ـ بە شێوەیەکی بەرچاو سوود لە کەرەستەکانی وەکو زمان و شێوەزار، بابەتەکانی سروشت و فۆلکلۆر، سۆزو خورپەی ڕۆمانسیزمی وەرگیراوە، بۆ ئاواکردن و بنیاتنانی تەلاری شیعری تێکستەکە و تەعبیرکردن لە خواست و ڕازو ئامانجەکانی شاعیر.

پەراوێزەکان:

١ ـ (یادگارو هیوا) بۆ یەکەم جار و لە (٢٠) چوارینەدا، بەناونیشانی (هیوا و دڵداری) لە گۆڤاری (هاوار)ی شام دا بڵاوبۆتەوە. راستییەکەی ئەوەیە کە ئەم دەقە لەگەڵ ئەوەی بۆ دووەم جارو لە ژێر سەرپەرشتی خودی دانەرەکەی لە (یادگاری لاوان)دا بڵاوبۆتەوە زۆر جیاوازن، هەم لە ناونیشان و هەم لە ژمارە و ، دارشتن و هۆنینەوەی خودی بەندەکان لە هەر دوو تێکستەکەدا، بۆیە بە چاکمان زانی کە دەقەکەی گۆڤاری هاواریش لە کۆتایی ئەم باسەدا بخەینە بەرچاو (تەنیا لە باری رێنووس و هەڵەی چاپەوە) دەستیکاریمان کردووە، تا وەکو خوێنەر خۆی بەراوردێ لە نێوان هەر دوو تێکستدا بکات و پەی بە جیاوازی و گۆڕانکارییەکانیش ببات ـ بڕوانە: پاشکۆی ئەم باسە.

٢ـ (یادگاری لاوان) لە لایەن کۆمەڵەی لاوانەوە لە شێوەی بڵاوکراوەیەکی ساڵانە ساڵی ١٩٣٣ لە بەغدا و لە ژێر سەرپەرشتی و چاوەدێری خودی برایم ئەحمەدەوە دەرچووە، وەکو پاشان باسی کردووە لە ٧٠٪ بابەتەکانی ئەو رێکی خستووە، هەر لەوێشدا تێکستەکە فۆرمی تەواوی خۆی وەرگرتووە.

٣ـ بۆ ئەم مەسەلەیە سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

ـ برایم ئەحمەد ـ ژیان و بەهرەو داهێنان، ئەحمەد شەریف، سلێمانی، ٢٠٠٢.

ـ برایم ئەحمەد ـ لە کارە زانستی و ئەدەبییەکانی پرۆفیسۆر د. مارف خەزنەدار، عومەر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

ـ برایم ئەحمەد ـ دەنگێکی زوڵاڵی شیعری نوێی کوردییە، ئەڤین عبدالقادر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٥.

ــ مێژووی ئەدەبی کوردی، دکتۆر مارف خەنەدار، بەرگی حەوتەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.

ـ برایم ئەحمەد ـ ڕۆڵی لە بزاڤی ڕزگاریخوزای و ڕووناکبیری گەلی کورد دا، ئامانج حەسەن ئەحمەد، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٤ـ أغاني کردستان، معروف خزنةدار، مطبعة أسعد ، بغداد، ١٩٥٦.

٥ـ مقاطع من الذکری والامل ـ رائعة الاستاذ ابراهیم أحمد، جریدة الاتحاد، العدد/ ٤٦٨ في ٢٠٠٢/٤/١٢.

٦ـ کێشەی (چوارین ـ روباعی)، (چوار خشتەکی ـ تربیع)، (چوارینە بەند ـ مربع)، لە رووی فۆرم و کێش و سەرواوە لە ئەدەبی کوردیدا هێشتا یەکلایی نەبۆتەوە. جۆرێك لە ئیشکالیەت لە جیاکردنەوەی ئەمانە لە نێو خۆیاندا و لە نێوان ئەمانە و(دووبەیتی)دا هەر ماوە، زۆربەی ئەو ڕاڤە و پێناسانەی کە تا ئێستا دەکرێت لەسەر بنەمای ئەدەبی

فارسی و عەرەبیدا هەڵهێنجراون، لە کاتێکدا ئەم هونەرە باوەی قالبی شیعری لە ئەدەبی کوردیدا پێویستی بە لێکدانەوەی تایبەت و لێکۆڵینەوەی وردو زانستی هەیە، بۆ ئەم مەسەلەیە سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

- بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا: ١٢٥.
- کێشی شیعری کلاسکی کوردی: ٢٨٦.
- سەروا: ٢٠٤.
- انواع ادبی: ٣١١.
- فنون بلاغت و صناعات ادبی: ١٥١.

٧ـ بەنموونە لە چوارینەکانی خەیام دا، کە ناودارترین و ڕەسەنترین جۆری قالبی چوارینەیە لە ئەدەبیاتی کۆندا، هەر چوارینەیەك بیرێکی فەلسەفی یا عیرفانی تەواو و سەربەخۆی هەیە، کە دەکرێت هەر یەکێکیان بە تەنیاو بە دابڕاوی لە وانی دیکە وەربگیرێت و لێك بدرێتەوە.

٨ـ ئەوەی پەیوەندی بەو فۆرمانەی (چوارین ـ روباعی)یەوە هەیە کە لەسەر کێشی عەرووز هۆنراونەتەوە، ئەوا هەر بەندێکی چوارین بە دوو دێڕ (چوار لەت ـ چوار میسراع) حیساب دەکرێت، لێرەوە (چوارین) لە فۆرم و پێناسەدا لەگەڵ (دووبەیتی) یەك دەگرێتەوە تەنها لە کێشدا جیاوازییان دەبێت.

٩ـ گۆران: ١٦٣.

١٠ـ سەروا: ٢٠٨.

١١ـ پێچەوانەی رای هەر یەك لە مامۆستایانی بەڕێزم (د. دلشاد عەلی و د. عەزیز گەردی)، بەندە (چوار خشتەکی ـ تربیع) بەوە تێدەگەم کە دوو شاعیر یا دوو لایەن دەستیان هەبێت لە داڕشتنیدا بە گوێرەی سیستەمێکی تایبەتی، وەکو چۆن لە (پێنج خشتەکی ـ تەخمیس)دا پێڕەوی لێ دەکرێت.

تکایە بگەڕێوە بۆ:

- بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوریدا: ١٢٥.
- سەروا: ١٢٠.

١٢ـ ستراتیژیا ناڤۆنیشانێ، گۆڤارا پرێز: ١٢٣.

١٣ـ مملكة النص: ١٥.

١٤ـ البدايات في النص الروائي: ٧٠.

١٥ـ بە گوێرەی بارودۆخ و سیاق، شتی دیکەشی لێ فام دەکرێت:

- شتێك یا شوێنەوارێك كە لە دوا كۆچی دوایی كەسێك بەجێ دەمێنێت دەبێتە یادەوەری (ماكی وەبیرهێنانەوە) بۆ ئەو كەسە:

* كاك سەلاحی جوانە مەرگ یادگاری مامۆستا هێمن بوو.

- بۆ پێشكەشكردنی دیاری و خەڵات وەك، هێمای دۆستایەتی:

* ئەم دیارییەم بۆت هێناوە بۆ یادگاری.

- ئەو بەسەرهات و رووداوانەی كەسێك لە دەفتەرێكدا تۆماری دەكات دەبن بە(یادگاری):

- شیعرێكی خۆتم بۆ یادگاری بۆ بنووسە.

* لە كاتی بەكارهێنانیشی وەكو ناو (یادگار)، ئەوە هێمایە بۆ (باوە یادگار)ی پیری پیرۆزی یارسانەكانی كۆن و هەقەو كاكەییەكانی ئێستا.

بڕوانە:

- فرهنگ فارسی، ٤، ٥٢٤١.

١٦- ڕەوانبێژی: ١٥٧.

١٧- هاتنەناوەوە و پەرەگرتنی وشە گەلێكی لە بابەتی (شیرین، یادگار، هیوا، ڕۆژگار، ... تاد) لەو هەولانەوە داكەوتوون كە لە نێوان سالانی (١٩٢٠ ـ ١٩٣٠) دراون بۆ بژاركردن و برەوپێدانی وشە و زاراوەی كوردی پەتی و خۆ بەدوورگرتن لە وشە و زاراوەی بێگانەوە كە لە لایەن نەتەوە پەروەران و ڕابەرانی نوێكەرەوەی شیعری كوردییەوە دەدران لەو وێنەی پیرەمێرد و گۆران و ئەوانی تر. برایم ئەحمەد جگە لە تێكستە شیعرییە نۆبەرەكەی (یادگار و هیوا)، بلاوكراوەكەی كۆمەڵەی لاوانی كوردیشی لە ساڵی ١٩٣٣ ناو ناوە (یادگاری لاوان)، وەكو چۆن گۆرانیش دیوانێكی شیعری خۆی بە ناوی (بەهەشت و یادگار) ناو ناوە.

١٨- بنیاتی هەڵبەست: ٨٧.

١٩- گۆران: ١٥٨.

٢٠- شیعرییەتی دەقی چیرۆكی كوردی: ٧٣ ـ ٧٤.

٢١- شاعیرەكانمان: یادگاری لاوان: ٣٣.

٢٢- كێشی شیعری كلاسیكی كوردی: ٧٢.

٢٣- شیعرییەتی دەقی چیرۆكی كوردی: ٧٢.

٢٤ ـ شعرية القصيدة العربية المعاصرة: ١٦٠.

٢٥- چاوگێڕانێكی خێرا بە كۆ بەرهەمی شیعری شاعیرانی ناوچەی هەورامان (بێسارانی، مەولەوی، سەیدی...) وەكو نموونە، ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن كە پۆلە دەنگی ڤاوڵە كشاوەكانی زمانی كوردی (آ ، و، ی) بە هاوكاری هەردوو دەنگە كۆنسنانتی (م، ن)،

سیمای هەرە باوی سیستەمی سەرواداری لە بەرهەمی شیعری ئەو ناوچەیە پێک دەهێنێ، کە ڕەنگبێت ئەمەش لە شیعری میللی و سەرزارەکی و گۆرانی فۆلکلۆرییەوە پەرەی گرتبێت.

٢٦- مێژووی ئەدەبی کوردی، ب٧: ٢٨٦.

٢٧- شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانییەوە: ١٢٣.

٢٨- شیعرییەتی دەقی چیرۆکی کوردی: ١٤٢.

٢٩- خەسار ناسی وشە سازی...، زمانەوان، ژ٣: ٣٤.

٣٠- برایم ئەحمەد دەنگێکی زولالی شیعری نوێی کوردییە: ٦١- ٧٢.

٣١- علم لغة النص: ٧٦.

٣٢- دارشتنی باوی دێرە فۆلکلۆرییەکە بەم جۆرەیە:

ئەوا تۆ ئـــەڕۆی   بە خوام سپاردی

بە خۆم پێم نەکرا   دڵەکەم بۆ ناردی

٣٣- برایم ئەحمەد، دەنگێکی زولالی شیعری نوێی کوردییە: ٧.

٣٤- شیعرییەتی دەقی چیرۆکی کوردی: ١٧٥.

٣٥- زماننناسی و هەندێ بابەتی زماننناسی کوردی: ٣٧.

٣٦- زبانشناسی نوێن: ٢٢١.

٣٧- القصيدة العربية الحديثة: ١٧٦.

٣٨- خواستنی نازناوی (شیرین) وەکو مۆتیف و یارو ئەڤینداری شاعیر، هەڵبژاردنێکی واتادارە، لەگەڵ ئەوەی برەوپێدان و زەقکردنەوەی وشە و ناوێکی جوان و پاراوی کوردییە، من وای بۆ دەچم کە ئەمەش لە کاریگەری شێوازی شیعری شاعیرانی گۆران بە دوور نییە. بە نموونە پیری شاعیرانی هەورامان (بێسارانی)، لە (١٥) پارچە هۆنراوەی لیریکی خۆیدا کە لە کەشکۆڵەکاندا بە(شیرینیات)پۆلبەندی کراوە، یارەکەی خۆی بە(شیرین) ناوزەد دەکات، هەر بۆ نموونە (بێسارانی) دەڵێ:

شیرین نیاوە

پەی شفتەی دلان، پرشنگ نیاوە

پەردەی سیامالْ هۆردا دیاوە

چون مانگ نە گۆشەی هەوری سیاوە

هەورەها لە (١٥) پارچەی دیکەشدا یارەکەی بە (دڵە) نێوزەد کردووە:

دڵە هەزارەن

ئەرسەد زامەتت هەزار هەزارەن

ئەرسەد خەیاڵت شەوان چون خارەن

بێ وەفا ئاخر چەفاش نە کارەن

ئەنجا با لە چوارینەکانی ژمارە (٤ ، ٥ ، ٢٣) هەروەها (٢٥) رابمێنین و ئەنجا بەراوردێك بکەین. بڕوانە:ـ

ـ کەشکۆڵە شیعرێکی کوردیی گۆرانی: ١٢١ـ ١٣٩ـ ١٤٦ ـ ١٦٠.

ـ دیوانی بێسارانی: ٣٥٢ ـ ٣٧٤.

٣٩ـ هێمایە بۆ ئەو دێڕە هۆنراوەیەی سالم:

یارم لە ئەندەروون هات دەستی رەقیب لە دەستا

غەمناك و شادمانم رەحمەت عەزابی هێنا.

لە کۆکردنەوەی (غەمناك و شادمان) جۆرێك لە دژەڕۆیی و پارادۆکس هەیە، کەوا پێکەوە کۆکردنەوەی دوو دژە لە یەك پێکهاتەدا. کەچی لە پشتەوەی واتا دژو پێچەوانە رووکەشەکەدا واتایەکی فراوانی شاعیرانە هەیە و لە کاتی یەکلایی کردنەوەی تەواوی دێڕەکە ئاشکرا دەبێ، لە (یادگارو هیوا) شدا هاتووە:

بێ دابنیشین جە بن هەناران

کۆڕێ ببەستن چون مەی گوساران

با ساتێ ناوی لە یادا نەبێ

مەرگی جوانان گریەی هەژاران

لە نیوەی یەکەمی بەندەکە (شادی)و لە نیوەی دووەمیدا (خەم) دەخوێندرێتەوە، بەڵام هەر دوولا ئاوێزان دەبن و لە فەزایەکی شیعری ناسکدا یەك دەگرنەوە. بڕوانە.

ـ دیوانی سالم: ٣٥.

٤٠ ـ شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانییەوە: ١٢٣.

٤١ـ دەقی ئەدەبی: ٧.

٤٢– تحليل النص الادبي:٤٧.

٤٣ـ اللغة العليا: ١٤٥.

٤٤ـ ژانی گەل، پێشەکی: ٤.

٤٥ـ هەردی و رۆمانتیزمی خود: ١١.

٤٦ـ وێنەی شیعری لە رێبازی رۆمانسی کوردیدا: ٤٥.

٤٧ـ الشحنة الديناميكية: ٣٨.

پاشکۆ

هیوا و دڵداری

بۆ خوێندەوارانی بە نرخی هاوار

((هۆنینەوەی فرمێسك وەك ڕیزکردنی مرواری نییە، بە خوێنی دڵ وێنەی ژیان بگیرێ، جیایە لەگەڵ ئەوەی کە بەمەرەکەبی سوور بنووسرێ، لەکوورەی دڵەوە هاڵاوی غەم بێتە دەرێ، جوێیە لەگەڵ ئەوەی کە لە چیمەنی خەیاڵ چەند گوڵێکی ئاڵی جوانە مەرگ بدزرێ، شنەی سۆزەی بەیان دوورە لە گێژەلووکەی ڕەشەبا)). لەم دوو سێ دێرە بێ سەروپایە زۆرتر شك نابەم کە(قەسیدەی)، (هیوا و دڵداری)ی (م....)ی هاوڕێمتانی پێ پێشکەش بکەم، بەڵام لام وایە کە خۆشخوانییەکەی، لە هەزار لاپەڕەی سپاس و ستایشی من، چاکتر خوێندەوارانی هاواری خۆشەویست لە شاعیرەکەی شارەزا ئەکات.

شیعرەکان زۆر جوان ڕێك نەخراون، ناڕێکن، بێ سەرو پێن. بەڵام توخوا ئێوە بڵێن، فرمێسکانی خوێنینی چاو، دڵۆپی شەونمی گوڵ، هەنسکانی بە کوڵی شێوەن، خەوانی خۆشی رابردوو، هیوایانی شیرین، لە مەودوا لەوە جوانتر ڕیز ئەکرێ؟!. ئەگەر ئەکرێ ئێوە خۆتان لە باتی من و(م....)ی هاوڕێشم بیکەن، سەرەڕای چاکە گەلی سپاسیشتان ئەکەین. لە دواییدا ئەوەندە بزانن کە من چە دەستێکم نییە لە دانان و ڕێکخستنی ئەم شیعرانەدا، تەنها ئەوەندە هەیە کە(م....) خۆی کوڕێکی زۆر شەرمنە، نووسینەکانی خۆی، دڵۆپانی فرمێسکی، خەندانی زاری، غونچانی هیوای لە منیش ئەشارێتەوە، نەوەکو گاڵتەی پێ بکرێ، بەڵام من ئەم چەند شیعرەیم دەستکەوت و لە قینی ئەو (بۆ) خوێندەوارانی خۆشەویستی هاواری ئەنێرم، ئینجا ئەوانیش یا گاڵتەی پێ ئەکەن وەکو خۆی ئەزانێ، یا ستایشی ئەکەن وەکو من ئەزانم.

(س ٠٠٠٠٠)

(١)

دڵەی زامدارم بۆچی ئەناڵی
بۆ تۆش گێرودەی دوودیدەی کاڵی
خوێنینی وەك گۆڵ، ڕەنگین وەکو دڵ
بەرەی شەماڵی تۆش وەك خاکو خۆڵ

(٢)

دیدە چون لێزمەی بارانی بەهار
ئەشکی خوێنینت پێدا یەتە خوار
گریان کردەوەی بێ دەسەڵاتە
بێ دەسەڵاتان ئەمرن لە ژێر بار

(٣)

دوو بەرگەی کتێب بگرەو بخوێنە
هاوڕێی دانا بە نەزان مەدوێنە
گەردن ئازاد کە لە کۆتەی دیلی
یا ئازاد بژی یا خود مەمێنە

(٤)

برینی کۆنم کولایەوانێ
بەفری خەیاڵم توایەوانێ
باڵندەی بەختم جێگەی گیر بووبوو
بە ناڵەی حەزین تەرایەوانێ

(٥)

ژیام سەردەمێ بە کەیف و خۆشی
بە شادی کڕین بە غەم فرۆشی
دڵەی زامارم ئارامی نەگرت
تاکو لە بادەی عەشقم نەنۆشی

(٦)

ئەو ساکە چوومە ڕیزی دڵداران
بوومە سەرداری هۆزی هەژاران
(بیابنیشین جەپای دیواران)
(زنجیر لە گەردن چون گوناهکاران)

(٧)

شادی ژیانم وە بیناتەوە
کوورەی دەروونم وە گۆناتەوە
(شیرین بێرە لام نوور وەپاتەوە)
(دەرمانی دەردم هاوەلاتەوە)

(٨)

شیرین هەتاکەی دووری بچێژم
فرمێسکی خوێنین تاکەی بڕێژم
تاکەی لە گۆشەی دڵی زارمدا
غونچەی گەنجێتی و جوانی بنێژم

(٩)

بێ دابنیشین لە نێو ڕەزانا
غونچە بکێشین وە ڕووی خەزانا
من بە گوڵ دزی تۆ بە دڵ دزین
هەزار پەل بدەین وە پشت دزانا

(١٠)

بێ دابنیشین جەبن چناران
لە چاوی مەستی دیدە خوماران
بەری بەیان و سەر لە ئێواران
بادە بنۆشین بە یادی جاران

(١١)

بێ دابنیشن دیدە پڕ ئەسرین
تۆی هەمدەمی چاک تۆی یاری دێرین
(ئەوا بەهار هات کەژو کۆ رەنگین)
(دڵی عالەم شاد دڵەی خۆم غەمگین)

(١٢)

ئەوا بەهار هات بە سەیرانەوە
بە لێ لێ و لۆلۆ بە حەیرانەوە
بەلەنجەو لاری نیگارانەوە
بە دەنگی خۆشی هوزارانەوە

(١٣)

بەهار هاتەوە خۆشی لە یاران
خۆشی لە درەخت خۆشی لە داران
خۆشی لە کۆڕی بادە گوساران
خۆشی لە بولبول خۆشی لە خاران

(١٤)

خۆشی لە مردە خۆشی لە زیندوو
لە پیرە مێردان، لە جوانی گاروو
خۆشی لە چاوان خۆشی لە زاران
خۆشی لە دار و خۆشی لە پەدروو

(١٥)

خۆشی لە عالەم دوور لە دڵەی من
(شەڤنم) بۆ خاران دوور لە گوڵەی من
زنجیر پیرۆزە دڵ مردووان بێ
بژی بە مەردی ئاسکە سڵەی من

(١٦)

شێوەی شیرین کەلی خوێنینم
شیرێکەی لەسەر زامی برینم
یەگانە هیوا و غایە لە ژینم
ئەوەیە (تۆڵەی) ولات بینم

(١٧)

بادەی مە دەبا ئەسرینی چەم بێ
خۆراکی مەبا هەر دەردو غەم بێ
دوایی لە خوێنی دوشمن دەست ئەشۆین
هەر چی چۆنێ بێ هەر چەندە کەم بێ

(١٨)

بێ دابنیشین دوور بین لە شادی
بمرین بە مەردی و گەردن ئازادی
بمرین لە رێگەی تۆڵەسەندنا
نەک بە ئەسیری و بە نامرادی

(١٩)

نەڕێژین ئەشکی هەر وەکو باران
بچێژین دەردو داخی هەژاران
بنێژین داری شیرین و ئاشتی
دڵان شاد بکەین بە یادی جاران

(٢٠)

بێ دابنیشین لە نێو گوڵشەنا
لە بن سێبەری دارو دەوەنا
بۆ سەربەخۆی و پێشکەوتنی کورد
گوفتوگۆ بکەین لە تەک وەتەنا

(م .....)

گۆڤاری هاوار

ژ/١٩، ساڵی (١٧ ـ نیسانی ١٩٣٣، لا(٦ ـ ٧))

سەرچاوەکان

١ـ کتێب / أ ـ کوردی:

١ـ بەرەو ڕووناکی ـ سەرجەم شیعرەکانی برایم ئەحمەد، ئومێد ئاشنا، سلێمانی، ١٩٩٦.

٢ـ برایم ئەحمەد ـ دەنگێکی زوڵاڵی شیعری نوێی کوردییە، ئەڤین عەبدولقادر مەعروف بەرزنجی، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥.

٣ـ برایم ئەحمەد ـ ژیان و بەرهەم و داهێنان، ئەحمەد شەریف، چاپخانە و کۆمپیوتەری بەدرخان، سلێمانی، ٢٠٠٢.

٤ـ برایم ئەحمەد ـ کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی، عومەر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٥ـ برایم ئەحمەد ـ لە کارە زانستی و ئەدەبییەکانی پرۆفیسۆر د. مارف خەزنەدار، عومەر مەعروف بەرزنجی سلێمانی، ٢٠٠٤.

٦ـ ـ برایم ئەحمەد ـ ڕۆڵی لە بزاڤی ڕزگاریخوزای و ڕووناکبیری گەلی کورد دا، ئامانج حەسەن ئەحمەد، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٧ـ بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا، د. دڵشاد عەلی، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ١٩٩٨.

٨ـ دەقی ئەدەبی ـ ئەدگار. چێژ. بەها، د. فوئاد رەشید، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.

٩ـ دیوانی بێسارانی، حەکیم مەلا سالح، کتاب مهرگان، سنندج، ١٣٧٥.

١٠ـ دیوانی سالم، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٢.

١١ـ رەوانبێژی، بۆ پۆلی دووەمی پەیمانگای مامۆستایان، عەزیز گەردی، چاپخانەی ئارام، ٢٠٠٥.

١٢ـ زمانناسی و هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، سەلام ناوخۆش بەکر، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٤.

١٣ـ ژانی گەل، ئیبراهیم ئەحمەد، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی، ١٩٧٢.

١٤ـ سەروا، د. عەزیز گەردی، دەزگای ئاراس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ١٩٩٩.

١٥ـ شیعرییەتی دەقی چیرۆکی کوردی، هێمن عومەر خۆشناو، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٠.

١٦ـ شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانییەوە، عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوڵلا، سپیرێز، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨.

١٧- کەشکۆڵە شیعرێکی کوردیی گۆرانی، ئـەنوەری سـوڵتانی، بنکـەی ژیـن، سـلێمانی، ٢٠١٠.
١٨- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، چـاپخانەی وەزارەتـی رۆشـنبیری، هەولێر، ١٩٩٩.
١٩ــ گـۆران، نووسـین و پـەخـشان و وەرگێڕاوەکـانی، ئومێـد ئاشـنا، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٢.
٢٠- مێژووی ئەدەبی کوردی، د. مارف خەزنـەدار، ب٧، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.
٢١- وێنەی شیعری لە ڕێبازی ڕۆمانسی کوردیـدا، عەبـدولقادر محەمـەد ئـەمین، دەزگـای پـەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.
٢٢- هەردی و ڕۆمانـسیزمی خـود، کـەمال مـیراودەلی، خەنـدان بـۆ پـەخش و وەشـاندن، سلێمانی، ٢٠٠٧.

ب/ عەرەبی:
٢٣- أغاني كردستان، معروف خزنەدار، مطبعة أسعد، بغداد، ١٩٥٦.
٢٤ــ البـدايات في الـنص الروائـي، صـديق نورالـدين، دار الحـوار للنـشر والتوزيـع، ط ١، اللاذقية، ١٩٩٤.
٢٥- تحليل الـنص الادبـي، محمـد عبـدالغني المـصري و..، ط ١ الـوراق للنـشر والتوزيـع، عمان، ٢٠٠٢.
٢٦- الشحنة الديناميكية في الابداع الرومانسي، د. نيان نوشـيروان فـؤاد، ط ١، دار سـردم للطباعة ، السليمانية، ٢٠٠٦.
٢٧- شعرية القصيدة العربية المعاصرة، د. محمد العياشـي كنـوني، عـالم الكتـب الحـديث، الاردن، ٢٠١٠.
٢٨- علم لغة النص، د. عزة شبل محمد، ط٢، مكتبة الاداب، القاهرة، ٢٠٠٩.
٢٩- القصيدة العربية الحديثة، د. محمد صـابر عبيـد، ط٢، عـالم الكتـب الحـديث، الاردن، ٢٠١٠.
٣٠- اللغة العليا، جان كوين، احمد درويش، ط٢، المجلس الاعلى للثقافة، دمشق، ٢٠٠٠.
٣١- مملكة النص، محمد سالم سعدالله، ط ١، عالم الكتب، الحديث، الاردن، ٢٠٠٧.

ج/ فارسى:

٣٢- انواع ادبى، دكتر سيروس شميسا، چاپ دهم، انتشارات فردوس، تهران، ١٣٨٣.

٣٣- زبانشناسى نوين، نيل اسميت، ديردرى ويلسون، ترجمه، ابو القاسم سهيلى، مؤسسه انتشارات آگاه، تهران، ١٣٧٤.

٣٤- فرهنگ فارسى - دكتر محمد معين، ج ٤، مؤسسة انتشارات اميركبير، تهران، ١٣٦٠.

٣٥- فنون بلاغت وصناعات ادبى، استاد علامه جلالالدين همايى، نشر هما، چاپ چهارم، تهران، ١٣٧٧.

٢- گۆڤارو رۆژنامه و بڵاوكراوه:

أ - كوردى:

٣٤ - گۆڤارا پرێز، وەشانخانەیا سپیرێز، ژماره (١)، سالا: ٢٠٠٨.

٣٥- گۆڤارى رزگارى، ژ(٦)، ساڵى ١، تەمووز ١٩٦٩.

٣٦- زمانەوان، وەرزنامەى زانستى كۆڕى زانستى زمانى كوردى - ئێران، ژماره (٣)، ٢٠٠٧.

٣٧- گۆڤارى گەلاوێژ، ژماره(٩)، ساڵى ٤، ئەيلوول ١٩٤٣.

٣٨- گۆڤارا هاوار، ژماره (١٩)، ١٧ نيسانى ١٩٣٣.

٣٩- يادگارى لاوان، چاپخانەى كەرخ، بەغدا، ١٩٣٣.

ب - عەرەبى:

٤٠- مقاطع من الذكرى والامل - رائعة الاستاذ ابراهيم احمد، جريدة الاتحاد، العدد (٤٦٨)، ٢٠٠٢/٤/١٤.

لە پەراوێزی دوو قەسیدەی (سالم)دا

پێشەکی

دیوانی شیعری کلاسیکی کوردی، لە سۆنگەی هەلومەرجی. سیاسی و مێژوویی گەلی کورددا، لەباردۆخێکی باشدا نەبووەو نییە. تا ئێستاشی لەگەڵدا بێت، دیوانی شیعرو شاعیرانی ئەدەبی کلاسیکی کوردی بە تەواوی و بە دروستی چاپ و بڵاو نەکراونەتەوە، ئەوانەشی کە چاپ و بڵاو کراونەتەوە، یا ئەوەتا بە تەواوی و بەڕاستی و بە دروستی ساغ نەکراونەتەوە، یا ئەوەتا بە شێوەیەکی وردو زانستی توێژینەوەیان بۆ نەکراوە. بە کورتی کەم وا هەیە دیوانی شاعیرێکی کۆن و کلاسیکیمان لەبەر دەستدا بێ، کە لە هەڵەو پەڵە و کەموکورتی بە دوور بێت.

بەم دواییە کتێبێکی مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی لە ژێر سەرناوی: ((بەرکوتێك لە خەرمانی شیعری سالم ــ چەپکێك شیعری بڵاونەکراوەی سالم ـ پاشکۆیەکی دیوانی نالی)) چاپ و بڵاوکراوەتەوە[1]. لە سەرەتادا پێویستە ئەوە بگوترێت کە مامۆستا وەکو دابی هەمیشەیی بە شوێن سۆراغی چەند کەشکۆڵ و دەستنووسێکی دێرین و دانسقەدا چووە، سەبارەت بە چەند لایەنێکی ژیان و بەرهەمی شیعری یەکێك لە ناودارانی شیعری کلاسیکیمان کە ئەویش ((عەبدولڕەحمان بەگی (سالم)ی ساحێبقڕانە))، ڕاستییەکەی ئەوەیە مامۆستا قەرەداغی ماوەی نیو سەدە زیاترە فەرهادانە تێدەکۆشێت لە پێناوی زیندووکردنەوەی دەستنووسە کۆنە کوردییەکان و ساغکردنەوەی مێژووی زانایانی کوردو بووژاندنەوەی بیروبەرهەمی کەلەپوورو ڕۆشنبیری گشتی کۆنی کوردیمان، لەم مەیدانەدا جێ دەستی مامۆستا دیارەو ئاشکراو، بەرهەمەکانیشی شوێنی شیاوی خۆیان گرتوەو کتێبخانەی کوردییان ئاوەدان کردۆتەوە. لەم تەقەللایەی دواییشدا بە گوێرەی ئەو دەستخەتانەی لەبەر دەستی بوون، پەردەی لە ڕووی کۆمەڵێك بەرهەمی تازەو بڵاونەکراوەی (سالم) هەڵداوەتەوە و خوێندەوارانی کوردی پێ ئاشنا کردوون.

سەبارەت بە مێـژووی ئـەدەب، ئێمـە ئـەو هـەواڵ و زانیارییانـەی کـە لـە مـەڕ مێژووی ژیان و بەرهەمی ئەدەبیی زانایان و شاعیرانی پێشووماندا، لەبەر دەستدان و تا ڕادەیەك ساغ کراونەتەوە، پێویستە بە دروست و جێ متمانەیان بزانین تا ئەو سـاتەی زانیـاری وردو ڕاسـت و دروسـتی دیکـەمان لەسەرچـاوەی بەڵگـەدارەوە دەکەوێتــە دەســت، ئەوســا لەڕێگــەی بــەراوردو هەڵـسەنگاندنی زانـستییەوە دەتواندرێت باوەڕو قەناعـەتی تـازە بـە دەسـت بهێنـدرێت و لـە مێـژووی ئەدەبـدا جێگیر بکرێت. ئەنجا لـەم ڕێگایـەدا کۆسپ و گرفتـی زۆرمـان دێتـە ڕێگـا، کـە لـە پێـشەوەیاندا ئـەوە دەبێـت: ئـاخۆ تـا چـەند دەبێـت پـشت بـەو بەڵگـەو سـەنەدو دەسـتخەتانە ببەسـترێت کـە لەکـەلێن و قـوژبنی ئەرشـیفخانە و کتێبخانەکانـدا دەستمان دەکەون، ئایا هەر پـەڕە کۆنـەی بـەیازو کەشـکۆڵ و دەستنووسـێك کـە شتێکی تازەو نوێ ڕادەگەیەنێ، دەبێ دەستبەجێ و بێ چەندو چـوون بەڕاسـت و بە دروستیان بزانین و کاڵای حەقیقـەتیان بـەباڵادا بـبڕین؟. ئـەنجا تـەلارو دیـواری تازەیان لەسەر هەڵبچنین و شتی تازەو نوێیان لەسەر بینـا بکـەین؟ یـا ئـەوەتا لـە ڕێگەی بەراوردو کۆڵینەوە و تۆژینەوەی وردو زانستییەوە لـە سـەنگی مەحـەکیان بدەین و ئەنجا لە تۆماری مێژوودا بەنەوەکانی بناسێنین.

بە هەر حاڵ ئەوە بابەت و مەبەستی باسەکەی ئێمـە نییـە، ڕاسـتیش ئەوەیـە کە لە کتێبی ناوبراودا هەڵوەستە لەسەر دوو قەسیدەی نـاوداری (سـالم)دا کـراوە، یەکێکیان ئەو قەسیدەیەیە کەوا (سالم)لـە مـوژدەی گەڕانـەوەی عەبـدوڵڵا پاشـای باباندا هۆنیویەتەوە، دووەمیش ئەوەیە کە لـە بـارەی پەرێـشانی بابانەکانـەوە لـە دوای ڕووخـانی میرنـشین گـوتراوە، کـە لـە کتێبەکـەی مامۆسـتاداو بـە گـوێرەی دەستنووسێکی بەردەستی بەهی (نالی) لەقەڵـەم دراوە. لـەم ماوەیـەدا لـە هـەوڵی ئـەوەدا دەبـین کـە بـەوردی لەسـەر ئـەم دوو تێکـستە و بـە تایبـەتیش ئـەوەی دووەمیـان هەڵوەسـتە بکـەین، کـە تاڕادەیـەکی زۆر بوونەتـە جێگـای گەنگەشـەو گفتوگۆ.

تەوەری یەکەم

سالم و کورتەیەکی ژیاننامەکەی:

سـالم نـاوی عەبـدلرەحمان کـوڕی محەمـەد بـەگی کـوڕی ئەحمـەد بـەگی ساحێبقرانە، بنەماڵەی ساحێبقرانەکانی سلێمانی لەم ئەحمەد بەگەوە دەسـت پـێ دەکات کە بە ئەحمەد بەگی گەورە ناسراوە.(٢) بەگوێرەی مامۆستا حەمـەبۆر ئـەم ئەحمەد بەگە لەسەر خواست و لە سەردەمی فەرمانڕەوایی خالید پاشـادا، کـە لـە نێوان (١٧٤٧ تا ١٧٦٣) فەرمانڕەوای بابان بووە، لە ناوچەی سنەی ئەردەڵانـەوە دەگوێزێتەوە بۆ قەلاچوالان کە لەو ڕۆژگارەدا پایتەختی بابانەکان بووە.(٣)

ئەحمەد بەگ دوو کوڕی هەبووە:

١- محەمەد بەگی (قەرەجەهەنەمی)، کە باوکی سالمە.

٢- مەحموود بەگ کە باوکی مستەفا بەگی (کوردی)یە.

ئەم بنەماڵەیە لە بنەڕەتدا خەڵکی دێـی (قەرەجەهەنـەم)ی نزیـك شـاری سـنە بوون بۆیە محەمەد بەگ لە سلێمانیش هەر بە (قەرەجەهەنەمی) ناودار بووە، ئـەو نازناوی (ساحێبقران)یەش لە سەردەمی بابانەکاندا بە باڵایاندا بڕاوە.(٤)

لەگەڵ دامەزراندنی شاری سلێمانی ئەوان دەبن بەدانیشتووی پایتەختی تازە. دیارە بنەماڵەیەکی دەسترۆیشتوو بـوون و هەمیـشە لـە دەسـەڵات و لـە بابانـەکان نزیك بوون، لە پێشانا ئەحمەد بـەگ و دوای ئـەویش مـەحموود بـەگی کـوڕی (کـە باوکی مستەفا بەگی کوردی و مامی سـالمە)، سـەردەمێك سـوپا سـالار و وەزیـری جەنگی میرنشینی بابان بوون.

سەبارەت بە مێژووی هاتنە دنیا و کۆچکردنی سـالم نووسـەران و مێـژوو نووسـانی کورد لە وێنەی (ئەمین زەکی بەگ، رەفیق حیلمـی، عـلاءالـدین سـجادی...) هـاوڕا نەبوون، دیارە ئێستا رای دروست ئەوەیە کە لە مێژووی ئەدەبی کوردی، د. مارف خەزنەداردا جێگر کراوە.(٥) بەم پێیە سالم لە سـاڵی (١٨٠٥)ی زاینـی لـە سـلێمانی هاتۆتە دنیاو هەر لەوێش خوێندەواری سەرەتایی و بەرزی لە حوجرەی مزگەوت و لە زانستەکانی ئیسلامەتیدا پەیـدا کـردووە، سـالم لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە خوێنـدنی تـەواو نـەکردووەو نـەبووە بـە مـەلا ڕەنگـە پێویـستی پێـی نـەبووبێت، بـەڵام ئـەو دابڕانەی لە خوێندن نەبۆتە کۆسپ لەبەردەم ئەوەی کەوا وەکو کەڵە خوێنـدەوارو ڕووناکبیرێکی هەڵکەوتە لە ڕۆژگاری خۆیدا دەربکەوێت.

أ/ شاعیرێتی سالم :ـ

سالم بە پێی بەرهەم و هۆنرەواکانی، دەبێ شارەزایی تەواوی لە بواری زانستە جۆر بە جۆرەکانی، وەکو ئایین و ئەدەبیات و شەریعەت و فەلەکناسی و مێژوو و باری ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی هەبووبێت. لەوە دەچێت هەر چوار زمانی کوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی زانیبێت، کاریگەر بوونی بە زمان و شیعرو ئەدەبیاتی فارسی بە ناوەڕۆك و روخساری بەرهەمە شیعرییەکانییەوە روون و ئاشکران. لە ناو شاعیرانی فارسدا شەیدای شیعرو بەرهەمی کەلیمی هەمەدانی و حافزی شیرازی بووە و گەلێ جار لە هۆنراوەکانیدا ناوی هێناون، کۆمەڵێك شیعری تێهەڵکێشی لەسەر شیعری حافزدا هۆنیوەتەوە. لە پارچەیەکی چەند بەیتیدا سەر ڕشتەی هونەرمەندانی شیعری کوردی لە سەردەمی بابانەکانا تۆمار کردووە:

لە یەك لا (نالی و مەشوی) لەلایێ (سالم و کوردی)
لە هەنگامەی هونەر گەرمی تکاجۆبوون لە (مەولانا)

لە مەیدانی بەلاغەتدا بەسواری مەرکەبی مەزموون
بە کوردی هەریەکە تازی سوارێ بوون لە بابانا

دیوان:٣٥

شانازی بە خۆی و بە شیعری کوردی و بەکوردستانەکەیەوە کردووە:

زیڕە سەرمایەیە بۆ (سالم)و کرمانی دەبا
شیعری کوردی کە بدا جیلوە لەلای شێخی کەبیر

دیوان:٦٩

مەهی فارس زەبانەم گوفت سالم شەرحی حاڵت گۆ
وتم جانا بەڵەد نیم ئیستیلاحی ئێوە من کوردم

دیوان:٨٢

ڕەنگینە هەموو شیعرم وەك نەقشیی تەکەڵتوی زین
مەزموون کەشە فیکرم وەك قولاپی درووم انت

دیوان:٥٠

له ناو شاعیرانی کوردا نالی و مەولانا خالیدی شارەزووری بە مامۆستای خۆی زانیوە و پێنج خشتەکی لەسەر شیعری ئەوان هۆنیوەتـەوە، بەمـە سـالم بـووە بـە یەکەمین شاعیری کورد کە هونەری پێنج خشتەکی لە شـیعری کلاسـیکی کوردیـدا داهێناوە،[٦] سـالم یەکـەمین شاعیریشە کـە پێـنج خـشتەکی لەسـەر شـیعری نـالی دامەزراندووە، کە دواتـر ئـەمـە لای زۆربـەی شـاعیرانی کـورد لـە بـەرەکانی پاشـتر وەکو دابێکی لێ هاتووە و دووبارە کراوەتەوە.

سـالم شـیعری مولەمـەعی فارسـی زۆرن، هەنـدێك لـە مولەمەعـەکانی لەسـەر شیعری حافزدا هۆنیوەتەوە، لەمانە هەمووی گـرینگتر ئەوەیـە کـە سـالم شـاعیر و شاسـواری غـەزەلخوێن و غەزەلنووسـی کـوردی یەکەمینـە لـە مێـژووی ئـەدەب و دیوانی شیعری کلاسیکی کوردیدا، غەزەلەکانی زۆر ڕەوان و پاراو و سـوارو ئـاوازە دارن، لەگەڵ ئەوەشدا کە وشە و تەعبیراتی بێگانەی تێ کەوتووە:

بەسـەر گوڵـدا لـە شـانەت گـوڵ دەبـارێ
قـــەزا بۆ دڵ لـــەسـەر سونبول دەبـــارێ
چـــراغێ ڕوو بـــەڕووی حوســـنت بـــسووتێ
بەدوودی ئـەو لە هەورا گـــوڵ دەبــــــارێ
بـەرێ بـا گـەر غوبـاری کوشـتەیی ڕووت
بەســــەر باغی ســــەحەر بولبول دەبارێ
لـــە دڵتـــا نـــاڕوێ تـــۆوی موحیبـــەت
لـــە چـــاوم ئەشـــکی بـــێ حاســـڵ دەبـــارێ
دیوان: ١٤٤

لەگەڵ ئەوەشدا کە کتێبخانەی کوردیمان تا ئێستا خاوەنی دیوانێکی تـەواو و ڕێك و زانستیی سالم نییـە، بـەڵام هـەر چاوگێڕانێکی خێـرا بـە دیوانەکـەی چـاپی هەولێردا ئەم ئامارانەمان بۆ پشتڕاست دەکەنەوە:

(٢٠٤) پارچە غەزەلی جۆربەجۆر کە کۆیان (١٥٠٦) دێڕە هۆنراوە یە.

(١٠) قەسیدەی کورت و درێژ کە سەرجەمیان (٢٧٥) دێڕە

(٢) پارچە پێنج خشتەکی کە یەکێکیان لەسەر شیعرێکی نالی و ئەوەکەی تریش لەسەر شیعرێکی مەولانایە، ئەنجا بە گوێرەی ئەم ئامارە دیوانی سالم سەرجەمی بریتی دەبێ لە لە (١٨٢٩) دێڕە هۆنراوە، دڵنیاشین کە ئەمە کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی نییە ئەنجا چ جای شیعرە فارسییەکانی.[٧]

سالم لە سلێمانی هاتۆتە دنیاو هەر لەوێش خوێندوویەتی و پێگەیشتووە. بنەماڵەکەی ئەوان لە سایەی دەسەڵات و لە پاڵ بابانەکاندا خاوەن پلە و پایەو دەستڕۆیشتوو بوون. لە هۆنراوەکانیدا ئەوە بەدی دەکرێت کە وڵاتەکەی خۆی زۆر خۆش ویستووەو بە دڵ و بە دەروون عاشقی بووە، بەڵام لەلایەك بە هۆی باری نالەباری ناو میرنشینەکەو دوو بەرەکی بەردەوامی بابانەکان لە ناو خۆیانداو، لە لایێکی دیکە بە هۆی ئەوەی بەشێکی خانەوادەکەیان لە ئێران بوون، سالم بەناچاری دووچاری کۆچ و ڕەو و دوورکەوتنەوە لە وڵات هاتووە کە ئەمە زۆر ئازاری پێگەیاندووە، ڕۆژگارێك بە ناچاری و بە نا بەدڵی پشتی لە شارەکەی کردووەو بۆ ئێران سەری هەڵگرتووە. ماوەیێك لە سنە گیرساوەتەوەو لەویش هەر ئۆقرەی لێ هەڵگیراوە، ماوەیێکیش ڕەهەندەی تاران و دەشتی ڕەی بووە. ئەمانە بەڕوونی لە هۆنراوەکانیدا بەدی دەکرێن:

ئەلویداع ئەی موڵکی بابان ئەلویداع
ئەلویداع ئەی جانی جانان ئەلویداع
موستدعیدم بۆ بیلادی رافیزی!
ئەلویداع ئەی ئەهلی ئیمان ئەلویداع
وەك ئەسیری تورکمەن دەمبەن بەزۆر
ئەلویداع ئەی شاهی خوبان ئەلویداع

دیوان:٧٤

* * *

بەبێ ڕووی تۆ فەزای باغی سەنەندوج
لەناو دڵما وەکو ناری سەقەر بوو

دیوان:١١٠

دەلێــێ فیردەوســە گــوڵزاری ســەنەندوج

وەلێ بـــێ تـۆ لەلای من وەک دەرەک بوو

دیوان:١١٠

* * *

چ بڵــێم حاڵــەتی دڵ چــۆنە لــە هــەجرا ســالم

ســەحنی گــوڵزاری سەنەندوج وەکو زیندانی منە

دیوان:١٣١

پێ دەچێ بە هۆی لایەنگیری بنەماڵەکەیان بۆ یـەکێک لـە باڵـەکانی ململانێـی نێو بابانەکان دووچـاری ئاوارەیـی و گێر خواردن بـــووبێت لـە تـاران، بۆیـە زۆر بێزاری لەم بارەوە دەربڕیوە:

شــۆڕەزاری خــاکی (ڕەی) ئــەمجارە دامەنگیرمــە

ڕوو لــە هــەر وادی دەکــەم خـاری وەکـو زنجیرمـە

ئیبتیدا بۆ ڕەی کە هاتم فیکـری عـەقلیم لێ نـەکرد

حەپســـــی تارانم گوناهی کـــــاری بێ تەدبیرمە

دیوان: ١٢٨

* * *

لەگــەڵ دڵ شــەرتە ســالم گــەر نــەجاتم بــێ لــە تارانـا

بەهەشـــت گەر بێتە دەشــتی (ڕەی) بەتارانا گوزەر ناکەم

دیوان: ٨٥

* * *

خۆزگــە دەمزانـــی لــە تارانــا نــەجاتم کــەی دەبــێ

کۆیـــی یـــارە مەشهەدم یـــا مەدفەنم هەر (ڕەی) دەبێ

دیوان: ١٤١

دەسەڵاتی عوسمانی ڕۆژگارێکیش بۆ خوارووی عێراق و بۆ شاری (حیللە) دووری خستۆتەوە، وا دیارە لەوێش هەر بە دادو گلەیی بووە:

حەسرەتا دڵ غافڵە نازانی قیسمەت چی دەکا
ئەمڕۆ ئێرەم بوو بە مەسکەن ئاخۆ فەردا کوێم دەبا
شاطری تەقدیر کە پێشکەوت ڕائەکێشێ و تۆ دەڕۆی
کاتێ دەیزانی ئەوا خستووتیە نێو دامی بەڵا

دیوان: ٤١

ب/ سالم و بابانەکان:

لە ناو میرو پادشاکانی باباندا سالم هاوچەرخی مەحمود پاشا، سلێمان پاشا، برایان" ئەحمەد پاشاو عەبدوڵڵا پاشا بووە، ئەنجا لە نێو کۆنگەرەی ململانێکانیش دابووە، بەڵام لە هۆنراوەکانی شتێك لە لایەنگیری بۆ باڵێك و دژایەتی باڵێکی دیکە بەدی ناکرێت، تەنها ئەوەنەبێت کە ئەو خۆشەویستی و دڵسۆزی تەواوی بۆ وڵاتەکەی و بۆ بابانەکان هەبووە، شمشێری ڕەخنەو نەفرەتیشی لە ڕووی هەردوو زلهێزی داگیرکاری ڕۆم و عەجەم هەڵکێشاوە، ئەو لە پەیوەندی لەگەڵ کەسایەتییەکان و ڕووداو و هەلومەرجی مێژوویی و سیاسی میرنشینەکەدا چەند قەسیدەیەکی شاکاری هۆنیوەتەوە، کەوا یەکێتییەکی پتەو و ئۆرگانیك لە باری فۆرم و ناوەڕۆکەوە لە نێوانیاندا هەیە، لەم قەسیدانەدا سالم وەکو شاعیرێکی باڵادەستی شیعری داستانی قارەمانی و چیرۆکی مێژوویی و سوار چاکی، گەیشتۆتە پلەیەکی بەرز لە توانا و داهێنانی شیعری، هەر ئەمەشە کە لە پاشان بۆتە سەرامەدێکیش بۆ شیعری سیاسی و نیشتمانی لە قوتابخانەی شیعری کوردی ناوەڕاست، قەسیدەکانی لەگەڵ ئەوەدا کە بە زمان و شێوازێکی سەخت و ئاڵۆز هۆنراونەتەوە بەڵام کاتێك خوێندەواری کارامەو شارەزا لەگەڵ بیرو سەبك و شێوازەکەی ڕادێت، ئیدی کلیلەکانی تێگەیشتنی دەکەوێتە دەست و دەتوانێت بەهرەو چێژی زۆریان لێ وەربگرێت.

وەکو گوترا قەسیدەکان پەیوەستن بە مەسەلەکانی ئەو سەردەمە بە تایبەتیش جەنگ و شەڕو شۆڕو کارەسات و نەهامەتییەکان، لێرەدا بەگوێرەی

شوێن و بایەخی زۆری ئەو قەسیدانە لە مێژووی ئەدەبی کوریدا، لە خوارەوە ناساندنێکی خێرا بۆ هەریەکێکیان دەخەینە ڕوو:

١ـ شین و لاواندنەوەی سەلیم بەگ: قەسیدەیەکی (٤٥) بەیتییە، شینگێڕییە بۆ سەلیم بەگی شیوەکەل، تا ئێستا ئەو قەسیدەیە شتێکی لەبارە نەزاندراوەو لەگەڵ ئەوەدا کۆمەڵێك ناوو ناونیشان و وەسفی تیایە کە دەشێت لەم ڕێگەیەوە بۆ بۆنەی گوتنی تێکستەکە بچین.[٨]

٢ـ شەڕی بابان و عوسمانییەکان: قەسیدەیەکی درێژو ناوداری (٩٨) بەیتییە، چەند جارێك ساغ کراوەتەوە و شتی لەسەر نووسراوەو بڵاوکراوەتەوە، ناونیشانە ڕاستەکەی بەم جۆرەیە: (ذکر محاربە میر جلیل الشأن عزیز بیگ بابان با طائفە رومی سنة (١٢٦٦/١٨٤٩)و تسخیر ولایت بابان بدست رومی اسماعیل پاشا).[٩]

٣ـ وەڵامناکەی سالم بۆ نالی: ئەم تێکستە تیشکی زۆر خراوەتە سەرو لێکۆڵینەوەی بۆ کراوە، مامۆستا سەجادی بەرهەمێکی تایبەتی بۆ خستنە روو و لێکدانەوەی قەسیدەکەی نالی و وەڵامەکەی سالم تەرخان کردووە.[١٠]

٤ـ لە ستایشی عەزیزبەگی بابانـدا: تا ئێستا تەنها (١٦) بەیتی لێ بڵاوکراوەتەوە، لەوە دەچێ قەسیدەکە لەمە درێژتر بێت، سالم وەسفێکی نموونەیی سوارچاکی یەکێك لە قارەمانەکانی بابان دەکات بە ناوی (عەزیز بەگ)، دێڕی یەکەمی تێکستەکە ئەمەیە:

دەکا دنیایی پڕ شۆڕش بە دایم فیتنەها پەیدا
بەنەیرەنگ و فسوون هەردەم لە هەرسوویێ وەغا پەیدا

تا دەڵێ:

پەناهم شەهسوارێکە گوزەرکا گەر بە ئەلبورزا
دەکا نووکی سمی ئەسپی لە خارا توتیا پەیدا

ئەنجا:

لەدەریای مەعرەکەی تیغی نەهەنگی گەر نمایان بێ
لە ناو ئۆردویی تورکانا دەبێ شین و سەدا پەیدا

دیوان:١٨٠

٥- مژدەی گەڕانەوەەی عەبدوڵڵا پاشای بابان.

٦- لە باسی پەرێشانی نۆکەرانی باباندا: لە بەشەکانی داهاتوودا بە درێژی لەسەر ئەم دوو قەسیدەیە دەوەستین.

سالم ئامۆزای مستەفا بەگی کوردی بووە، هەر ئەم بنەماڵەیە، چەند زاناو پیاوی ناوداری دیکەیان لێ هەڵکەوتووە، کە یەکێکیان (ئەحمەد فەتاح بەگی ساحێبقڕان ـ حەمدی ١٨٧٥ ـ ١٩٣٦) شاعیرە.

سالم هەر لە سلێمانیداو لەساڵی (١٨٦٩) دا کۆچی دوایی کردووە، مەزاری گۆڕەکەی لە گردی سەیوانە، بەم جۆرە بنەماڵەی ساحێبقڕان سێ کەڵە شاعیریان پێشکەش بە مێژووی ئەدەب کردووەو بەمە دیوانی شیعری کلاسیکی کوردییان ئاوەدان کردۆتەوە.[١١]

تەوەری دووەم
قەسیدەی یەکەم: مژدەی گەڕانەوەی عەبدوڵڵا پاشا

أ- چەند سەرنجێك:

١- ئەم قەسیدەیە د. کەمال فؤاد دۆزیویەتەوە و هەر ئەویش بۆ یەکەم جار، بە پشت بەستن بە دوو دەستخەنی کۆن، لە دوای ساغکردنەوەو لێکدانەوەی هەندێ لە وشە گرانەکانی لە گۆڤاری (چریکەی کوردستان)دا بڵاوی کردۆتەوە.[١٢]
لە دەستخەتی یەکەمدا ناونیشانی قەسیدەکە بەم جۆرەیە: (در ذکر آمدن عبدالله پاشای بابان از دربار همیون بسوی عیراق و روم و نظم سەرحدات بین روم و ایران از گفتە سالم). واتە (لە باسو خواسی گەڕانەوەی عەبدوڵڵا پاشای بابان لە دەربارى هەمایۆنەوە بەرەو عێراق و ڕۆم، بە مەبەستی ڕێکخستنەوەی سنوورەکانی نێوان ڕۆم و ئێران). لە دەستخەتی دووەمدا ناونیشانەکە بەم جۆرەیە: (تهنئة مرخص شدن عبدالله پاشای بابان از قسطنطین و آمدنش به عراق بغداد)، واتە (پیرۆزبایی ڕێگەپێدرانی عەبدوڵڵا پاشای بابان و گەڕانەوەی لە قوستەتینیەوە بۆ عراق و بەغداد).

٢- تێکستی تەواوی قەسیدەکە بۆ جاری دووەم و بە پشتبەستن بەلێکۆڵینەوەو روونکردنەوەکانی د. کەمال فؤاد. لە (میرایەتی بابان لە نێوان بەرداشی رۆم و عەجەمدا) بڵاوکراوەتەوە.[١٣]

٣- کاتێك ئێمە خوێندکاری خوێندنی باڵا - ماجستێر - بووین، لە بابەتی کۆرسی ئەدەبی کۆن و کلاسیکی، بە دوورو درێژی لەسەر ئەم قەسیدەیەی سالم وەستاوین و بە شەرح و پەراوێزو لێکدانەوەوە خوێندوومانە.[١٤]

٤- کام عەبدوڵڵا پاشا؟!

لە پەنجا ساڵی دوایی حوکمڕانی بابانەکان (١٨٠٠ - ١٨٥١) سەرچاوەکان باس لە دوو عەبدوڵڵا پاشا دەکەن،[١٥] یەکەمیان عەبدوڵڵا پاشای برای ئاوڕەحمان پاشای بابانە، کە هەمیشە لەگەڵ مەحموود پاشای برازایدا لە شەڕو ململانەیەکی سەخت و دژواردا بووە لەسەر دەسەڵات،[١٦] ئەنجا لە ڕووداوێکدا کە مستەر ریچ بە

درێژی باسی دەکات، لە دوای ئەوەی بۆ دوا جار خیانەت و ناپاکی عەبدوڵڵا پاشا لە ئاست مەحموود پاشادا ئاشکرا دەبێ، مەحموود پاشا دەیگرێ و دەیخاتە نێو زیندانەوە، لێرەوەش سەربردەی ئەم عەبدوڵڵا پاشایە کۆتایی دێت و سەرچاوەکان لە دوای (تەمموزی ١٨٢٠)وە لە ئاست ئەم عەبدوڵڵا پاشایە بێ دەنگ دەبن، لەوە دەچێت لە دوای زیندانی کردنی مردبێت.(١٧)

دووەمیان عەبدوڵڵا پاشای کوڕی سلێمان پاشاو برای ئەحمەد پاشای دوامیری بابانەکانە، ئەمەشیان لەگەڵ ئەحمەد پاشای برایدا بێ غەل و غەش نەبووەو بە کلك گرێدان لەگەڵ والی بەغدا هەمیشە لە هەوڵی لە کارخستنی ئەحمەد پاشادا بووە، تا سەرەنجام والی ئەحمەد پاشا دەکێشێتەوە بۆ بەغدا و (عەبدوڵڵا بەگی) برای لە ساڵی (١٨٤٢) دا جڵەوی دەسەڵات بە دەستەوە دەگرێت و هەر لەم ساڵەداو لە شەڕێکی نا قۆڵادا لە قزڵجەو لە دەشتی مەریوان لەشکری رەزا قولی خانی والی سنە دەشکێنێ کە بۆ پشتیوانی مەحمود پاشا هاتبوون.(١٨)

دوای ئەم شەڕە دووبارە ئەحمەد پاشا دەگەڕێندرێتەوە بۆ سەر تەختی میرایەتی، ئەوسا عەبدوڵڵا پاشا کە کەڵکەڵەی میرایەتی لەسەری دابوو، لە سلێمانی ڕادەکا و دەچێتە لای نەجیب پاشای والی بەغدا و دەبێت بە چاوساغی بۆ هێرشکردنە سەر ئەحمەد پاشا. دوای ئەوە ئەحمەد پاشا لە نزیك کۆیە دەشکێ و بە ناچاری بەماڵ و خێزان و دەستو پێوەندەکانییەوە بەرەو مەریوان دەکشێتەوە، والی بەغدا عەبدوڵڵا بەگ بە پلەی پاشایەتی لە (١٨٤٨)دا بە حاکمی سلێمانی دادەمەزرێنێت.(١٩) ساڵی (١٨٤٩) نامیق پاشا دەبێتە والی بەغدا، بە دوای عەبدوڵڵا پاشادا دەنێری و لای خۆی گلی دەداتەوە، لە جێگەکەیدا ئیسماعیل پاشای میسری دەکرێت بە موتەسەریفی سلێمانی و بەمەش کۆتایی بە میرایەتی بابان دێت.(٢٠) عەبدوڵڵا پاشا ماوەیەك لە بەغدا بە دەستبەسەری دەمێنێتەوە دواتر ڕەوانەی ئەستەمبوڵ دەکرێت. لە کاتی هەڵگیرسانی شەڕی (قرم)دا لە نێوان روسیاو دەوڵەتی عوسمانی لە ساڵی (١٨٥٤)دا، ڕێگەی پێدەدرێت کە بگەڕێتەوە بەغدا، تا بێتەوە کوردستان و بە ناوی جیهادەوە لەشکر کۆ بکاتەوە بۆ پاراستنی سنوورەکانی عوسمانی، نەبادا ئێران کەلك لەم هەلە وەربگرێت و پەلاماری خاکی دەوڵەتی عوسمانی بدات لە ڕۆژهەلات. هەندێ لە بابانەکان بەگوێرەی ئەو

دەنگۆیەی وا بڵاو دەبێتەوە، کە ئەو جارێکی دیکە دەبێتەوە بە حاکمی سلێمانی، هەر لە ڕێگادا خۆیانی دەگەیەننێ و دەچنەوە پاڵی، بەڵام ئەم خەیاڵەیان پووچ دەردەچێ، ڕەشید پاشا گوێزلگلی (عەینەك لە چاو) والی بەغدا، لای خۆی گیری دەکاو لە پاشان دووبارە دەینێرێتەوە بۆ ئەستەمبوڵ و ڕێگە نادات ئەم خەونەی بهێتەدی.[٢١]

سالم لەو ئان و ساتەدا لە سلێمانی دەبێت و هەواڵی گەڕانەوەی عەبدوڵڵا پاشای بەر گوێ دەکەوێت، ئەم قەسیدەیە وەکو نوقلانەیەك بۆ موژدەی گەڕانەوەی عەبدوڵڵا پاشا بۆ سەر موڵکی بابان دەهۆنێتەوە، لە کاتێکدا ڕۆژگار نەیهێشتووە هیوا گەورەکەی سالم بێتە دی.

ئەنجا مامۆستا قەرەداغی ئەم دوو عەبدوڵڵا پاشایەی لێ تێکەڵ بووە، یا ڕاستتر وایە لێی بوون بە یەك کەس، لە کاتێکدا حەقیقەت وایە کە نزیکەی دوو نەوە لە نێوان ئەم دوو عەبدوڵڵا پاشایەدا هەبووە، سەرچاوەکانی مێژووی میرنشینی بابان ئەم ڕاستییە نیشان دەدەن، بەڵام دیارە مامۆستا وەکو خۆی دەڵێ، چنگی نەکەوتوون!، بۆیە لە مەلەسەی عەبدوڵڵا پاشاکاندا تووشی ئەم گرێ کوێرەیە بووە، کە بۆی چارەسەر نەکراوەو ناچار تێکەڵاوی کردوون.

ب- تێکستی قەسیدەکە[*]:

(در ذکر أمدن بندگان عبدالله پاشای بابان از دربار همیون بسوی عراق و روم و نظم سرحدات بین روم و ایران از گفته سالم):

تیرووەش دێمە گوزەشت و عەهدی نیسان هاتەوە
بولبولی بێدڵ لە دەورەی گوڵ بە ئەفغان هاتەوە[١]

---

* ـ د. کەمال فۆاد دەڵێ: لە دوای بەرەڵابوونی عەبدوڵڵا پاشای بابان و گەیشتنی بەغدا سالم ئەم قەسیدەیەی گوتوە، ئەم قەسیدەیە لە(٤٢)دێڕ پێك دێت و ساڵی (١٢٧٠ك/ ١٨٥٤ز) گوتراوە.

١ ـ وەش: وەك، گوزەشت: هاتوچۆ، عەهدی نیسان: بەهار، بێدڵ: عاشق، بەئەفغان: بەناڵە

سـەختگیری کـرد ئــەگەر سەرمـــــا وەکــو ئەفراسیـــــاب
بـادی نـەورۆزی بەمیـسلی پـووری دەســــتان هاتـــــەوە[٢]

لەشکری گـوڵ جوملـە خەنـدان دەڵێـــــــــن سـەرما شـکا
تــا سلێمانـــــی صەبــــا بـۆ دێـــــوی زسـتان هاتـــەوە[٣]

باخــە پــەژمووردەی خــەزان و خــورڕەمی ئــەوقاتی حــوت
ماهـــــی نــەورۆزی بـەعەکـسی مــاهی ئابـــان هاتـــەوە[٤]

بــای شــەماڵ هێنایــە جونبــوش قامــەتی ســـەروی سـەهی
بــۆ خیابــانی چــەمەن قومــــــــــری بـە نـالان هاتــەوە[٥]

ســاره دڵــدادەی شـکۆفەی شاخـساری طـەرفــــی بــــاخ
بێخــود و رەققــاس و سەرمەســت و غــەزەلخوان هاتــەوە[٦]

بـــۆ شـــکۆفەی طیفلـواری یەکـــشەبەی شـــاخی درەخـــت
ڕەحمـــەتی ئێـــزەد لەگـــەڵ هــەر قـــەترە بــاران هاتــەوە[٧]

---

٢ ـ سەختگیری کرد: سەختی نواند، ئەفراسیاب: پاشای دەهەمی پێشدادیان (بەپێی شانامەی فیردەوسی). باد: با– هەوا، بە میسلی: وەکو، پوور: کوڕ، دەستان: نازناوی(زاڵ)ی باوکی رۆستەمە، پوری دەستان: کوڕی زاڵ– واتە(رۆستەم)، سلێمانی صەبا: ئاماژەیە بۆ حەزرەتی سلێمان کە بە زمانی هەموو گیانەوەرانی زانیوە، کە ئەو هات دێوی زستان نامێنێت.

٣ـ جوملە: هەموو، سەبا: هەوای خۆش.

٤ـ پەژموورده: سیس و ژاکاو، خەزان: پایز، خورڕەم: دوا مانگی زستان کە مانگ لە کەلوی نەهەنگدا دەبێت لە نێوان(٢١/٢ تا٣/٢٠).

ماه: مانگ، عەکس: پێچەوانە، ماهی ئابان، مانگی هەشتەم جەرگەی پایز بە پێی ساڵنامەی ئێرانی(١٠/٢٢ تا ١١/٢١).

٥ ـ جونبوش: جووڵە، قامەت: باڵا، سەروی سەهی: سەروی ڕێك ڕاست، خیابان: ڕاستە ڕێگەی ناوباغ و گوڵزار، چەمەن: چیمەن.

٦ ـ سارە: بەرگی سەوزی غونچە، دڵدادە: عاشق، شکۆفە: غونچە، شاخسار: لقوپۆپی زۆروچڕ، طەرفی باخ: کەناری باغ، بێخود: لەخۆڕا، رەققاس: سەماکەر– بە هەڵپەڕکێ و بەسەماوە، سەرمەست: سەرخۆش، غەزەڵخوان: بە گۆرانی گوتن.

٧ ـ شکۆفە: غونچە، طیفل وار: وەك منداڵ، یەکشەبە: یەکشەوە، شاخ: چڵ، ڕەحمەت: خێرو فەڕ، ئێزەد: خوا.

ڕوو بە ڕووی طیفلی نەباتاتی چەمەن موشتاق وار
دایەیی ئەبری بەهاری ئەشك ڕێزان هاتەوە[8]
دەنگی سەد ڕەنگی كوڵنگ و قازو سۆنەو پۆڕچین
ساز وەش هەرسو لە گوێی سەبزەو شەتاوان هاتەوە[9]
سەیری گوڵشەن كەن لە چیهرەی گوڵشەوی ئوردی بەهەشت
هەر طەرەف بۆ مەجلیسی بولبول چراغان هاتەوە[10]
سەبزە وەك مەخمەڵ لە هەرجا فەرشە بۆ سەحنی چەمەن
مەوسمی عەیش و طەرەب بۆ مەی پەرستان هاتەوە[11]
بۆ دەماغم عەهدی گوڵ ئەفسووردەگی سەردی نەما
تا لە گوڵشەندا بەسەرما بۆیی ڕەیحان هاتەوە[12]
پێی وتم دوێ شەو لە كونجی محینەتا واضیح سروش
وا چراغی دوودمانی ئەهلی بابان هاتەوە[13]
چیهرەیی مەقصەد هوەیدا بوو لە هەرجا صوبح وار
موژدە ئەی یەعقووبی دڵ یوسف بە كەنعان هاتەوە[14]
ئاشكارا هەر طەرەف هود هود لە پەروازا دەڵێ:
ڕووبەڕووی موڵكی سەبا تەختی سولەیمان هاتەوە[15]

---

٨ - موشتاق وار: بە پەرۆشەوە، دایە: دایەن، ئەبر: هەور، ئەشك ڕێزان: فرمیسك ڕێژ.

٩ـ كوڵنگ: قورینگ، سۆنەو پۆڕچین: دوو جۆرە مراوین، سازوەش: وەك ساز، هەرسو: لەهەر لاوە.

١٠ـ ئۆردی بەهەشت: مانگی دووەمی ساڵنامەی ئێرانی(٤/٢١ ـ ٥/٢٠) گەرمەی بەهار.

١١ـ مەخمەڵ: قەدیفە، لە هەرجا: لە هەرلاوە، سەحنی چەمەن: تەختایی یان شوێنی چەمەن.

١٢ـ دەماغ: لووت، عەهدی گوڵ ئەفسووردەگی: دەمی سیس بوونی گوڵ، بەسەرما: بەحەواوە.

١٣ـ واضح: روون، سروش (فریشتەی هەواڵ هێنەر ـ جوبرائیل)، چراغ: چرا، دوودمان: بنەماڵە.

١٤ـ چیهرە: روخسار، مەقصەد: مەبەست، هوەیدا: دیار ـ ئاشكرا، لە هەر جا: لە هەموولا، صوبح وار: وەك دەمی بەیانی، یوسف و یەعقوب: مەسەلەی چیرۆكی یوسفە وەكو لە قورئانا هاتووە.

١٥ـ ئاشكارا: بەڕوونی، هەر طەرەف: هەموولا، هودهود: پەپوە سلێمانە، پەرواز: فڕین، موڵكی سەبا: دەوڵەتی(سبأ)، سولەیمان: مەبەست حەزرەتی سولەیمانی پێغەمبەر و چیرۆكەكەیەتی كە لە قورئانا، هاتووە، پەپوو سلێمانكە رۆڵی هەواڵگری دەگێڕێ هەر زوو زوو خەبەر دەدات: (ولقد جئتكم بنبأ من سبأ).

بـــەرق وەش بـــۆ مـــوڵکی مـــەوروثـی لـــە قوسطـــە نطینـــەوە
حـــاکمی مـــەنفی بـــە ئـــەمری صـــەدرو ســـوڵتان هاتـــەوە[16]
ئاصـــەفی ثـانی مورەخخـــەص بـــوو بـــە ئـــەمری پادیـــشا
بـــــۆ نیظـامی مـــوڵکی بـــەینی ڕۆم و ئێـــران هـــــاتەوە[17]
مـــن وتم: چـــۆن بـــوو لـــە ئاغـــدنگز نـــەجاتی؟ دڵ وتـــی:
شـــاهی کەیخوســـرەو بـــە جـــەیحونا بـــە ئێـــران هاتـــەوە[18]
فـــــیتنەخیزە راهـی قـوسطـە نطین بـە میثلی هـــــەفتخوان
ئـــەم بەهـــەرخوانێ وەکـــو رۆبـــین تـــەن ئاســـان هاتـــەوە[19]
نـــــۆکەرانی بێ رەمـــــەق کـــرد خیسەتی طـە بعی مـــونیب
بـــۆ تـــەنی مـــوردەی خـــەلایق یـــەک بەیـــەک جـان هاتـــەوە[20]
شـــەهدو تەڵخـــە لـوطـف و قـــەهری بـــۆ قـــەراری نیـــک و بـــەد
شـــاه نـــــەحل ئاســـا بـــە یـــادی نـــۆش و نێـــشان هـــــاتەوە[21]

١٦- بەرق وەش: برووسکە ئاسا، مەوروث : میرات، قوسطـەنطین: ئەستەمبۆل، صـەدر: مەبەست صەدری ئەعزەمە" سەرەك وەزیرانی عوسمانی، سوڵتان: سوڵتانی عوسمانی.

١٧- ئاصـەف: وەزیـری دەستەڕاسـتی سـولەیمان پێغەمبـەر، (بەڕاوێـژکاری زیـرەك و زانـا دەگوترێ)، مورەخخەص بوو: ڕێگەی پێدرا، نیظام: ڕێکخستن.

١٨- ئاغدنگز (ئاقدنگز): دەریای سپی ناوەڕاست. جەیحوون: ڕووبارێکە دەکەوێتە بەشی ئاسیای وڵاتـی روسـیا و بەشـێکی سـنووری نێـوان روسـیا و ئەفغانـستان پێـك دەهێنـێ، پێـشی دەگوترێت (ئامۆ دەریا).

١٩- فیتنە خیز: بە ئاشوب، هەفتخوان: یەکێکـە لـە داسـتانەکانی شـەرەفنامە، کـە بریتییـە لـە بەسـەرهاتەکانی ڕۆسـتەم لـە ڕێگـای مازەنـدەران کاتـێ تووشـی حـەوت شـەڕ دێـت، کـە بەسەریەکەوە بە هەفتخوانی ڕۆستەم ناسراوە، رووبـین تـەن: لـە ڕاسـتیدا(روویـین تـەن)ە، واتە لەش ئاسنین بە کەسێك دەگوترێت کە لەشی وەکو ڕوو قایم بێـت و شـیروتیر کـاری لێ نەکات، رووبین تەن نازناوی ڕۆستەمە.

٢٠- بێ رەمەق: بێ نان، خیسەت: نزمی، طەبـع: سروشـت، مونیـب: بـێ بارـ پەشـیمان، تـەنی موردە: لەشی مردوو، خەلایق: خەڵکی، جان: گیان.

٢١- شەهد: شیرینی ، تەڵخ: تاڵ، لوطف و قەهری: نەرمی و توندی، قـەرار: بڕیـار، نیـك و بـەد: باش و خراپ، نەحل ئاسا: وەکو هەنگ، نۆش و نێشان: نۆشین و پێوەدان.

خـۆش نومـا شمـشێری ئـەو بـوو وەك هـیلالی شـامی عیـد
مـاهی نـەو دەركـــەوت و عیـدی ڕۆژەداران هـــاتەوە[٢٢]

بـۆ قیـصاصی موسـتەحەق و قـەبض و بـەسطی مـوددەعی
شـیرمەردی گـوردی پیـل ئەفگـەن لـە مەیـدان هاتـەوە[٢٣]

خۆشـە ئـەمجا بـۆ تـەرەددود بازیـان و شـەهرەزوور
عـادیلی نـادر ڕەوش بـۆ جـانی دوزدان هـــاتەوە[٢٤]

بـێن بەهـەم بـا دەنگـی گریـەی مولحیـدو خەنـدەی موریـد
بۆ نـەمانی كفـرو ظـولمـەت بـەدری ئیمـان هـــاتەوە[٢٥]

شـەب نـشینانی خەفـەت بـا زەڕڕە ئاسـا بێنـە رەقـص
وا لـە بـورجی دەوڵـەتا خورشـیدی ڕەخـشان هاتـەوە[٢٦]

چـونكە دیهقـان نۆكـەرو، بـەگ چەرچـییەو، ئاغـا بـەقال
بـۆ نیظـامـی نـۆكەرو بـەققال و دیهقـان هـــاتەوە[٢٧]

بـچینە سـەر صـنعاتی ئـەووەل كەفـشدووز و پینەچـی
حـاكمی مەركـەز شوناسـی ئـەهلی دیـوان هـــاتەوە[٢٨]

٢٢ـ خۆش نوما: وێنەی جوان، هیلالی شامی عید: مـانگی یەكشەوەی ئێـوارەی جـەژن، مـاهی نەو: مانگی نوێ، عید: جەژن، ڕۆزەداران: ڕۆژوو گرتووان.

٢٣ـ قیصاص: سزادان، قەبض و بەسط: گرتن و بەردان، موددەعی: داواكار، شیرمەرد: پیـاوی وەك شێرـ ئازا، گورد: دلێر ـ پاڵەوان، پیل ئەفگەن: ئەوەی فیل بەزەویدا دەدات ـ بـەهێز– ئاماژەیە بۆ رۆستەم.

٢٤ـ تەرەددود: سەردان، نادرڕەوش: وەك نـادر(ئاماژەیـە بـۆ نـادر پاشـا)ی دادپـەروەر، جـان: گیان، دوزد: دز.

٢٥ـ بێن بەهەم: وێكرا بێن و تێكەڵاوبن، گریە: گریان، خەندە: پێكەنین، كفرو ظولمەت: تـاریكی خوانەناسی، بەدری ئیمان: رۆشنایی باوەڕ.

٢٦ـ شەب نشینانی خەفەت: ئەوانەی شـەو بـە خەفەتـەوە ڕۆژ دەكەنـەوە، زەڕڕە ئاسـا: وەكـو زەڕە ـ وەكو گەرد، بورجی دەوڵەت: بەختی دەوڵەت، خورشیدی ڕەخشان: ڕۆژی رووناك.

٢٧ـ دیهقان: جوتیاری خاوەن زەوی ـ كێخوا، چەرچی: وردەواڵە فرۆش.

٢٨ـ صـنعات: پیـشە، كەفـشدووز: كەوشـدروو، مەركەزشـوناس: شـارەزای كاروبـاری دەوڵـەت، ئەهلی دیوان: لێوەشاوە.

دیم لە بابانا رەعییەت ظالم و نۆکەر فەقیر
مونعەکیس بوو قەزیە وا، بابی فەقیران هاتەوە [٢٩]

شەق وەشێن ئامادەبن بۆ کاسبی شورانشین
پشتی لەشکر، صەدری مەجلیس، میری میران هاتەوە [٣٠]

گریەکا تا دەنگی دەدڕێ با کەریم ئاغای نەنێ
حاکمی مەعزوڵکردەی ئەو، بە شادان هاتەوە [٣١]

تەپڵی بدڕێنێ، عەلەم ون کا، جەنابی کاکەمین
قابیلی بەیداخ و تەپڵ و لە شکروسان هاتەوە [٣٢]

خۆی بە پەت ئەمجا بتاسێنێ مودیری پەت لەمل
صاحێبی چەترو لیواو طەوق و فەرمان هاتەوە [٣٣]

خرس خو، کەهیای ماضی بوو، لە دەشتی شەهرەزوور
پێی بڵێن خۆی ڕاگرێ، وا شێری غوڕڕان هاتەوە [٣٤]

چونکە شێوەی زاغی بوو سەرکاری کەهیا مودەتێ
بۆ شکاری ئەو لەسەردا، بازی تەڕلان هاتەوە [٣٥]

سەنگەری عەهدی عەزیز بەگ کەلکی کەهیا ناگرێ
صاحێبی شمشیرو درع و خودو خەفتان هاتەوە [٣٦]

٢٩ـ رەعییەت: دانیشتوان، مونعەکیس بوو قەزیە: مەسەلەکە هەڵگەڕایەوە.

٣٠ـ شەق وەشێن: شەڕکەر، کاسب: بەدەستهێنەری پلەو پایە، شورانشین: ئەنجوومەنی پرس و ڕا پێکردن، پشتێ لەشکر: هێزوتوانا بۆ سوپا، صەدری مەجلیس: سەرۆکی مەجلیس.

٣١ـ دەنگی دەدڕێ: تا گەرووی دەنووسێ، مەعزولکردە: لە کار خراو.

٣٢ـ بەیداغ: ئاڵا، سان: پیشاندان و خۆنواندنی سوپا (استعراض).

٣٣ـ پەت لەمل: ڕەنگە ئەو مودیرە قەرەوێتی لەمل کردبێت، بۆیە پێیان گوتوە پەت لەمل، لیوا: ئاڵا، طەوق و فەرمان: تەوق/ ئەڵقەی حوکمدارێتییە کە بەفەرمانی سوڵتان بەخشراوە و کراوەتە مل.

٣٤ـ خرس: ورچ، خرس خو: سروشتی وەك ورچ، کەهیا: کوێخا یان پیاوی بەڕێزی ناوچە، ماضی: لە رابردوو، غوڕڕان: بەنەڕڕاندن.

٣٥ـ زاغ: قەلەڕەشکە، سەرکاری کەهیا: وەکیلی کوێخا، شکار: ڕاو، بازی تەڕلان: جۆرە بازێکە لەڕاودا چاپوك و ئازایە.

٣٦ـ عەهد: رۆژگار، عەزیز بەگ: عەزیز بەگی بابان، درع : زرێ ـ قەڵغان، خود: (خودە)/ کلاڵوی ئاسن کە لەشەڕدا دەیکەنە سەر، خوفتان: جۆرە بەرگێکی تایبەت بووە، شیرو تیربەند بووە لە ژێر ئەسبابی جەنگەوە لەبەرکراوە.

ڕەنگــە ئــەمجا بێتــە کــاران ســەرحەدی مــوڵکی ســنە
ڕم وەشــێنی مەعرەکــەی دەشــتی مــەریوان هاتــەوە[٣٧]

کــەڕو فــەڕ باکــەم بکــا والی بــە فــەوجی چێــشکەڕۆ
پــشتبەندی لەشــکری وەنــدات و جافــان هاتــەوە[٣٨]

طـایری دەوڵــەت بیحەمــدیللا بــە ئــەمری شــەهرەزوور
مــوستەعیدو خــوڕڕەم و یــازان و تــازان هاتــەوە[٣٩]

کەوتــە نــاو کەففــەی کــەرەم دووبـارە خــەرجی شــەهرەزوور
طـالیعی دەروێـش و مــوفلیس بـوو، کـە قائـان هــاتەوە[٤٠]

مــن بەشـك دەمــوت نــەجاتی کــەی دەبــێ پاشـا لــە ڕۆم
دڵ وتــی: ســالم یــەقینت بــێ بــە قــورئان هــاتەوە[٤١]

ئــەهلی دانــش، حاتــەمی بەخــشش، بەئەبجەدکــەن حیـساب
بــانەڵێن کــانی کــەرەم کــەی بــوو بــە بابـان هاتــەوە[٤٢]

٣٧ـ کاران: پێکدادان و جەنگ، سەرحەد: سنوور، مـوڵکی سنە: وڵاتـی ئـەردەڵان. مەعرەکـەی دەشتی مەریوان: مەبەست شەڕی عەبدوڵڵا پاشایە لەگەڵ والی سنە لە ساڵی (١٨٤٢).

٣٨ـ کەڕو فەڕ: لێدان و هەڵاتن لە شەڕدا ـ پەلاماروکشانەوە، لێـرەدا بـەمانای هێنـان و بردنـە، چێش کەڕۆ: وشەیەکی هەورامییە بە مانای (چی بکەم؟) دێت، وەکو گاڵتە پێکردن بۆ ئـەو فەوجەی والی گوتراوە کە لە هەورامییەکان پێك هاتووە، پشتبەند: هێزو پشتوپەنا. وەندات و جافان: هۆزی هەمەوەندو عێلی جاف.

٣٩ـ طـایری دەوڵـەت: مـەلی بـەختو ئیقبـال (هومـا). موسـتەعید: ئامـادە، یـازان: پایـەداران ـ دەسەڵاتداران، تازان: بە تاو.

٤٠ـ کەففـە: تـای تـەرازوو، کـەرەم: بەخـشندەیی، خـەرجی شـەهرەزوور: بـاج و خـەراجی شەهرەزوور. طالیع: بەخت، موفلیس: بێ پوول و پارە، قائـان: خـان ـ نازنـاوی پاشـاکانی (مەغۆل) بووە.

٤١ـ بەشك دەمگووت: گومانم هەبوو. یەقینت بێ: دڵنیابە ـ گومانت نەبێ.

٤٢ـ ئەهلی دانش: زانایان، حاتەمی بەخشش: حاتەمی بەخشین.

ـــ ئەگەر بەحیسابی ئەبجەد ئـەو ڕستـەیە، لێـك بدرێتـەوە (کـانی کـەرەم کـەی بـوو بـە بابـان هاتەوە) ئەوا بەرامبەر (١٢٨١) ی کۆچی دەوەستێ، کە ئەمەش ڕێکەوتی (١٨٥٤) زاینییە.

تەوەری سێیەم
قەسیدەی دووەم: لە باسی پەرێشانی بابانەکاندا

أ- سالم و نالی و مەسەلەی خزمایەتی/

ئەوەی لەم باسەدا جێ مەبەستی سەرەکی ئێمەیە، مەسەلەی لێکۆڵینەوە و یەکلاکردنەوەی ئەم قەسیدەیەیە، مامۆستا قەرەداغی بە پشت بەستن بەدەستخەتەکەی (عەلی ئەکبەری سەنەندوجی) کە لە بەرایی ناومان برد، دوو مەسەلەی تازەو نوێ دێنێتە ناوەوە، یەکێکیان مەسەلەی هەبوونی پەیوەندی خزمایەتی (خاڵو خوارزایەتی) لە نێوان نالی و سالمە، کە گوایە سالم خالی نالی بووبێت. مەسەلەی دووەم مەسەلەی ئەم قەسیدەیەیە کە لە سەرچاوەکانی ئەدەبی کوردیدا تاوەکو ئێستا بێ شکو گومان دراوەتە پاڵ سالم، کەچی بەبڕوای مامۆستا قەرەداغی قەسیدەکە هی (نالی)یەو نەوەك سالم.

سەبارەت بە مەسەلەی یەکەم و (خاڵ و خوارزایەتی) نێوان سالم و نالی، لە ڕابردوودا هیچ سەرچاوەو بەڵگەو دیکومێنتێك شتێکی لەو جۆرەی نەدرکاندووە. تەنانەت ئەمین زەکی بەگ و ڕەفیق حیلمی بۆ تۆماری ژیاننامەی سالم پەنایان بۆ خزمەکانی بردووە لە سلێمانی، کە ڕەنگە ئەوان ئەگەر فریای بینینی سالمیش نەکەوتبن ئەوەندە لێیەوە دوورنەبووبن، بەڵام ڕۆژێك بەلای مەسەلەیەکی لەو شێوەیە نەڕۆیشتوون، تەنانەت یەکێکی وەکو ئەمین فەیزی بەگ کە هەر پەنجا ساڵێك لە دوای سالم و نالییەوە (ئەنجوومەنی ئەدیبانی) تۆمارکردووە و لای هەموانیش ئاشکرایە کە چەند ورد ژیان و بەرهەمی نالی هەڵسەنگاندووە، کەچی ئاماژەیەکی لابەلاشی بۆ هەبوونی مەسەلەیەکی لەو جۆرە نەکردووە، بۆیە لام وایە ڕەواج پێدانی ئیدیعایەکی لەو جۆرە پێویستی بە بەڵگەو دەلیلی بەهێزو سەلمێنەر هەیە، بڕوای ئێمە وایە بۆچوونەکانی ئەمین فەیزی و ئەمین زەکی و ڕەفیق حلمی و علاءالدین سەجادیمان دەرحەق بە نالی و سالم پێ دروستترە کە دەڵێن نالی" جافی میکایەلی شارەزووری خاکوخۆڵی بووە، سالمیش ساحێبقڕانی قەرەجەهەنەمی سنەیی ئەردەڵانی. ئەنجا ئەوەی کە بەلای ئێمەوە گرینگییەکی زۆری هەیە مەسەلەی دووەمە کە لێرەدا لە هەوڵی ئەوەدا دەبین بیرو بۆچوونەکان لەم بارەوە روونتر بکەینەوە:

ب- سەرچاوەی باوەڕپێکراو

د. کەمال فؤاد لە کتێبی (دەستنووسە کوردییەکان) دا ئاماژە بۆ دۆزینەوەی دیوانێکی دەستنووسی سالم دەکات کەوا لە نامەخانەکانی پروسیادا پارێزراوە.[٢٢] ئەنجا دەڵێ: دیوانەکە ساڵی (١٢٧٨) کۆچی (١٨٦١ زاینی)، بە خەتێکی جوان و خۆش و لەسەر داوای خودی سالم نووسراوەتەوە و لە کۆتاییەکەیدا هاتووە: (بدرجه اتمام رسید درشب شنبه بیست و دوم شهر شعبان المعظم (١٢٧٨) حسب الخواهش مخدوم مکرم عبدالرحمن بیگ الکردی که الحق درفن شعرسازی سحربازی مینماید اللهم اغفر له ولکاتبه ولسائر جمیع المسلمین بحرمه محمد خاتم النبیین آمین آمین آمین).[٢٣]

واتە: (گەیشتە پلەی کۆتایی، لە شەوی شەممە، لە بیستو دووهەمی مانگی شەعبانی مەزن (١٢٧٨) لەسەر خواستی ئاغای ڕێز لێگیراوم عەبەدولرەحمان بەگی کوردی کە بەڕاستی لە هونەری شیعرسازیدا، سیحربازی دەنوێنێ، خودایە لە خۆی و لە نووسەرەکەی و لە هەموو موسوڵمانان خۆش بیت، لەبەرخاتری موحەمەدی کاروانسالاری پێغەمبەران ئامین ئامین ئامین).(٢٤)

ئەنجا هەر خودی د. کەمال فؤاد خۆی ئەم قەسیدەیەی سالمی لەم دیوانە دەستخەتەدا ڕاگواستوەو بۆ یەکەم جار بەلێکدانەوەی هەندێك لە وشەکانی بڵاوی کردۆتەوە.[٢٥]دوای ئەوە مامۆستا گیوی موکریانی لە چاپی دووەمی دیوانی سالم دا قەسیدەکەی چاپ و بڵاوکردۆتەوە.[٢٦]لە کتێبی میرایەتی بابان دا، ئەم قەسیدەیە لە پاڵ چەند بەرهەمێکی دیکەی شاعیر کە پەیوەندی بە بابانەکانەوە هەیە، بەلێکدانەوەی وشە گرانەکانی و لە (٤٨)بەیتدا بۆ سێیەم جار بەناوی سالمەوە بڵاوکراوەتەوە.[٢٧] دوور نییە ئەم دوو بڵاوکردنەوەو چاپەی دوایی قەسیدەکە هەر لەسەر بنەمای ئەوەی دکتۆر کەمال بووبێت. ئەنجا لە کتێبەکەی مامۆستا قەرەداغی، بە ناوی (نالی)یەوە لە ژێر سەر ناوی (لە پارچە شیعرێکی بڵاونەکراوەیدا!!) بە هەندێك جیاوازییەوە دیسان تۆمارکراوەتەوە.[٢٨]

لە ئێستاشدا وەکو من ئاگادارم برایانی هەڵسووڕێنەری بنکەی (ژین) لە سلێمانی، بە هاوکاری شێلگیرانەی مامۆستا محەمەدی مەلا کەریم و لەسەر بنەمای ئەو کارانەی بنەماڵەی زانیارانی پایە بەرزی کورد (مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و

فاتیح عەبدولکەریم و محەمەدی مەلا کەریم) لە زووێکەوە لەسەر رەشنووسەکانی تەواوی دیوانی سالم دا کردوویانە، خەریکی پێداچوونەوە و ئامادەکردنی دیوانێکی سالمن، کە بەو هیوایەی لە ئایندەیەکی نزیکدا بکەوێتە ژێر چاپ و کتێبخانەی کوردی پێ ئاوەدان بێتەوە.[٢٩]

ئەنجا لەم پێناوەدا من رەشنووسێکی چاپکراوی ئەم قەسیدەیەم لە کارەکەی ئەوانیش خواستووە، بۆ ئەوەی بە ئەندازەی پێویست سوودی لێ وەربگرین. لێرەوە ئێمە ئێستا پێنج تێکستی هەمان قەسیدەمان لە پێنج سەرچاوەی جیاوازەوە لەبەر دەستدان، کە من گومانم هەیە لەوەی هیچ کامێکیان بێ هەڵەو ناتەواوی و کەموکوڕی بن! . ئێمە لەم دەرفەتەدا لە هەوڵی پێش چاوخستنی جیاوازی نێوان دەقەکاندا نابین، بەڵکو بە گەڕانەوە بۆ هەموو تێکستەکان و بەگوێرەی سەرنج و تێبینی و بە پێی توانـاو تێگەیشتنی خۆشمانەوە، لەمەودوا دەقێکی پوختەکراوی قەسیدەکە بە هەندێك لێکدانەوەوە دەخەینەڕوو.

ج- تێکستی قەسیدەکە

ناونیشانی قەسیدەکە بەم جۆرەیە: (دروصف پریشانی نوکران بابان بعد از رفتن عبدالله پاشا[*] بقسطنطین)[٣٠]

بــــــەدا ئــەحواڵی ئەشخاصــیٚ کــە خاصــصی مــوڵکی بابــانن
لــە بــیٚ دادی فەلــەک هەریــەک سەراســیمە و هەراســانن[١]
جــــــەوانانی ســـــەهی قـــەد بـــەسکە دامـــاون لـــەبیٚ چـــیزی
لــە ژێــر بــاری غــەما هەریــەک لــە خەمــدا میثلی چــەوگانن[٢]
لـــــە بــــــابانا گـــــرفتارن، پــــەرێــشان خــاطرو بێکـــەس
بە جەمعییەت ســـیەهبەختانە وەک گیســــــوویی خووبانن[٣]
گـــــەدان و بۆگــــەدا دەرگانـــــە وا ناکـــــەن لـــە بــــیٚ چـــیزی
وەکـــــو نــــــەڕڕادی دانـــا هـــــەر لـــــەفکری خانەبەنـــدانن[٤]

(*) ئەوە هەمان عەبدوڵڵا پاشایە کە لە بەشی یەکەمدا شاعیر باس لە هەواڵی گەڕانەوەی دەکات، کەچی لێرە هەواڵی لە کارخران و دەستبەسکردنیەتی لە بەغدا، ئەنجا دوور خستنەوەیەتی بۆ ئەستەمبۆل بە شوێن ئەحمەد پاشای برایدا.

١- بەدا: (بەدە) ئەم مەددە بۆ خوێندنەوەیە، واتە: خراپە، خاصصی مولکی بابان: ئەوانەی دەستەبژێری میرنیشینی بابانن، سەراسیمە و هەراسان: سەرگەردان و وەڕەزو بێزار.

٢- جەوانانی سەهی قەد: ئەو لاوانەی قەدو باڵایان ڕێکو ڕاستە وەکو داری سەروو، بەسکە: ئەوەندە ـ بەجۆرێ، چیز: شت ، بیٚ چیزی: نەبوونی، خەم: چەماوە ـ کووڕ، چەوگان: گۆچان. / واتە لە ژێر باری غەمدا وەکو گۆچان چەماونەتەوە.

٣- پەرێشان خاطر: دڵشکاو، سیەهبەخت: بەختڕەش، گیسوو: مووی پرچ و زوڵفی ژن، خووبان: ژنی شۆخ و جوان. / واتە بەخت و چارەنووسیان ڕەش و تاریکە وەکو سەروپرچی شۆخە ژنان.

٤- گەدا: سواڵکەر، دەرگانە واناکەن: دەرگا ناکەنەوە، نەڕڕادی دانا: تاوڵەچی شارەزا، خانەبەندانن: خەریکی پڕکردنەوەی خانەکانن. / وەکو تاوڵەچی شارەزا هەر لەبیری ئەوەدان هەموو خانەکانی خۆیان پڕبکەنەوە و هیچ درزو کەلێنێك نەهێڵن تا خەڵك ڕێی پیٚ نەبات.

لــه ظـولمی چــەرخی دونپــەروەر ســەخی طـەبعــانی حاتەمــدڵ
بـــەراهی کـــۆیی دونانـــا لـــە هـــەر ســـوو کاســـە گـــەردانن[٥]
بــە دەســتی کەشمەکــەش هــەر ســوو درا بــەرگی خودئــارایی
قـــەبایی نۆکـــەرو ئاغـــا هـــەموو بـــێ چـــاك و دامـــانن[٦]
لـــە بابانـــا ئەمێـــستە چـــونکە قـــاوەی نۆکـــەری دۆغـــە
لــە حەڵقــەی ئــەهلی حەســرەتدا هــەموو کەممۆڵــە فنجــانن[٧]
ئەوانـــەی تورمـــەپۆش و شـــەهدنۆش و نازپـــەروەربوون
ئەمێـــستە خانـــە بـــەردۆش و نـــەخۆش و زارو عوریـــانن[٨]

٥ـ چـەرخی دوونپـەروەر: ڕۆژگـار کـە لەگـەڵ خـەڵکی ناشایـستەدا دۆسـتە، سـەخی طـەبـع: بەخشندە، حاتەمدڵ: دڵ فراوان و دەست بڵاو وەکو حاتەمی عەرەب.

ڕاه: ڕێگە، کۆی: گەڕەك، دون: نەفس نزم، لە هەر سوو: لە هەرلا، کاسە گەردانن: کاسە دەگێڕن ـ سواڵ دەکەن.

٦ـ کەشمەکـەش: ئـاڵۆزی و بینـەو بـەردە، هەرسـوو: لـە هـەموو لاوە، خـود ئـارایی: خـۆ ئارایشتکردن، قەبا: عەبا، چاکو دامان: یەخەوداوێن.

٧ـ نۆکەر: بەپێی سەنگو تەرازووی کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمە توێژێکی موعتەبەر بوون، چونکێ بریتی بوون لە کوێخاو کاربەدەست و مووچە خۆرەکان، ئەنجا ئەوان قاوە خـۆری کۆشـك و مەجلیسی پاشاکانی بابـان بـوون، کـە ئـەوەش نیـشانەی پایـەی کۆمەڵایـەتی تـا ڕادەیـەك بـەرزیان بـووە. دۆغ: دۆ، حەڵقـەی ئـەهلی حەسـرەت: ڕێـزی ئەوانـەی کـە ئـەمڕۆ ئـاخ هەڵدەکێشن. کەممۆلە: کۆتك ـ دەفرێکە لە دار سازدەکرێت و بۆ دۆ خواردنەوە بەکار دێت، دۆ خۆرەوە پایەی کۆمەڵایەتیان لە قاوە خۆرەکان زۆر نزمتر بووە، بە تایبـەتیش پیـشەی لادێیی و وەرزێرەکان بـووە. / واتـە ئەوانـەی کـە تـا دوێنـێ لـە کـۆڕی میرەکـانی بابـان دا شوێنی شایستەیان هەبووەو قاوە خۆرەوەی مەجلیس بوون، ئەمڕۆ ئاخ و داخ هەڵدەکێشن بۆ ئەو ڕۆژگارەو لە بری ئەوە بوون بە دۆ خۆرەوەی بە کۆتك لە دێهاتەکان.

٨ـ تورمە پۆش: شاڵپۆش، شەهد نۆش: شیرینی خۆرەوە، نـاز پـەروەر: بـەناز پـەروەردەکراو، خانە بەردۆش: ماڵ بە کۆڵ، زار: پەرێشان، عوریان: ڕووت و ڕەجاڵ. / ئەوانێك کـە شـاڵ و پۆشاکی گرانبەهایان دەپۆشی و خواردو خۆراکیان هەنگوین و شیرینی بوو، ئا بەو شێوەیە لە نازو نیعمەتا پەروەردە بووبوون، ئەمێستا ماڵ و حاڵ و خانەو لانەیان بە کۆڵەوەیـەو بـە نەخۆشی و ڕووتی و ڕەجاڵی بە وڵاتا دەسووڕێنەوە.

ئەوانــەی جــێ نــشیمەنیان لــە گۆشــەی تــەختی حــاکم بــوو

بــە دەشــتی شــەهرەزوورا جوملــە وەك غــوولی بیابــانن[٩]

دەلــەرزن هــەوری نــەو گــەر بێتــە ڕووی گــەردوون لــە پــایزدا

بــە ڕووتــی، کۆنــە خەزپۆشــان لــەفکری بــەرگی زســتانن[١٠]

صــەفی پاشــانی (بــاب ئــوغڵی) لــە دێــی (کۆســتە)و (دەباشــانا)

بــە دەوری گەلــەدا چــوماغ دەرکــەف، جوملــە چــووپانن[١١]

موریـــدی خانـــەقا زۆرن لـــە عەهـــدی عـــەدلی ڕۆمیـــدا

لــە ئاغایــانی بــێ بــەش حوجرەهــا جێــی تەوبــەکارانن[١٢]

ئەگــەر چــی طــاعــەتی جــەبرە، وەلی عیللــەت بــە بێکــاری

وەکــو قــاریٴ یەکایــەك حــافیظی ســی جزمــی قورئــانن[١٣]

٩ـ جێ نشیمەن: شوێنی دانیشتن، گۆشەی تەختی حاکم: لە ڕیزی تەختی پاشادا، جوملە: هەموو، غوول: دەعبایەکی ئەفسانەییە و لەبیابانا دەژی ـ دێو و درنج. / ئەوانەی کە لە مەجلیسی پاشادا شوێنیان لە ژوورەوە لە ڕیزی شوێنی دانیشتنی پاشاوە بوو، ئێستا وەکو دێوو درنج بیابانی شارەزوور دەپێون.

١٠ـ هەوری نەو: هەوری نوێی سەرەتای پایز، گەردوون: ئاسمان، خەز: قوماشی حەریر، کۆنە خەزپۆشان: ئەوانەی لە کۆنا حەریرپۆش بوون. / هەر کاتێ هەوری تازەی پایزی لە ڕووی ئاسماندا پەیدا دەبێت، ئەوانەی کە لە پێشدا حەریر پۆش بوون، ئێستا لەبەر ڕووتی و قووتی و لە ترسی سەرما دەکەونە خەمی پەیداکردنی جل و بەرگی زستان.

١١ـ صەفی پاشانی: تیپی پاشایانی، باب ئۆغڵی: ڕەسەن زادە، کۆستەو دەباشان: دوو دێی نزیك سلێمانین، گەلە: ڕانەمەڕ، چوماغ دەرکەف: کوتەك بە دەست، جوملە چووپانن: بە کۆمەڵ بوونەتە شوان. / ئەوانەی کە بەڕەچەڵەك پاشا زادە بوون، وا ئێستا لە دێهاتی نزیك سلێمانیدا کوتك بە دەست بە دوای ڕانە مەڕەوەن و بوونەتە شوان.

١٢ـ عەهد: سەردەم، عەدل: دادپەروەری، حوجرەها: حوجرەی مزگەوتەکان. / سالم بە تەوسەوە دەڵێ بە هۆی ئەو عەدالەتەی کە ڕۆمەکان هەیانە (کە لە ڕاستیدا بێ دادییە)، خەڵك هەموو ڕوویان کردۆتە مزگەوتەکان و بوون بە تۆبەکار، بۆیە حوجرەکان پڕاوپڕ بوون لەمانە.

١٣ـ طاعەتی جەبرە: فەرمانبەرداری واجبە، عیللەت: بە هۆی، قاریٴ: قورئان خوێن، حافیظ: ئەوەی قورئانی لەبەر بێت. / ڕاستە گوێڕایەڵی ئاین و قورئان لەسەر هەموو کەس واجبە، بەڵام خەڵك بە هۆی بێ کاری و دەست بەتاڵییەوە، هەموو بوونەتە قورئان خوێن و یەك بە یەك سی جزمی قورئانیان لەبەر کردووە.

لــە طــوولی ڕۆزگارانـــا لـــە هـــەرلا خـــادیم و مەخـــدووم
وەکـــو ئەصـــحابی پەیغەمبـــەر عموومـــەن ڕۆزەدارانـــن[١٤]

ســـیەهبەختانی بــێ دەوڵــەت لەبــەر بــێ مـــالی و عوســـرەت
گـــەهێ حـــەممالی مـــالأنن، گـــەهێ عـــەللافی مەیـــدانن[١٥]

نـــەبانییو نـــەباغی مـــا لـــە فـــەوجی لەشـــکری ئیـــسلام
لـە خـەوفا طیفلی مـەردووم وەک عـەیالی ئـەهلی زەنگـانن[١٦]

صـــــەفی مــەقـــــروضی ئیلتیزامـــــی حاصـــــلی ڕۆمـــــی
لــە نــاو هــەورامیو کــوردا هــەموو تەبــدیل و پــەنهانن[١٧]

١٤- طوولی ڕۆزگار: بە درێژایی ڕۆژگار، خـادیم و مەخـدوم : ئاغـاو خزمـەتکار، ئەسـحاب: یـاران، عموومەن: بەگشتی، ڕۆزەدار: ڕۆژووگر. / بە درێژایی ڕۆژگار ئەگـەر ئاغایـانن، ئەگـەر پـۆلی خولأم و خزمەتکارانن، لەبەر نەداری و نەبوونییەوە، وەکو یـارانی پێغەمبـەریان لێ هـاتووە هەمیشە بە ڕۆژوون.

١٥ ـ سیەهبەخت: بەختڕەش، عوسرەت: دەست تەنگی، حەممال: کۆڵهـەڵگر، عـەللاف: ئـەوەی سەودای دەغـلێ و دان و دانەوێڵە دەکـات. / ئـەو بـەخت ڕەشـانەی کـە لـە سـەر کـار دوور خراونەتەوە، لەبەر بێ پارەیی و دەست تەنگی هەموو کارێك دەکەن، ڕۆژێك کۆڵهەڵگرن لـە ماڵان و ساتێك لە مەیدانان بوونەتە عەللاف و مامڵەتی دانەوێڵە دەکەن.

١٦- بانی: پیاوی چاك، باغی: پیاوی زاڵم، خەوف: ترس، طیفلی مـەردم: منـاڵی خـەڵك، عـەیال: ژن و مناڵ، ئەهلی زەنگان: قوڵە ڕەشە کۆیلەکان. / لـەناو سـەربازو فەوجـەکانی لەشـکری بەناو ئیسلاما، ئەوە نییە بڵێی ئەمە پیاوی چاکەو ئەوە خراپ، مناڵی خەڵك لەترسی ئـەوان وەکو ژن و مناڵی قولەڕەشە کۆیلەکان زراو تۆقیو بوون.

١٧- صەف: ریز، مـەقـروض: قـەرزدار، ئیلیتزامـی حاصـیل: بـاجی داهـات، تەبـدیل، خۆگۆڕیـو، ئەنهان: کەسێ خۆی حەشار بدات ـ شاراوە. / خەڵکێك هەبوون زەوی دەوڵەتیان بە ئیجارە وەردەگرت، لەبەرامبەردا ١٠٪ی داهاتەکانیان دەدایە دەوڵـەت، بـەڵام بـەهۆی بارودۆخەکـە نـەیانتوانیبوو زەویـەکان بـەناو بهێـنن، ئـەنجا کەوتبوونـە ژێـر بـاری قـەرزی ئیـدارەی ڕۆمەکانەوە، بۆیە ڕایان کردبوو لە ناو هەورامی و کوردا خۆیـان حەشـاردابوو، وەکو سـالم دەڵێ.

لـە فیکـری ئیلتیزامـا شـەو دەکـەن شـوورا لەبـەر عوسـرەت

سـەحەر بـۆ هـەولی قـووتی شـەو لـە نـاو شـارا پەرێـشانن[18]

ئەوانــــەی بەرشکەســـتی ئیلتیزامـــی حاصـــڵی ڕۆمـــن

لـە تـاو بێنـە و نییـە، گاگـەل چـەرێنی مـیری جافـانن[19]

ضـەرەرکـــەردەی ئیجـــارەی پادشـــاهی چـــوونە دەروێـــشی

فـــەقیری مـــوڵکی (هەوشـــار)و غـــەریبی شـــاری (تـــاران)ن[20]

بـــە دێهقـــانی بڵاوبـــوون دایـــرەی بـــێ کـــەس بـــە (قـــۆپی)دا

لە (بەڵخە)و (دووکەر)و (نـەوتێ)و (دەلووجـە)و (سـەیو سـێنان)ن[21]

بـــە کـــەوبازی خـــەریکن دەســـتەیی مـــەعزوولی بـــێ ئاغـــا

مـــــوقیمی (قارەمــــان)و (مێـــوڵی)و (تیمـــار)و (باغـــان)ن[22]

١٨ـ لـەفیکری ئیلتیزامـی: لـە بـیری ئـەو قەرزدارییـە، شـوورا: پـرس و ڕاگۆڕینـەوە، عوسـرەت: نەبوونی، قووتی شەو: نانی شێوان.

ئەوان شەوانە کۆ دەبنەوەو راوێژدەکەن و تاوتوێی ئەو قەرزو قۆڵەیـە دەکـەن کـە بـە هۆی نەبوونییەوە بەسەریاندا کەڵەکە بـووە، بـۆ بـەیانیش تـا ژەمـە نانێـك بـۆ شـێو پـەیدا بکەن، بە ناو شارا پەرت و بڵاودەبنەوە.

١٩ـ بەرشکەست: لە کاتی خۆیدا نەیانتوانیوە باجەکان بدەن بۆیە سزایان کەوتۆتە سەر. گاگەل چەرێن: گاگەل لەوەڕێن، / ئەوانەی سزای قورسـی پاشخـستنی باجـەکانیان لـە ئەسـتۆدا کەڵەکە بووە، لە تاوی کێشمەکێشی بێنەو نییـەی دەسـەڵاتدارانی رۆمـی، ڕایـان کـردووە و چوون بوونەتە گاوان لای بەگزادەکانی جاف.

٢٠ـ ضەرەرکەردەی ئیجارەی پادشاهی: ئەوانەی کە لە بە ئیجارەگرتنی زەوی و زاری دەوڵـەت زەرەرمەند بوون. / ئەمانە کە بەم شێوەیە دووچاری زەرەرو زیان بوون ئەمڕۆ یا ئەوەتا بە هەژاری لە ناوچەی هەوشارا ژیان بەسەر دەبەن یا ئەوەتا لە تاران غەریب کەوتوون.

٢١ـ دێهقـانی: وەکـو جووتیـارو سـەپانی دێهـات، قـۆپی: دۆڵ و شیوەکانی ناوچـەی قـەرەداغ، دایرە: دەستوپێوەند. / ئەو دەستوپێوەندانەش کە بێ پشتوپەنان بۆ جوتیاری و سەپانی بە دێهاتەکانی قۆپیدا بڵاوبوونەتەوە.

٢٢ـ مـەعزوول: دابڕێنـدراو، مـوقیم: نیـشتەجێ. / ئەوانـەی لـە ئاغـاو پاشـاکانیان دابـڕاون، وا خەریکی کەو بازین و لەو دێهاتانەدا نیشتەجێ بوون.

حەیادارانی بێ حورمەت لە تاو بێ مالیو عوسرەت
فەقیری دێی (فەقیره)و (تەکیە)و (ئەستێڵ)و (تافان)ن[٢٣]
گروهێ چەمچەتاشن هەر وەکو ئوستادی خوانساری
لە دێی (تەنگی سەر)و (زەییومەر)و (تیمار)و (دۆڵان)ن[٢٤]
نەدیمانی قەدیمی موستەعیددن بۆ خەڕەکداری
بە یادی توربەوو کاهو جەوو ئەفسارو پالانن[٢٥]
قەدیم تەنپەروەری نازن، بە بازاڕا غوبار ئالوود
ئەگەر گاباری کائاوەر، وە گەر هیزەم فرۆشانن[٢٦]

٢٣ـ حەیادار: بە نامووس، بێحورمەت: بێ نازکەوتوو. / ئەوانەی خەڵکی بە حەیاو بە نامووس بوون ئێستا بێ نازکەوتوون، بە هۆی نەبوونی و دەستتەنگییەوە، چینی هەژاری ئەو گوندو دێهاتانە پێك دێنن.

٢٤ـ چەمچە: کەوگیر ـ کەفگیر، ئوستاد: وەستای کارامە، خوانسار: شارۆچکەیەکی نزیك ئەسفەهانە، خەڵکی بە هونەری دەستڕەنگینی و کەلوپەلی لە دار دروستکراوی لێ هەڵ کەوتووە. / سالم لێرەدا دەڵێ: هەندێك لە لێقەوماوانی بابانەکان لە دروستکردنی ئامێرو ئامرازی لە دار داتاشراو، وەکو کەوگیرو ئەو شتانە وەکو وەستای خوانسارییان لێ هاتووە ئەوەندە کارامەبوون وا لەم دێیانەدا خەریکی ئەو کارەن.

٢٥ـ نەدیمانی قەدیمی: ئەوانەی لە کۆنەوە دۆست و هاو پیاڵەی بادە بوون، موستەعید: ئامادە، خەڕەکداری: مەیتەرداری ـ خەربەندە ـ بەخێوکردنی وڵاخی بەرزە. توربە: توورەکەی کا کە بەسەر وڵاخەوە دەکرێت. ئەفسار: هەوسار، پاڵان: پاڵوی دواوەی کورتان. / ئەوانەی هەمیشە هەر یاری بادەو کۆڕی مەینۆشی بوون، ئەمڕۆ ئامادەن مەیتەرداری بکەن. لە بری مشوری کۆڕی بادە لە خەمی دابینکردنی کەرەستەو ئەسبابی مەیتەرداریدان، لە وێنەی هەوسارو پاڵان و کاو جۆی ئالیکی وڵاغ.

٢٦ـ تەن پەروەری ناز: بەناز پەروەردە بووەو قەت ئارەقی نەڕشتووە، غوبار ئالود: تۆزاوی، کا ئاوەر: کاکێش، هیزەم: داری قەلاشکەری. / ئەوانەی هەر لە نازو نیعمەتا بوون قەت ئارەقیان نەڕشتبوو، ئێستا بە بازاڕا تێدەپەڕن تۆزاوی و پۆخڵ، یا ئەوەتا بە دوای باری کاوەن کە بەگا دەیکێشنەوە، یا ئەوەتا بە دوای باری داری قەڵاشکەرییەوەن، واتە بوونەتە دار فرۆش لە بازاڕ.

لــه بیمــی تازیانـــەی مــەردی ڕۆمـــی ســـەییدو صـــۆفی
بــە ئومێــدی گــەزۆو مــازوو لــە بــن داری (مــەریوان)ن[٢٧]
هونەرمەنــدانی شــێرئەوژەن قــەوی دەســتانی پیــل ئەفگــەن
لــە ڕووی غەواصــی ئــەتراکا وەکــو ڕووبــەهـ گــوریزانن[٢٨]
کوهــەن ســەوداگەری شــاری، لــە شــوورا مەصــلەحەت بیــنن
وەلێ نۆکــەر بــە بــەققالی، تــرازوو بــازی دووکــانن[٢٩]
کرێکـــارانی ناکـــەس بـــۆ بناغـــەی کوڵبـــەیی دیهقـــان
لــە خانــەی کــاولی نۆکــەر پەیاپــەی خــشت کێــشانن[٣٠]

٢٧ـ بیم: ترس، تازیانە: قامچی، مەردی ڕۆمی: پیاوەکانی تورك. / پیاوە ڕێزدارەکانی وەکو شێخ و سەیدو موریدو سۆفیش لە ترسی قامچی پیاوەکانی تورك لە شارا ڕایان کردووە، وا لە ناوچەی مەریوان گیرساونەتەوە و بوون بە مازوو چن و گەزۆکەر.

٢٨ـ شێرئەوژەن: دلێرو ئازا ـ ئەوەی شێر دەدا بە ئەرزا، پیل ئەفگەن: بەهێزو توانا کەفیل بدا لە زەوی، غەواص(قەواص): تیر هاوێژ، ڕووبەهـ: ڕێوی، گوریزان: هەڵاتوو. / پیاوە دلێرو بەهێزو ئازاکان کە شێریان دەبەزاندو فیلیان دەخست بەزەویدا، ئێستا لە چنگی پیاوە تیر بە دەستەکانی تورك وەکو ڕێوی ڕا دەکەن.

٢٩ـ کۆهەن سەوداگەر: کۆنەچەرچی ـ ساتوسەوداچی، شوورا: شوێنی پرس و ڕا گۆڕینەوە، مەصلەحەت بین: ئەوانەی دەستنیشانی بەرژەوەندی خەڵکی دەکەن، ترازووباز: ترازووگر. / ئەوانەی کە لە کۆنا چەرچی بازاڕو پیشەیان دەلالی و کڕین و فرۆشتن بوو، ئێستا بوونەتە پیاو ماقووڵی شوراو ئەوانن کە تاوتوی چاکە و خراپە و بەرژەوەندی خەڵك دەستنیشان دەکەن، کەچی مووچە خۆرو دەستو دایرەکانی بابانەکان ئەمڕۆ لە بازاڕ بە بەقاڵییەوە خەریکن و بەم شێوەیە تەرازوو ڕادەگرن.

٣٠ـ ناکەس: کەس نەناس، کوڵبە: کوخ ـ زنج، پەیاپەی: بەردەوام. / لە دوای ئەوەی لەشارا خانووی نۆکەران وێران و کاول و بێ خاوەن ماونەتەوە، کرێکارانی کەس نەناسیش پەیتاپەیتا دەیان ڕووخێنن و خشتەکانیان بۆ دێهات دەکێشنەوە، لەوێ جوتیاران دەیانکەن بە بناغەی بۆ کوخەکانی خۆیان.

به ڕێی بیم و خەطەردا یەك بە یەك بۆ قاصیدی چاكن
بەبێ تەكلیفی رەهزەن، خود بە خود بێ چیزو عوریانن[٣١]
صەفی مەقرووضی بێ تەوسەن لەسەهمی (سەن سەن)ی ئەتراك
وەكو عاشق لە هیجرانا یەكایەك ئەشك ریزانن[٣٢]
گەهی (قلب الاسد)ئەزبەسكە بێ سایەن لەوادیدا
وەكو مەجنوونی صەحرایی لەبن خاری موغەیلانن[٣٣]
كزەو دوودی كەباب دەردێ لە مەطبەخهای بێ دوودا
بە یادی قووتی شامی شەو جگەرها بەسكە بوریانن[٣٤]

٣١ـ بیم: ترس، قاصید: پەیك و نامەبەر، تەكلیف: داوا، رەهزەن: رێگر، خودبەخود: لە خۆڕا. / نۆكەرو دەستو پەیوەندە لێقەوماوەكانی بابانی، ئێستە بۆ ئەوە باش و گونجاون بكرێن بە پەیكچی و نامەبەر، وە بۆ كام رێگا مەترسی دارو خەتەرناكە ڕەوانە بكرێن چ كێشەیەك لە ئارادا نابێت، چونكی ئەوان خۆیان ڕووت وڕەجاڵ و بێ شتومەكن، هەتا پێویست بەوەش ناكات رێگرو چەتە لە ڕێگادا ڕووتیان بكەنەوە، چونكێ خۆیان ڕووتو قووتن خاوەنی هیچ نین.

٣٢ـ بێ تەوسەن: سەركێش ـ رام نەبوو، سەهم(سام): ترس، سەن سەن: ئەتۆ ئەتۆ ـ بە توركی، ئەشك ڕیزان: چاو بەفرمیسك. / ئەوانەی ژێر قەرزو قۆڵە كەوتوون، لە دەرگاو دایەرەكانی رۆمەكاندا كاتێ كەڵەكە دەبن و ڕیز دەبەستن، لە سام و ترسی سەربازانی تورك كە تێیان ڕادەخوڕن چاویان پڕ دەبێ لە فرمێسك، وەكو بابایەكی عاشق كە لە یارو دیاری دابڕابێت.

٣٣ـ گەهی قلب الاسد: كاتی ناوەڕاستی هاوین– قلب الاسد ئەستێرەیەكە لە ناوەندی هاوین و لە كەلوی شێردا بە دیار دەكەوێت. ئەز بەسكە: ئەوەندە، بێ سایە: بێ سێبەر، وادی: دۆڵ و شیو، خار: دڕكەڵان، موغەیلان: خۆی(ئوم غەیلان)ە، درەختێكی دڕكو داڵاوی سەحراییە، كەتیرەی لێ وەردەگیرێت، ڕەنگە گوێنی سەحرایی بێت، غەیلان كۆی غوولە، واتە دایكی غوول و دێوو درنج. / لە كاتی چلەی هاویندا و لە چرقەی گەرمادا، لە دۆڵ و شیوەكاندا وێڵ و سەرگەردان بوون و ئەوەندە بێ سێبەر و سایەن هەر دەڵێی مەجنوونی بیابان نشینن و لەژێر دارە دڕكەڵانی موغەیلانا كەوتوون.

٣٤ـ دوود: دوكەڵ، مە طبخ: شوێنی چێشت لێنان، مە طبهخهای بێ دوود: ئاماژەیە بۆ هەناوی هەڵقرچاویان، قووتی شام: نانی ئێوارە ـ شێوان، جگەرها: جەرگ و دڵ، بوریان: برژاو. /

طەلەب ناکا گەدا قەد سوویی سفرەی صاحیبی نیعمەت
لە تاو ئەحواڵی بێ نانی لە هەرجا خوانە میهمانن[٣٥]
بە ظاهیر خوڕڕەم و شادن لە رووی تورکی (ئەڕۆملی)دا
لە دڵدا گەرچی دیگ ئاسا بە مەخفی جوملە جۆشانن[٣٦]
بە ئەحواڵی ملووکانی گەدا پەروەر دڵم سووتا
لە بابانا ئەمێستە موستەحەققی خێرو ئیحسانن[٣٧]
لە جەوری چەرخی گەردوون بەسکە حەیرانن بەناچاری
بەلەب خەندان و شادانن، بەدڵ غەمگین و گریانن[٣٨]

دەروونیان وەك تەنووری چێشتخانەیە، دڵ و جگەریان هەڵقرچاوەو بووەتە کەباب تیادا، لەبرسانا کزەیان لە دەروونەوە دێ و ئاهو هەناسەیان لە تاوی دەروونی هەڵقرچاویانەوە، وەکو دووکەڵی بێ ڕەنگە کە بۆنی کزەی دەروونیان پەخش دەکات.

٣٥ـ طەلەب ناکا: بەلایەوە ناچێ ـ ناخوازێ، سوو: بۆلای، سفرەی ساحێبی نیعمەت: خوان و خۆراکی ئەو خاوەن مالانە، لە هەرجا: لە هەر شوێنێ، خانە میهمانن: میوانی ماڵی خۆیانن. / سواڵکەرو گەداش بەلای خوان و سفرەی ئەواندا ناڕۆن و ڕوویان لێ وەردەگێڕن، چونکی دەزانن ئەوان خۆیان بێ نان و خۆراکن، وەك ئەوەن کە میوانی ماڵی خۆیان بن، واتە هیچیان لەسەر سفرە و خوانا نییەو چاوەڕێن خەڵکی دیکە بەڵکو شتێکیان بۆ بەرن.

٣٦ـ بە ظاهیر: بە ڕواڵەت، خوڕڕەم: دڵخۆش، رۆملی: سەربەڕۆم ـ دانیشتوانی ئاسیای بچووك کە تورکی عوسمانی بوون، بەڕۆم ناسراون چونکێ هاتوونەتە سەر شوێنەواری ئەوان. دیگ ئاسا: وەکو مەنجەڵ، مەخفی: بەنهێنی. / نۆکەرانی بابان لە شارا لە بەرامبەر رۆملیە تورکەکان، بە ڕواڵەت خۆیان شادو خۆشحاڵ نیشان دەدەن، ئەگەر چی لە دڵداو لە ژوورەوە وەکو مەنجەڵ لە کوڵدان.

٣٧ـ بە ڕاستی من ئێستە دڵم بە پاشا و کاربەدەستانی بابان دەسووتێ، هەتا دوێنێ هەر ئەوان بوون بەخشندەو خێرۆمەندو هەژار پەروەر، کەچی ئەمڕۆ گێتی گۆڕاوە، لە وڵاتی باباندا و لەسەر خاك و نیشتمانی خۆیان ئەمڕۆ ئەوانن کە بوونەتە شایستەی ئەوەی خێرو چاکەیان لە ئاستدا بکرێت.

٣٨ـ جەور: زوڵم، بەسکە: ئەوەندە، حەیران: سەرگەدان، لەب: لێو. / لە زوڵم و جەوری چەرخی رۆژگار سەر لێشێواو بوون، بۆیە ناچار لە ڕوودا شادو دەم بەخەندەن، وەلێ لە دڵدا غەمبارو پرسەدارن.

بـــه نامـــەردی سەراســەر میثلی گــەرگینن لـــەلای ڕۆمـــی
ئەگــەر ڕووبــین تــەنی عەهــدن، وەگــەر ســامی نــەریمانن[٣٩]
نیظامـانی مـــولازیم مەنـــصەبی ماضـی بحـــــــــــمداللە
لــە لادێــدا بــە دوو شــایی هــەموو جــۆ چــێنی دیهقــانن[٤٠]
خیانـــــەت پیـــــشەگانی فــــەوجی بیرئینجـــــی لەبرســــانا
بــە ناچــاری لــە دێــی (صــۆفی لــەرا) وەرزێــری دۆمــانن[٤١]
مەلــەخ طـەبعــن لــە هێــشووی دەغلــی دێهقــان بەهــەر لادا
لــە نــاو جـاڕی گــەنم هەریــەك وەكـو داهـــۆڵی خــەرمانن[٤٢]

٣٩- میثلی: وەكو، گەرگین: گـڕوێ یـاخود نـەوەی گـورگ، ڕووبـین تـەن: لـە بنەڕەتـدا (ڕوویـن تەن)ە، ڕوو: مەعدەنێكی قایمە شیرو تیر نایبڕێ، لە داستانی شانامەدا ڕۆستەم بە (ڕوویـن تەن ـ واتە ـ تەن ئاسنین) ناسراوە. عەهد: سەردەم، سامی نەریمان: باوكی ڕۆستەمی زاڵە. / پیاوانی ڕۆم ئەوەنـدە بـە نامـەردی سـەیری بابانییـەكان دەكـەن وەك ئـەوەی یەكپارچـە هەموویان گڕوێ بن، یاخود وەكو ئەوەی لە پشتی گورگا وەپاش كەوتبن هەموو دڕنـدەبن، لەگەڵ ئەوەی كە ئەوان لە وێنەی ڕۆستەمی زەمانە بن یا وەكو باوك و باپیری ڕۆسـتەمیش بن، ئەوا لەلای ڕۆمەكان هەر بێ ئیعتیبارن.

٤٠- نیزام: سەرباز، مولازم مەنصەب: هەمیشە لە دەسەڵاتا بوون، ماضی: لە رابردوودا، شـایی: دراوێكی كەم قیمەتی ئێرانی سەردەمی قاجاری بووە كە بەهاكەی ٢٠/١ی ریاڵێك بووە. / ئەو عەسكەرو سەربازانەی كە لە ڕابردوودا هەمیـشە دەسـەڵات بـە دەسـت و خـاوەن پلـەو پایە بوون، ئەمڕۆ شوكر هەرچاكە ئەوەشیان چنگ دەكەوێ لـە لادێـدا بـە دوو شـایی ببنـە وەرزێرو جۆ چێنی دێهاتییەكان.

٤١- خیانەت پیشەگان: ئەوانەی كارو پیشەیان ناپاكی و خیانەتە، بیرئینجی: یەكەم/ ئەو نیزامی و سەربازانەی كە هەمیشە پیشەیان ناپاكی و خەیانەت و ئەمبەرو ئەو بەر بووە لە ناچـاری كە كاتی خۆی سەر بەفەوجی یەك بوون، ئەمڕۆ وا لە برسـاناو لـە ناچـاری لـە دێـی سـۆفی لەردا بوون بەوەرزێر، ئەویش وەرزێری كەس نا هی دۆمان!.

٤٢- مەلەخ: كولله، طه بـع: سروشـت، هێـشوو: وشـی كردنـەوە ـ گـوڵ وەچـنێ، جـاڕ: تـەبارە، داهۆل: كۆتـەڵێك لە دارو لە پـەڕۆك لەسەر شێوەی مرۆڤ دروست دەكرێت لە ناو جاڕی دەغڵ و باغ و بێستان دادەندرێت، تا مەل و تـەیرو توار لێـی بترسـن و دووركەونـەوە/ سروشـتیان وەكو كولله وایە ڕوو لە هەر لایە بكەن لـە نـاو دەغـڵ و دانـی جوتیارانـا دەیبڕنـەوەو تاقـە

دریٚغـــا بـــۆ ســـوارەی خاصـــصی پاتـــەختی ســـلیٚمانی
لــە (قرگــە)و(قزلــەر)و(قــورخ) بــە ڕووتــی جوملــە گــاوانن[٤٣]
بەسیٚ سەگ مەرگ و بیٚ عـارو گـران جـان و سـەبوک عـەقلن
ئەوانــەی ئــەهلی بابــانن بــە دلٚ لــەم عەهــدە خەنــدانن[٤٤]
لـــــــە ئــەوضاعی ســلیٚمانی ئەوانــەی شــادو ئاســوودەن
لە فەرعا نـوطفەیـی حـەیضن، لـە ئەصـلا جنـسی شـەیتانن[٤٥]
لــە ئەصــلا بــانی ئــەم کــارە کـــــاسبهای شەهــــری بــوون
لــە ئــەمری فیتنــە ئــەنگیٚزا سەراســەر میــثلی (مــەروان)ن[٤٦]

گوڵی تیادا ناهیٚڵن. ئەنجا خۆشیان ئەوەند شڕو وڕن لە ناو تەبارەی گەنما دەڵیٚی داهـۆڵن و لە تەك خەرمان و تەبارەدا چەقیٚندراون بە جۆریٚك مەل و تەیرو توار لیٚیـان دەسـڵمیٚنەوە و ڕا دەکەن.

٤٣. دریٚغ: حەیف، سوارەی خاص: سوارچاك، جوملـە: بـە کۆمـەڵ/ سـەت حـەیف و مخـابن بـۆ سوار چاکانی شاری پایتەختی بابان، یاخود بۆ شۆڕە سـوارانی شـاری پایتـەختی سـلیٚمان پاشـا، کـەوا بـە کۆمـەڵ و لـە دیٚهـاتی قرگـەو قزلـەرو قـورخی(ناوچـەی میٚرگـەپانی بنـاری پیرەمەگروون) بە شڕو وڕی بوونەتە گاوان.

٤٤. بەسیٚ: هەندیٚ، سەگ مەرگ: مرۆڤی گیان سەخت ـ یاخود ئاماژەیە بۆ گوزەرانی بەسەختی و بەتاڵی. بیٚ عار: بیٚ ئابڕوو، گران جان: گرانفرۆش، سەبوك عەقل: عەقل سـووك ـ گـەوج/ هەندیٚ لەو سوارانەی بابان، بە گیان سەختی دەژیـن، شـەرم و ڕوویـان نـەماوە، بووونەتـە گرانفرۆشـی بـیٚ هـۆش، لـە ڕاستیـشدا بـە تایبـەتی ئەوانـەی کـە خـەڵکی بابـانی و کـەمیٚك تیٚگەیشتوون، لە دڵدا گاڵتەیان بەو وەزعە دیٚت.

٤٥. ئەوضـاع: بـارودۆخ، ئاسـوودە: بـیٚ خـەم، لـە فـەرعا: لەسـەریٚکەوە، نـوطفـە: ئـاوی پیـاو، حەیض: خویٚنی پیسی ژن، ئەصل: ڕەچەڵەك، جنسی: ڕەگەز/ ئەنجا ئەو کەسانەی کە لەم هەلومـەرج و بارودۆخـەی سـلیٚمانی دا شـادو دڵخـۆش و ئاسـوودەن، دیـارە ئەمانـە لـە سەریٚکەوە لە دڵۆپی خویٚنی پیسەوە خولقاون و لـە بنەڕەتیـشدا لـە ڕەگـەزو ڕەچـەڵەکی شەیتانەوە وەپاش کەوتوون، ئەمە جنیٚویٚکی زۆر گەورەیە سالم ئاڕاستەی بەشیٚکی خەڵکی شارەکەی دەکات.

٤٦. لە ئەصلا: لە بناوانەوە، بانی: ڕیٚکخەرو دامەزریٚنەر، کاسبها: کاسبکاران، شـەهری: شـاری، فیتنـە ئـەنگیٚز: فیتنەچـی، مـەروان: پیـاویٚکی فیتنـەبازو هەلپەرسـت بـووە، لەسـەردەمی

گەهێ هەمدەردی ئەکرادن، گەهێ هەمڕازی ئەتراکن
لە یەك لا مادەری بەرڕەن، لە یەك لا یاری گورگانن(٤٧)
لە ضولمی چەرخی چەپگەردش درێغا، حەسرەتا، دادا
بە میثلی (سالم)ی بێکەس، گەلێ کەس وێڵی شارانن(٤٨)

عوسمانەوە تا ڕۆژگاری یەزیدی کوڕی معاویە ژیاوەو هەر ڕۆژەی لەبەرەیەکا بووە، لە شەڕەکانی نێوان مەدینەو شام دا ڕۆڵێکی خراپی گێڕاوە (بڕوانە: لغتنامە، هخدا، ج١٣،ص٢٠٧١٥)/سالم تاوانێکی ناقۆلا دەخاتە ئەستۆی کاسبکاران و بە بناغە داڕێژی ئەم کارەیان دەزانێ، لە ڕاستیدا دوور نییە خەڵکی شارەکە، کاسبکارو بازرگان و ئەهلی بازاڕ لە شەڕو دووبەرەکی ناوخۆیی نێوان خودی بابانەکان، کە هەر جارەی ئەوان زەرەری زۆریان بەرکەوتووە، وەڕەزو بێزار بووبن، بۆیە لەگەڵ باردۆخە تازەکە خۆیان گونجاندووە تا پشوویەك بدەن و ماڵوێرانی تۆزی یەخەیان بەر بدات، بەڵام سالم ئەم حەقیقەتەی بۆ قووت نادرێت، بە ناپاك و فیتنەچییان لە قەڵەم دەدات ناو و ناوبانگییان دەزڕێنی، مەسەلەکە دەخاتە ئەستۆی ئەوان.

٤٧ـ گەهێ: ڕۆژێ، هەمدەرد: هاودەرد، هەمڕاز: هاوڕاز، مادەر: دایك، بەرڕە: بەرخ، یار: دۆست و هاوکار. / دەڵێ ئەم کاسبکارانە دوو ڕوون، لە سەرەوە هاودەردی کوردانن، لە ژێرەوەش کلکیان لەگەڵ تورکان گرێ داوە هاوڕازی ئەوانن، بەدەردی مەسەلە کوردییەکە: لەگەڵ مەڕدا شین دەگێڕن و لەگەڵ گورگیش شایی دەکەن.

٤٨ـ چەرخی چەپگەردش: ڕۆژگاری سپڵە (کە بە کەچی و خواری دەگەڕێ)، درێغ: حەیف، حەسرەت: داخ، بە میثلی: لە وێنەی، وێڵ: ئاوارە/لە زوڵم و زۆری ڕۆژگاری سپڵەو ناڕێك و خراپا، پیاو هەر دەبێ حەیف و داخ و ئاخ و ئۆف هەڵکێشی، ئەمڕۆ گەلێ کەس وەکو سالم بێ دۆست و یارو پشتوپەنا ماونەتەوە و وێڵی شاران بوون.

د- تایبەتمەندییەکانی شیعری سالم

بۆ ناسین و دەستنیشانکردنی خەسڵەت و تایبەتمەندی هەر بەرهەمێکی ئەدەبی و هونەری پێویستە لە خودی بەرهەمەکەوە دەستپێبکەین و لەوێدا بۆی بگەڕێین، تاوەکو ئەدگارە تایبەتی و بابەتییەکانی بەرهەمەکەمان بۆ یەکلایی بێتەوە، ئەنجا ئەو ئەدگارانە دەبن بە مۆرك و ناسنامە بۆ ئەو بەرهەمەو لە بەرهەم گەلێکی دیکەی جوێ دەکەنەوە. لە دەورکردنەوەیەکی شیعرو بەرهەم و دیوانی سالم دوو جۆرە تایبەتمەندیمان بۆ ڕوون دەبێتەوە:

- **تایبەتمەندی گشتی شیعرو بەرهەمی سالم.**
- **تایبەتمەندی تایبەتی شیعرو بەرهەمی سالم.**

سەبارەت بە خاڵی یەکەم، لەوێدا لە زۆر ڕووەوە بەرهەمی شیعری سالم لەگەڵ شیعرو بەرهەمی شاعیرانی هاوسەردەمەکەی، بە تایبەت نالی و کوردی، یەك دەگرێتەوەو لە لایەنی فۆرم و روخسارەوە، وێکڕا جۆرە زمان و شێوازێکی شیعری تایبەتی کۆیان دەکاتەوە، کە دەتوانین ناوی بنێین شێوازی سەردەم یا شێوازی شیعری کلاسیکی کوردی قوتابخانەی بابان، وە هەر ئەوان بوون کە بەو زمان و شێوازە شیعرییە یەکگرتوویان، ڕێبازێکی شیعری گشتییان لەسەردەم و قۆناغێکی دیاریکراودا لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا جێگیر کردووە.[٣١]

بۆیە شیعری سالم لە تایبەتمەندییە گشتییەکانیدا، لە ڕووی چۆنییەتی بەکاربردنی کێش و سەرواو هونەرەکانی ڕەوانبێژی و فەرهەنگی وشەو زمان و داڕشتن و دەربڕین و مەبەستەکانی شیعری لەگەڵ جووتە شاعیری هاوڕێیدا یەك دەگرێتەوە. بەڵام لە هەمان کاتدا شیعرو بەرهەمی سالم لە زۆر لایەن و ڕووکارو وردەکاری دیکەوە لە شیعری هاوڕێکانی دادەبڕێت و جیهانێکی تایبەت و پەیوەست بە خودی سالم پێك دەهێنێت، ئەمەیان خاڵی دووەمە، واتە شەقڵ و سیماو تایبەتمەندییە تایبەتییەکانی بەرهەمی سالم کە لە بواری لێکۆڵینەوەی ئەدەبیدا بە شێوازی تاکە کەس دەناسرێت.[٣٢] لەم ڕووەوە هەر بەرهەم و کارێکی ئەدەبی تایبەت، دەبێت بە ئاوێنەی باڵا نوێنی نووسەرەکەی، چ لە ڕووی هونەرییەوە بێت یا لەڕووی مرۆڤایەتی.

ئەنجا لەمەوە فەرهەنگی زمان و شێوازو بیرو چۆنیەتی داڕشتن و دەربڕین...
دەبن بەو پەیژەیەی کە لە ڕێگەیەوە دەمانگەیەنێتەوە بە خاوەنەکەی، لەمەوە شێوازی تاکە کەس لای هەر شاعیرو نووسەرو داهێنەرێك دەبێت بە حەقیقەت، کاتێك دەبینین هەر خوێنەرێك کە ڕادەیەك لە کارامەیی و شارەزایی هەبێت و تێکستێکی ئەدەبی بخرێتە بەردەم، با یەکەم جاریش بێ کە دیبێتی، هیچ لای زەحمەت نابێت کە خاوەنەکەی بناسێتەوە.(٣٣) لێرەدا دەلیل و ڕێ نیشاندەر، هەر ئەو وشەو داڕشتن و تەعبیرو واتا و چەمك و تێگانە دەبێت کە تایبەتن بەو کەسەو وەك ئەوە وایە کە بووبن بە موڵکی تایبەتی ئەو.(٣٤)

ئەنجا هەر یەکێك کە لە شێوازو بیرو دەربڕینی شاعیرێك شارەزا بێت، زۆر بە ئاسانی دەتوانێت، قەسیدەیەك، یا بەرهەمێکی ئەدەبی تایبەتیش بخاتە دەرەوەی جیهانی ئەو شاعیرەوە، وەك ئەوەی هەندێ لە نالی ناسان، گەوهەرناس ئاسا، هەر بە کەمێك دیدو تێڕامان بەرهەمی نالی ناس دەکەن و هی غەیری نالیش دەخەنە دەرەوەی جیهانی ئەوەوە. لەم پێشەکییەوە لێرەدا وەکو دەق، ئاوڕێك لە تێکستی قەسیدەکەی پێشوو دەدەینەوە و بە گوێرەی بەڵگەو نموونەکان لێی دەکۆڵینەوەو تاوتوێ دەکەین.

١. سالم و سەبکی هیندی:

سالم جۆرە شێوازێکی سەخت و گران و ئاڵۆزی هەیە و کردوویە بە شێوازێکی دیار بۆ زۆربەی بەرهەمە شیعرییەکانی، ئەو شێوازەش لە ئەدەبیاتدا بە (سەبکی هیندی) ناو دەبرێت.(٣٥) دیارە هۆکارەکانی پێڕەوکردنی سالم لەو شێوازە دیارن و لە پێشەوەیاندا ئاڵۆزی ژیانی خودی سالم و ڕادەی کاریگەری بە ئەدەبی فارسی وئێرانییە، ئەوە جێی باسی ئێرە نییە، بەڵکو مەبەست خودی سەبك و شێوازەکەیەو تا چەند لە شیعری سالم ڕەنگی داوەتەوە:

أ ـ دیارترین شەقڵی سەبکی هیندی ، گرێدان و سەفەر کردنە لەنێوان هەستی و ناهەستیدا لە یەك بەیتی شیعر . شاعیر لە وێنەو واتاو کەرەستەی ناهەستی و هۆشەکییەوە لەنیوە دێڕێکدا ، بۆ وێنەو واتاو لێکدانەوەی شتی دیارو

هەست پێکراو دەچێ لە نیوە دێڕەکەی تر، ئەویش لەڕێگەی نواندن و لێکچوواندنەوە (٣٦).

ئەنجا سالم بە پێڕەوی لەم ڕێبازە زۆر جار لەنیوەی یەکەمی دێڕە شیعرێکدا بیرەکەی دەردەبڕێ. لەنیوەی دووەمدا نموونەی ئەو بیرە بۆ ڕۆشنبوونەوە دەخاتە ڕوو. بیرەکە لە نیوەی یەکەم ناهەستییەوە دەبێ بە عەقڵ و هۆش بۆ بچین، لەنیوەی دووەم بیرەکە بەرجەستەیە بەهەستەکان دەیبینین یاخود هەستی پێ دەکەین:

جەوانانی سەهی قەد بەسکە داماون لە بێ چێزی	ناهەستی
لە ژێر باری غەما هەریەک لە خەمدا میثلی چەوگانن	هەستی

******

نەدیمانی قەدیمی موستەعیدن بۆ خەرەکداری	ناهەستی
بە یادی توربەوو کاهو جەوو ئەفسارو پالانن	هەستی

******

درێغا بو سوارەی خاصی پاتەختی سلێمانی	ناهەستی
لە (قرگە)و (قزلەر)و (قورخ)، بە ڕووتی جوملە گاوانن	هەستی

لەم نموونانەدا هەموو نیوە دێڕەکانی دووەم دیارخەری وێنەی بەرچاو و بەرجەستەو دیارن بۆ نیوە دێڕەکانی یەکەم، لەنیوە دێڕەکانی یەکەم مەبەستەکان بە بیرۆکەی ناهەستی خراونەتە ڕوو، لە دووەمدا بیرۆکەو وێنەکان هەستی و بەردەستن، دەتواندرێت زۆر نموونەی دیکەی لەم جۆرە لە تێکستەکەدا بخرێتە ڕوو.

لە سەبکی هیندیدا شاعیر ناوەرۆکی وردو بیری پێچاوپێچ و ئاڵۆزو ئەندێشەی دوور لە سروشت لە ڕێگەی لێکچواندنی سەخت و ڕەقەوە لە دێڕەکاندا دەردەبڕێت، با سەیری ئەم نموونانە بکەین:

لە ظوڵمی چەرخی دوونپەروەر سەخی تەبعانی حاتەمدڵ

بەراهی کۆیی دوونانا لە هەرسوو کاسە گەردانن

واتاو مەبەستی شاعیر بە سانایی دەسگیر نابێت، دەبێ سەرە داوەکان بدۆزینەوەو بە شوێنیاندا بچین ئەنجا لە دواییدا بە یەکەوەیان گرێ بدەینەوە، پێویستە شوێنپێی گوزارەکان هەڵبگرین:

لە زوڵمی ← (چەرخی دوون پەروەر) ← (سەخی تەبعانی حاتەمدڵ) ←
(بەراهی کۆیی دوونانا) ← لە هەرسوو (کاسە گەردانن).

شاعیر تەنیا بۆ گەیشتن بە (کاسە گەردانن)، چەند پێچاوپێچ ڕۆیشتووە ! ، دواتر لەم تەعبیرە ناسروشتی و خەیاڵییە ورد بەرەوە: (بەڕاهی کۆیی دونانا)، شتی وا مەگەر تەنها لە خەیاڵی سالمدا بەدی بکرێت.

بە دەستی کەشمەکەش هەر سوو درا بەرگی خود ئارایی

قــەبایــی نــۆکــەرو ئــاغا هەمــوو بێ چاک و دامانن

ئەمجارە با لە کۆتاییەوە دەست پێبکەین، دەپرسین: بۆ بێ چاکو دامانن؟ بۆ وەڵام دەبێ بگەڕێینەوە دواوە تا لە گرێی بەرایی (بە دەستی کەشمەکەش) دەیدۆزینەوە.

ج- ئەنجا هەموو تایبەتمەندییەکانی دیکەی سەبکی هیندی لەم قەسیدەیەی سالم دا ئامادەن، لە وێنەی:

- نائاشنایی و هێنانەوەی واتاو لێکچواندنی نامۆو دەگمەن.
- پەیوەندی چەند لایەنەی وشەکان لەگەڵ یەکتری.
- ناوەڕۆک سازی.
- یاریکردن بە وشەو داتاشینی پێکهاتەی تایبەت.
- زیادەڕۆیی و خەیاڵ بەرزی.
- نەفەسی تووڕەو دەربڕینی ڕەق.
- شانازی و سەوداسەری سوارچاکی.

دەکرێ بۆ سۆراغکردنی هەر یەکێك لەم ڕەگەزانە لە تێکستەکەدا نموونەیان دەستنیشان بکەین، کە ناکرێ لێرەدا بۆ پاراستنی مەودای باسەکە، دیسان نموونەکان بخەینەوە بەرچاو. وەلی کورتییەکەی ئەمەیە: کە ئەمانە هەموو نیشانگەلێکن کە لەبەرهەمی شیعری سالم و لەم تێکستەشیدا بە تایبەتی بە ڕوونی تیشک دەدەنەوە و خۆیان بە دیار دەخەن، بۆیە شتێك نابینین ئەم قەسیدەیە لە

ســالم و لــه بەرهەمــەكانی دابڕێــت، بــە تایبــەتی ئــەو چــەند بەرهەمــەی كــە بــە پەیوەندی لەگەڵ بابانەكانەوە نووسراون و، یەك نەفــەس و كــەش و هــەواو فــەزای شیعری تایبەت بەســەریاندا زاڵــە و هــەموویان لەیــەك بۆتــەدا كــۆ دەبنــەوە. ئەمــە نەفەسی سالمەو لەگەڵ نەفەسـی شـیعری نالیـدا لێـك جیـان، چـونكە شـارەزایانی ئەدەب هەموو لەسەر ئەو مەسەلەیە كۆك و هاوڕان، كەوا جیهانی ئــەدەبی ســالم و نالی، دووجیهانی جیاوازن. مرۆڤی شارەزاو وردبین دەتوانێت سـنووری نێـوان ئـەم دوو جیهانە دەستنیشان بكات.(٣٧)

٢ـ وشە و پێكهاتە كلیلییەكان:

هــەموو شــاعیرو نووســەرێك خــاوەنی وشــەو زاراوەو فەرهــەنگێكی تایبــەت بەخۆیــەتی ئەمــە وەكــو دیاردەیــەك لــە ســیماو ڕوخساری بەرهەمەكانیــدا خــۆی دەنوێنێت. سالم زیاتر لە ژێر كاریگەری ڕۆشنبیری و ئەدەب و فەرهــەنگی ئێرانیــدا بووە، جا هۆكارەكەی" كۆچ و ڕەوی هەمیـشەی خـۆی و خانەوادەكـەی بووبـێ بـۆ ئێران، یا بوونی بەشێكی بنەماڵەكەیان لەوێ، یاخود بنــەمای خوێندەوارییــە زاڵ و باوەكەی بووبێ.(٣٨)

لە كاتێكدا نالی زیاتر پابەندی ئەدەب و رۆشنبیری عەرەبی و ئیسلامی بــووە. لێـرەدا هــەر بــۆ ســەلماندنی ئــەم بۆچــوونەو بەرچــاوڕوونی، ئامــارێكی وشــەكاری (عەرەبی و كوردی و فارسی و توركی) لە هەردوو چامە نێودارەكانیانـدا دەخەینــە ڕوو، بەسەرنجدانی ئەوەش، چامەكەی نالی: (قوربــانی تــۆزی ڕێگــەتم...) لــە (٤٣) دێڕ پێكهاتووە، ئەوەی سالم (جانم فیدایی سروەكەت...)، (٣٦) دێڕە:

وشەی كوردی	عەرەبی	فارسی	توركی	كۆ
نالی ٢٧٩	١٣٦	٣٨	١	٤٥٢
سالم ٢١٩	٩٥	٧٣	ـ	٣٨٧

ڕێژەی سەدی بەكارهێنانی وشەكان:

وشەی كوردی	عەرەبی	فارسی	توركی	كۆ
نالی	٦١,٥٪	٣٪	٨,٤٪	ـ
سالم	٥٦,٦٪	٢٤,٦٪	١٩٪	-

وەکو دەبینین ڕێژەی زاڵی زمانی شیعری فارسی ئامێزی سالم، لە چاو هی نالی ڕوون و ئاشکرایە. ئەنجا کاتێك سەرنجی قەسیدەکەی جێ مەبەستی ئێمەش دەدەین، دەبینین هەمان دیاردە دووبارە دەبێتەوە:

	وشەی کوردی	عەرەبی	فارسی	تورکی	کۆ
ژمارە	٢٨٥	١١٢	١٦٨	٥	٥٧٠
ڕێژە	٤٩٪	٢٠٪	٣٠٪	١٪	١٠٠٪

کەواتە لەم تێکستەشدا وشەو پێکهاتەی فارسی و فارسی ئامێز زاڵە، دیارە لەم لایەنەشەوە تێکستەکە سەر بە دنیای شیعری سالمە. ئەمە و لە کاتێکدا بەشێك لە وشەو زاراوە عەرەبییەکانی تێکستەکەش فارسی ئامێزن و سالم لە دۆخی فارسی ئامێزیدا بەکاری بردوون، ئەمە کەش و هەوای نەفەسی سالم لە تێکستەکەدا پڕ ڕەنگتر دەکات.

سالم خۆی زاراوەتاش و پێکهاتە سازێکی تاك و دەگمەنە لە ناو شاعیرانی هاوڕێیدا، لە زۆر ڕووەوە ئەم پێکهاتەو زاراوەسازییانە تایبەت بە جیهانی شیعری خۆیەتی. بۆ نموونە کۆمەڵێك پێکهاتەو گرێی وەسفی کە لەم تێکستەدا هاتوون لە وێنەی: (سەهی قەد، بێ چیزی، پەرێشان خاطر، سیەهبەختان، گیسوویی خووبان، چەرخی دوونپەروەر، خود ئارایی، تورمەپۆش، شەهدنۆش، ناز پەروەر، خانە بەردۆش، جێ نشیمەن، کۆنەخەزپۆشان، چوماغ دەرکەف، ڕۆزگاران، ڕووزەداران، گاگەل چەرێن، حەیاداران، عوسرەت، نەدیمانی قەدیمی، تەنپەروەری ناز، غەریبی تاران، بێ چیزو عوریان، ئەشکرێزان، خاری موغەیلان، ئەز بەسکە، خانە میهمان، گەداپەروەر، نیزام، فیتنەئەنگیز، چەرخی چەپگەردش...) لە داهێنانی بیرو بلیمەتی خودی سالمن، بەشی زۆریان و لە زۆر شوێن و قەسیدەکانی دیکەیدا هاوشێوەیان وە بەرچاو دەکەوێت.

یەکێکی دیکە لە تایبەتمەندییە شێوازییەکانی شیعری سالم ئەو مەسەلە هونەرییە ڕەوانبێژییە کە بە (پێشخستن) دەناسرێت و لە وێداو لە داڕشتنی رستە و دێڕی شیعریدا سالم هەمیشە بەمەبەستی جەختکردن وسەرنجڕاکێشان (کار)ێك یا (گرێیەکی وەسفی) دەخاتە پێشەوە، وەکو لادانێك لە دەستووری زمانیش،

بەڵام ئەم لادانە هونەرییە و ئامانجدارە، نەك بێ مەبەست بێت و لـە نەشـارەزایی، سالم دەیەوێ هەر زوو سەرنجی خوێنەر بۆ لای شتێك ڕابكێشێ، پاشان بەشێنەیی دەستی دەگرێت و بەرەو واتاو شیكردنەوەی مەبەستەكەی خۆی دەبات:

بـــەدا ئـــەحوالی ئەشخاصـــیٚ كـــە خاصـــصی مـــوڵكی بابـــانن
لـــە بـــێ دادی فەلـــەك هەریـــەك سەراســـیمەو هەراســـانن
******
بەكـــەو بـــازی خـــەریكن دەســـتەیی مـــەعزوولی بـــێ ئاغـــا
مـــــوقیمی (قارەمــــان)و (میــــوّلی)و (تیمــــار)و (باغــــانن)
******
طـەلـەب ناكـا گـەدا قـەد سـوویی سـفرەی صـاحیبی نیعمـەت
لە تـاو ئـەحواڵی بـێ نـانی لـە هـەر جا خوانـــە مهمانــــــــن

لـەوەش وردتـرو خۆیـاتر ئـەو وشـەو زاراوە كلیلیانـەن كـە شـاعیر خواسـتەو ناخواستە دەپەڕژێتە سەریان و لە زۆر لـە شـیعرەكانیدا شـوێن دەگـرن و دووبـارە دەبنـەوە، ئـەنجا شـیعری زۆرێك لـە شـاعیران لـە ڕێگـەی ئـەو وشـە كلیلییانـەوە دەناسرێنەوە.[٣٩] هەر بۆ نموونە وشەیەكی وەكو: (بەسكە) یاخود (ئـەز بەسـكە)، كە وشەیەكی چەندێتی ڕێزمانییـەو لـە زمـانی فارسـیدا بـە واتـا گـەلی وەكـو: زۆر، ئەوەندە، بە شـێوەیەكی وا، دێـت و،[٤٠] لای شـاعیرانی فارسـی پـەیڕەوی سـەبكی هیندی ئامادەیەكی بەرچاوی هەیە، وەكو ئامـاژەیەك بۆ جۆرێ لە زیادەڕۆیی و پێ لێ هەڵبڕین، وەكو دەبیندرێت:[٤١]

خام گویان بسكه مـی سـازند معنیهـا شـهید
شد زمـین شـعر أخـر، جـون زمـین كـربلا!
(غنی)

زمانــه بـــسكه مـــرا خاكـــسار مـــردم كـــرد
بــه آب دیــده مــن مــی تــوان تـیمم كـرد!
(میر الهی)

فریـــــشته راه نیابـد بـــرزمین آیـــــد
بـه چـرخ بـــسکه دعاهـای مـستجاب رود!
(کلیم)

ئەنجا چاوگێڕانێك بە دیوانی سالم ئەوەمان پێ دەڵێ کە سالم لە زۆرێك لە غەزەل و قەسیدەکانیدا ئەم وشەیەی هێناوەتەوە. تەنانەت هەر تەنیا لەم قەسیدەیەی جێ باسی ئێمە سالم چوار کەڕەت ئەم وشەیەی هێناوەتەوە. بۆ ئەم مەسەلەیە چاوێك بەلاپەڕەکانی (١٤٥، ١٣٧ ، ١٣٦،١٣٤ ، ١٣٢،١٣١،١٣٠ ، ٨٩،٩٣،١٠٨،١٠٩،١٢٩،...) دیوانەکەیدا بگێڕەو ئامادەیی ئەم وشەیە لە تێکستەکاندا بەدی دەکەیت، لە قەسیدەکەی لە مەڕ خۆشمان سەیری دێڕەکانی: (٣٨،٣٤،٣٣،٢) بکەو یەکێك لە وشە کلیلییەکانی شیعری سالمی تیایدا دەبینی، ئەمەش شتێکی سەیر نییە !، چونکێ شاعیرێکی مەزنی وەکو حافز وشەی (رەند) دیوانەکەی داگرتووە، لای خۆشمان شاعیرێکی لووتکەی وەکو جزیری وشەی (چیچەك: چۆلەکە) بۆتە وێردی سەر زمانی و لە هەموو شوێنێکی شیعرەکانیدا دەخوێنێ.(٤٢)

٣- جیهانی تایبەتی سالم:

ئەگەر گریمان کە هەموو غەزەلە دڵدارییەکانی سالم شەقڵ و سیمای تایبەتی ئەویان زۆر پێوە دیار نەبن، وەلێ (قەسیدە نیشتیمانییەکانی و ئەو داستانانەی سوارچاکی کە بۆ بابانەکانی نووسیوە، ئەوە شتێکی تازەو تایبەتەو بۆتە ناسنامە بۆ خودی کەسایەتی سالم لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا).[٤٣] وەهەر لێرەوەیە کە سالم لەو چوار پێنج قەسیدە سوارچاکیەیدا کە بە پەیوەندی لەگەڵ بارودۆخی میرایەتی باباندا نووسیویەتی، چەند خەسڵەت و تایبەتمەندی تایبەتی دیکەی بە هۆنراوەکانی خۆی بەخشیوە، کە لە کەسایەتی خۆیەوەو بنەماڵەکەیانەوە کە هاوپشتی بابانەکان بوون، سەرچاوەیان گرتووە، وەکو لەم چەند نموونەو بابەتانەدا بە دیار دەکەوێت:

- لەم قەسیدانەدا سالم بارها ناوو نازناوی بابانەکان لە وێنەی (ئەهلی بابان، موڵکی بابان، نۆکەرانی بابان، پاشایەتی بابان، لە بابانا...) بوونەتە وێردی سەر

زمانی قەسیدەکانی، هەر بەو دەستوورەش لە تێکستی قەسیدەی (لەباسی پەرێشانی نۆکەرانی بابان)ی جێ مەبەستی ئێمە، لە دێرەکانی (١،٣،٧،١١،٣٧،٤٣،٤٤)، واتە حەوت کەرەت ناوی بابانەکانی بە شێوەیەك لە شێوەکان هێناوە. کەچی وەکو دەزاندرێت حەزرەتی نالی بۆ تاقە یەك جاریش، بۆ دەرمان، لە هەموو دیوانەکەیدا باسێکی لە (بابان و بابانییەکان) بە ڕووتی و بەڕوونی بە زماندا نەهاتووە.[٤٤]

ئەنجا وەکو مامۆستا قەرەداغی خۆی پێمان دەڵێ، ڕۆشنبیریی سالم ئاوێنەی ئەو سەردەمە مێژووییەیە کە تیایدا ژیاوە، ژیانی خەڵکەکەی و کلتووری سەردەم بوون بە هەوێنی شیعرەکانی.[٤٥] بۆیە لە هۆنراوەکانی سالم دا وەکو کەسێکی تێگەیشتوو شارەزا:

- ناوی گوندو دێهات و ناوچەکانی قەڵەمڕەوی میرنشینی بابان بە چڕی لە هۆنراوەکانیدا بەدی دەکرێن.

- داب و دەستوور و ژیانی چینی خوارەوەی کۆمەڵگەی بابان، کاسبکاران و پیشەوەران و وەرزێرو دێهاتی و گوندنشینەکان لە قەسیدەکانیدا ڕەنگ دەدەنەوە.

– ئەنجا ڕێوڕەسم و عەنعەناتی پاشایان و بنەماڵەی حوکمڕان و چینی سەرەوەو دەسەڵاتداران، بە هەمان شێوە هۆنراوەکانیان تەژی کردووە، ئەنجا با نموونەکان تەنها لەم قەسیدەیە بێنینەوە کە لە قەسیدەکانی هاوکوفیشیدا دەیانبینین:

- لەم قەسیدەیە ناوی هۆزو ناوچەکانی وەکو (دەشتی شارەزوور، هەورامی، کورد، میری جافان، هەوشار، قۆپی، مەریوان)ی هێناوە، جگە لە ناوی دروستی (٢٣) گوندی بناری قەرەداغ و دۆڵی مێرگەپان و دەوروبەری سلێمانی، بەو پیشەو کەسابەتەیشەوە کە لەو دێیانەدا باون، ئەنجا خودی پیشە و کەسابەتەکانی خەڵکی دێهات: وەرزێری، شوانی، گاوانی، جۆچێنی. لە کاتێکدا نالی لە هەموو دیوانەکەیدا تەنها چەند جارێك ناوی شارەزووری هێناوە، ئەویش بە تایبەت (خاك و خۆڵ) کە شوێنی لە دایکبوونی خۆی بووە.[٤٦] ئەمانە هەموو خاڵی جیاکەرەوەن، نەك هەر لە نێوان دنیای سالم لەگەڵ نالی، بەڵکو لە وابەستە بوونی

پتەوی ئـەم قەسـیدەیەوە بـە جیهـانی سـالم و دوورکەوتنـەوەی لـە ئەندێـشەو لـە دنیای نالی.

خـالێکی دیکـەی تایبەتمەنـدو جیاکـەرەوەی جیهـانی سـالم ئەوەیـە، کـەوا هەمیــشە شمــشێری ڕق و ڕەخنــەی لــە ڕووی (ڕۆم و تــورک)دا هەڵکێــشاوە و بەڕاشکاوی لە دژیان دەدوێ و دەیان کوتێتەوە، ئەوەتا لە قەسـیدەکەی (جـەنگی عەزیز بەگی بابان و ڕۆمەکان)دا، (١٧) کەڕەت بەڕوون و ڕاشکاوی ناویان بـەزڕاوی دەهێنێ و نەفرەتیان لێ دەکات، لەم قەسیدەیەی جێ مەبەسـتی ئێمـەش لـە (١٠) شوێندا نەفرەت لە هەرچی (تورک، ئەتراك، ڕۆم، ڕۆملـی) هەیـە دەکـات و هێرشـی توندیان دەکاتە سەر، کەچی نالی لە هەموو دیوانەکەیدا ناوێکی لـەوان نـەهێناوە و ڕاشکاوانە ڕەخنەیەکی توندیشی ئاڕاستە نەکردوون.[٤٧]

ئیتر نازانم مامۆستا قەرەداغی بە چ هەقێك و بێ وردبوونەوە ئـەم قەسـیدەیە دەداتە پاڵ حەزرەتی نالی، ئاخۆ هەر لەبەر ئەوەی لە کۆنە لاپـەڕەی کەشـکۆڵێکدا شتێکی وا هاتووە و بەس!، ئاخۆ ئەمەند بەسە بۆ ئەوەی شاکارێکی ئـەدەبی کـە وەچەزادەی بێ غەل و غەشی یەکێکە بدرێتە پاڵ یەکێکی دیکە. ئەمـە هـەموو لـە پێنـاوی چەسـپاندنی حەقیقـەتێك و، ڕەوایـی بـە خـاوەن کردنـەوەی بەرهـەمێکی ئەدەبییـە و بـە قـەدەر تۆزقـالێکیش لـە شـان و شـکۆی حـەزرەتی نـالی (مـیری شاعیرانی کلاسیکی کورد لە کرمانجی ناوەڕاست) کەم ناکاتەوە.

لە سەرێکی دیکـەوە داسـتانە کۆنـەکانی قارەمـانی و سـوار چـاکی ئـەدەبی کـۆنی ڕۆژهەڵات، بە نموونەش چیرۆك و داستانەکانی شانامەی فیردەوسی و پاڵەوانەکانی وەکـو (پــووری دەسـتان، ڕۆسـتەم، سـام و نـەریمان، ئەفراسـیاب، کەیخوسـرەو، هــەفتخوان، ڕووبـین تـەن، پیـل ئەفگـەن، شـێرئەوژەن، سـیاوەش، ...) هەمیـشە وێردی سەر زمان و ناودێرە شیعرەکانی سالم بوون، هەر تـەنها لـەم قەسـیدەیەدا، ئەم نازناوە داستانییانەی هێناوەتەوە: (پاشایانی بـاب ئـۆغلی، شـێراو ژەن، پیـل ئەفگەن، قلب الاسد، رووبین تەن، سامی نەریمان، مەروان، گـەرگین)، کـە بەڵگـەی حاشـا هەڵنـەگرن. بـۆ پەیوەسـتبوونی ئـەم قەسـیدەیە بـە جیهـانی سـالم و بـەو ئەندازەیەش لە دنیاو ئەندێشەی ئـەدەبی نالییـەوە دوورن. لـەلایێکی کـەوە سـالم بەوە ناسراوە کە هەمیشە گلەیی لە بەخت و لە ڕۆژگار کردووە و لە چـنگ جـەورو

ستەمی (چەرخی چەپگەردش!) هاواری لێ هەڵستاوە. هەر سالم لە سۆنگەی ئەو شکستەی دووچاری عەزیز بەگ و لەشکری بابان هات لە جەنگی دژی داگیرکەری تورکا، دیسان گلەیی و سکاڵا لە چنگ رۆژگار دەکات و ئەم وشەو زاراوانە چەندبارە لە قەسیدەکەیدا دوو پات دەکاتەوە: (فەلەك، گەردوون، ئاسمان، دەهری دوون، گۆشەگیر، دەستەو ئەژنۆ، ئاگری نەگبەت، رۆژگار، هەوری بەد بەختی، بەردەباران، زولمەت، نالەو فوغان، بای موخالیف، حەسرەتا، ... تاد). هەر لەم قەسیدەیەی مەبەستی ئێمەشا، کە باس لە پەرێشانی بابانەکان دەکات، هەمان فەرهەنگی وشەو زاراوەی ئامادەیە: (باری غەم، سیەه بەختان، بێ دادی فەلەك، گرفتار، چەرخی دوونپەروەر، طولی رۆزگاران، پەرێشان خاطر، مەجنوونی صەحرایی، جەوری چەرخی گەردوون، درێغا، حەسرەتا، دادا...). سالم لە وەسف و ستایشی میرو پاشاکانی باباندا لە قەسیدەکەی جەنگی عەزیز بەگ، بەم گرێ وەسفیانە ناویان دەهێنێ:

- نەجیبانی ویلایەت.
- شێری بێشەی موڵکی بابان.
- میری بازیان.
- جانشینی سیلسیلە.
- شەهباز.

لەم قەسیدەیەی لە باسی پەرێشانی نۆکەرانی بابانیشدا، هەمان ڕەوت و ڕێباز، لە داتاشین و سازکردنی گرێی وەسفی تایبەت بە شێوازی خۆی بەمەستی هەڵنان و بەرز ڕاگرتنی شانوشکۆ، یان پەرێشانی و تەنگو چەڵەمەی میرو پاشاکانی بابان بەردەوام دەبێت بەم شێوەیە:

- سەخی تەبعانی حاتەمدڵ.
- پاشایانی باب ئۆغلی.
- سیەه بەختانی بێ دەوڵەت.
- حەیادارانی بێ حورمەت.
- هونەرمەندانی شێراوژەن.
- قەوی دەستانی پیل ئەفگەن.

- ملووکانی گەدا پەروەر.

ئەنجا هەر لە درێژەی پێکهاتەسازی ئەم گرێ وەسفیانەی کە سالم بۆ بابانەکانی ساز کردووە فەرهەنگێکی تایبەت پێکهاتووە کە فەرهەنگی پێکهاتەسازی خودی سالمە و لە داتاشین و داهێنانی خۆیەتی و مافی هیچ شاعیرێکی دیکەی بەسەرەوە نییەو نابیندرێت:

(جەوانانی سەهی قەد، تورمەپۆش و شەهدنۆش و ناز پەروەر، خانە بەردۆش، جێ نشیمەن، غوولی بیابان، کۆنەخەرپۆشان، چوماغ دەرکەف، ئاغایانی بێ بەش، وەکو ئەصحابی پێغەمبەر، سیەه بەختانی بێ دەوڵەت، ئەهلی زەنگان، گاگەل چەرێنی میری جافان، فەقیری موڵکی هەوشار، غەریبی شاری تاران، حەیادارانی بێ حورمەت، نەدیمانی قەدیمی، تەنپەروەری ناز، هیزەم فرۆشان، رووبین تەنی عەهد، نیزامانی مولازم مەنسەب، خیانەت پیشەگان، بەڕووتی جوملە گاوانن، سوارەی خاصصی پاتەختی سلێمانی، نوطفەیی حەیز، جنسی شەیتان).

لێرەداو لە کۆتایی هەموو شیکردنەوەکان کە لە دەوری زمان و شێوازو ئەندێشەو بیرو دەربڕین لە تێکستی ئەم قەسیدەیە دەخولێنەوە، بێ چەندو چوون و دوور لە هیچ چەشنە گومانێك ئەو راستییە دەسەلمێنن، کە ئەم قەسیدەیە سەربە جیهانی بەرهەم و داهێنانی سالمە، بە هیچ پێوەرێك ناشێت بە جیهانی نالییەوە گرێ بدرێت، بام لە کۆنە دەستنووسێکیشدا ئەمە نووسرابێت و تۆمار کرابێت، وەکو دەستنووسەکەی عەلی ئەکبەری سنەیی کە مامۆستا قەرەداغی کاری لەسەر کردووە، چونکێ وەکو دیمان ئەم گۆتەیە لە ئاست سەنگی مەحەکی بەڵگە و دەلیلە زانستی و بابەتییەکان خۆی ڕاناگرێت و پووچ دەردەچێت.

ئەمەش نەبە خواهیشتی ئێمەیەو نەبە حەزی مامۆستاش، چونکێ خودی تێکستەکە بە لەش و بە گیان و بە خوێن و بە دەمار ئەم ئیدیعایە رەت دەکاتەوە، ئەوەتا کاکەی فەللاح سەبارەت بە تێکستی ئەو شیعرانەی لە پەراوێزی چاپێکی دیوانی سالم دا دیونێتی، بێ ئەوەی بەڵگەیەکی نووسراو و سەلمێنەری لەبەردەستدا بێت کە خاوەنداریێتی سالم بۆ هۆنراوەکان بچەسپێنێت، لەم ئاستانەدا دەڵێ: ((بەڵکو بەڵگەی بەهێزم شێوەی داڕشتن و جۆری بیرکردنەوەو چۆنیەتی بابەت و شەقڵ سیمای سالم، لە ئاوێنەی ئەم شیعرانەدایە، ئەمانەش ئەو

کەرەسەو هەوێنانەیە کە شیعرەکانیان پێ گێڕاوەتـەوە)).[٤٨] ئـەنجا ئێمـەش هـەر ئەم باوەڕو ڕێـڕەو و پێڕەوەمـان بـووە لـە سـەلماندنی ڕاسـتییەکان سـەبارەت بـە تێکستی ئەم قەسیدەیە.

لـە سـەرنجێکی دیکـەو پێویستیـشدا بـا سـەیرێکی دوا دێـڕی قەسـیدەکە بکەین لە هەردوو نوسـخەدا، لـەوەیان کـە بـە نـاوی (نـالی)یـەوە تۆمـاری دەکـات، لەوەشیان کە بـە نـاوی (سـالم)ەوە تۆمـارکراوە. چـونکێ دوا دێـڕ لـە قەسـیدەدا بەشێکی گرینگ و بایەخـدارە، لای شـاعیرانی بـە توانـاو جوانیناسـانی ئـەدەب بـە شێوەیەکی گشتی و جوانی ناسی شیعر بەتایبەتی. دوادێڕ کۆتایی قەسـیدەیە کـە پێویـسته بــە وشــەی ڕێــك و پــاراو و واتــا بەخــشی جــوان ببڕێتــەوە تــاوەکو شوێنەوارێکی دڵگیرو هەستێکی شیرین لای خوێنـەر بـەجێ بهێڵێـت، تـا ئەگـەر لـە دێڕەکانی پێشەوەدا خلیسکان و هەڵەنگوتنێکیش هاتبێت، لێرەدا لە بیری بچێت و دڵپەسـەندی شـوێنی بگرێتـەوە، بەمـەش مـەرجی (حسن الختـام)ی قەسـیدە بـە تەواوی جێبەجێ دەبێت.[٤٩] دوادێڕی ئـەو تێکـستە کـە بـەنازناوی (نـالی)یـەوە لـە دەسـتخەتی نووسـەری سـنەیی و کتێبەکـەی مامۆسـتا قەرەداغیـدا تۆمـارکراوە، دێڕی بە ژمارە (٤١)ەو بەم جۆرەیە:

لە ظولمی چەرخی چەپگەردش دریغا! حەسرەتا! دادا!

بـــە میثلی (نـــالی) بێکەس، کەسی دیلی شارانـــن

دوا دێڕ لە تێکستەکەی ئێمـە کـە بـە نـاوی (سـالم) تۆمـارکراوە دێـڕی ژمـارە (٤٨)ە، واتە ئەم تێکستە (٧) دێڕی لە تێکستەکەی کابرای سنەیی زیـاترەو، بـەم جۆرەیە:

لە ظولمی چەرخی چەپگەردش، دریغا، حەسرەتا، دادا

بە میثلی (سالم)ی بێ کەس، گەلێ کەس وێڵی شارانن.

ئەنجا هەر کەمێك ڕامان، بۆ هەر کەسێ کـە تۆزێـك چەشـەی ئـەدەبی هـەبێ، سووڕ دەزانێت، کە ئەو نیوە دێـڕەی بـە نـاوی (نـالی)یـەوە تۆمـارکراوە، هـەم لـە ڕووی کێش و هەم لە ڕووی ڕێزمان و داڕشتن و هەم لە باری واتاوە، هەڵـەو کـەم و کورت و ناتەواوە، نیشانەی کەمتەرخـەمی نووسەرەکەیـشی پێـوە دیـارە، چـونکە خوێنەر تیایدا دووچاری گرێ و هەڵـەنگووتن و سـەرەدەری دەرنـەکردنێکی خـراپ

دەبێت، ئەمەش دیسان هەڵەیەکی زەق و حاشا هەڵنەگری دەستخەتەکەیە.[50] دوا قسەشمان سەبارەت بەدوو رستەی ناونیشان و سەروبەری تێکسەکەیەوەیە کە مامۆستا قەرەداغی وەکوخۆی بۆمانی گواستۆتەوەو بێ ئەوەی ئاماژەیەك بۆ ئەو ناکۆکی و دژبەرییە بکات کە نووسەری دەستخەت لە سەرەتاو کۆتایی تێکستەکەدا تیێ کەوتووە. لە سەرەتای تێکستی قەسیدەکەدا نووسراوە:

(ذکر پریشانی نجبای بابان أز کفتە نالی در ولایت سلیمانیه انشاکردە).[51]

مامۆستا قەرەداغی بەم چەشنە لە پەراوێزدا کردوویەتی بە کوردی: (باسی پەرێشانی نەجیبەکانی بابان لە زمانی نالییەوە لە ویلایەتی سلێمانی دای ناوە).

لە کۆتایی تێکستەکەشدا ئەم رستەیە هاتووە: (تمت شد از کفتە نالی در طهران انشا کردە است).[52] ئەنجا بەم جۆرە کراوەتە کوردی: (تەواو بوو لە وتەکانی نالی (ئەم شیعرانەی) لە تاران داناوە). دیارە کابرای سنەیی خۆیشی ئاگاداری ئەو ناکۆکی و تێك نەکردنەوەیەی گوتەکانی خۆی نەبووە، دەنا چۆن دەبێت جارێ بڵێ لە سلێمانی دایناوەو جارێکیش بڵێت لە تاران دایناوە!.

مامۆستا دیارە دەرکی بەو ناکۆکییە کردووە، ویستوویەتی بۆشی پینە بکات، بەڵام چۆن؟، دەڵێ: (سەرەتای پارچە شیعرەکە وا دەردەکەوێ لە سلێمانی ئەم شیعرانەی دانابێت، بەڵام ئەمەیان گومان لەوەدا ناهێڵێتەوە کە لە تاران دای ناون).[53] مامۆستاش هەر قسەی کابرا دووپات دەکاتەوە، بە ئیزافەی ئەوەی کە قسەی سەرەتاکەی کابرای بە دڵ نییە، بە گومان و دڕدۆنگییەوە لێی دەڕوانێ، بەڵام قسەی کۆتایی کابرای بە یەقین وەرگرتووە، ئەنجا نازانم ئەم یەقینەی لە پای چییەوە هاتووە؟.

ئەنجا ئەو گوتەیەی کابراکە گوتوویەتی: (در طهران انشا کردە است)، لای مامۆستا بۆتە مایەی ئیلهامێکی قووڵ، کە نالی دوای ئەوەی ڕووخانی میرنشین و پەرتەوازەیی بابانیانی بە چاوەکانی خۆی دیوە چۆتە تاران، ئەنجا ئاخۆ دەبێ لەوێ چەند ژیابێ؟ چەند دەفتەرو دەستنووس و شیعرو بەرهەمی لەو جۆرەی لەوێ دانابێ، ئەنجا یا فەوتابێ یا تا ئێستا بە دەست ئێمە نەگەیشتبێ! بۆ ئەوە پێویستە بگوترێ کە هەموو سەرچاوەکان پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە نالی دەبێ بەر لە رووخانی میرنشین سلێمانی جێ هێشتبێت.[55] لێرەدا پرسیارێکی دیکەش

دێتە پێشەوە، ئەویش ئەمەیە؛ کە نالی وەختانێك کارەساتی ڕووخـانی میرنـشین و دارمانی مەملەکەت و زوڵم و ستەمی ڕۆمیانی بـە چـاوانی خـۆی و بـەڕۆژی ڕوونـاك دیبێت، ئەوسا چ جـای ئەوەیـە لـە نامەکەیـدا بـۆ سـلێمانی، لـەوەزع و بـارودۆخ و هەلومەرجی بست بەبستی شارو مەملەکـەت بپرسـێت ئـاخۆ چـۆنەو چـۆن نییـە؟، حوجرەو خانەقا و کانی ئاسکان ماوە یان نەماوە؟، مەقامی روخسەتە بێمـەوە یـا نـە نـا؟ مەگـەر ئـەو هـەموو شـتێکی بـە چـاوانی خـۆی نـەدیبوو! پەرێـشانی و پەرتەوازەیی و داڕووخانی مەملەکەت!، ئەڵبەتە دیارە ئـەقڵ قبـووڵی ناکـات، ئـەم قـسانەش کـە دەڵـێ: نـالی لـە کـاتی ڕووخـانی میرنـشین لـە سـلێمانی بـووە و کارەساتەکانی بە چاوی خۆی دیوە، ئەنجا چۆتە تاران و لـەوێ ئـەم قەسـیدەیەی گوتـووە... بـە ڕای ئێمـە لەسـەر بنـەماو بناغەیـەکی پتـەو دانەمـەزراوە، چـونکێ قەسیدەکە هی نالی نییە، لە تارانیش دانەندراوە، هیچ بەڵگەیـەکیش لەبەردەسـتدا نییـە نـالی دوای رووخـانی میرنـشین چـووبێتە تـاران، لـەم نـاوەدا عـەلی ئەکبـەری سەنەندوجی لەم مەسەلانەدا زۆر ورد نەبووە، بۆیە ناشێ ئەم قـسانەی راسـتەوخۆ وەربگیرێن دوای ئەوەی لە سەنگی مەحەك دران.

ئەنجام

لە کۆتایی ئەم تۆژینەوەیە کە بە شێوەیەکی فراوان سەبارەت بەتێکستی دوو قەسیدەی شاکاری (سالم)ەوە بە ئەنجام گەیەندراوە، وەکو کۆبەندێکیش بۆ سەرجەم ئەو بیرو بۆچوونانەی لەم بارەیەوە لە دووتوێی باسەکەدا خراونەتە ڕوو، دەتوانین کورتەیەکی ئەنجامەکانی باسەکە لەم چەند خاڵانەی خوارەوەدا بخەینە ڕوو:

١- دیوانی شیعرو شاعیرانی کلاسیکی کوردی، بەهۆی هەلومەرجی تایبەتی گەلی کوردەوە، نەتواندراوە تاوەکو ئەمڕۆ، بە تەواوی و بە شێوەیەکی وردو زانستی لیکۆڵینەوەی تەواویان لە بارەوە بکرێت، تاوەکو تێکستی دیوان و بەرهەمەکانیان بە شێوەیەکی ڕاست و دروست و ساغکراوە، لە چاپ بدرێت و بڵاوبکرێتەوە.

٢- زۆرێك لەو تێکست و بەرهەمە شیعرییانەی شاعیرانی کۆنمان کە لە کۆبەرهەم و دیوانەکانیاندا چاپ و بڵاوکراونەتەوە نا دروست و نا تەواون، بە هۆی تۆژینەوەی وردو زانستییەوە پێویستییان بەڕاستکردنەوەو ساغکردنەوە هەیە.

٣- سالم یەکێکە لە کەڵە شاعیرانی کلاسیکی کرمانجی ناوەڕاست، کە ڕەنگە لە هونەرەکانی غەزەلخوانی و قەسیدە وێژیدا کەم نموونە بێت، بەڵام تاوەکو ئێستا دیوانێکی تەواو و ڕێك و زانستی و متمانە بەخشی لە کتێبخانەی کوریدا نییە.

٤- ئەو لە وێنەی شاعیرێکی هونەروەرو باڵادەستی ئەدەبی کلاسیکی، لە ڕووی زمان و شێوازو بیرو تەعبیرو جیهانبینی شیعرییەوە، خاوەنی تەرزو هونەرو تایبەتمەندی خۆیەتی، کە بەوە هەم لە شاعیرانی دیکە جیا دەکرێتەوە، هەم دەتواندرێت بەرهەمی شیعری بەسەر بکرێتەوە و بناسرێتەوە.

٥- قەسیدەیەك کە لە ژێر سەرناوی (لەباسی پەرێشانی بابانەکاندا) یە، بەم دواییە بە پشتبەستن بە کۆنە دەستخەتێکەوە دراوەتە پاڵ (نالی). ئەم مەسەلەیە کە لەم باسەدا لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەی زانستی شێوازناسی و مێژووییەوە خراوەتە ڕوو، ئاشکرا دەبێت کەوا نییە. وەناشبێت هەر بۆچوونێك کە لە کۆنە بەیازو کەشکۆڵ و دەستخەتێکەوە خرابێتە ڕوو، بێ لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی زانستی بەڕاست و دروست وەربگیرێت و کاڵای حەقیقەتی بکرێت بە بەردا.

٦- ئەم تێکستە شیعرییە، بەسیماو بەڕوخسار و بە کرۆك و ناوەڕۆك سەر بە دنیای شیعری (سالم)ەو لە چوارچێوەی ئەو چەند بەرهەم و شاکارە ئەدەبیانە دانابرێت، کە شاعیر بە پەیوەندی لەگەڵ بابانەکان و میرایەتی باباندا هۆنیویەتەوە.

پەراوێزەکان:

١ـ بەرکوتێك لە خەرمانی شیعری سالم ـ چەپکێك شیعری بڵاونەکراوەی سالم ـ پاشکۆیەکی دیوانی نالی، محەمەد عەلی قەرەداغی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠١٠.

٢ـ بە گوێرەی مامۆستا سەجادی ئەحمەد بەگ یەکێك بووە لە دوانزە سوارەی مەریوان، بەڵام پیرەمێردی نەمر لە داستانەکەیدا (دوانزە سوارەی مەریوان) ناوی دوانزە سوارەکەی یەك بە یەك هێناوەو لە ناویاندا کەسێك بەناوی ئەحمەد بەگەوە وەبەرچاو ناکەوێت. بگەڕێوە بۆ:

ـ مێژووی ئەدەبی کوردی: ٢٥٦.

ـ دوانزە سوارەی مەریوان: ٤.

٣ـ دیوانی کوردی، ب١: ١٣ ـ ١٤.

٤ـ (صاحیبقران)، گرێیەکی وەسفی لێکدراوی عەرەبییە، بەو پیاو مەزن و میرو پاشایانە گوتراوە کە لە کاتی دایکبوونیان دوو ئەستێرەی گەڕۆکی (زوحەل و موشتەری) لە یەك کەلوودا جووت یاخود کۆدەبنەوە کە زۆر بەدەگمەن روودەدات. ئەمەش وەکو هێمایەك بۆ شکۆمەندی و دادپەروەری و بەردەوامبوون لێکدراوەتەوە. ناسرەددین شای قاجاری لە سی ساڵەی حوکمڕانی خۆیدا، ساحێبقڕانی کردە نازناوی و بارەگای فەرمانڕەوایی ناونا ساحێبقڕانییەو ئەو سککە و پوولەی کە ئەویش لێی دەدا سەرەتا ساحێبقڕانی ناوبوو دواتر بەرەبەرە بوو بە قڕان. لەمەوە بە پیاوی خاوەن نگین و سامانداریش گوتراوە ساحێبقڕان، هەروەها ئەگەر کەسێك لە مەیدانداریدا لە پێشەوەی هاوڕێکانی دابێت، ئەویش ساحێبقڕانیان پێ گوتووە، گۆیا ئەحمەد بەگی گەورە لە شەڕدا دەستێکی باڵای هەبووە، بۆیە ساحێبقڕانیان پێ گوتووە، بەڵام ئەو قسەیەی مامۆستا حەمە بۆر دەیڵێ کە (گۆیا خێزانێکی ناودار بوونەو پێنج سەد ساڵ پێشتر لە ئێران بەم ناونیشانە ناسراون)، جێگای بڕواو متمانە نییە.

بڕوانە:

ـ لغت نامه،ج١٠ : ١٤٧٠٧١.

ـ فرهنگ فارسی، ج٢: ٢١٢٢.

ـ دیوانی کوردی، ب١ : ١٣.

٥ـ مێژووی ئەدەبی کوردی، ب٣ : ١١٧.

٦ـ مەلای جزیری بەر لە سالم پێنج خشتەکی گوتووە، بەڵام ئەو لەسەر شیعری فارسی دامەزراندووە بڕوانە:

ـ دیوانا مەلایێ جزیری: ١٩٣.

٧ـ کاکەی فەللاح لە ژمارەکانی ٢٥ ـ ٣٤ی رۆشنبیری نوێدا ژمارەیەك شیعری بڵاونەکراوەی سالمی بڵاوکردۆتەوە هەروەها مامۆستا قەرەداغیش بە گوێرەی دەستخەتە تازە

دۆزراوەکانی بەردەستی کۆمەڵێك شیعری تازەی سالمی بڵاو کردۆتەوە، کە بەشێکیان شیعری فارسین و بۆ یەکەم جارە بڵاو دەکرێنەوە. د. کەمال فوادیش لە (دەستنووسە کوردییەکاندا) باس لە (١١) پارچە غەزەل و قەسیدەی بڵاونەکراوەی سالم دەکات.

٨- دیداری شیعری کلاسیکی کوردی: ٤٠.

ئەگەر سەرنجی چەند بەیتێکی قەسیدەکە بدەین زۆر شتمان بۆ یەکلایی دەبێتەوە:

لێم گەڕێن باگریەکەم دیدە بە دیدە خونفشان

نایەڵێ یەك دەم بەڕاحەت رابوێرم ئاسمان

چونکە سیوەیلی قەدیمن حەق لە پاش عەهدی سەلیم

دایە دەست مەحموودی حاتەمدڵ چراغی دوو دمان

لە درێژایی تێکستەکەدا ئەوە روون دەبێتەوە: سەلیم بەگ ناوێك کۆچی دوایی کردووە و سالم لە تەدارەکی ناشتن و پرسەکەیدا لە (شیوەکەڵ) ئامادەیە. مەحمود ناوێك کە سالم بە حاتەمدڵ ناوی دەبات بۆتە جێنشینی، ئەنجا ناوی (ئەحمەدو رۆستەم و کەریمیش) دێنی کەوا چۆن ئەم کۆچە پەرێشانی کردوون، زۆر وێ دەچێ ئەم مەحمودە، مەحموود ئاغای شیوەکەڵ بێت، کە کاتێ خۆی پیرەمێرد پیەسێکی لەسەر نووسیوە و شاگردانی قوتابخانەی زانستی لەسەر شانۆ پێشکەشیان کردووە. لەپاشانا هەر پیرەمێرد خۆی جارێ لە ڕۆژنامەی (ژین)و جارێکیش لە شێوەی نامیلکەیەکدا بەناونیشانی (پیەسی تەمسیلێکی راستی تەئریخی لە ولاتی خۆماندا رووی داوە)، لە چاپخانەکەی خۆی و لە ساڵی ١٩٤٢ دا بڵاوی کردۆتەوە.

— بیری کۆمەلایەتی و سیاسی پیرەمێرد: ٨.

٩- سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

- مێژووی ئەدەبی کوردی: ٢٧٢.
- شیعرو ئەدەبیاتی کوردی: ٦٢.
- گۆڤاری رزگاری، ژمارە/ ١١،١٢،١٩٧٠،١٠.
- دیوانی سالم: ٩٧.
- میرایەتی بابان:٢٠٣.

١٠- دوو چامەکەی نالی و سالم.

١١ــ مامۆستا قەرەداغی، بەپشت بەستن بەو دەستخەتەی کابرای سنەیی کە ساڵی (١٣٢١/١٩٠٣) نووسراوەتەوە کە بریتییە لە کۆمەڵێك لە غەزەل و قەسیدەکانی سالم، ئەنجا لە کۆتایی دەستنووسەکەدا ئەم دوو دێڕە هاتووە: (تمت شد، از گفته سالم، أصل آن شاعردرولایت سلیمانیه و خاك دولت علیة عثمانیه است، آن شاعر دائی نالی بودەاست، در تاریخ هجدەهم شهر ربیع الاول سنه (١٣٢١ / ١٩٠٣) حقیر سراپا تقصیر علی اکبرساکن ولایت سنندج بەتمام رسانید). دەڵێ: بە گوێرەی ئەم نووسراوە سالم خاڵی نالی بووە، بەو پێیەش

سالم و کوردی ئامۆزان، کەواتە (سێکوچکەی شیعری بابان خزمی یەکتری و لە یەك بنەماڵە بوون!؟) بەڵام شتی سەیر ئەوەیە مامۆستا وەکو سەر دێرو وەکو مانشێت ڕای دەگەیەنی کەوا: (سێکۆچکە و سێ پایەی شیعری کلاسیکی کوردی سەردەمی بابان لە بنەماڵەی بابان بوون!). باشە ئەوا گریمان خزمی یەکن، بەڵام بۆ بوون بە بنەماڵەی بابان، ئەوان ڕاستە شاعیری سەردەمی بابانەکان بوون بەڵام لە بنەماڵەی بابان نەبوون. بڕوانە:

- بەرکوتێك لە خەرمانی شیعری سالم: ١٤٦.

١٢ـ گۆڤاری چریکەی کوردستان، ژمارە/٤: ٤١.

١٣ـ میرایەتی بابان: ٢١١.

١٤ـ مامۆستا قەرەداغی یەزدانی مەزن دەست بە باڵییەوە بگرێت هەموو شتەکانی وەکو دەڵێن (ئەوەلبابن!)، بۆ ئەم قەسیدەیەش لە کتێبەکەیدا دەڵێ: (کەوا بۆ یەکەم جارە کە بەو شێوەیە بڵاوی دەکاتەوە)!. ـ بەر کوتێکی...:٩٩.

١٥ـ سلێمانی شارە گەشاوەکەم: ٨٦ ـ ١٠٠.

١٦ـ تاریخی سلێمانی وە وڵاتی: ١٠٥.

١٧ـ گەشتی ریچ بۆ کوردستان: ١٦٢.

١٨ـ ئەوە هەمان شەڕی عەبدوڵڵا پاشایە کە شێخ ڕەزا عومری خۆی تیادا دەستنیشان کردووە کاتێ دەڵێ:

کــــە عــــەبدوڵڵا پــاشــا لەشکری والی سنەی شڕ کرد
ڕەزا ئەو وەختە عومری پێنج و شەش تیفلی دەبوستان بوو

١٩ـ تاریخ و جغرافیای کردستان: ١٦٠.

٢٠ـ سەرچاوەی پێشوو: ١٦٨.

٢١ـ هەمان سەرچاوە: ١٧٨.

٢٢ـ دەستنووسە کوردییەکان: ١١٠.

٢٣ـ چریکەی کوردستان، ژ(٨ ـ ٩): ٥.

٢٤ ـ مامۆستا قەرەداغی هەر پایەدار بێت، زۆر بە شان و باڵی دەستخەتەکانی ژێر دەستی خۆیدا هەڵدەڵێت، بۆ نموونە لە تاریفی دەستخەتی (ئەحمەد ئاغا) ناوێکدا، کە هەر کۆنووسی هەندێ لە هۆنراوەکانی سالمە و بەدانپیانانی خودی مامۆستاش شپرزەو بێ سەرو بەرە، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا دەڵێ: (ئەمە یەکەم نوسخەی کۆنی دیوانێکی سەربەخۆی یەکێك لە گەورە شاعیرانی کوردە!)، هەروەها لە مەڕ ئەم دەستخەتەی کابرای سنەییش دەڵێ: (ئەم دەستخەتە یەکێکە لە بەمتمانەترین دەستخەتی ناو کتێبخانەی کوردی)!، کەواتە لە ئاست ئەم دەستنووسەی دیوانی سالم کە لە ژێر چاوەدێری و سەرپەرشتی خودی شاعیرداو کە هێشتا خۆیشی لە ژیاندا بووە ئامادە کراوە، دەبێ بڵێین چی؟ مەگەر هەر قسەکانی مامۆستا بە باڵای ئەم دیوانە دەستنووسەدا ببڕین. بڕوانە:

ـ هەنگاوێك لە ڕێگەی لیکۆڵینەوەی دیوانی سالم: ٦.
ـ بەرکوتێك لە خەرمانی شیعری سالم: ١٤٤.
٢٥ـ ڕۆژنامەی ژین، ژ ٣٥، ١٢/٨/١٩٧١.
٢٦ـ دیوانی سالم: ١٠٢ ـ ١٠٧.
٢٧ـ میرایەتی بابان: ١٩٤.
٢٨ـ بەرکوتێك لە شیعری سالم: ١٤٢ ـ ١٥٨.
٢٩ـ لە گەرمەی خەبات و شۆڕشی چەکداری کورد ساڵی ١٩٧٤، شەوانە پێشمەرگە دەڕژانە نێو شارەکان و دەستیان لە بنکە و بارەگاکانی دوژمن دەوەشاند، جەللادەکانی بەعس لە بەرامبەر بێ دەسەڵاتی و وەکو رقێکی شۆڤینیستی، لەشاری کۆیە کۆتەڵەکەی حاجیان دابووە بەر دەستڕێژی گوللە و چەند جێیەکیان ڕووشاندبوو، هێمنی شاعیر کە بەم مەسەلەی زانیبوو، دەڵێ:

بەمردووییش نیشانەی گوللەیە ئەو کەللـــە پڕ شۆڕە

ئـــەوێستاش دەرسی سەربازی دەڵێ ئەو شاعیرە ڕەندە

مامۆستا محەمەدی مەلا کەریمیش لەگەڵ ئەوەدا بۆ دوو ساڵ دەچێت دیلی نەخۆشییەکی سەخت و گرانەو لە نێو جێگادا کەوتووەو تەنانەت ناتوانی داشبنیشێ، کەچی هەر بە ڕاکشاوی لەسەر جێی و بالینگانی نەساغیدا لە بەخشش و خزمەتکردن بەردەوامە و بەو حاڵەشەوە لەگەڵ کاك سەدیق صالح دا خەریکی تەواوکردنی دیوانەکەی سالمن.
٣٠ـ دەستنووسی ژمارە (٦٨)، دەستنووسە کوردییەکان: ١١٠.
٣١ـ شێواز لە شیعری کلاسیکی کوردیدا: ٨٧.
٣٢ـ شێوازی شیعری گۆران: ٤٠.
٣٣ـ الاسلوبیة و الاسلوب: ٦٠.
٣٤ـ الاسلوبیة:١٣.
٣٥ـ شێواز لە شیعری کلاسیکی کوردیدا: ١١١.
٣٦ـ بیدل وسپهری و سبك هندی: ١٨.
٣٧ـ مامۆستا قەرەداغی خۆیشی باس لە جیاوازی جیهانی شیعری لە دیوانی نالی و سالم دا دەکات و بەڕوونی دەرکی پێ کردووە، باسی لە هەندێ هێڵی گشتی جیهانی هەر یەك لە نالی و سالمیشی کردووە، بەڵام کە دێتە سەر پەراوێز و بۆچوونەکانی کابرای سنەیی، ئەم ڕاستییانەی کە خۆی دەرکی پێی کردوون فەرامۆش دەکات. بڕوانە:
ـ هەنگاوێك لەسەر ڕێگەی لێکوڵینەوە...: ٥.
٣٨ـ مێژووی ئەدەبی کوردی، ب٣: ١٢٥.
٣٩ـ شێوازی شیعری جزیری: ١٢٦.
٤٠ـ فرهنگ فارسی، ج١: ٥٣٥.

٤١ـ بيدل و سبكى هندى: ٥٢.
٤٢ـ شێوازی شیعری جزیری: ١٢٧.
٤٣ـ مێژووی ئەدەبی کوردی، ب٣: ١١٩.
٤٤ـ مێژووی بیری کوردی: ٢٩٦.
٤٥ـ هەنگاوێك لەسەر ڕێگەی...: ٥.
٤٦ـ مێژووی بیری کوردی: ٣١٥.
٤٧ـ هەمان سەرچاوە: ٣٩٤.
٤٨ـ ڕۆشنبیری نوێ، ژ/٢٥، ١٩٧٤/٧/٢١.
٤٩ـ صناعات ادبى: ١٥٩.
٥٠ـ بەرکوتێك لە خەرمانی شیعری سالم: ٢٤٣.
٥١ـ هەمان سەرچاوە: ١٥٤.
٥٢ـ هەمان سەرچاوە:١٥٨.
٥٣ـ هەمان سەرچاوە:١٥٨.
٥٤ـ هەمان سەرچاوە:١٤٦.
٥٥ـ بڕوانە:
ـ نالی لە دەرەوەی کوردستان دا: ٨.
ـ مێژووی بیری کوردی: ٣٢١.
ـ چەپکێك لە گوڵزاری نالی: ٣٨.

سەرچاوەکان

١. کتێب / أ. کوردی:

١ـ ئەنجوومەنی ئەدەبیان، ئەمین فەیزی بەگ، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری عێراق"دەستەی کورد"،بەغدا، ١٩٨٣.

٢ـ بەرکوتێك لە خەرمانی شیعری سالم، محەمەد عەلی قەرەداغی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر،٢٠١٠.

٣- بیری کۆمەڵایەتی و سیاسی پیرەمێرد، محەمەدی مەلا کەریم، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.

٤ـ تاریخی سلێمانی وە وڵاتی، محەمەد ئەمین زەکی بەگ، ئامادەکردنی: رەفیق سالح، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٦.

٥ـ چەپکێك لە گوڵزاری نالی، مەسعود محەمەد، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.

٦ـ دیوانا مەلایێ جزیری، تحسین ابراهیم دۆسکی، وەزارەتا رەوشنبیری، چاپخانەیا هاوار، دهۆك، ٢٠٠٠.

٧ـ دوانزە سوارەی مەریوان، پیرەمێرد، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئازادی، سلێمانی، ١٩٥٩.

٨ـ دیداری شیعری کلاسیکی کوردی، حەمە سەعید حەمە کریم، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٨٦.

٩ـ دەستنووسە کوردییەکان، د. کەمال فؤاد، ڤیزبادن، ١٩٧٠، (بە ئەڵمانی).

١٠ـ دیوانی سالم، چاپخانەی کوردستان، چاپی دووەم، هەولێر،١٩٧٢.

١١ـ دیوانی کوردی، محەمەد مستەفا (حەمەبۆر)، ب١، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر،٢٠١٠.

١٢ـ دوو چامەکەی نالی و سالم، علاءالدین سجادی، بەغدا، ١٩٧٣.

١٣ـ سلێمانی شارە گەشاوەکەم، جەمال بابان، ب١، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٩٢.

١٤ـ شیعرو ئەدەبیاتی کوردی، رەفیق حیلمی، مطبعة التعليم العالي، أربيل، ١٩٨٨.

١٥ـ شێوازی شیعری جزیری، شعبان أحمد، دەزگای سپیرێز، دهۆك، ٢٠٠٦.

١٦ـ شێوازی شیعری گۆران، پەخشان عەلی، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

١٧ـ شێواز لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، حەمە نوری عومەر کاکی، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٨.

١٨ـ گەشتی ریچ بۆ سلێمانی، و/ محەمەد حەمە باقی، ئێران، تەورێز، ١٩٩٢.

١٩ـ لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، د. مارف خەزنەدار، المؤسسة العراقية اللدعاية والطباعة، بەغدا، ١٩٨٤.

٢٠ـ میرایەتی بابان، نەوشیروان مستەفا ئەمین، چ٢، سلێمانی، ١٩٩٨.
٢١ـ مێژووی ئەدەبی کوردی، علاءالدین سجادی، چ٢، چەپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٧٢.
٢٢ـ مێژووی ئەدەبی کوردی، د.مارف خەزنەدار، ب٣، دەزگای ئاراس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠٠٣.
٢٣ـ مێژووی بیری کوردی، مامۆستا جەعفەر، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٢٤ـ نالی لە دەرەوەی کوردستاندا، د. عەبدوڵڵا حەداد، هەولێر، ٢٠٠٠.
٢٥ـ هەنگاوێك لە سەر ڕێگەی لێکۆڵینەوەی (دیوانی سالم) دا، محەمەد عەلی قەرەداغی، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی ، هەولێر، ٢٠٠٩.

ب / عەرەبی :

٢٦ـ الاسلوبیة، د. فتح الله احمد سلیمان، دارالاوقاف العربیة، القاهرة، ٢٠٠٨.
٢٧ـ الاسلوبیه والاسلوب، د. عبدالسلام المسدي، ط٤، دار سعاد الصباح، الکویت، ١٩٩٣.

ج / فارسی:

٢٨ـ بیدل و سپهری و سبك هندی، حسن حسینی، چ٤، انتشارات سروش، تهران، ٢٠٠٨.
٢٩ـ تاریخ و جغرافیای کردستان (سیرالاکراد)، عبدالقادر ابن رستم بابانی، چاپخانه ارژنگ، تهران، ١٩٨٧.
٣٠ـ صناعات ادبی، استاد جلال الدین همایی، انتشارات مؤسسة مطبوعات علمی، تهران، ١٩٦٠.

٢/ فەرهەنگ:

٣١ـ فرهنگ فارسی، د. محمد معین، ج٤، چاپخانه سپهر، تهران، ١٩٨١.
٣٢ـ لغتنامه دهخدا، علی اکبر دهخدا، ج١١، چ٢، تهران، ١٩٩٨.

٣/ گۆڤارو ڕۆژنامە:

٣٣ـ جەنگی بابان و عوسمانی، محەمەد مستەفا کوردی، گ/ ڕزگاری، ژ/(١٠ ـ ١١ ـ ١٢)، ١٩٧٠.
٣٤ـ أ – لە شیعرە بڵاونەکراوەکانی سالم، د. کەمال فوئاد، گ/ چریکەی کوردستان، ژ(٤)، لەندەن، ١٩٨٠.
ب – شینی ئەدیبانی کورد، د. کەمال فوئاد، گ/ چریکەی کوردستان، ژ/(٨ ـ ٩)، لەندەن، ١٩٨٥.
٣٥ـ لە شیعرە بڵاونەکراوەکانی سالم، کاکەی فەللاح، گ/ ڕۆشنبیری نوێ، ژ/(٢٥)،١٩٧٤.
٣٦ـ لە شیعرە بڵاونەکراوەکانی سالم، کەمال فوئاد، ڕ/ژین، ژ/(٣٥)، ١٩٧١.

له بیست و پێنجەمین ساڵەی کۆچکردنیدا

گۆشەیەکی تازە لە ئەزموونی شاعیری هێمن

چوار پێنج ساڵێك بەر لە ئێستا، برامـان (عـەلی ئیـسماعیل زادە) لـە ژمـارە (٤٨)ی گۆڤاری (مهاباد)ی، ڕەشەمەی ساڵی ١٣٨٣دا، ئەلقەیەکی تازەی لە ژیان و بەسەرهاتی مامۆسـتا هـێمن بـۆ بەسـەر کردینـەوە، کـە وەکـو خـۆی دەڵـێ زیـاتر پەیوەندی بە ژیانی (شەخسی و عـاتفی) شـاعیرەوە هـەبووە. ئـەو بـرادەرە بـۆی سـەلماندین و پێـشی سـەلماندین، کـە (هـەواری خـاڵی) نـابێ وەکـو چـیرۆك یـا حیکایەتێکی فەنتازیایی زادەی سـۆز و خـەیاڵی شـاعیر چـاوی لـێ بکرێـت، بـەڵکو دەبێ وەکو بەشێکی دابـڕاو و (هـەڵقرتاو) لـە چـیرۆکی ژیـان و بەسـەرهاتی هـێمن (لەکوێوە بۆ کوێ) سەیر بکرێت و حیسابی بۆ بکرێت. تا ئێرە بۆچـوونەکانی کـاك عـەلی جێگـای پەسـەندی و دەستخۆشـی و، ڕەنگـە قوبـوولی خوێنـدەواران و شەیدایانی مامۆستا هێمنیش بن، مـن تـەنها وەکو دەڵـێن، تەحـەفوزێکی بـچووکم لەسەر مەسەلەیەك هەیە ئەویش ئەو پەیوەستە لابەلایەیە کە لە نێـوان (هـەمین)ی گراوی و یەکەمین خۆشەویستی شاعیر و کەسایەتی چیرۆکی (هەواری خاڵی)دا، لـە بەرامبەر (هێمن)ی نازناوی خەبات و تێکۆشـان و ڕەمـزی ئەنـدامێتی لـە کۆمەڵـەی (ژ. ك) و، کە لە پاشاندا بوو بە تەخـەلووس و نازنـاوی خـودی شـاعیریش، سـازی کردووە. زۆری لەسەر نـاڕۆم و بادەدەمـەوە سـەر مەبەسـتێکی دیکـە. نـاوبراو لـە وتارەکەیدا پەنجەی لەبۆ دوو لایەن ڕاکێشاوە کە لە بیرەوەرییەکانی هێمندا وەکـو کـەلێن و بۆشـایی هەسـتی پـێ دەکرێـت: یەکـەمیان ئـەوەی پەیوەنـدی دەگـەل وردەکارییەکانی وەزعی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمەی کۆمارەوە هەبووە، بەتایبـەتیش (ڕووداوەکـانی نـاوەوەی کۆمـار)، کـە زیـاتر بـۆ توێـژەران و مێـژوو نووسانی ئەمڕۆکەمان بەکەڵك دەبوون لە شیکردنەوە و دۆزینەوەی سەرەداوەکانی

ئەو ئالۆزی و کێشە و بێشانەی کە خودی کۆمـار پێـوەی دەینالاند و لـە ئاکـام دا کاریگەری بەسەر ئایندە و داهاتووشیدا هەبوون.

دووهەمین ناتەواوی ئەم ژیننامەیە ئەو لایەنەیە کە پەیوەست بووە بە ژیـانی شەخسی و عاتیفی شاعیرەوە، دیارە هەر ئەوەش هاندەری برای نووسەر بووە تـا ئەوەی کە (هەواری خالّی) وەکو بەشێکی ئـەو بیرەوەرییانـە بـژمێری و بۆشـاییەك کە لەم ڕووەوە هەیە پێی پڕ بکاتەوە، لەمەشدا دیارە مەبەستی پێکاوە.

دیارە شاعیر و نووسەر و بیرمەند و زانایانی هەر میللەتێك چەندەی موڵکی خالیـسی خۆیـان بـن بـەو ئەندازەیـەش مـوڵکی نەتـەوە و نیـشتیمان و کۆمەڵگاکانیـشیانن، ئەوانـە هەمیـشە لـە فەرهـەنگی میللەتانـدا وەکـو (سـامانێکی نەتەوەیی و نیشتیمانی) چاویان لێکراوە و قەدریان لێ گیراوە، هەر ئەوەشە وامان لێ دەکا زۆر کەڕەت بە سەنگ و تەرازوو و بەرپرسیارییەتییەکی زیاترەوە لەئاست ڕووداوەکاندا لەوان بڕوانین، ئەنجا کە بێت و بەقەدەر موویـەك لـە ڕێگـای ڕاسـت و نموونەیی لایان دا، یا پێیەکیان خوار دانا، ئـەوا لەسـەریان زۆر بکـەوێت و بکەونـە بەر لۆمە و سەرزەنشت و تانە و تەشەری مێژووەوە. بەڵام با بەدیوەکەی دیکەشدا بڕوانین و هەڵوەستەیەك بکەین، ڕاستە ئەوانە مرۆڤ گەلێکن شاعیر، نووسـەر، زانـا و دانا و بیرمەند کەوا کۆمەڵ شانازیان پێوە دەکـات و بەچـاوی ڕێـز و نەوازشـەوە لێیان دەڕوانی و بە دنیا و بە نەوەکانیان دەناسێنێ، بـەڵام هـەرگیز ناشـێ و نـابێ ئەو ڕاستییەش لەبیر بکرێت، کە ئەوان بەر لەوەی هەر شتێك بن مرۆڤن، وەکو هەر بابایەك کە هەموو یاساکانی کۆمەڵگای (وەکـو تاکێـك) بەسـەردا تـەتبیق دەبێـت، ئەنجا مرۆڤەکانی کۆمەڵگا بێ هەڵە و پەڵە و کەم و کورتیش نـابن، لێـرەدا گـرینگ ئەوەیە شتەکان لە چوارچێوەی مێـژوویی و ئاسـایی خۆیانـدا بخرێنـە ڕوو، وە بـە سەنگو تەرازووی زانستی و کۆمەڵایەتی لێك بدرێنەوە.

لایەنێکی دیکەی کەلێن و بۆشایی لە بیرەوەرییـەکانی مامۆسـتا هـێمن کـە من هەستم پێکردووە، لایەنی ژیانی شاعیری و ئەدەبی و فەرهەنگی و ڕووناکبیری هێمنە، کە ئەمەیان بۆ مێژوویی ئەدەب و لێکۆڵەرانی بواری ئەدەبی و ڕووناکبیری بە شـێوەیەکی گشتی، بایـەخێکی زۆری هەیـە شانبەشـانی بوارەکـانی سیاسـی و کۆمەڵایەتی و شەخسی و عاتیفی کە لەو وتارەدا ئیشارەتی بـۆ کـراوە. هـێمن لـە

بیرەوەرییەکانیدا لە زۆر جێگا و لە ڕەوتی گێڕانەوەی ژیننامەکەیدا لای لەو مەسەلانە کردۆتەوە و بە ئەندازەیەك ڕۆشنایی خستوونەتە سەری، بەڵام خۆی گوتەنی هەموو شتێکی نەگوتووە و (بەڕەی لەسەر هەتیوان هەڵنەداوەتەوە).ئەوانەش کە ئەو نەیگوتوون دەردی کاك عەلی گوتەنی، ئەمڕۆ بۆ ئێمە مانان بایەخێکی زۆریان هەیە.

ئەزموونی شاعیری هێمن:

لە هاوینی ساڵی (١٩٧٧)دا، (یەکێتی نووسەرانی کورد – لقی سلێمانی) لەشاری سلێمانیدا کۆڕێکی ئەدەبییان بۆ هێمن پێکهێناوە (وەکو ڕێزلێنانێك بۆ ئەو شاعیرە کوردە ئاوارە و دەربەدەرە، کە لەو ڕۆژگارەردا وەکو سیمبولێکی خەباتی ڕزگاری و ئازادیخوازی هەموو کورد، لە کوردستانی عێراقیش چاوی لێدەکرا). لەوێدا باس لە کاروانی ژیانی ئەدەبی و شاعیرێتی خۆی دەکات، هەنگاوی شاش و درشت هەڵداوێ و تەنیا لەسەر وێستگە گرنگەکانی ڕەوتی پێشکەوتنی ژیانی ئەدەبی و شاعیری خۆی هەڵوەستە دەکات تا ئەوەی دەگاتە بڵاوکردنەوەی یەکەمین شیعر و بەرهەمی لە یەکێك لە گۆڤارە ناسراوەکانی ئەو سەردەمە. بۆیە دەشێ ئەو بەشە لە نووسراوەکانی مامۆستا هێمن، مەبەستم ئەو بابەتەیە کە لەم کۆڕەدا پێشکەشی کردووە و لەپاشاندا بە ناونیشانی (ئەزموونی شاعیریم) بڵاو کراوەتەوە[1]، وەکو بەشێکی دیکە لە ژیننامە و بیرەوەرییەکانی شاعیر بژمێردرێت و کەلێن و بۆشاییێکی دیکەی لە (لە کوێوە بۆ کوێ) پێ پڕ بکرێتەوە. نەخاسمە ئەوەیان کە تایبەتە بە ئەزموونی فیکری و فەرهەنگی و ئەدەبی شاعیرەوە. لێرەدا بەر لەوەی ئەم مەسەلەیەش بەجێ بهێڵم و بچمە سەر ئەسڵی مەتلەب، دوو سەرنجم هەن و دەمەوێ وێستێکیان لە ئاستدا بکەم:

١– لەوێدا مامۆستا هێمن سەبارەت بە بڵاوبوونەوەی یەکەمین پارچە شیعر و بەرهەمی، مەسەلەکانی لێ ئاڵۆزکاوە و تێکەڵ و پێکەڵ بوون!، بۆ نموونە دەڵێ: (یەکەم شێعرم لە گۆڤاری گەلاوێژدا بە ناوێکی موستەعارەوە بڵاو کردەوە، شێعرێکی سیاسی ڕێك و پێك و ڕەوانە..... کەچی ئێستا خۆم لێ بێ ساحێب کردووە و نامەوێ کەس بزانێ ئەو شێعرە هی منە)[2]. بۆ ئەو مەسەلەیە دەتوانین

بلێین تا گۆڤاری (نیشتمان) یەکەمین ژمارەی لە (پووشپەڕی ١٣٢٢، تەمووزی ١٩٤٣) دەرچووە، (گەلاوێژ) سێ ساڵ و نیوێك تەمەنی کردووە و نزیکەی (٤٠) ژمارەی لێ بڵاوبۆتەوە، هەر بۆ ئەو مەبەستە و بۆ دۆزینەوەی یەکەم شیعری بڵاوکراوەی هێمن، لەکاتی خۆیدا و هەم ئێستاش (٥٠) ژمارەی یەکەمی ئەم گۆڤارەم پشکنیوە و شیعرێکم بەو وەسف و تاریفەی هێمن باسی دەکات وەبەرچاوان نەکەوتووە ! هیواداریشم کەوا من بەهەڵەدا چووبم، بەڵام باشە هێمن بۆ ناونیشانی شیعرەکە، یا ژمارەی گۆڤارەکە، یا چەند دێرێکی لەو شیعرە بۆ ئاشکرا نەکردووین و خراپتریش لەمە، خۆیشی لێ بێ بەری کردووە؟. ئەنجا هەر لەوێدا دەڵێ: "دووەم شێعرم لە ژمارەی (٢)ی نیشتماندا نزیکەی (٣٣) ساڵ پێش چاپکراوە و لە لاپەڕە (٥٥)ی (تاریك و ڕوون)دا دووبارە چاپ کراوەتەوە". دەبێ دان بەوەدا بنێم کە مامۆستا دووچاری ئیشتیباه هاتووە و ڕەنگە پاساویش ئەوە بێت کەوا ژمارەکانی گۆڤاری نیشتمانی لەبەر دەستدا نەبووە.

سەبارەت بە یەکەمین شیعر و بەرهەمی بڵاوکراوەی هێمن بە بڕوای من ڕاستییەکەی هەر ئەوەیە، کە ئەوەڵین بەرهەمی بڵاوکراوەی شاعیر، دوو پارچە شیعرو وتارێکە لە ژمارە (٢)ی گۆڤاری نیشتماندا بڵاو بوونەتەوە[٣]. ئەنجا ئەم دوو پارچە هۆنراوەیە هیچ کامێکیان لە (تاریك و ڕوون)دا چاپ نەکراونەتەوە. ئەویش کە دەڵێ لە لاپەڕەی (٥٢)ی تاریك و ڕووندا چاپ کراوەتەوە، ئەوە پارچە شیعرێکی دیکەیە کە لە ژمارە (٣ — ٤)ی هەمان گۆڤاردا بڵاو بۆتەوە، ئەمەش بەگوێرەی ڕیزبەندی پارچە شیعری چوارەمێتی، چونکێ هەر لەو ژمارەیە پارچەی (آخافتنی خوشك و برایان) هەیە کە دواتر لە لاپەڕە (٥٠)ی تاریك و ڕووندا دووبارە و لەژێر ناونیشانی (وتووێژی کچ و کوڕ)دا بڵاو بۆتەوە[٤].

بۆ سەرنجی خوێنەرانیش نازناوی شاعیر لەسەرەوەی ئەو دوو پارچە هۆنراوەی دوایی لە گۆڤارەکەدا بەم شێوەیە تۆمار کراوە (آ\ل. ل ب: م. ش. هێمن)، کە دیارە ئەم ڕەمز و ڕازەش نازناو و ناونیشانی ڕێکخراوەیی هێمنە لە کۆمەڵەدا وژمارەکەشی (٥٥)ەمین بووە، پێویستی بە حەلکردن هەیە کە من سەرم لێی دەرناچێ!!

٢- ئەوەی کە من ئـەم هـەموو توولـو تەفـسیلاتەم لـە پێناویـدا داوە و ئـەم چەند لاپەڕەیەم ڕەش کردۆتەوە و سەری دۆستان و خوێنـدەوارنم پـێ ئێـشاندووە ئەوە نەبووە کـە باسـم لێـوە کـردوون بـەڵا ئەسـلی مەبەسـتم وەڵامدانـەوەی ئـەم پرسـیارەیە" کـە ئـاخۆ شـاعیری ئێمـە بـەر لـەوەی وەکـو (هـێمن) بناسـرێت و لـە گۆڤارەکەی کۆمەڵـەدا شـیعرو بەرهـەم بـڵاو بکاتـەوە، پێـشتر چ نازنـاوی شـیعری دیکەی هەبووە؟ ئەنجا ئەو وەکو خۆیشی ڕایدەگەیەنێ بەر لەو ڕۆژگارە تێکۆشـان و محاوەلاتی شـیعر دانـانی هـەبووە، بـەڵام مخـابن ئـەو شـتێکی ئـەوتۆی وەپـیش چاوان نەخستووین، هـەتا ئەوڕۆکـە ئێمـە مانـان لـە مێـژووی ڕەوتـی پێگەیـشتن و پەرەسەندنی شاعیرێتی ئەودا، شتێکمان زانیبا و باشتر حاڵیبباین؟

قۆناغی بەرایی شاعیرێتی هێمن:

لــە لاپــەڕە (١٥)ی تاریـك و ڕوونـدا شـاعیر سـەربردەی ئــەو دەفتــەرە سوورەمان بۆ دەگێڕێتەوە کەوا شیعرەکانی ئەو سەردەمەی تیادا تۆمـارکردبوون، چـۆن دەکەوێتـە دەسـتی بـاوکی و چارەنووسـیان بـەکوێ دەگـات، ئـەنجا دەڵـێ: (دەستی خۆش بێت، چونکە بێگومان ئێستا مابان بۆخـۆم دەمـسووتاندن، ڕاسـتە هەموو مەوزوون بوون و قافیـەیان هـەبوو، بـەڵام لاسـایی کرنـەوەی تـەواو بـوون و هەستی شاعیرانەی خۆمیان کەم تێدابوو، پاشـانیش زۆری وام فـڕی داون) دیـارە ئێمە هیوایەکمان بەوە نییە ڕۆژێك لە ڕۆژان لە شیعر و هۆنراوەکانی دەفتە سووری گۆڕین شتێکمان چنگ کەوێتەوە!، بەڵام لەوانەی تر چـی کـە دەڵـێ: فـڕێم داون؟ بەڵێ ئەم ئەگەرە هەیە و جارێ تا مـاوەییێکی دیکـەش هـەر دەمـێنێ، ئەمـەش کـە لێرەدا باسی دەکەین، یەکێکە لەو مەسەلانە.

یــەکێك لــەو دەفتــەرە کــۆن و دەســتخەتانەی خوالێخۆشــبوو (ســەید عوبەیـدوڵڵای ئـەیوبیان)، لـە سـاغکردنەوە و ڕاسـتکردنەوەی غـەزەل و قەسـیدە کوردییەکانی (دیوانی وەفایی)دا پشتی پێ بەسـتووە، کەشـکۆڵێکە لەمـەڕ (سـەید موحەمـەدی ئـەیوبیانی مەرکـەزی) بـرا گەورەیـەوە، ئـەم کەشـکۆڵە وەکـو سـەید عوبەیدوڵڵا ڕوونی کردۆتەوە لەنێوان ساڵانی ١٣١١ تا ١٣١٤ نووسراوەتەوە، لێرەدا مەبەستی شیعر و بەرهەمەکانی وەفاییە، بـەڵام دوای ئـەوەی دیوانەکـەی وەفـایی تەواو دەبێت، دەفتەرەکە لە نیوەی زیاتری ماوەتەوە، بۆیە خاوەنەکەی لـەکات و

شـوێنی جیاجیـادا شـیعر و بەرهـەمی شـاعیرانی دیکـەی تیـادا نووسـیوەتەوە، لەوێنەی مەلا مارفی کۆکەیی، پیرەمێرد، ئەحمەد موختار بـەگی وەسمـان پاشـای (جاف)، خاڵەمین، شێخ عەبدولڕەحمانی خالیسی تاڵەبانی، شێخ بابا سـەعید....، هەر ئەوەشە وای لە ئێمە کردووە کۆنە دەفتەرەکـە بـە کەشـکۆڵ نـاوزەد بکـەین، ئەنجا هەر لە ڕیزی شیعر و بەرهەمی ئەمانە، چوار پارچەی شاعیرێکی دیکە بـەدی دەکرێت، کە ئەگەر چیش بەسەر یەکەوە نـین و ژمـارە بەنـدی دەفتەرەکـەش لـەو ئاستانەدا بەهۆی لێ هەڵپچڕینی چەند پەڕەیەکی دروست و تەواو نین، بەڵام وەکـو دیـاریکردنێکی خاوەنەکـەی لەسـەرووی لاپـەڕەکان و لـە ئاسـت هـەر یـەکێ بـۆ ناسیاری نووسەر و شاعیرەکەی نووسراوە (اثر طبع م. ش. والـه). ئـەنجا نازنـاوی شـاعیریش وەکـو (تەخـەلوس) لـەدوا دێریـان دا هـاتووە، لێـرە تێکسـتەکان یـەک لەدوای یەکدا دەخەینەڕوو:

(١) – تێکستی یەکەم: پارچە غەزەلێکی (٥) بەیتی ئامال کلاسیکە، لەسەرووی لاپەڕەکـەی و بەخـەتێکی زۆر کـاڵ نووسـراوە (اثـر طبـع م ش والـه)، ئـەم زانیارییە لەوە دەچێت دواتر نووسرابێت، چونکێ مەرەکەب و پێنووسەکەی لەگەڵ هی تێکستەکەدا جیاوازە، ئەمەش دەقی غەزەلەکەیـە بـە ڕێنووسـی نوێ:

زوڵفەینی لەسـەر گۆنە کە دانـاوە لـەدوولا
وەک بەختی من و قامەتی من تیرەن و دوولا
بۆ جەوابی ڕەقیب داوێتە سەر ئەلفی قەدی مـەد
بۆ جەوابی منی خەسـتە دەکا زوڵفی وەکو لا
میم نوختەی ناوی دەبـێ خاڵی لەبی یـارم
هێندە بمژم مەحـوی کەم ئەو نوقتەیی بێجـا
حەددی چییە وەک چاوی ڕەشی پڕ لە موژەی بێ
بەم چاوی سپی بێ موژەوە نەرگسی شـەهلا
مەجنوون وەکو من شێت نەبووە چونکە دەزانـم
وەک یاری ئەمن جوان نەبووە بێ شکە لەیلا
هەم دینن و هەم مەسەلەک هەم کێشن و هەم عەسر
وەک کوردی و نالـی بەخودا (والە) و شـەیدا

لـەژێرەوەی لاپەڕەکـەدا نووسـراوە: (مورەخـە ٢٠/٥/٢١ م ش والـە) دیـارە مەبەست ١٣٢٠ی هەتاوییە.

(٢) پارچەی دووەم تێکستێکی (٨) دێرییە و بە دەست و خەتێکی جیاواز و بە جەوهەری ڕەش، لە سەروەی وەکو ناونیشان نووسراوە:

(بەند و باوی تازەی کوردی)، ئەمەش دەقەکەیەتی:

ئەی جەوانانـــی وەتەن مژدە بە ئێـــوە شـــاد بن
وەختی وەی هاتووە کە کوردان سەربەخۆ و ئازاد بن
ئەو چەڵە خدمەت بە موڵك و میللەتی خۆمان بکەن
عەیبــە بۆ ئێــوە غولامــی دژمـنی گـــەواد بـــن
سەییدی خەڵکێ بوون زەمانێ، من ئومێدم پێو هەیە
خەڵك نێچیــربی لەوەی پاش ئێوە هەر ســەیياد بن
قەومی ماد کورد بوون و شاهی چوار ئیقیلم بوون شـــاد
غیـــرەت و بێ کـــوردەکان تا جێنشـــینی ماد بـــن
بابو باپیرتان هەیان بوو عەدل و ویجدان و کەمـــال
بۆیە ئوممێـــدم هەیـــە دارایی عەدل و داد بـــن
جانی خۆ و قوربانی خاکـی موڵکی کوردســـتان بکەن
کوڕگەلی کوردان هەموو ئازاد و مەرد و ڕاد بـن
شاخ و بەرد و موڵکی کوردان ڕووحی شیرینە توخوا
تیشەیێکی لێ مەدەن گەر فیلمەسەل فەرهاد بن
والە بۆ ئێوە دەکا دوعـــــا هـــەتا دونیا هەبـــێ
یاڕەبی هەروا بەکەیف و بێ غەم و دڵشـــاد بـــن

(٣) ئـەمـەیان هۆنراوەیـەکی درێـژی (٦٠) دێـری داسـتان ئـامێزی جـووت قافیـە (مەسـنەوی)یـە، لـەژێر سـەرناوی (منظومـە تـأریخی بومبـاران)، چـیرۆکی ڕۆژی بۆمبارانکردنی سابلاغ لەلایەن ڕووسەکانەوە دەگێڕێتەوە. ئەم مەنزوومەیـە لەسـەر خواستی کەسێك نووسراوە کە لەلاپـەڕەی پێشووتری دەستنووسـەکە بـە پارچـە

شیعرێك داوا لە (والە) دەكات كە ئەم ڕووداوە و مادە تاریخەكەی لە هۆنراوەیەك جێگیر بكات.

بەداخەوە ئەو پارچە شیعرنامەیەی كە بۆ (والە) نووسراوە نە ناونیشانی هەیە و نە ناو و نازناوی شاعیرەكەشی بەسەرەوەیە، من وای بۆ دەچم هەر هی (سەید موحەمەدی ئەیوبیانی مەركەزی) خاوەنی كەشكۆڵەكەبێت، لێرەدا تەنیا بەندی یەكەمی نامەكە دەهێنمەوە:

برای خۆشەویست ئاغایی والە	كاغەزم نووسی بە ئیسمی ئەڵڵا
چەند شیعرێكی خۆم بە هەدیە نارد	تەسحیحی بكە بەبێ كەم و كاست
لەپاش تەواوبوون بە حەرفی ئەبجەد	تاریخی دانێ بومبارانی تەرك

دوای ئەوە لە (١١) دێردا چیرۆكی بۆمبارانەكە باس كراوە، دیارە مەبەستی شاعیر ئەوەبوو كە (والە) ئەم پارچەیەی بۆ ڕێك و ڕاست بكاتەوە كە سەبارەت بەو ڕووداوە نووسیویە. بەڵام لە بری ئەوە (والە) هەستاوە خۆی مێژوو نامەیەكی شیعری بۆ ئەو ڕووداوە هۆنیوەتەوە بەم شێوەیە:

مەنزوومەی تەئریخی بومباران

ڕەفیقانی عەزیز و میهرەبانم	هەموو گوێ ڕاگرن بۆ داستانم
لەبۆ ئێوە دەكەم نەقلێكی شیرین	وەكو چیرۆكەكەی فەرهاد و شیرین
سبەینێكی لەخەو هەستام بەیانی	ئەمن ڕۆییم لە بۆ یەك بووستانی
چ بیستانێكی خۆش و با سەفا بوو	میسالی باغی فیردەوسی خودا بوو
سەراسەر پڕ گوڵ و ڕەیحان و لالە	لەسەر گوڵ كەوتبوو ئاونگ و ژاڵە
دەهاتە گوێم لەسەر شاخە و چڵی گوڵ	غریوە و غولغول و ئاوازی بولبول
دەناڵی قومریی بێ چارە و زار	لەسەر سەرووی ڕەوان دایم بەهاوار
تەبیعەت هەر وەكو تازە عرووسان	هەمووی ڕازاندبۆوە باغ و بێستان
دەهاتە خوارێ ئاوی ساف و خاوێن	میسالی ئاوی كەوسەری خۆش و بێ بۆن
دەهات سۆزەی نەسیمێكی موعەتەر	هەوا پڕ عەتر و موشك ئاگین سەراسەر
بەبەردەمما دەرۆیی جۆ گەلێك ئاو	لە مەشریق تازە هاتبۆدەر خۆر و تاو

تەلاّیی کردبوو داوێنی کۆسار
چ زیبا مەنزەرێک بوو جوان بوو یەکجار

خولاسە من گەلێکم کرد تەماشا
لەسەر بەردێکی دانیشتم لەپاشا

دڵم پڕ دەرد بوو حاڵم پەرێشان
لەبەر خۆمە و شروعم کرد بەگریان

بەسەد ڕێزە لەچاوم هاتە خوارێ
سریشکم بوو بەنەهر و جویبارێ

دەناڵیم هەروەکو هەوری بەهاران
نەوەک بۆ حاڵی خۆم، بۆ حاڵی یاران

بە ئاوی دیدە گوڵزارم هەموو شوت
بە سۆزی دڵ بە ئاهیستە هەر ئەم وت

درێغا قەومی کورد ئەمرۆ ئەسیرن
غەریب و بێ کەس و زارو فەقیرن

لەژێر دەستی عەجەم دان حەسرەت و
دەرد لەبۆ دەرمان نەیان ماوە دوو سێ مەرد

عەبا و عەمامە و شاڵ هیچ نەماوە
چرای ئومێد و دینی کورد کوژاوە

لە پێشخانەی دەوایر کورەکانمان
دەوەێستن یەک دوو ساعەت وەک غولامان

هەتا پێیان دەفەرموون وەرنە ژووری
بزانین کردووتانە چ قسووری

بەبێ جورم و خەتا و بێ سووچوتاوان
وەپیش خۆیان دەدەن بۆ حەپس و زیندان

هەزاران نەوجەوانی ساحێبی ناز
بە ئیجباری ئەوا بوونە بە سەرباز

بە نووکە شەپ تێیان ئەکوتن وەکو کەر
هەموو سەرجوغەو و سیتوان و ئەفسەر

بە پەتوییێکی لەسەر ئەرزێکی وەک بەرد
دەنوون بەخودا بە قەلبی پڕ غەم و دەرد

خوداوەندا هەتاکەی کورد وابن
هەتا کەنگی فەقیر و بێ نەوابن

نەجاتیان دە خودا بەسێتی ئاخر
هەتا کەنگی بکێشن جەوری کافر

لە قەیدی دژمنان ئازادیان کە
بە لوتفی خۆت خودایا شادیان کە

بەسەد سۆزی دڵ و بەسەد ناڵە و ئاه
ئەمن مەشغوولی دوعا بووم کە ناگاه

تەنین ئەنداز بوو دەنگێکی گەورە
لەگوێمدا ئەوەڵێ وەم زانی هەورە

لەپاش بەینێکی چاوم کرد دیارە
لە ئاسمانی دوو سێ نەرە تەیارە

بەدەنگی موتورِی وان گویی فەلەک کەڕ
دەبوو دیاربێ هەیانە ئارەزووی شەڕ

لەهیچ کوێ ڕانەوەستان ڕۆین یەکسەر
لەسەر شاری هەموو بەستیانە لەنگەر

دوو سێ بۆمبیان ئاوێشتە مهاباد
مهابادیان خراکرد وەک مهاباد

بەمەحزی ئینفیجاری بۆمب لەشاردا
نەما کەس پاکی بۆ دێهاتی غاردا

هەزار کیژ و ژنی زیباو و تەنناز
جوان و دلبەر و ڕەعناو و مومتاز

هەموو ناڵان و گریان و پەرێشان
هەڵاتن بێ کەڵاو و کەوش و عوریان

لەسەر ئەگریجە و زوڵفی ئەوان، گەرد — دوو قامک کەوتبوو سەت حەسرەت و دەرد
نە ئەبرۆیان بەناز وەسمە کشابوو — نە زوڵفیان ئەودەمی شانە کرابوو
نە پاڵتۆیان هەبوو نە کیف و پستان — نە سورمەی تیٚ کرابوو چاوی مەستیان
نە جۆراب و نە کەوشی پانییە بەرز — هەبوو دایان دەنا پێیان لەسەر ئەزر
بەسەد دەهشەت بەسەد میحنەت بەسەد دەرد — وەبەر پێیان دەهات سەرگلمەت و بەرد
نەوازلینیان هەبوو نە پۆدر و ماتیک — نەیان مابوو شنیل و مانتۆیی شیک
بلۆقی کردبوو پێیان سەراسەر — ئەوەندە ڕۆیی بوون پێخواس و موزتتەر
هەزار ئاغای کراواتی و شۆخ و قۆز — کە زۆریان بوو لەپێشدا دەعیەوە و پۆز
لەبیریان چووبۆوە پۆزی خیابان — بەپیٚ خواستی دەرۆیشتن شتابان
ڕەئیسان و تەواوی کارمەندان — دەیان ناڵاند میسالی دەرد مەندان
هەموو برسی و ڕەش و ڕووت و پەرێشان — هەموو موویە کونان و زار و گریان
بەجێیان هێشتبوو ئەموال و ماڵیان — دەگەل خوشک و کچ و پوور و عیالیان
جەوانانی جوان و شۆخ و دڵبەر — ئەوانی نێوی خۆیان نابوو ئەفسەر
بەبیٚ چەکمە و بەبیٚ مەهمیز و شمشێر — هەڵاتن تاکو نەبنە دیل و یەخسیر
لەپاش بۆمباردومانی شار پەیا بوون — بەبیٚ پەروا و دیهشەت ڕۆژێکی ڕوون
هەزار سوێندت دەخوارد دەچنە عەرووسی — بە موتووڕیزە سەربازانی ڕووسی
وەژوور کەوتن لەسەربازخانە بیٚ بیم — تەواوی ئارتەشی ئێمە بوو تەسلیم
بەڵیٚ دیارە زولم ئاخری وەخیمە — خودای ئێمە خودایێکی ڕەحیمە
ستاندی تۆڵەیی ئێمە لەوان زوو — شوکور ئەو دەوڵەتە یەکجاری تێکچوو
بەچاوی خۆم ئەمن دیتمن عەجەم وا — پەرێشان و فەقیر و حیز و ڕسوا
بەسە توخوا مەڵیٚ چیدیکە (والە) — بڵیٚ تاریخی ئەو جەنگو جیداڵە
هەزار و سیٚ سەد و شەست ساڵو هەشت ماه — لە هیجرەت ڕۆیبوو یاران کە ناگاه
وەکو فتنەی مەغۆلان موڵکی ئیران — بە دەست رووسو ئینگلیسان بوو وێران

لەخوارەوەی دێری کۆتایی تێکستەکە نووسراوە: (أثر طبع م ش والە) (روز پێنجشەنبە چوارم شعبان برابر ٦ شهریورماه ١٣٢٠ سەساعت در دوشنبە گذشتە بمباران شروع شد).

(٤) پارچەی چوارەم تێکستێکی ماتەمنامەیە، لە سەرووی لاپەڕەکەیەوە بە خەت و مەرەکەبێکی ڕەش نووسراوە: (ئەثری طبعی م. ا. شێخ الاسلامی والە) ئەنجا لەژێرەوە ناونیشانی پارچەکە بەم جۆرە تۆمار کراوە: "شین و مادە تاریخی جەنابی شیخعلی شمس برهان"

ڕۆژی گریان و فیغانە ئیمڕۆ
شێخ عەلی ڕۆیی لەدنیا هەی ڕۆ

دیٚ لەچاوم لە غەمانی ئەسرین
دیٚ لەجەرگم لە فیراقی بۆ سۆ

بۆ ئەوەی من وەسەری خۆمی کەم
خاکی ئەم دەشت و دەرەم کرد کۆکۆ

وەنییە هەر من بەتەنیٚ غەمگین بم
عالەمێک بوو لە غەمی دەستە و ئەژنۆ

لەغەم و حەسرەتی ئەم ڕۆلە دەکا
مادەری دەهر فیغان و ڕۆڕۆ

ئاسمان شینیٚ ئەکا خۆی شین کرد
بوو بە فرمێسکی فەلەك سوور ئاسۆ

شێخی بورهانی وەجاغی کوێر بوو
پاشی ئەم زاتە وەباڵم بەستۆ

سێی ڕەجەب بوو کە وەفاتی فەرموو
کاتی ئێوارەی ڕۆژی شەممۆ

ساڵی تەئریخی وەفاتی، بیٚ یەك
بۆتە "دەك داخی گرانم بۆ تۆ"

(والە) ڕەنگە لە غەما تا دەمری
قوڕ بپێوی بەشەو و ڕۆژ بگری

مادە تاریخەکە لە ژێرەوەی دێری پێش کۆتایی بەم جۆرە نووسراوە:

١٣٦٤ – ١ = ١٣٦٣ کە بەرابەر ١٣٢٢ی هەتاوی و ١٩٤٣ی زایینییە، بەڵام لە داوێنی لاپەڕەکە نووسراوە: "پوشپەڕی ١٣٢٣"

ئەنجا بۆ زیاتر دڵنیابوون لەوەی کە (والە) سەید محەمەد ئەمینی شێخەلئیسلامی (هێمن) بووە، لە لاپەڕەکانی دوایی دەستخەتەکەدا چەند دێرە شیعرێکی فارسی هەیە، کە نەقلێکیان هەیە و لەشوێنی دیکەدا لەناو شوێنەوار و دەستنووسەکانی سەید عوبەیدوڵڵای ئەیوبیاندا وەبەرچاوم کەوتووە، ئەم دێرە شیعرە فارسییانە کە لە پەیوەست بەو نەقلەوە نووسراون لێرەدا فریامان دەکەویٚ و هەموو شك و گومانێك دەڕەوێننەوە. سەید عوبەیدوڵڵا لە ساتەوەختی هاتنی لەشکری ڕووس بۆ سابلاغ لە تەمەنی (١٥ – ١٦) ساڵی دابووە و واتە تازە جەوان بووە و لە یەکێك لە مەدرەسەکانی دەوڵەتی لە سابلاغ شاگرد بووە. دیارە دەمیشی لە شیعر و هۆنراوە دانان کوتاوە. لەدەرسی ئینشادا چەند دێرە

شیعرێکی فارسی دەهۆنێتەوە و لەپاشان بە مامۆستاکانی پیشان دەدات، لەسەر ئەوەی پاداشت دەکرێت. ئەو مەسەلەیە لەناو خانەوادەکەیاندا بڵاو دەبێتەوە و دەبێت بە قاو، کە سەید عوبەیدوڵڵا بووە بە شاعیر!. بەو بۆنەیەوە کەسێکی بنەماڵەکەیان بەنێوی (سەید قادری ئەیوبیانی مەرکەزی)، کە وێدەچێت یەکێك لە برا گەورەکانی بووبێت، وەکو نوقلانەی دەستخۆشی و پیرۆزبایی ئەم دوو دێرە شیعرەی پیشکەش دەکات:

عبیدالله

امیدی هست اشعاری سراید

که از سعدی وفردوسی برآید

بگو تا واله و شیدا بدانند

زطبع و شعر او حیران بمانند

سید قادر ایوبیان مرکزی ۱۳۱۹

ئەنجا لە ژێرەوە نووسراوە:

(واله نام و تخلص شاعرانه سید محمد امین شیخ الاسلامی مکری، شیدا نام وتخلص شاعرانه رحمان شرفکندی است)

لێرەدا سەیر لەوەدایە (واله) و (شەیدا) لە ڕووی واتای زمانییەوە هەر یەکن، ئەنجا لەوەش سەیرتر ئەوەیە نە هێمن و نە هەژاریش، لە سەربردە و بیرەوەرییەکانیاندا، لە کۆڕ و مەجلیس و کتێب و نووسین و گوتارەکانیاندا، ڕۆژێك لە ڕۆژان شتێکی لەو بابەتەیان نە درکاندووە. خۆ دەبا هەر هیچ نەبێ هێمن لە گێڕانەوەی ئەزموونی شاعیری خۆیدا لایێکی لەم قۆناغەی بەرایی شاعیریتی خۆی کردبایەوە و هەندێ ڕۆشنایی خستبایە سەر، بۆ ئێمەش کاروانی ژیانی ئەدەبی ڕازاوەتر دەبوو، خۆ ئەمە شتێك نییە نەنگی و شەرمەزاری بەدواوە بێت؟.

مایەوە ئەوەی سەبارەت بەم دەستە هەڵبەستەی شاعیرەوە بگوترێت ئەوەیە، پارچەی یەکەم وەکو گوترا تێکستێکی ئامالْ کلاسیکە و ڕێك و ڕەوان چاولێکەری و لاسایی کردنەوەیەکی ساکاری شاعیرانی کلاسیکی کورد و فارسی پێوە دیارە. لەند و لۆریشی تێدایە، من وای بۆ دەچم هی قۆناغێك بێت بەر لەوەی هێمن ببێتە ئەندام و هەڵسووڕاوی کۆمەڵە.

پارچەی دووەم هی ڕۆژگارێکە تازە هەستی نیشتمان پەروەری بە فیعلی تێیدا چووزەرەی کردووە. بەڵام زمان و شاعیرێتی کوردانەی تێدا مشتومالْ نەبووە. دەستی لە کلاسیك بەرداوەو سەر ناوی (بەند و باوی کوردی) کە ئیدیەمێکی خۆماڵی کوردییە بۆ شیعرێکی تازە بەکار هێناوە و ئەمەش لەڕیزی ئەم پارچانەیەتی کە لە ژمارەکانی بەرایی گۆڤاری نیشتمان دا بڵاوە بوونەتەوە. مەنزوومەکەی، ڕۆژگار و سەردەمی دیارە، هۆنراوەیەکی داستانییە و لە هەڵە و پەڵەی کێش و ناڕێکی سەرواو وشە ئارایی بەدوور نییە، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ دێر و بەندی وەسف ئامێزی جوانی تێدایە، ئەوەش کە لە شینی شێخ عەلی خزمیدا هۆنیویەتەوە، ڕەنگە لە ڕووی هونەری شیعرەوە پێیەك لەوانی دیکە لەپێشتربێت، ڕەنگوبۆی سەبکی هیندی شیعری فارسی پێوە دیارە. ئەم لاپەڕەیە لە ئەزموونی شاعیری هێمن بۆ مێژوو نووسیی ئەدەب بایەخی هونەری و زانستی خۆی هەیە.

(١) پاشەرۆك، هێمن، چاپەمەنی سەیدیان، مەهاباد، ١٣٦٢.

(٢) هەر ئەو سەرچاوەیە: ل ١٩٣.

(٣) گۆڤاری نیشتمان، جەمال نەبەز، بنکەی چاپەمەنی ئازاد، سوید، ١٩٨٥.

(٤) سەرچاوەی پێشوو: ل ٨٠.

– تاریك و ڕوون، هێمن، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، بەغدا، ١٩٧٤.

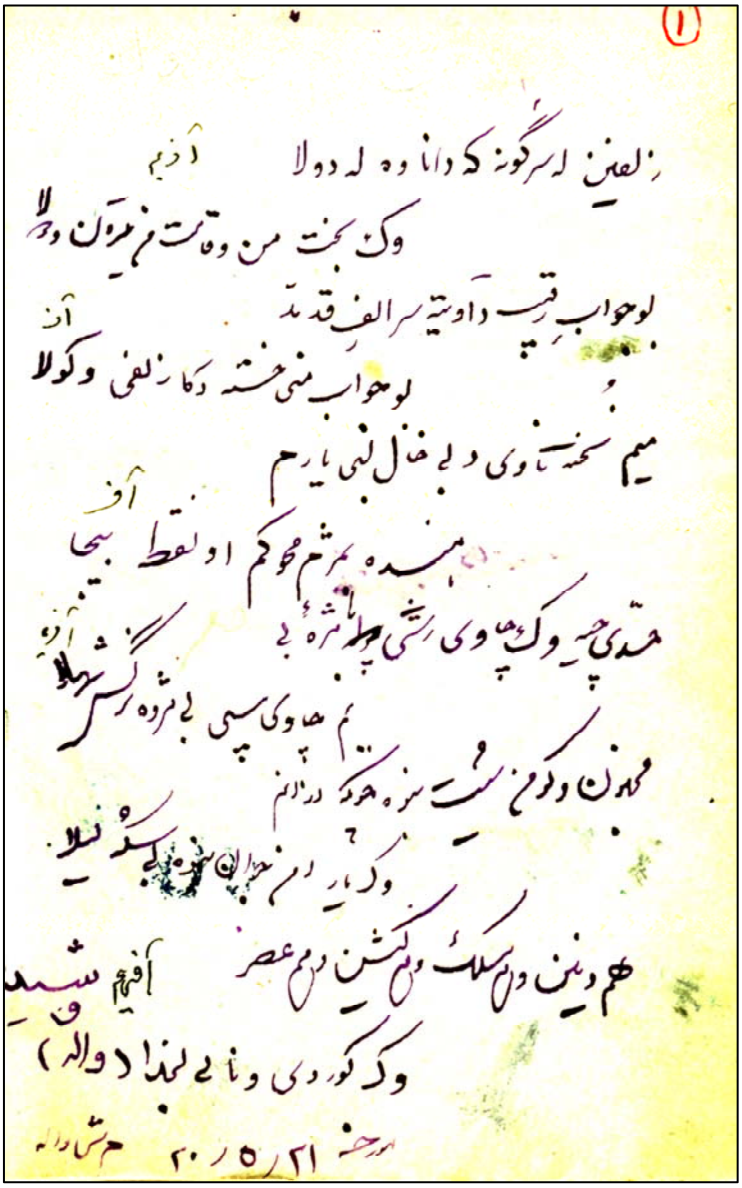
(١)

زلفێن لەسەرگونە کە دانا وە لە دوولا   ئازیم

وەکو بەختی من و قامەتی مزگانی وەلا

لو جوابی ڕەقیب داویە سەرالف قدید   ئاز

لو جوابی منی خستە دکا زلفی وەکو لا

میم سحەتاوی دلی خالی لبی یارم   ئاف

هەندە بەرشم مجوکم او نقطە بیجا

هەدی حەیرە وەکو چاوی ڕەشی پڕ شانەی بی   ئازی

بەم چاوی سیسی بێ مژدە ڕەشی سەر هەلا

مەیهوون وەکوو من ئەشکی سەرو حوکم دەرزانم

وەکو یاری دەم حیرانی سەرو بیستە لێلا

هەم دینی دەم سلکی وەم کشتی دەم عصر   ئافەیم شیدی

وەک کوردی و نالی ئەلبەدا (والە)

(٢٠ / ٥ / ٢١)   هەر حەشر   هەرشی والە

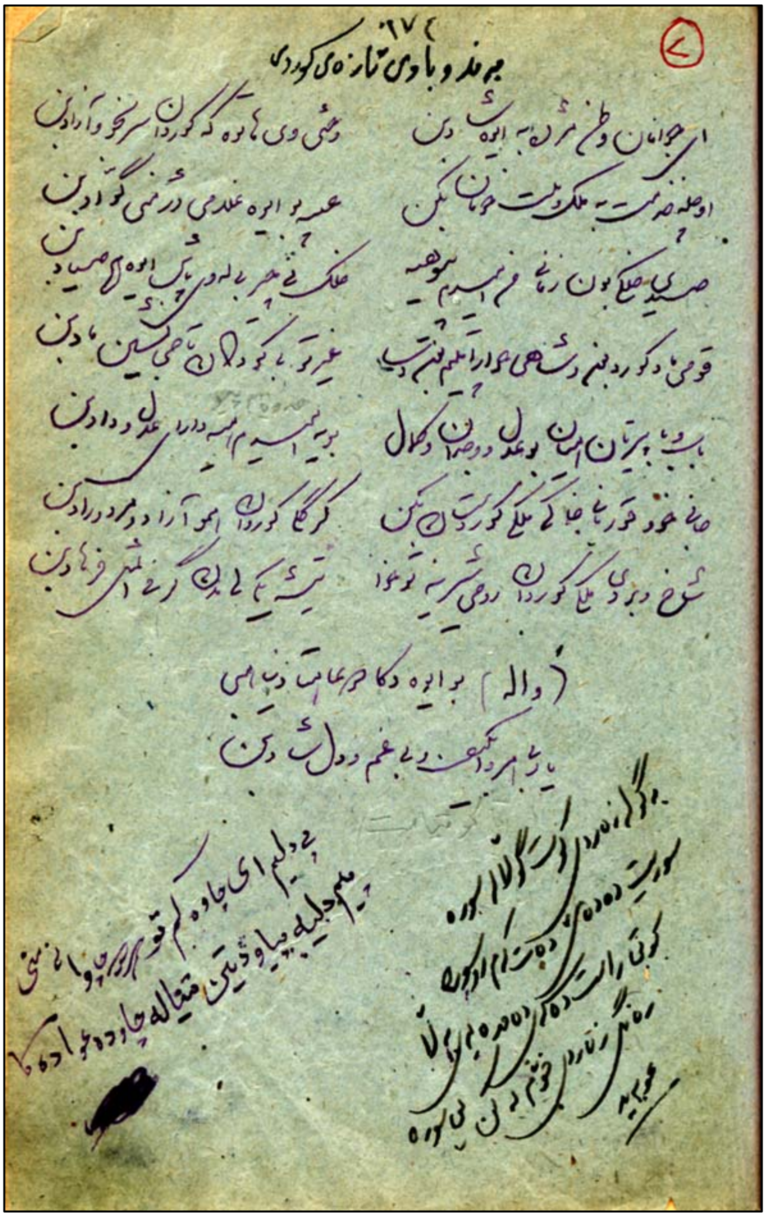

٦٧٤

پەند و بادی تازەی کوردی

ای جوانان وطن [illegible] دەبن — وەختی وی هاتووە کە کوردان سەرخۆ و ئازاد بن

[illegible]

برای خوشەویست آغای والا — کاغەزم نوسی بابسم نامە

چەند شعرێکی خۆم بە دیاری نارد — تصحیحی بکە بە کەم و کەمالت

دەیانی تواودون بحرف ابجد — تاریخی داخی بۆمباران ترگ

I

روژ پنجشنبە چوارم شعبان — طیارە فرنگ کەوتنە آسمان

خدا رحمی کرد دووا هگران — شاران اران بمباران گران

یکیان تواند چوار مە — ثبت کنی تا بگرتەی جملە

تراو حلقی شار بلدە بوبوە — کەوتنە شاخ و کو باکیت دەرو

دەیانی شو و روژ لشکر رح — موتوریزە هات ساعبدغی داگرت

ترباک ترباربە ١٢ جسلی — خوێن لشکر کرد کوتنە وشووە

سران لشکریان تخصیر کردن — بربار نظام دەحفی کردن

لە آن واحد ادارە داوان — باگرون لە سرشان باک بلدە کران

آزان شاری پاک دونبە حلال — مارندە ئاشی بون بە سروسیال

لورەزی شاوی چونی هیوم پار — نەتوانی زیاتر بکیم با شعار

چەلە قوما داورو روژ ریتی
بانکە ملتی حقیر دشرار

منظومەی ئاوێکی بۆ شاران

رفیقان عزیز و مهربانم … همو گوێ ڕاگرن بۆ داستانم

لەبوا دیوە دکم تعلیک شیرین … دکو چیروکە کی فرهادو شیرین

سبی تێکی لە خو هستام بیانێ … ئەنە ڕودیم لە بو هێکێ بوستانی

چه بستانێکی خوشو باصفا بو … مثال باغ فردوس خدا بو

سراسر پڕ گول و ڕیحان و لالە … لە سر گول کوتو بو ئاهەنگ و ڕالە

دەهاتە گویم لە سر شاخە و چل گول … فریو و غلغل ئاواز بلبل

دنالی قمری بیچارە زار … لە سر سرو روان دائیم بە هاوار

طبیعت پر دکو تازە عروسان … هموی رازان دبوه باغ و گلستان

دەهات خوار ئاوی حوض خاوێن … مثال کوثر خوشو بێ وێن

دهات بونی نسیم کی معطر … هوا پر عطر و رنگ ئاگف سراسر

بە بردها دروی جو گلێکاو … دشرق تازه هاتبو در خورتاو

طلابی کردبو داوێن کوهسار … چه زیبا منظرێک بو جوان بو بێ چار

خلاصه من کلکم کرد تماشا … لە سر بردێکی دانیشتم بە پاشا

دلم پر درد بو حالم پریشان … لە بر خومو شروعم کرد بگریان

لە صد ریزە لە چاوم هاتە خوارێ … سرشکم بو بە نهر و جو بیاری

دنالیم هر وکو هوری بهاران … نە وک بحال خوم بو حال یاران

بەئاوی دیدەگریانم هەموو شوت — بە سوزی دڵ بە ئاهی بەستە هەرام سووت

دەرینا قوم کردا میرو ئەسیران — غەریب و بێ کەس و هەژار و فەقیران

لە ژێر دەستی عەجەم دان حەسرەت و دەردا — لەبۆ دەرمان نیان ماوە دووشە بەرد

دەرمانیان نەماوە

صەبا حەمامەوشال هیچ نادە — چرای ئێسە و دوونیێ پرد گرادە

لە هیشتانە دوایی گورگانتان — دوو نیشی یەک دوو ساعەت وەک عەیدان

هەتا پیان دەفرموون ورنە زوورە — بزانین کورد و تانە چیی قصوری

بە بێ جام و خطا و بێ پوچ و تاوان — وەپیش خوپان کەدڵ بۆ جەس دەرمان

هەزاران نوجوان صاحب ناز — با جباری ئاداوینە بەر باز

بە نۆکە شەب تیان ئەلوتن وگوکز — هەموو سەرچوغمە و ستران و ئەخسەر

بە هێتو یکی لە سەرازیکی وک برد — دەزونن بخدا لە قلب پر غم و درد

خداوندا هەتاکی کورد دابن — هەتا کەنگێ فەقیر و بێ نوابن

نجاتیان دە خدا لێستێ ئاخر — هەتا کەنگێ لە بەش جورسا مز

لە قەیسی دوژمنان ئازادیان کە — بە لطف حەزرەت خدایا شادیان کە

بە صد سوز دڵ و صد نالە و ئاە — ئەمن مشغول دعابوم لە ناگاە

طنین ئەنداز بو دەنگیلی گورە — لە گویم دا ئەولە دەمزانی هورە

لە پاش بێنگی چادم کرد دیارە — لە ئاسمانی دوو سێ نەفەر طیارە

بە دەنگ موتور وان گوێی ملک کر — دبو دیار بو هیانە ئارزوی شەر

لە هیچ کیو رانە ویستان روێ تکیر — لە سەرشاری هەموو لێستانە لەشکر

دو ستە بومبیان ئاویشتە ساحە — مهاجریان فرا کرد وەک مهاباد

بەجێ ئینفجاری بومب لە شارا — نەماکس باکی بو دەی قیفار دا

هزار کیژهە و ژنی زیبا دلنواز — جوان و دلبەر و رعنا و ممتاز

هەموو نالان دگریان ویپرشان — هەلاتن بێ کەلاو کوش عریان

لە سەرا گیرچە درێف ئاوان کرد — دو تا ملک کو تو بو صد حسرت و درد

نە ئەبرویان بناز وشمەکش بو — نە زلفیان ئەودەمی شانەکرا بو

نە پا لێتویان هەبو نە کیف دەستیان — نە سەرپۆشی کراو چادرستیان

نە جوراب و نە گوشی پانیە بێز — هەبو دایان دنا پێیان لە سەرارند

سەد وەشت سەد جنت سەد دەرد — وبر بیان دەهات سەد گلەت و برد

ئەوا زلیخایان هەبووە بوو دە بابێک — نیشانیان ما بۆ شنێل و مانتۆی کاسکێک
بلوزەکی کرد و پیاوان سەراسەر — ئوندە ڕووی بوون پڕ خواص دەسفطر
هەزار ئاغای گراوات و شۆخ و قۆز — کە زۆر یان بۆ لەپێش دا دەعبە و بۆز
لە بیریان چووە بۆزی خیابان — بە بێ خواهیی دروشتی شتابان
ڕێیان فۆ تواوی کارسدان — دیان نالاند شال و ردەوسدان
هەموو بەسی و ڕاشی و داوەت و ڕیشان — هەموو بوونە کەنان دوزار و گریان
بە جیان هێشتبوو ئەرالە یانیان — دەگەل خۆشکووتی دیوو و عیالیان
جوانانی جوان و شۆخ و دلبەر — ئوانی فیوی خوبان ما بۆ ئەفسەر
بە بێ چەکمە بە بێ خەنجەر و شمشێر — هەلاتن تا کو نەبنە دیل و نەخچیر
لە پاش بۆمباردمانی شاری پانون — بە بێ پەروا و دەستی ڕۆژبەکی ڕوون
هەزار بۆ نیدەت دەخوارستە دچنە عوبێی — هەموو تورەی سەربازانی ڕووسی
و شەڕ دوور کوتن لە سەربازخانە بە بێ بیم — تواوی ئارتشی ایران بۆ تسلیم
بەلی دیارە ظلم ئاخری وخیمە — خودای ئیمە خودایێکی رحیمە
ستاندی تۆڵە ئیمە لەوان زوو — شکرا و دوڵتە یکجاری نکتەچوو

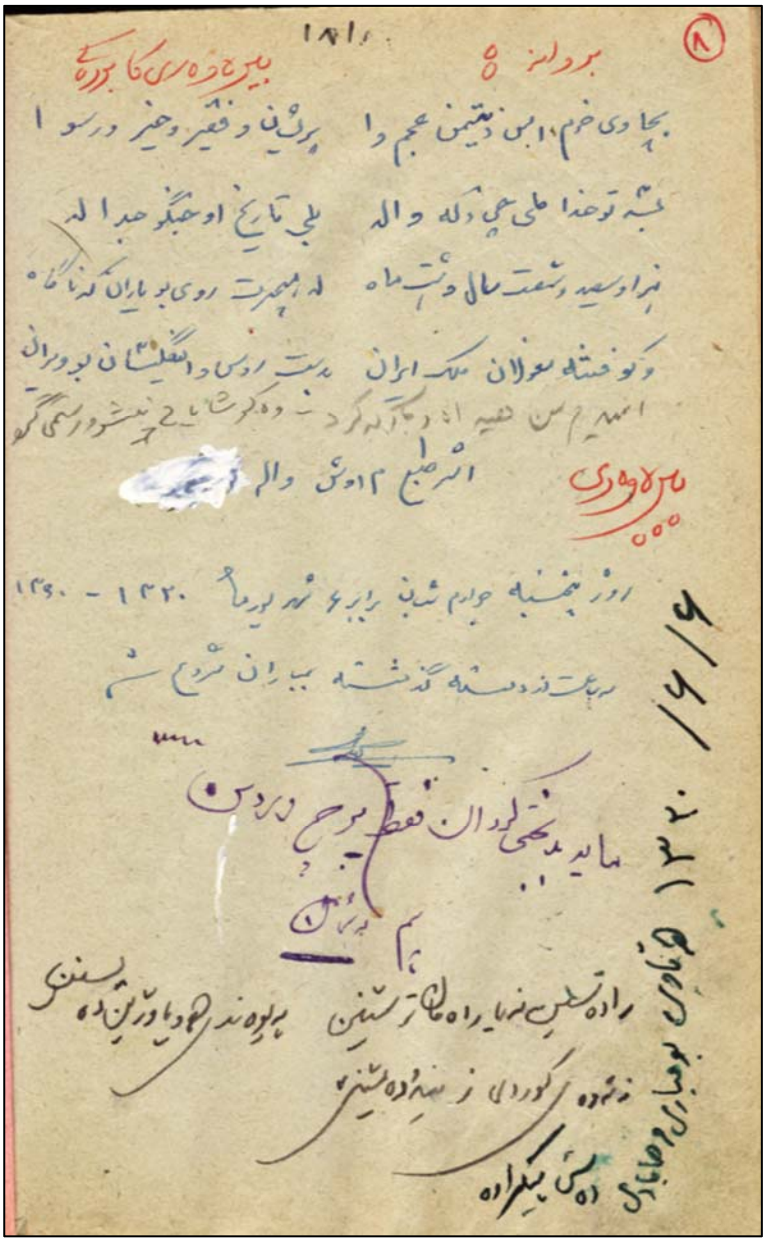
١٨١/١

بروانێ ٥

بیرەوەری کابرایەکی

بجاوی خۆم ئەبێ دیتمن عجم را — پڕ شین و فقیر و حقیر و رسوا

شبە تو خدا ملی حی دڵە و ئالە — بلی تاریخ او حبگو حدا لە

هزار و سید و شصت سال و ئەشت ماه — لە هجرت روی بو یاران کە ناگاه

وکو خستە سوزان ملک ایران — بدست روس و انگلستان بو وران

١٣٢٠/٦/١٦

روژ پنجشنبە جوارم شباط برابر ۶ شهریورماه ١٣٢٠ - ١٣٦٠

نابینم

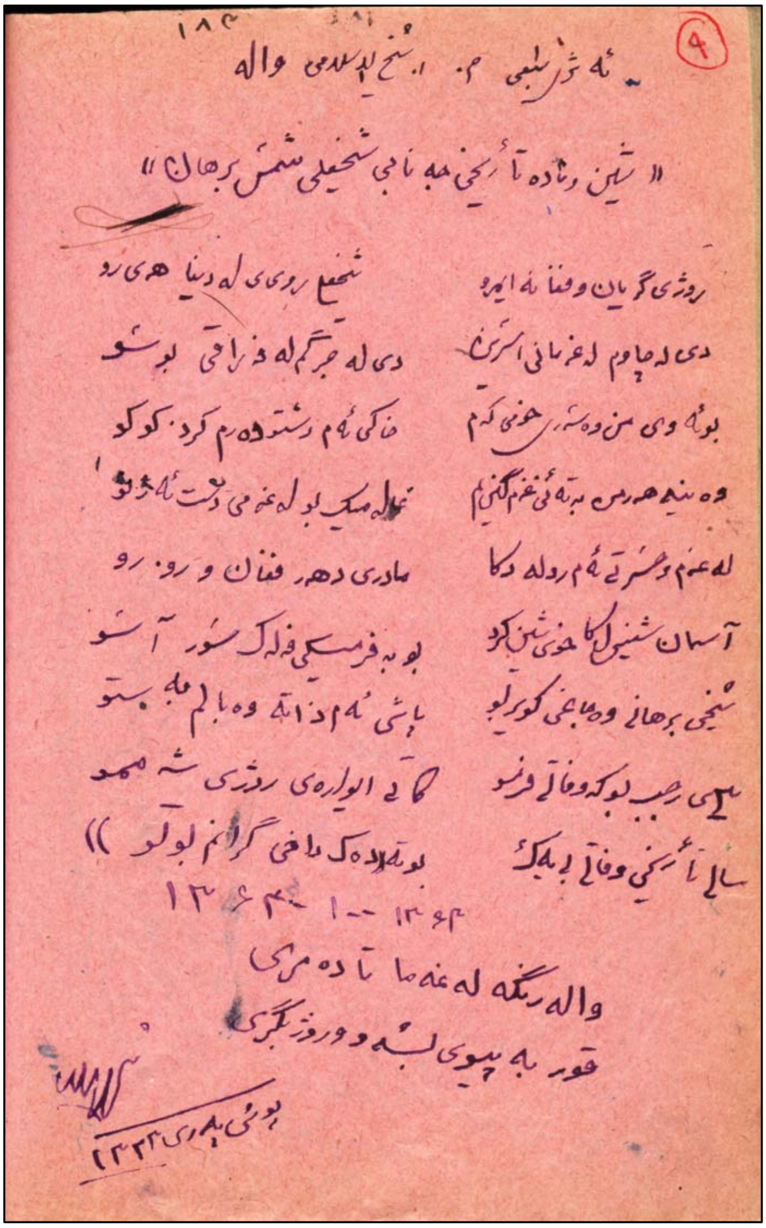

١٨٤

ئەثری تبعی ح. ا. شیخ الاسلامی واله

« شین و ماده تاریخی جه نابی شیخعلی شمس برهان »

ڕۆژی گریان و فغانە ئەمڕۆ — شیخ ڕۆیی لە دنیا هەی ڕۆ

دێ لە چاوم لە غەمانی ئەسرین — دێ لە جەرگم لە فراقی بوشو

بوئەوی من وەکو شەهری خونی کەم — خاکی ئەم دەشتە وە ڕەم کرد کو کو

وە بنیە هەرچی بە تەئی غەم گیریم — ناله میک بو لە غەمی دەشتە ئاهو

لە غەم و حسرتی ئەم ڕولە دەکا — مادری دهر فغان و ڕۆ ڕۆ

آسمان شینولکا خوی شین کرد — بو بە فرمیسکی فلک سور آسو

شیخی برهانی وەها چی کور بو — باشی ئەم دادە وەها لم [illegible] بستو

[illegible]ی رجب بو کە وفاتی فرمو — کاتی ئیوارەی ڕوژی شەممو

سالی تاریخی وفاتی پەیکە — بوته لادە کە داغی گرانم لو لو))

١٣٦٤ -- ١ -- ١٣٦٤

واله رنگه لە غەما تادە مری

قور بە پیوی لشە و ورۆژگری

بوشی بهاری ١٣٢٤